

NAGY TAMÁS

JOG ÉS IRODALOM

– valami jog van ami irodalom –

PhD értekezés

**Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Jogbölcseleti és Jogszociológiai Tanszék**

Szeged 2007

„Law, say the gardeners, is the sun,
Law is the one
All gardeners obey
To-morrow, yesterday, to-day.

Law is the wisdom of the old,
The impotent grandfathers feebly scold;
The grandchildren put out a treble tongue,
Law is the senses of the young.

Law, says the priest with a priestly look,
Expounding to an unpriestly people,
Law is the words in my priestly book,
Law is my pulpit and my steeple.

Law, says the judge as he looks down his nose,
Speaking clearly and most severely,
Law is as I've told you before,
Law is as you know I suppose,
Law is but let me explain it once more,
Law is The Law.

Yet law-abiding scholars write:
Law is neither wrong nor right,
Law is only crimes
Punished by places and by times,
Law is the clothes men wear
Anytime, anywhere,
Law is Good morning and Good night.

Others say, Law is our Fate;
Others say, Law is our State;
Others say, others say
Law is no more,
Law has gone away.

And always the loud angry crowd,
Very angry and very loud,
Law is We,
And always the soft idiot softly Me.”

[...]

(W. H. Auden: Law Like Love)

TARTALOMJEGYZÉK

I. „Két talált tárgy megtisztítása”	4
Bevezetés avagy „az elbeszélés nehézségei”	5
„Előre!”	5
A mércékről.....	7
Irodalom, narratíva, jog.....	21
Ami kimaradt (és ami mégsem)	29
Tiszta Amerika avagy az (elmélet) történeti elbeszélések problémája	33
II. „Adams’s Eve avagy a kezdetek”	47
Jog és irodalom az antebellum korszak Amerikájában	48
Bevezetés.....	48
Párhuzamos vélemények: skótok, németek.....	57
A konfiguráció.....	62
A. Utolsókból első avagy az amerikai jogászság felemelkedése	62
B. Eszmények és praxis avagy a konfiguráció tartalma.....	71
III. („Action”).....	103
Néhány eljárás: Kafka–olvasatok a jogirodalomban.....	104
Bevezetés.....	104
Mit akar ez az egy ember? –avagy Richard Posner megmondja.....	107
A. (Bevezetés, repríz).....	107
B. (Kafka örök – és maradjon is az).....	112
Kafka alászáll avagy Robin West (és Posner mégegyszer).....	118
A. (Egy hölgy arcképe)	118
B. (Konszenzuális ügyletek – az éhezőművész és a többiek)	121
B/1: A kifejezett beleegyezés aktusai: egy mutatványos, egy asszony, egy bankár	124
B/2: A hallgatólágos beleegyezés ügyletei: a veszély vonzásában	126
B/3: A feltételezett beleegyezés ügyletei: mea culpa, mea culpa maxima.....	128
Hozzászólás a vitához	132
<i>A per</i> mint burleszk avagy releváns kontextus-e az osztrák-magyar büntetőjog?	144
Bevezetés.....	144
A. Balassi, Kafka és a Habsburg fin de siècle.....	145
B. Kafka doktor úr.....	149
B/1. K. a bíróságon – sírjunk, ne vessünk.....	151
B/2. Igazság, győzelem, vadászat avagy a három grácia	155
B/3. Egy mondat a rágalmazásról	156
IV. Mesék felnőtteknek	161
Narratív tematika a kortárs amerikai jogelméletben	162
Bevezetés.....	162
Háttér avagy „kánonvita és kultúrháború”	164
„Magfogalom” avagy alapvetések és tézisek	170
Kritika és vita	177
A. („jobb”).....	179
B. („bal” és „posztmodern”).....	183
„Én”, „mi”, „ők” avagy az „érzékelési törésvonalak”	185
Multikulturalizmus és diszkrimináció	190
Történetek avagy az alternatív beszédmód	200
Összefoglalás.....	216
Summary	228
Irodalomjegyzék.....	239

I.

„KÉT TALÁLT TÁRGY MEGTISZTÍTÁSA”

BEVEZETÉS AVAGY „AZ ELBESZÉLÉS NEHÉZSÉGEI”

*„The contemporary problem of jurisprudence,
however, is that jurisprudence is the
problem.”*

Gary Minda¹

*„Nem tudom eldönteni szívem
Hogy hamburger vagy hot-dog
Nem tudom eldönteni szívem
Hogy itt rosszabb vagy ott jobb”*

Sziámi Sziámi²

„Welcome to the crash.”

Pierre Schlag³

„ELŐRE!”

Tanácsstalan vagyok a jogelméletet illetően, s az alábbi értekezés részben e tanácsstalanság szerény dokumentuma. Annyi minden volt már „a jog”. Volt szabály, fogalom és rendszer, állam, hatalom és ideológia, tény, érték és irodalom, isteni kinyilatkoztatás, politika és közgazdaságtan, prudentia és praxis: minden és bármi. A definíciószerű meghatározás és a konszenzus lehetetlenségének jogelméleti tapasztalatával⁴ már régen a hátunk mögött a végtelenségig sorolhatnánk – ha képesek lennénk rá – mindazokat a megközelítéseket, amelyekkel a természetjogtanok és pozitívizmusok, politikai filozófiák és társadalomelméletek, jogtörténetek és utópiák, apológiák és kritikák, szociológiai és pszichológiai jogelméletek, formalizmusok és antiformalizmusok a jog jelenségvilága felé

---

¹ GARY MINDA: *Postmodern Legal Movements – Law and Jurisprudence at Century’s End*, New York University Press, New York and London, 1995., 233. p.

² SZIÁMI SZIÁMI: *Száz bolha, Moziklip*, Hungaroton, 1987.

³ PIERRE SCHLAG: *Normative and Nowhere to Go*, In: *Laying Down the Law: Mysticism, Fetishism, and the American Legal Mind*, New York University Press, New York and London, 1996., 35. p.

⁴ Vö. H. L. A. HART: *A jog fogalma*, Osiris, Bp., 1995., (ford. TAKÁCS PÉTER)

fordultak. S ha csak az egyes „irányzatokat”, „iskolákat” és azokat a „címkéket” vesszük szemügyre, amelyekkel általában a jogelméleti állítások egy adott halmazát és azok képviselőit szokták azonosítani, ismételten csak az álláspontok alig belátható diverzitására bukkanunk, ami egyrészt így már magát a megnevezést is problematikussá teheti⁵, másrészt megszünteti annak lehetőségét, hogy saját álláspontunkat egy minden részletében tisztázott és egyértelműen azonosított *másik álláspont*hoz képest fogalmazzuk meg (feltéve, hogy valóban nem próbáljuk meg a sajátunktól különböző elképzeléseket olyan „naív, kissé mármár együgyű elméletekké” redukálni, „amelyekkel szemben a mindenkori kritikusnak oly könnyű fölénybe kerülni”⁶). *Továbbá:* mivel a metateoretikus pozíció kijelölése, a jogelméleti beszéd lehetőség-feltételeinek tisztázása is olyan labirintusba vezet, amelyből nincs Ariadné-fonal, ami biztosan kijuttatna, nem marad más, mint annak a rögzítése, hogy az egymástól gyakran radikálisan eltérő jogfilozófiai leírások között „szinte ízlés vagy érték-elkötelezettség kérdése a választás”⁷ – és nemigen adódik más lehetőségünk sem, mint hogy saját választásunkat megpróbáljuk megfelelően igazolni –, s ez azonosnak tűnik a filozófiának azzal a tapasztalatával, amit Leszek Kolakowski a következőképpen fogalmazott meg.

„Ma kulturálisan és gondolatilag éppoly lehetséges, hogy valaki nominalista vagy antinomialista legyen, mint volt a XII. században; éppoly megengedhető hinni vagy tagadni, hogy a jelenségek megkülönböztethetőek a lényegtől, mint volt a görögöknél; és egyaránt lehet azt gondolni, hogy a jó és a rossz közötti különbség véletlenszerű konvenció, illetve azt, hogy a dolgok rendjében testesül meg. Lehet valaki tiszteletre méltó akkor is, ha hisz Istenben, és akkor is, ha nem; civilizációnk normái sem azt nem tiltják, hogy azt gondoljuk: a nyelv tükrözi, sem azt, hogy teremti a valóságot; és akkor sem nézik ki az embert a jó társaságból, ha elveti, akkor sem, ha elfogadja az igazság szemantikai fogalmát.”⁸

Mércék persze vannak, hiszen nyilvánvalóan sok mindenről gondolhatják „a szakma mértékadó képviselői”, „hogy ezt már tudjuk, vagy hogy ezt nem lehet gondolni”.⁹

---

⁵ Lásd például a jogpozitivizmussal kapcsolatban GYÓRFI TAMÁS: Normatív pozitivizmus, In: SZABÓ MIKLÓS (szerk.): *Natura iuris*, Bíbor Kiadó, Miskolc, 2002., 175. p.

⁶ Uo.

⁷ SZABÓ MIKLÓS: Jogpozitivizmus és a jog pozitivitása, In: SZABÓ MIKLÓS: i. m. 159. p.

⁸ LESZEK KOLAKOWSKI: *Metafizikai horror*, Osiris-Századvég, Bp., 1994., 8. p. (ford. OROSZ ISTVÁN és TARNÓCZI GABRIELLA)

⁹ Vö. VAJDA MIHÁLY: Az aszketikus pap és a demokratikus utópia, In: *A posztmodern Heidegger*, T-Twins-Lukács Archívum-Századvég, Bp., 1993., 141–142. p.

„As a practitioner, I benefit very little from academic literature [...]. The greatest problem is that most of the academic literature does not address the problems that arise in my practice. I am not sure that most law professors have much of a sense of (or care) what these legal issues are.

Harry T. Edwards¹⁰

„Then there is a wild literature [...]. In which law professors in immensely long articles subject legal text to the hermeneutic techniques of postmodernist literary theory. No judge could get anything out of that literature [...] but where is it written that all legal scholarship shall be in the service of legal profession?“

Richard A. Posner¹¹

A MÉRCÉKRŐL

Illetve: ezen a ponton rögtön szembetaláljuk magunkat egy szintén egyre inkább megválaszolhatatlannak tűnő kérdéssel: egészen biztos az, hogy vannak használható mércék? Ha semmi másra, mint csak a dolgozatom közvetett tárgyát képező kortárs amerikai – értsd: Egyesült Államok-beli – jogelmélet elmúlt két évtizedének ezirányú vitáira tekintünk, láthatjuk, hogy a jogelméleti teljesítmények megítélésének mércéi minden korábbinál problematikusabbaknak tűnnek. S ez az elbizonytalanodás korántsem csak azokat a jogelméleti kezdeményezéseket érinti, amelyek a jogtudomány autonóm diszciplínaként való

---

¹⁰ HARRY T. EDWARDS: The Growing Disjunction Between Legal Education and the Legal Profession, 91 *Mich. L. Rev.* 34 (1992)

¹¹ RICHARD A. POSNER: The Deprofessionalization of Legal Teaching and Scholarship, 91 *Mich. L. Rev.* 1921, 1928 (1993)

művelésének határait kezdték el feszegetni és lépték azokat át inter- vagy transzdiszciplináris megközelítéseként (nem is beszélve azokról, amelyek anti-diszciplinárisként tételezték önmagukat) vagy azokat, amelyek a hagyományos érvelő beszéd helyett vagy azzal kombinálva egyéb megszólalásmódokat próbáltak meghonosítani a jogelméleti diskurzusban – mint például a narratív jurisprudencia kísérletei¹² –, hanem azokat is, amelyeket leginkább „mainstream” jogelméletként szokás azonosítani. (Miközben persze az is egyre bizonytalanabb, hogy mi számít „mainstream”-nek.¹³) A legelemibb szinten természetesen a tudományosként értékelhető publikálás kritériumait rögzítik az ún. „faculty handbook”-ok (kb. „oktatói kézikönyvek”), amelyek a publikációs teljesítménytől mára egészében függővé tett egyetemi oktatók szervezeti karrierje tekintetében és az ún. „promotion and tenure” bizottságok által érvényre juttatva irányadóak, azonban ezek leginkább olyan általánosságokat tartalmaznak, amelyek „megfoghatatlanok”. (A probléma kapcsolódó kérdése – azaz, hogy miért a publikáció a szervezeti karrier kizárólagos mércéje – is komoly viták tárgya.¹⁴) De ha elszakadunk ezektől, és a tudományos közvélemény „szakmai” – miszerint „tudományos” – értékeléseire fordítjuk figyelmünket, a helyzet nem tűnik sokkal jobbnak. Sőt. Már annak a vizsgálata is megoldhatatlan feladatnak látszik, hogy a jogelméleti teljesítmények értékelésének problémája miként volna olyan módon megközelíthető, hogy ne találánánk magunkat azonnal olyan kérdések sötétlő erdejében, amelyek megválaszolása – illetve ennek a kísérlete – messze kívül esik a jogelmélet hatókörén és leginkább a tudományelmélet és a filozófia specifikus feladatát képezi. Hogyan volna lehetséges az értékelés kérdései tekintetében megalapozni a „jogelmélet autonómiáját”, hogyan lehetne „megúszni”, hogy a jogelmélettel kapcsolatos első – vagy bármelyik – metateoretikus kérdés felvetése egy olyan vita örvényébe vezessen, amely magának a tudománynak és a tudományosság kritériumainak mélyen problematikus voltáról szól, s hogyan lehetne megkerülni, hogy – mielőtt bármit is mondanánk jogelmélet címen – mindezekből következtetéseket kelljen levonni a jogtudományra nézve, amelyek adott esetben eredményezhetik akár a jogtudomány tudományjellegének a megkérdőjelezését is? Az „újrakezdés helyzetében” lévő jogelmélet

---

¹² Ehhez lásd NAGY TAMÁS: Narratív tematika a kortárs amerikai jogelméletben, *Acta Universitatis Szegediensis, Acta Juridica et Politica, Tomus LXIII., Fasc. 15.*, Szeged, 2003.

¹³ Vö. FRED R. SHAPIRO: The Most-Cited Law Review Articles, 73 *Calif. L. Rev.* 1540 (1985), illetve The Most-Cited Law Review Articles Revisited, 71 *Chi-Kent L. Rev.* 751 (1996).

¹⁴ „Az ember kíváncsi, hogy a kinevezésekről és véglegesítésekről döntő bizottságok mihez kezdenének Szókratésszal, aki egy szót sem publikált soha.” KENNETH LASSON: Scholarship Amok: Excesses in the Pursuit of Truth and Tenure, 103 *Harv. L. Rev.* 926, 936 (1990)

lehetőségeire vonatkozó elemzésében Bódig Mátyás is érinti a kérdést¹⁵, ami nála – ha jól értem – elsősorban a reprezentacionalizmus hagyományából igencsak nehezen kikeveredő jogelmélet referenciális problémáival kerül összefüggésbe. Miközben maga is rámutat, hogy voltak – mint például Sajó András¹⁶ –, akik a jogtudomány e referenciális nehézségeinek rögzítéséből kiindulva arra a következtetésre jutottak, hogy az nem is tudomány, mert „önreflexiójának hiányosságai folytán ideologikus funkciókhoz igazodik”, egyben el is utasítja e következtetést, mondván, hogy az „kritikai funkcióit csak a jogtudományon gyakorolja, magának a tudományosságnak a mércéin nem”. A „helyzetet” megoldandó Bódig azzal a javaslattal él – s ezáltal mintegy fel is függeszti a tudományosság kritériumainak a jogelmélet szempontjából történő problematizálását (ami persze érthető, hisz mások voltak teoretikus célkitűzései) –, hogy „[...] ha nem akarjuk, hogy ezek a megalapozási problémák magának a jogtudománynak a megkérdőjelezéséhez vezessenek, fel kell mutatnunk egy olyan jogtudomány lehetőségét, amely kívül marad a jog természetére vonatkozó diszkurzív elkötelezettségen”. Ebben a megállapításban – visszafelé olvasva – implicit módon az is benne foglaltatik, hogy „*ha*” fel tudjuk mutatni egy anti-reprezentacionalista jogelmélet lehetőségét, „*akkor*” elkerülhetjük, hogy a „megalapozási probléma” a jogelmélet tudományosságát „veszélybe sodorja”. *Azonban*: túl azon, hogy a tudományosság kritériumainak „újragondolására” indító és a jogtudomány számára is nyugtalanító kérdéseket egy anti-reprezentacionalista jogelmélet kísérlete sem eliminálja¹⁷, magának a „megalapozási problémának” is lehetnek olyan aspektusai, amelyek vizsgálata más megvilágításba helyezi a kérdést. Visszakanyarodva az amerikai jogelmülethez: létezik olyan – és igen erőteljesen argumentált – elképzelés, nevezetesen Pierre Schlag-é, amely szerint az amerikai jogtudomány – amit Schlag gyakorlatilag teljes egészében ún. „normatív jogi gondolkodásként”¹⁸ azonosít – történetének immár több, mint 130 évében végig tévúton járt, s

---

¹⁵ BÓDIG MÁTYÁS: *Hart, Dworkin és a jogelmélet posztmetafizikai fordulata*, Osiris, Bp., 2000., 130–131. p.

¹⁶ Vö. SAJÓ ANDRÁS: *Kritikai értekezés a jogtudományról*, Akadémiai Kiadó, Bp., 1983. (Lásd különösen a Bódig által is hivatkozott szövegrészt : 161–175. p.)

¹⁷ Bár *expressis verbis* ezt Bódig sem állítja.

¹⁸ Schlag számos művében beszél erről – tulajdonképpen *minden* írásában *erről* van szó –, de a jogtudományi teljesítmények értékelésének kontextusában leginkább lásd PIERRE SCHLAG: *The Evaluation Controversy*, In: i. m. 60–76. p. A „normatív jogi gondolkodás” fogalmának kifejtéséhez és legteljesebb jellemzéséhez pedig lásd PIERRE SCHLAG: *Normativity and the Politics of Form*, In: PIERRE SCHLAG, PAUL F. CAMPOS és STEVEN D. SMITH: *Against the Law*, Duke University Press, Durham and London, 1996., 29–99. p.

ennek forrása éppen az a kísérlet, amelynek során *tudományként* próbálta önmagát megalapozni. (S mivel e törekvés Christopher Columbus Langdell-től eredeztethető, Schlag állítása szerint az amerikai jogelmélet a mai napig a *langdell-i paradigma* „foglya”.¹⁹) A tudományként való önmeghatározás ugyanis csak eszközként szolgált annak érdekében, hogy (1). a jogászképzésben meghatározó szerepet betölteni kívánó *law school*-okat az egyetemi világ is „komolyan vegye”; (2). az amerikai egyetemi jogászság pedig a német jogtudomány pozícióihoz hasonlóan meghatározó szerepre tegyen szert a joganyag formálásában.²⁰ Azaz: a jog természetére irányuló és tudományosként megfogalmazott kérdés voltaképp instrumentális célokat szolgált s szolgál ma is: az amerikai juriszprudencia igazából *nem megválaszolni* szeretne volna azt a kérdést, hogy „mi a jog?”, hanem *megmondani* akarná, éppúgy, ahogy a *common law* bírák kinyilvánítják esetről esetre haladva konkrétan és a precedens teremtés révén általában. (Eltérésekkel ugyan, de szintén az amerikai jogelmélet „tudományosságának” kérdését, illetve a tudományként való reprezentálás és a gyakorlati közreműködés viszonyának problémáit feszegeti Peter Goodrich is, amikor a kritikai jogi mozgalomnak a kontinentális filozófia és társadalomtudományok teoretikus importjára irányuló gyakorlata kapcsán, konkrétan ennek „talajtalansága” és az ebből fakadó kudarcok okait kutatván felteszi a kérdést : „Nem lehet, hogy arról van szó, hogy az amerikai juriszprudencia sem nem autonóm mint diszciplína, és nem is független a jogászi professziótól mint gyakorlattól? Hogy soha nem is a tudomány, hanem a technikai-gyakorlati szolgálat valamilyen formájának szánták?”²¹) Az, hogy az amerikai jogi akadémia tagjai gyakorlatilag az első pillanattól fogva egyfajta „fantom-bíróság” szerepét próbálják eljátszani, amelyben a jogtudós/jogelméleti szerző afféle meta-bíróként, a bírók bírájaként kíván fellépni, korántsem csak a nemegyszer „anarchistaként” vagy „nihilistaként” számon tartott Schlag véleménye. Egyetértőleg hivatkozik rá Richard Posner is, aki hasonlóan keményen fogalmaz, amikor az amerikai jogtudomány képviselőit „kibicek és krakélérek árnyék-bíróságaként” jellemzi.²² S bár Schlag és Posner meggyőződései között óriási a távolság, nem

---

¹⁹ Vö. PIERRE SCHLAG: The Problem of the Subject, 69 *Tex. L. Rev.* 1627 (1991).

²⁰ Vö. PIERRE SCHLAG: Commentary: Law and Phrenology, 110 *Harv. L. Rev.* 877 (1997).

²¹ PETER GOODRICH: Sleeping with the enemy – On the politics of critical legal studies in America, In: *Law in the Courts of Love – Literature and other minor jurisprudences*, Routledge, London and New York, 1996., 206. p.

²² RICHARD A. POSNER: *The Problematics of Moral and Legal Theory*, Belknap Press, Cambridge, MA., 1999., 194. p. Ennek egy apró jele, hogy az amerikai jogtudomány mindig is élénk – és rendszeresített statisztikai kimutatások formájában manifesztálódó – figyelemmel követte, hogy a felsőbbbíróságok, s különösen a

véletlen, hogy sok szempontból közös „ellenfelük” Ronald Dworkin, akinek munkásságát Schlag a langdelli paradigma mintaértékű kortárs reinkarnációjának tartja, amennyiben az a jogelméletet az „ítélkezés láthatatlan előszavává” avatja²³, ami Posner szemében szintúgy a jogelméleti szerzők súlyos szereptévesztésének minősül.

Az öndefiníálás ezen módjának számos következménye közül pedig az egyik éppen az lesz, hogy a jogtudomány/jogelmélet „megalapozási problémája”, a jogtudományi/jogelméleti tevékenység értelmére irányuló kérdésfeltevés és ennek keretében a teljesítmények megítélésének mércéire való rákérdezés olyan közös kontinuumba kerül, amelyben mindezek nehézségei egymástól elválaszthatatlanok lesznek.

Sőt, az amerikai jogi gondolkodásnak ez a normatív-preskriptív irányultsága – amit lehet e gondolkodásmód „esztétikájának” is nevezni – a „felelős” azokért az elkeseredett kísérletekért, amelyek az elmúlt két évtizedben minden korábbinál határozottabban próbálták meg tisztázni az „értékelés” kérdéseit olyan „értékelés-elméletek” kidolgozása révén, amelyek által fenntarthatóvá válna az „objektív megítélés” lehetősége, s ezáltal az érvényesnek tekinthető jogtudományi/jogelméleti kánon körülhatárolása.²⁴ Mert végső soron erről van szó – a kánon meghatározásáról, ami ismételten nem csak teoretikus, hanem egyben intézményi – s ennnyiben hatalmi – küzdelem. Ennek legnyilvánvalóbb jele, hogy a „normativitás esztétikájának” prefigurációja jegyében megfogalmazódó kételyek mindig a jogelmélet új, a hagyományos diskurzust valamilyen módon felülírni kívánó kísérleteivel szemben nyilvánulnak meg – és túlnyomó többségben származnak a konvencionális jogi gondolkodás híveitől –, és gyakorlatilag soha nem irányulnak a tradicionális – és különösen nem a doktrínális – jogtudomány műfajai ellen. Ez pedig értelmezhető oly módon is, hogy az értékelés mércéinek rögzítésére irányuló projekt nem mást tükröz, mint a konvencionális normatív jogi gondolkodás integritása, instrumentális hasznossága, hitelessége és morális

---

Supreme Court milyen gyakorisággal hivatkoznak ítéleteikben a *law review*-k valamelyikében megjelent jogtudományi/jogelméleti publikációkra, azóta, hogy ez először megtörtént 1917-ben az *Adam v. Tanner* ügyben. (Vö. *Adam v. Tanner* 224 US (1917), illetve *Introduction to the University of Chicago Law Review: A Brief History*, <http://home.uchicago.edu/orgs/lawreview/History.html>.) Az amerikai jogtudomány képviselőinek a joganyag formálására irányuló törekvéseit intézményi szinten pedig leginkább az *American Law Institute* létrehozása jelzi, amelynek tevékenységét napjainkban szintén az „útkeresés” jellemzi. Ehhez lásd RICHARD A. POSNER: i. m. 303–310. p.

²³ Vö. RONALD DWORKIN: *Law's Empire*, Fontana Press, London, 1986., 90. p.

²⁴ Vö. például ED L. RUBIN: *On Beyond Truth: A Theory for Evaluating Legal Scholarship*, 80 *Cal. L. Rev.* 889 (1992).

értéke²⁵ védelmének és e látszatok fenntartásának a szándékát és érdekeit. Holott a kételyeket lehet, hogy éppen a jogtudományi/jogelméleti gondolkodás eddig domináns formáival

---

²⁵ A normatív jogi gondolkodás s ezen keresztül a jogelmélet művelésének önképéhez hozzátartozik, hogy morális szempontból is értékes tevékenységről van szó, amennyiben a „jó”, az „igazságos”, a „helyes” stb. fogalmaival való foglalatosság és általában a „*jobbító szándék*” látszólag azzá teszi. Azaz: a jogtudósok igencsak hajlamosnak tűnnek arra – s ez általában illeszkedik a nyugati jogrendszereknek az önmagukról kialakított képéhez –, hogy saját gyakorlatukat is „a lehető legjobb színben” próbálják meg feltüntetni, s ez nemegyszer eredményezi a diskurzus – és résztvevőinek – olyanfajta önképét, amelyet Schlag „*feel good*” vagy „*happy talk*” – *Amerikában vagyunk: keep smiling!* – juriszprudenciának nevez. (Vö. PIERRE SCHLAG: Values, In: *Laying Down the Law: Mysticism, Fetishism, and the American Legal Mind*, lásd fent 3. sz. jegyzet 42–59. p.) Baudrillard írja: „Ez a mosoly csak a mosolygás szükségletét jelzi. Némiképpen olyan, mint Chester macskájának somolygása: még mindig ott lebeg az arcokon, amikor már minden érzés rég eltűnt. [...] Mentésítő, reklámszerű mosoly: 'Ez az ország jó, én jó vagyok, mi vagyunk a legjobbak'.” (JEAN BAUDRILLARD: *Amerika*, Magvető, Bp., 1996., 46. p.) Schlag: „In reinterpreting legal materials 'to make them the best they can be', legal thinkers in effect serve as a kind of P.R. firm for the bureaucratic state.” (PIERRE SCHLAG: The Evaluation Controversy, In: i.m. 72. p.) *Holott* – mint Hanna Arendt megjegyezte – „[e]lméletileg szinte minden nagy gondolkodó esetében bebizonyíthatjuk, hogy hajlik a tirannikusra”. (Idézi VAJDA MIHÁLY: Syrakusa, In: i. m. 165. p.) Aminek leginkább félelemkeltő megnyilvánulása, amikor a teória messianizmusba fordul, az pedig gyakorlati cselekvésbe, mint a fiatal Lukács György esetében, aki a *Taktika és etika* című írásának végén Hebbel *Judit* című művét idézi: „És ha Isten közém és a nekem rendelt tett közé a bünt helyezte volna – ki vagyok én, hogy ez alól magamat kivonhatnám?” (LUKÁCS GYÖRGY: *Taktika és etika*, In: *Utam Marxhoz*, Magvető, Bp., 1971., 197. p. A probléma elemzéséhez lásd VAJDA MIHÁLY: i. m. 165–182. p.) Természetesen nem azt akarom mondani, hogy ez megáll az amerikai jogelméleti szerzőkkel kapcsolatban is – s nem is azért nem, mert ne lennének közöttük *nagy gondolkodók* – mindösszesen csak azt szerettem volna kiemelni, hogy a jogtudományi tevékenység önképe és hagyománya akár morális szempontból is igen sokféleképpen – és akár radikálisan szélsőséges módon is – megközelíthető. Többek között Peter Fitzpatrick a *The Mythology of Modern Law* című könyve kapcsán Bódig Mátyás is *megemlíti* a jogelméleti hagyományhoz való viszony morális kérdését, miszerint „tisztességes-e a jogelméleti örökségünknek ez a visszautasítása”? (BÓDIG MÁTYÁS: i. m. 8. p.) Hogy tisztességes-e, nem tudom, mindenesetre *tisztességtelennek* semmiképpen nem nevezném, még ha például Fitzpatrick-nak az az első pillantásra *megdöbbentően* érdekes asszociációja, amellyel Herbert Hart és Franz Kafka *A törvény kapujában* című parabolájának öre között teremt párhuzamot, ugyanebben a pillanatban *szürreálisnak* is tűnik, pontosan úgy, ahogy a lauréatamont-i *esernyő és varrógép találkozása a boncasztonon*. (Vö. PETER FITZPATRICK: *The Mythology of Modern Law*, Routledge, London and New York, 1992., 205–206. p.) (Túl azon, hogy mindez a jogelmélet *esztétikai* vonatkozásaira is ráirányíthatja a figyelmünket, akár igazolhatja is Fitzpatrick, Schlag vagy nemegyszer Goodrich eljárásait. Ha ugyanis egy pillanatra a jogelméletet valamiféle *tereptént* – *minek a terepe a jogelmélet?* – gondoljuk el, miért ne lehetne az épp a *boncasztalé*? A kérdés csak az – átmenetileg eltekintve attól a különbségtől, hogy viviszekcióról van-e szó vagy egy ténylegesen „holt anyag” feltárásáról –, hogy: *kinek* a kezében van a szike, *hogyan* fogja azt, *miért* épp úgy és *mit* akar vele

szemben kellene megfogalmazni, amennyiben (1). egyre inkább nyilvánvalóvá válik, hogy ezek számos, a mai napig adottként kezelt vagy csak többé-kevésbé reflektálatlanul hagyott metateoretikus előfeltevése igencsak nehezen védhető (hiszen a kortárs filozófia, irodalomelmélet, pszichológia, történetírás, tudományelmélet stb. részéről olyan, a jogtudomány számára is *alapvető* koncepciókat értek komoly kihívások, mint például a szabad akarattal rendelkező és racionális szubjektum, a szerző, a szándék, a szöveg, a jelentés identitása vagy épp a tudományosság kritériumai); (2). az is egyre erőteljesebb benyomásunk lehet, hogy a jogtudománynak a joganyag „racionális formálására” vagy az ítélkezési gyakorlat minőségének javítására vagy a (politikai) közösség ezirányú diszkurzív praxisainak a befolyásolására irányuló törekvései kudarcot vallottak. (Amelyek közül a „legtöbb eséllyel” valamilyen érdemi hatás kifejtésére a kifejezetten *dogmatikai ambíciókat dédelgető* értekezések rendelkeznek, bár e hatás tényleges erejét is megkérdőjelezi az a tény, hogy az ilyen értekezések javarésze sem más, mint a bírói gyakorlatban már eleve benne foglalt gondolkodásmódok, megoldások enciklopédikus gyűjteménye. Ezt úgy is meg lehetne fogalmazni, hogy a bírók és egyéb bürokratikus döntéshozók a jogtudománynak legfeljebb azokról a meglátásairól vagy javaslatairól hajlandók tudomást venni, amelyek befogadására már *eleve* készek.²⁶) S ez természetesen tovább visz annak a kérdéséhez, hogy kik volnának a jogtudományi/jogelméleti szövegek „mintaolvasói”?²⁷ Azaz: *kihez beszél a jogtudomány?* Ismét nyugtalanító kérdésről van szó, amennyiben ugyanis elfogadnánk, hogy „[a] jogelméleti vizsgálódás disztinktív sajátossága *gyakran* a joganyag racionális formálására való törekvés”²⁸, akkor fel kellene tennünk, hogy a jogtudomány mondandója valamilyen formában *többé-kevésbé rendszeresen* eljut a „döntéshozóig”. Ez azonban korántsem biztos, sőt, a vonatkozó szakirodalom, a különféle statisztikák és anekdotális bizonyítékok sora egyaránt azt látszanak alátámasztani, hogy a jogelméleti beszéd ily módon tételezett címzettjei vajmi kevésbé vesznek tudomást a jogtudomány eredményeiről vagy egyáltalán – s a jogelmélet esetében ez különösen igaznak tűnik – a létezéséről. S nem hangzik megnyugtatóan Richard Posner azon „vigasza” sem, melynek értelmében a jogtudományi

---

kezdeni? S éppen ezek azok a kérdések, amelyeket az amerikai jogelméleti koncepciókkal kapcsolatosan is érdemes feltenni.)

²⁶ Vö. PIERRE SCHLAG: Normative and Nowhere to Go, In: i. m. 29. p. és kapcs. jegyzet, illetve The Evaluation Controversy, uo. 70. p.

²⁷ Ennek fogalmához lásd többek között UMBERTO ECO: *Hat séta a fikció erdejében*, Európa Könyvkiadó, Bp., 1995., különösen 15–39. p.

²⁸ BÓDIG MÁTYÁS: i. m. 146. p. (*Kiemelés az eredetiben.*)

publikálás résztvevőinek nem kellene aggódniuk amiatt, hogy „a bírók ’nem olvassák’ őket”, mert e publikációkat nem is afféle olvasásra kell szánni, mint a napilapokat, hisz eleve képtelenség volna például elvárni azt, hogy bárki egyszerre figyelemmel kövessen 500 *law review*-t. Ily módon ugyan a legtöbb jogtudományi írás sorsa az, hogy „az előfizetőktől rögtön a könyvtárpolicokra kerül”, de ez nem baj – mondja Posner –, mert mindig a kezünk ügyében lesznek, ha a jövőben ilyen irányú szükséglet keletkezik.²⁹ Vannak azonban jelei annak, hogy Posner-nek ez a – kincstári? – „optimizmusa” nem győz meg mindenkit. Erre utalhat a szerzőknek az a gyakorlata, amelynek keretében – mivel, ahogy azt Ed Rubin is megjegyzi, nem címezhetik mondandójukat „közvetlenül a döntéshozóknak”³⁰ – mintaolvasóként valamilyen imaginárius döntéshozót feltételeznek (egy *fiktív* politikai vagy szakmai közösséget, egy *fiktív* törvényhozót vagy egy *fiktív* – és tipikusan fellebviteli – bíróságot), és úgy járnak el, *mintha* ezek bármelyike azonos volna a „ténylegessel”, s ehhez szólnak vagy ezzel azonosulnak. Sőt, előfordulhat, hogy az ideális döntéshozó a jogfilozófus alteregójaként tűnik fel, a jogtudós önképének egyfajta projekciójaként, s ennek eredményeként teremődnek olyan tökéletes, nem-emberi lények, mint például Dworkin „Herkules”-e. Ezt azonban nemegyszer és nem egészen alaptalanul lehet öncsalásnak tekinteni, amelynek azonban komoly konstitutív ereje van a jogtudományi diskurzus fenntartásában. Ráadásul mindez kérdések további sorát implikálja. Miért van szükség erre az „öncsalásra”? Hova vezetne, ha a jogelmélet szembenézne azzal a ténnyel, hogy saját zárt világának tagjain kívül gyakorlatilag nincs hallgatósága? Neil Duxbury is felteszi ezt a kérdést a brit jogtudománnyal/jogelmélettel kapcsolatosan, ahol – diagnózisa szerint –, ha lehet, még rosszabb a helyzet, amennyiben a jogtudományi/jogelméleti megfontolások ignorálása a „hivatalos szemlélet” rangjára emelkedett.³¹ Hogyan tartható fenn ilyen helyzetben a normatív jogi gondolkodás instrumentális vagy intellektuális értékébe vetett hit? Duxbury a jogközösség tagjaira való hivatkozással „lép túl” a problémán, amikor azt mondja, hogy a jog alanyai azt akarják, hogy a jogrendszer a lehető legjobb módon működjön, s ennek megfelelően a jogtudósoknak sincs más választásuk, minthogy „rámutassak a jogrendszer hiányosságaira és javaslatokat tegyenek arra, hogy az miként változhatna meg oly módon, hogy jobban szolgáljon bennünket”, még akkor is, ha e javaslatok „gyakran naívak” és „kétségtől gyakran hullanak terméketlen talajra”.³² Ennek fényében viszont: miért kap oly kevés teret a jogelméletben a jog

---

²⁹ Vö. RICHARD POSNER: i. m. 302. p.

³⁰ ED L. RUBIN: i. m. 904. p.

³¹ Vö. NEIL DUXBURY: Book Review, 60 *The Modern L. Rev.* 874 (1997).

³² Uo. 875–876. p.

„alávetettjeinek” nézőpontja? Mi indokolja a jogelmélet részéről a résztvevő perspektívájának dominanciáját? S a „résztvevők” közül miért épp a fellebviteli bíróságok gyakorlata áll a jogelmélet érdeklődésének homlokterében? Milyen kilátás nyílik a jog „valóságára” a fellebviteli bíró nézőpontjából, s általában milyen mértékben és hogyan redukált az a megítélendő valóság, amelynek képe egy bíró számára tanúk, felek, ügyvédek, vádlottak, ügyészek tipikusan érdekvezérelt történeteiből rajzolódik ki? Miért nem erőteljesebb a jogelméletben ez utóbbiak bármelyikének nézőpontja? Ha lehet *például* úgy tekinteni a jogra, mint ami az állami hatalomgyakorlás korlátját képezi, miért nem próbál a jogtudomány *mondjuk* a jogalanyok számára „hasznos tanácsokkal” szolgálni, hogy adott esetben kevésbé legyenek „kiszolgáltatottak”? Egyáltalán: *kinek a nyelvét beszéli* a juriszprudencia? Nem tűnnek-e időnként olyannak a jogtudomány képviselői, mint akik maguk sem tudják ezt a kérdést eldönteni, s nem eredményezi-e ez azt, hogy néha már-már hasonlatossá válnak – ha már az előbb szóba került Umberto Eco – *A rózsza neve* Salvatoré-jához, aki „[...] mindegyik nyelven is beszél, meg egyiken se. Vagyis hogy saját nyelvet csinált magának mindama nyelvek foszlányaiból, amelyekkel valaha is kapcsolatba került; és egyszer az a gondolatom támadt, hogy ez a nyelv nem az az édeni nyelv, amit az egyféle beszédben egységes, boldog emberiség a világ kezdetétől a bábéli toronyépítésig beszélt, nem is a gyászos elkülönülésből származó nyelvek valamelyike, hanem maga az isteni büntetést követő első nap bábéli nyelve, az ős-zűrzavaré.”³³ S hogy ez nem egészen önkényes asszociáció, talán alátámasztják Willem Witteveen szavai a kortárs jogelmélet állapotáról. „A helyzet Babel tornyának történetére emlékeztet, amelyben az ég felé törő emberek arra kárhoztattak, hogy különböző nyelveket beszéljenek. És a zűrzavar uralkodik. Ezek az állapotok.”³⁴

S végül: nem lehetséges-e, hogy mindezek a kérdések csak „szavak, szavak, szavak”, és végső soron minden úgy van jól, ahogy, mert a kortárs nyugati jogrendszerek eljárásai még mindig a legkisebb rosszat képviselik, s fáradozzunk inkább ezek alátámasztásán? *Ki tudja?*

Azt azonban semmiképpen nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a kudarc – vagy visszafogottabb fogalmazással: a hatás korlátozottságának – jelei egyre nyilvánvalóbbak, s ez azzal az értelmezéssel együtt, amelyben a jogtudománynak a jog egészének élete vonatkozásában betöltött bonyolult szerepe *szerepzavarként* jelenik meg, elvezethet egy olyan helyzetértékeléshez, amely szerint a normatív jogi gondolkodás – „mint oldott kéve” –

---

³³ UMBERTO ECO: *A rózsza neve*, Európa Könyvkiadó, Bp., 1988., 58. p. (ford. BARNÁ IMRE)

³⁴ WILLEM J. WITTEVEEN: Cicero Tells a Story: On Narration and Rhetorical Reflection, In: BRUCE L. ROCKWOOD (szerk.): *Law and Literature Perspectives*, Peter Lang, New York, 1996., 427. p.

széthullóban van, és nem csak a „törvény”, de a jogtudományos gondolkodás szövedéke is lépten-nyomon „felfeslik” valahol.³⁵ Ebben az összefüggésben viszont az értékelés mércéinek szánt kitüntetett figyelem egyaránt interpretálható válságtünetként és menekülésként (illetve a menekülés lehetőségének a reményeként) is. (1). Válságtünet, amennyiben azt jelzi, hogy a jogelméleti tevékenység „értelmébe” vetett hit fenntartása egyre nehezebbé válik. (Ebben azonban nincsen semmi meglepő, minél távolabb kerülünk a XIX. századi pozitivista – és *optimista* – tudományeszménytől, illetve minél több bizonyítékkal rendelkezünk arra nézve, hogy a karteziánus kísérlet, amelynek keretében az ember a természet urává és birtokosává kívánt lenni, időnként katasztrofális következményekkel jár(hat), annál komolyabb erőfeszítésekre kényszerülünk a tudomány „emancipatórikus elbeszélésébe” vetett hit megőrizhetősége érdekében. Ugyanakkor: ez nem kell, hogy „pesszimizmussal” vagy „nihilizmussal” töltsön el bárkit – habár könnyű csalódottságot érezni –, mindössze csak a tudomány mint világmagyarázat primátusa kérdőjeleződött meg.³⁶ S talán így juthatunk el akár annak a megfontolásáig is, hogy „Kafka *A per-e* épp annyira jó jogtudománynak, mint bármely más jogelmélet”.³⁷) (2). Menekülés és remény, amennyiben az értékelés-elméletek olyan diszkurzív keretként tűnnek fel, amelyben a jogelmélet kérdései újrafogalmazhatóak, sőt, amelyben a mércék tisztázására irányuló feladat elvégzése – *új* kritériumok meghatározása, *jobb* elméletek kidolgozása, *pontosabb* normák rögzítése – mintha utat nyitna a juriszprudencia egyéb problémáinak a megoldása felé is. Legrosszabb esetben azonban csak menekülésről van szó, a válság beismerésével való szembenézés félelméről vagy a tradicionális megközelítések pozícióinak a biztosításáról.

Mindezek fényében a használható mércék (miben)létére irányuló kérdés valóban megválaszolhatatlannak tűnik, és nem is világos számomra, hogy mi más lehetne a sorsa –

---

³⁵ Vö. PIERRE SCHLAG: i. m. 69. p. (Természetesen a magyar irodalmi allúziók nélkül, de Schlag szó szerint a „széthullás” és „felfeslés” kifejezéseket használja.)

³⁶ Vö. például VAJDA MIHÁLY: *Ilisszosz-parti beszélgetések*, Jelenkor Kiadó, Pécs, 2001., 43–68. p.

³⁷ IGOR GRÄZIN: On Myth, Considered as a Method for Legal Thought, 15 *Law and Critique* 159, 159 (2004)

különösen egy efféle értekezés keretében³⁸ –, minthogy minduntalan – s persze mindig csak átmenetileg – *felfüggesztjük*.³⁹

Azt hiszem, a fentiek alapján a tévedés túlságosan nagy kockázata nélkül meg lehet állapítani, hogy napjaink jogelméleti tudása sok szempontból erőteljesen *destabilizált* tudásnak tűnik, s rendelkezésünkre állnak ugyan bizonyos mércék, de azok hatóerejük korlátozottsága okán szinte csak beláthatatlan távolságban képesek kijelölni a diskurzus határait, és a tematikai változatosság áttekinthetővé tételében – azaz végső soron az „érvényes” kánon azonosításában – sem lesznek segítségünkre, ahogy gyakran a szempontok, metodológiák, fogalmi apparátusok inkommensurabilitásával szemben sincs esélyük. Ilyen körülmények között a jogfilozófiák számára sem adódik más, minthogy végleg leszámoljanak az egyetlen igaz leírás lehetőségével, és ennek a belátásnak a birtokában legyenek megengedőbbek egymással szemben; mert minden jogelmélet – mégha gyakran „ugyanazokról” a kérdésekről van is szó – más és más *történet* kontextusába helyezi mondandóját, amelyeket viszont valamiféle hierarchiába rendezni – azaz bizonyos jogelméleti megközelítéseket egészében ignorálni, miközben másokat feltétlenül értékesebbeknek nyilvánítani – meglehetősen kétes vállalkozás.

Ami pedig a történeteket illeti: függetlenül attól, hogy Northrop Frye nyomán elfogadjuk-e, hogy valamennyi elbeszélhető történetünk pregenerikus cselekményszerkezeteket, végső soron mitikus alapsémákat követ⁴⁰, vagy még tovább lépve

---

³⁸ A tipikus szerzői retorikai stratégia hasonló esetekben annak rögzítése, hogy a – *megfutamodásra kényszerítő* – kérdés (1). tulajdonképpen „nem képezi a jelen vizsgálódás tárgyát” (*valóban nem*); (2). tárgyalása „meghaladná a jelen tanulmány kereteit” (*valóban meg*). Szeretnék azonban ennél egyértelműbben fogalmazni: *nem tudom a választ*.

³⁹ S a helyzetet sajnos az sem oldja meg, ha a „szakma mértékadó” képviselőinek véleményét tekintjük irányadónak abban, hogy például mit „nem lehet gondolni”. Ha csak annyit teszünk fel, hogy Herbert Hart, Ronald Dworkin, Richard Posner és Stanley Fish az elmúlt fél évszázad jogelméletében így vagy úgy, de egyaránt a „szakma mértékadó képviselőinek” számítanak, akkor kénytelenek vagyunk szembesülni azzal, hogy nem volna nehéz írásaikból olyan passzusokat idézni, amelyek lényegében azt mondják ki, hogy amit egyikük vagy másikuk gondol, azt „nem lehet gondolni”.

⁴⁰ NORTHROP FRYE: *A kritika anatómiája*, Helikon, Bp., 1998. (ford. SZILI JÓZSEF), különösen: 113–203. p. A narratíváknak az irodalomtudományos közvélekedés szerint kiemelkedően jelentős elméletét alkotják Northrop Frye – arisztotelianus és jungiánus ihletésű – munkái, különös tekintettel főművére, *A kritika anatómiája*-ra. A narratológiát hagyományosan az irodalomtudomány formalista-strukturalista megközelítéseinek keretében szokás elhelyezni, és Frye művének is vannak jellegzetes strukturalista vonásai, de irodalomtudományos besorolása rendszerint inkább az ún. archetipikus kriticismus – azaz az irodalom

belátjuk-e, hogy történeteinket (és azok különbségeit) a nyelvhasználat figurativitása határozza meg⁴¹, szembesülnünk kell annak tapasztalatával – „*tapasztalat! tapasztalat!*” –, hogy minden történet szükségszerűen átfedésekkel, ismétlésekkel, kihagyásokkal és elhallgatásokkal terhes, és nincs omnipotens elbeszélő, aki akár csak az egyes történetek összes cselekményszálát képes lenne a kezében tartani.

Nos, a fenti, valamelyest – és szándékoltan – patetikus megjegyzések a jelen írás tekintetében többes funkcióval bírnak. Azzal együtt, hogy egyelőre még csak meg sem kísérlük vázolni a kortárs jogelméleti diskurzus állapotát, de érzékeltetni szeretnék annak tematikai és metodológiai sokszínűségét, és ennek fényében tenni érthetővé néhány dolgot. Mindenekelőtt azt, hogy meglepőnek tartom, hogy a jog jelenségvilága (szép)irodalmi mozzanatainak valamint a narratívák szerepének és a narráció tevékenységének a jogelméleti tematizálása viszonylag sokáig váratott magára, s számottevő irodalma csak az elmúlt két és fél évtizedben keletkezett, azaz jóval a jogelmélet ún. „interdiszciplináris fordulatának”⁴² bekövetkezése után. Méginkább furcsa, hogy az ugyanebben az időszakban megélenkült magyar jogfilozófiai diskurzus – annak ellenére, hogy a jog nyelviségének a tapasztalatát több vonatkozásban is vizsgálja – a jog irodalmi, narratív megközelítéseiről, az ezek által nyújtott szempontokról, s általában a narrativitás/elbeszélés/történetmondás problémaköréről csak érintőlegesen látszik tudomást venni. *Pedig. Pedig* – ahogy éppen Szabó Miklós írja egy

---

archetipikus és mitikus narratív mintáinak, karaktereinek, témáinak, motívumainak kutatása – címszava alatt történik. Könyvének központi kérdése, hogy vannak-e olyan narratív kategóriái az irodalomnak, amelyek átfogóbbak, mint az egyes irodalmi műfajok, vagy logikailag megelőzik azokat. Frye négy ilyen kategóriát határoz meg: a romantikus, a tragikus, a komikus és az ironikus vagy szatirikus. Ezek az irodalmi műveknek azokra az ún. pregenerikus cselekményszerkezeteire – Frye kifejezésével: *müthosz* – utalnak, amelyek a görög-római és a zsidó-keresztény vallásos irodalom korpuszaiból származnak, és meghatározzák minden fikció alapvető jelentéseit, tematikus tartalmát, azaz a verbális műalkotásokat tekinthetjük úgy is, mint archetipikus mítosz-struktúrák szublimátumait. Ennek megfelelően egy adott történet kimenetelének mikéntjét – miért történt úgy, ahogy – akkor értjük meg, ha azonosítani tudjuk azt az archetipikus mítoszt vagy pregenerikus cselekményszerkezetet, amelyet a kérdéses történet hordoz, mondanivalóját/értelmét pedig akkor, amikor azonosítjuk a témáját, ami a történetet „parabolává vagy példázattá” teszi. A frye-i terminológia és „koordinátarendszer” alkalmazását a jogelmélet történetére nézve lásd ROBIN WEST: *Jurisprudence as Narrative: An Aesthetic Interpretation of Modern Legal Theory*, 60 *N. Y. Univ. L. Rev.* 145 (1985).

⁴¹ Vö. HAYDEN WHITE: A történelmi szöveg mint irodalmi műalkotás, In: KISS ATTILA ATILLA, KOVÁCS SÁNDOR s. k. és ODORICS FERENC (szerk.): *Testes könyv*, Ictus–Jate Irodalomelm. Cso., Szeged, 1996., 333–354. p.

⁴² Vö. RICHARD A. POSNER: *The Decline of Law as an Autonomous Discipline, 1962–1987*, 100 *Harvard L. Rev.* 761 (1987)

rövid összefoglalás keretében⁴³ – „történetek [...] a jogban is vannak. Történet maga a jog is: egy világról, amely lehetséges [...], s amelyben béke honol, bőség, rend és boldogság. A rend – valamikor, valaminek okán megbomlott, s értelmére hagyatkozva az ember ismét megkísérli a törött cserepek összerakását. Az eredmény a mű: a jog mint egységes, teljes, racionális – s célhoz vezető – emberi alkotás”. Ezt azonban rögtön azzal egészíti ki, hogy „[...] mikor a narrativitás elméletének jogi megjelenéséről beszélünk, mégsem erre utalunk, hanem arra a törekvésre, amely a jog egységét és koherenciáját egy annak mélyén (is) rejlő ’narratív grammatika’ működésében látja.” Ez igaz, amennyiben a narratívák felé az alkalmazott nyelvészet felől közelítünk⁴⁴, de – mint azt próbálok majd bemutatni a későbbiekben – az angolszász jogirodalomnak van olyan vonulata is, amely – igaz, elsősorban specifikus észak-amerikai tematika révén – a jog említett „egyedi” történeteit (s gyakran ezeken keresztül magát a „nagy elbeszélést”) problematizálja – részét képezve azon teoretikus vállalkozásoknak, amelyekre összefoglaló jelleggel a „jog és irodalom” elnevezést szokás alkalmazni⁴⁵ –, s egyben nem ritkán magát a jogelméleti beszédmódot is az irodalmi felé közelíti. Véleményem szerint még e jogelméleti kísérletek legszokatlanabb példáinak – lásd majd Derrick Bell írásait vagy épp Patricia Williams Benetton-sztoriját – a létjogosultságát sem vitathatjuk el, feszegessék bármennyire is a megszokott diszkurzív jogelméleti beszéd határait.

Ugyancsak a fentiek fényében tartom szükségesnek, hogy a kényszerű lemaradást behozni, s így újabb és újabb tematikákkal szembenézni kényszerülő tudományok „teoretikus importja” jegyében legyen egy olyan többé-kevésbé átfogó vázlat, amely minimálisan a figyelemfelkeltés szándékával bemutatja, hogy az irodalom, a narratívák és a narráció tevékenysége milyen összefüggésekben jelennek meg a kortárs amerikai jogirodalomban.

---

⁴³ SZABÓ MIKLÓS: Szó szerint...A jog és a nyelv interferenciájáról, In: SZABÓ MIKLÓS (szerk.): *Jog és nyelv*, Bp., 2000., 17. p.

⁴⁴ Uo. 16. p.

⁴⁵ *Ugyanakkor*: a jogelméleti trend elmozdulására és a hangsúlyok áthelyeződésére látszik utalni az a tény, hogy a „jog” és a „narratívák” kapcsolatára irányuló vizsgálatokat, az amerikai narratív jurisprudencia kísérleteit eredetileg a „jog és irodalom” irányzat egyik leágazásának tekintették, mára azonban a megnevezés változóban van, amennyiben nem ritkán a narrációkutatást tekintik annak az általános diszkurzív keretnek, amelyen *belül* kap helyet a specifikusan irodalmi elbeszélések és az ezekre vonatkozó irodalomtudományi kutatások jogelméleti tapasztalatainak az összegzése. Annyi bizonyos, hogy a különböző szerzők fogalomhasználata ebben a tekintetben sem egységes. Ehhez általánosságban lásd GUYORA BINDER és ROBERT WEISBERG: *Literary Criticisms of Law*, Princeton University Press, Princeton, N.J., 2000.

„A narratíva természetéről beszélni annyit jelent, mint vizsgálódásnak tárgyává tenni a kultúra egészét, sőt, mondhatnánk, az egész emberiség természetét.”

Hayden White⁴⁶

„I am a judge. I know nothing of the theories of narrative and of literary criticism of law.”

Pierre N. Leval⁴⁷

IRODALOM, NARRATÍVA, JOG

Azzal együtt, hogy: ezen a ponton ismételtelen olyan kérdésekkel találjuk szemben magunkat, amelyek rendkívül szövevényesek, a megfogalmazható válaszok felettébb szerteágazóak és gyakran ellentmondásosak. Nevezetesen az „irodalom” és a „narratíva” fogalmainak jelentéstartalmáról és ezek egymáshoz való viszonyáról, különbözőségeikről és azonosságaikról van szó, illetve arról, hogy milyen értelemben – és melyik értelmükben – hasznosíthatóak a jogelmélet számára. A „jog és irodalom” néven ismeretes kutatások előfeltevése mindig is az volt, hogy határozottan van valami – és *nem csak az érzés*⁴⁸ –, amit az irodalom tanulmányozása nyújthat a jogászok számára, ugyanakkor a kezdetektől fogva kérdésként merült fel az, hogy az irodalom vagy az irodalmiság milyen vonatkozásban lehet „valóban” érdekes a „joggal” összefüggésben? Vajon a primér irodalmi szövegek abban az értelemben és minőségükben fontosak-e a jogtudomány számára, hogy esztétikai értéket képviselő művészeti alkotásokként vonják magukra a figyelmünket, és mint ilyenek lehetnek

---

⁴⁶ HAYDEN WHITE: A narrativitás értéke a valóság megjelenítésében, In: *A történelem terhe*, Osiris, Bp. 1997., 103. p.

⁴⁷ PIERRE N. LEVAL: Judicial Opinions as Literature, In: PETER BROOKS és PAUL GEWIRTZ (szerk.): *Law's stories*, Yale University Press, New Haven & London, 1996., 206. p.

⁴⁸ Vö. OTTLIK GÉZA: *Buda*, Európa Könyvkiadó, 1993., 10–11. p.

képesek legjobb esetben a rilkei „*Változtasd meg éltedet!*”⁴⁹ imperatívusz jegyében ténylegesen formálni vagy felülírni bizonyos a „joggal”, jogászokkal, jogszolgáltatással kapcsolatos meggyőződéseinket, előítéleteinket, helyzetértékelésünket, nézőpontunkat (különös tekintettel ezek morális aspektusaira)? Vagy akkor lehet-e az „irodalommal” való foglalatosság termékeny a jogászok számára, ha az irodalminak nevezett szövegekre mint narratív struktúrákra, mint a nyelvi működés egy sajátos módusára tekintünk, és más – nem-irodalmi – narratívákhoz képest legfeljebb annyiban tulajdonítunk ezeknek különös jelentőséget, amennyiben a történetmondás legjobb példáival szolgálnak? Ez utóbbi álláspont elfogadása – illetve az irodalmi szöveg mint (adott esetben morális tanulságokat is hordozó) műalkotás és narratív struktúra szembeállítása – viszont olyan érveléshez is elvezethet, mint például Bert van Roermund-é, aki szerint (1). az irodalom művészetének tanulmányozása szolgálhat ugyan érdekes belátásokkal a jogászoknak is, rendelkezhet ugyan pedagógiai értékkel a jogászképzésben (ebben szinte mindenki egyetért), de a „jogra” vonatkozó tudásunknak semmiképp nem kitüntetett forrásai a szépirodalmi művek (különösen akkor nem, ha ezekből kiindulva „a” jog valamilyen „elméletét” akarnánk létrehozni), azaz éppígy juthatnánk hasonló tanulságokhoz filmek, színházi előadások vagy a képzőművészet termékeinek a tanulmányozása révén, arról nem is beszélve, hogy a művészeteken kívül a jogtudósok számos más „forrásból is meríthetnének”, mondjuk, ha dolgoznak egy évig szociális munkásként vagy épp eltöltenek egy hetet börtönben; (2). jogfilozófiai szempontból csak az járhat teoretikus haszonnal, ha a jog narrativitására koncentrálnak, amihez viszont nincs szükségünk az irodalom fogalmára; (3). a „jog és irodalom” trópusa félrevezető, de legalábbis konfúz, amennyiben olyan vonatkozásokban sugall hasonlóságokat „jog” és „irodalom” között, amelyekben nem hasonlók, miközben más közös vonásokat eltakar, s különösen: olyan kontextusba helyezi a narratíva fogalmát, amely elfedi annak valódi jelentőségét a „jog” vizsgálata elől.⁵⁰ *Ugyanis*: amikor a „jog és irodalom” kutatások azzal a feltételezéssel élnek, hogy „jog” és elbeszélte történet között van valami olyan kapcsolat, amely a jogtudomány számára is jelentőséggel bír, s az összefüggések feltárása irodalmi művek tanulmányozása révén megvalósítható, akkor Roermund szerint öntudatlanul is eltörlik a határokat narratíva és irodalom valamint irodalom és művészet között, s ezáltal elhomályosítják azt a kérdést, hogy a narratívák jogelméleti tanulmányozásának a jogi

---

⁴⁹ RAINER MARIA RILKE: Archaikus Apolló-torzó, In: *Rilke versei*, Európa Könyvkiadó, Bp., 1983., 184. p. (ford. TÓTH ÁRPÁD)

⁵⁰ Vö. BERT VAN ROERMUND: Law is Narrative, not Literature, 23 *Nederlands Tijdschrift voor Rechtsfilosofie & Rechtstheorie* 221 (1994).

gondolkodás számára „felszabadító ereje” vajon a vizsgálat tárgyává tett elbeszélések esztétikai kvalitásaival áll-e összefüggésben vagy pedig a jobb megértéshez a kulcsot ezek narrativitása szolgáltatja. Márpedig – mondja Roermund – épp ahogy nem feledkezhetünk meg a „narratíva” és az „irodalom” különbségéről (egy hétköznapi anekdota például nemigen tarthat igényt az irodalmi rangra), éppúgy észben kell tartanunk, hogy „irodalom” és „irodalmi érték” – az esztétikai kvalitás vagy erő értelmében – sem identikus fogalmak. A különbségek figyelmen kívül hagyása viszont mindazon törekvések esetében, amelyek a „jog irodalmi elméleteivé” kívánnak lenni, a jogelméleti szerzőkre annak „bizonyítási terhét” rója, hogy a „jog” vagy a jogász tevékenység illetve az „irodalom” között az artisztikum szintjén vonjanak párhuzamokat és találjanak hasonlóságokat. Ez azonban már abban a pillanatban elemi nehézségekbe ütközik, amikor rámutatunk, hogy „jog” és „irodalom” között milyen alapvető eltérések vannak, amennyiben az előző könnyen összefüggésbe hozható az erőszak, a dogma, a kalkulálhatóság, a hivatalos személyek fogalmaival, az utóbbi kapcsán viszont egyiket sem tartanánk jellemzőnek. Legalábbis első ránézésre.

Másodikra annál inkább, ha az irodalmi kánon fogalma felől közelítünk a két terület viszonyához. Ha ugyanis az irodalmi kánon alakulására mint *normatív rendszertörténetre* tekintünk, akkor láthatjuk, hogy nemcsak az irodalmi intézményrendszer és ennek hivatalos személyei, az irodalomkritikákban megtestesülő dogmák, de az „erőszak” mozzanata is hozzátartozik az „irodalomhoz”, amennyiben a kánon körülhatárolása egyben hatalmi-politikai tett is.

Mindezek alapján – s bármiféle radikális álláspont elfogadása nélkül is – láthatjuk, hogy az autoritatív ítélet – illetve az a mód, ahogy az „ítélet” mindig egy előre adott intézményhez és autoritáshoz kötődik – nemcsak a „jog”, de legalább annyira az „irodalom” konstitutív eleme is.

Ez azonban egy egészen másfajta – és más szinten megjelenő – összefüggés, mint amit – és ahol – a „jog és irodalom” kutatások Roermund szerint feltételeztek és kerestek. Mindez pedig abban a meglátásban összegezhető, hogy azt állítani valamiről, hogy az „irodalom” része, egészen más, mint ezáltal „esztétikai értéket” is tulajdonítani valaminek – tehát ezek egyfajta azonosságát deklarálni –, hiszen egy-egy mű jelentősége gyakran éppen a meglévő kánon és a kánonképző mércék átírásában vagy akár lerombolásában áll, ahogy előfordulhat – ellenkező előjellel – az is, hogy egy adott korszakban valamit a kánon szerves részének tekintünk, ám az utókor ítélete egészen más lesz. Ez viszont elvezethet ahhoz a következtetéshez, hogy azok a jogelméleti törekvések, amelyek bizonyos szövegek – s az általuk elbeszélte történetek – „irodalmisságában” és nem azok – mindenféle inherens

artisztikum előzetes feltevésétől független – narrativitásában próbálják meg lokalizálni a „tanulságok” forrását, tévúton járnak. Mindebből azt a következtetést vonja le Roermund – véleményem szerint talán túlságosan is rövidre zárva a kérdést –, hogy jogfilozófiai szempontból azok a vállalkozások bizonyulhatnak termékenyeknek, amelyek nem a „jog” valamilyen „irodalmi”, hanem „narratív” elméletét próbálnák meg kidolgozni. Méghozzá a narratíváknak és a narrativitásnak abból a jellegzetességéből kiindulva, amit a „referencia folyamatos felfüggesztésének” lehetne nevezni, amire Roermund elsődlegesen olyan episztemológiai paradigmaként tekint, amely ellentétes irányban halad azzal, amit általában véve a gondolkodás – s ezen belül a jogi gondolkodás – reprezentacionalizmusaként szokás azonosítani. Jonathan Culler mutat rá határozottan a narratívák működésének antirepresentacionalista tendenciájára.⁵¹ Ebben a megközelítésben az elbeszélte történetek első lépésben olyanokként állnak elénk, amelyek azt sugallják, hogy az elbeszéléshez képest az elbeszélte események pre-egzisztensként és a narráció aktusától függetlenül adóttak, azaz „esemény” és „értelmezés” viszonyában olyan hierarchiát keletkeztetnek, amelynek első eleme a domináns. Ugyanakkor második lépésben egy ezzel ellentétes hierarchiát is létrehoznak, amennyiben láthatóvá teszik, hogy az „esemény” éppen a narratív koherencia erőinek a produktuma. (A klasszikus példa ebben a tekintetben Oidipusz története.) Harmadik lépésben pedig – és ez a legfontosabb – a történetek folyamatosan felfüggesztik és megakadályozzák, hogy a megértés e két hierarchikus módozata közül bármelyik teljes dominanciára tegyen szert a másik felett, azaz a megértés logikáját mindig visszafordítják, amint valamelyiknek a határáig eljutunk, s ennyiben mindenféle filozófiai abszolutizmus ellenében hatnak. Nem kifejezett reprezentacionalizmus-kritikát testesítenek meg, de felmutatják a gondolkodás eljárásainak non-representacionalista lehetőségeit is, s ez lehet az, ami a jogi folyamatok narrativitásának elemzését kitüntetett jelentőséggel ruházza fel, s így lehet végső soron azt állítani, hogy a „jog” nem „irodalom”, hanem „narratíva”.

Nos: bár Roermund álláspontja különösen ez utóbbi vonatkozásokban nagyon fontos meglátásokat tartalmaz, ellenvetések több szempontból is megfogalmazhatóak. (1). Éppen a kánon fogalma központi jelentőségének a felismerése, annak a belátása, hogy az irodalom kanonikus természete és a jog pozitivitása között „családi hasonlóság” áll fenn⁵², nyithatja meg a terepet a jogelmélet számára a kánonképződés folyamata irodalmi és jogi párhuzamainak és összefüggéseinek a vizsgálata felé, ami viszont nem nélkülözheti az

---

⁵¹ JONATHAN CULLER: *The Pursuit of Signs*, Ithaca, N.Y., 1981.

⁵² BERT VAN ROERMUND: i. m. 224. p.

„irodalom” és az „irodalmisság” fogalmait sem. (2). Amennyiben Roermund „a jog irodalmi elméletei” ellenében érvel, úgy olyasmivel száll szembe, amit a „jog és irodalom” kutatások – talán James Boyd White munkásságát leszámítva – nemigen állítanak, azaz általában nem tartanak igényt valamilyen átfogó paradigma státuszára. (3). Fel lehet hozni azokat az ellenvetéseket is, amelyeket Richard Weisberg fogalmaz meg Roermund-nak szánt válaszában.⁵³ Nevezetesen Weisberg szerint az „irodalom” és „narratíva” efféle szembeállítás felesleges, mivel a „jog és irodalom” vizsgálódások számára az irodalmi művek mint narratívák és nem mint a művészet specifikus megnyilvánulásai jönnek szóba jogelméleti meglátások forrásaiként, különös figyelmet fordítva azokra az alkotásokra – s ez elsősorban az epikus műfajok bizonyos darabjait jelenti –, amelyekben az irodalmi szöveg mintegy *leképezi*⁵⁴ az ábrázolt jogi eljárás valamilyen sajátosságát, tehát például amikor

---

⁵³ RICHARD WEISBERG: Response to Bert van Roermund, 23 *Nederlands Tijdschrift voor Rechtsfilosofie & Rechtstheorie* 228 (1994)

⁵⁴ Hozzá kell tenni persze, hogy Weisberg irodalom-felfogásának alapját leginkább Lukács György regény-elmélete adja. (LUKÁCS GYÖRGY: *A heidelbergi művészetfilozófia és esztétika. A regény elmélete.*, Magvető, Bp., 1975.) Ugyanakkor azt is, hogy a „mimézis”-nek valóban létezhetnek szinte tökéletes esetei, lásd például az alábbi „*kérdésez írást*”. (ÖRKÉNY ISTVÁN: Használati utasítás, In: *Egyperces novellák*, Magvető Zsebkönyvtár, Bp., 1977., 5. p.) „Örkény István 1953-tól az Írószövetségben tevékenykedő jobboldali írók csoportjához tartozott. 1956 őszén az Írószövetség elnökségének, az Irodalmi Újság szerkesztőbizottságának tagjává választották. E szervezetek ellenforradalmi tevékenységének irányvonalával egyetértett. Helyeselte az 1956. október 23-án megindult mozgalmat, annak támogatására írta meg és olvasta fel a Rádióban: „Fohász Budapestért” című írását, s jelentette meg az „Igazság” című lapban. Ugyancsak ő írta a „Szabad Kossuth Rádió” adásai elindítása bevezetőjének hírhedt „Hazudtunk éjjel, hazudtunk nappal” című ellenforradalmi rágalmat. 1956. november 4.-e után tevékeny részt vett az Írószövetség „Forradalmi Bizottság”-ában, annak ténykedésével egyetértett. 1956. decemberében Déry Tibor, Képes Géza, Tamási Áron társaságában részt vett Krisna Mennon indiai követ tájékoztatásában. Aktívan tevékenykedett az Írószövetség 1956. december 28-i ülésének, s annak határozatainak előkészítésében. Az Írószövetség autonómiájának felfüggesztése után az ellenséges tevékenységet tovább folytatta: ő volt az egyik szervezője az írói sztrájkknak, az Irodalmi Tanács alakulásakor a bojkottálásának. Örkény véleménye, magatartása a legutóbbi időkig nem változott. Az elkövetett hibáival nem volt képes és nem is akart szembenézni, azt elismerni, ezáltal önmagát kizárta a magyar irodalomból. A fentiek alapján Örkény István gépkocsivezetői engedélyének megadását nem javasoljuk.” Ha nem *tudnánk*, hogy a fenti szöveg micsoda, azt hiszem, teljes joggal azonosíthatnánk azt az „egypercesek” valamelyikeként. A szöveg a „Jelentés Örkény István író gépkocsi vezetői engedélyéről” címet viseli, kelt Budapesten, 1959. november 3-án. *Rubicon*, 2004/8–9. sz., 76. p. Számomra ez egyben azt is jelenti, hogy a szocializmus jogának – s ezáltal „logosza” e szegmensének (Vö. VAJDA MIHÁLY: i. m. 13–14. p.) – teljesebb megértéséhez a korszak irodalmának tanulmányozása is komolyan hozzájárulhat. Egy-egy korszak jog(történet)i „krízishelyzeteinek” és irodalmának

Dosztojevszkij *A Karamazov testvérek* című regényének vonatkozó részeiben az elbeszélés módja kifejezetten repetitív lesz. (*Azzal együtt*, hogy más helyen Weisberg az irodalmi művek jogelméleti feldolgozásának másfajta lehetőségei mellett is érvel, amikor azt írja, hogy „[...] az irodalom két, egymástól különböző, ám kapcsolódó módon tanít a jogról. Először is az irodalom *hogyanja* révén [...], és másodszor az irodalom *mije* – azaz ’tanulságainak’ a jog számára történő racionalizált újrafogalmazása – által.”⁵⁵ Sőt, a „tanulságok” köréből a morálisakat sem rekeszti ki.⁵⁶)

A fentiek előadásával nemcsak azt szerettem volna érzékeltetni, hogy az „irodalom” és a „narratíva” fogalmai valamint a „jog és irodalom”, illetve a „jog és narratíva” kutatások milyen összetett – és adott esetben problematikus – viszonyba kerülhetnek egymással, hanem mindezek fényében szeretném elfogadhatóvá tenni azt az eljárást, amelynek keretében az alábbi értekezés során e fogalmakat és kutatásokat – identikus vagy akár csak szinoním voltak állítása nélkül – olyanokként fogom kezelni, amelyek kontinuusak. Hadd nevezek meg három okot, ami erre az eljárásra indított. A legegyszerűbb ok: dolgozatom jelentős részben bemutatás is, olyan jogelméleti megközelítések feldolgozása, amelyek a hazai szakirodalomban a mai napig nem bírnak számottevő recepcióval. Ez viszont azzal a következménnyel jár, hogy meglehetősen heterogén és gyakran igencsak különböző előfeltevésekkel operáló megközelítéseket kell valamilyen módon egyszerre tárgyalni, s lévén, hogy a leginkább a „jog és irodalom” néven ismeretes irányzat koncepciói az „irodalom”, a „narratíva” és a „jog” fogalmai és a kapcsolódó kérdések tekintetében egyaránt erőteljesen megosztottak, egy efféle ismertetés keretében lehetetlen e kutatásokra mint pontosan körülhatárolható jogelméleti pozíciókra és még kevésbé mint ezek valamilyen homogén és koherens rendszerére utalni. A legáltalánosabb ok: annak a közhelyszerű megállapításnak a rögzítése, hogy a definitív határok megvonását művészet és nem művészet⁵⁷, magas és populáris kultúra, irodalom és nem irodalom⁵⁸, kanonikus és nem

---

összefüggéseikhez általánosságban lásd THEODOR ZIOLKOWSKI: *The Mirror of Justice: Literary Reflections of Legal Crisis*, Princeton, Princeton University Press, 1997.

⁵⁵ RICHARD WEISBERG: *Poethics and Other Strategies of Law and Literature*, Columbia University Press, New York, 1992., 4. p. (*Kiemelés az eredetiben.*)

⁵⁶ „Literature provides a lively and accessible medium for learning about law in an *ethical way*.” Uo. 5. p. (*Kiemelés tőlem.* N. T.)

⁵⁷ Nyilván jelentéktelen illusztrációja az e téren felbukkanó nehézségének – nem is idézném ide, ha nem épp *most* volna *újsághír* – a következő történet. „A londoni Tate Britainben egy takarító szemétnak vélt, és kidobott egy műtárgyat: az eset még június 30-án történt, azóta Gustav Metzger újra elkészítette alkotását – új papírszeméttel és kartondarabokkal töltött meg egy zsákot. A 78 éves német művész ezzel előállította Az

kanonikus vagy legtágabb értelemben véve a különböző tudásformák között kivihetetlen vállalkozásnak tartom. Ami természetesen nem jelenti azt, hogy ne próbálkozhatnánk meg elhatárolásokat tenni, eltérő sajátosságokat kimutatni vagy ezek némelyikét hangsúlyosabbnak tekinteni másokhoz képest, de az átfedések, egybemosódások, áttűnések pillanatai legalább annyira meghatározóak. A legkonkrétabb ok: számomra a „jog és irodalom” kutatásoknak azok a példái a legfontosabbak, amelyek a verbális fikcióteremtés mozzanataira, fiktív „valóságok” konstruálásának eljárásaira és ezeknek a „jog” vonatkozásában betöltött szerepére koncentrálnak, márpedig ezek az eljárások „hétköznapi történeteinknek” éppúgy sajátjai, mint szépirodalmi alkotásoknak. (S ennyiben kevésbé foglalkoztat az irodalmi művek „morális tanulságainak” összegzése – nem mintha ne lehetne

---

önpusztító művészet első nyilvános bemutatása című, 1960-as műve másolatának másolatát – merthogy a kidobott példány sem a legelső, eredeti darab volt. Az eset kapcsán a BBC megjegyezte, hogy három éve, Damien Hirstnek a londoni Eyestorm Galleryben kiállított egyik installációja – műtermi rendetlenséget ábrázoló sörösüveg, kávéscsésze és csordultig telt hamutartó – is hasonló sorsra jutott.” *Magyar Narancs*, 2004. szept. 2., 8. p. Mindez így újsághírként persze legfeljebb *meglepő és mulatságos*, de mivel az említett takarító valószínűleg nem kánonformáló szándékkal dobta ki a zsákot (azaz nem radikális művészettörténeti-elméleti gesztust gyakorolt), és nem is valamilyen sajátos performanszként (azaz művészetként) értelmezte saját cselekedetét, a történet utal azokra a problémákra, amelyeket leginkább a neo-, transz-, vagy posztavantgárd művészet kapcsán szoktak megfogalmazni mind a műalkotások előállítására, mind azok befogadása (befogadhatósága) vonatkozásában, nevezetesen, hogy azok nem többek, mint bizonyos teoretikus meggyőződések egyszerű derivátumai és demonstrációi. Lásd ebben az értelemben például FARKAS ZSOLT: A minden-leírás és a neoavantgarde néhány problémája Tandorinál, In: *Mindentől ugyanannyira*, József Attila Kör – Pesti Szalon Könyvkiadó, Bp., 1994., 136–165. p. („Gesztusok, mű helyett. Nem lehet többé órákat tölteni egy kép előtt, egy művel, csak fel kell ismerni, mi itt a technikai, elméleti, művészettörténeti truváj, és továbblépni.” Uo. 150. p.) Általánosabb szinten pedig utal a művészet és nem-művészet közötti határok felszámolódására. Ami történt: a takarító nem ismerte fel a „truváj”-t. S éppígy lehet valaki szemében mondjuk Jackson Pollock nagy festő, míg másokéban csak egy ember, aki festékes vödörket borogat vászakra.

⁵⁸ Elegendő a kortárs irodalomnak azokra a kísérleteire – és ezek következményeire – utalni, amelyek a hagyományos költői beszéd „lírátlanítását” hajtják végre az alulretorizált/hétköznapi/irodalmon inneni nyelv működtetése révén (a magyar irodalomban ennek példáit lásd Tandori Dezső, Petri György, Oravecz Imre, Parti Nagy Lajos, Kukorelly Endre vagy Tasnády Attila versbeszédében), vagy ezek funkcionális ekvivalenseire napjaink prózáírásában (a magyar irodalom legutóbbi példái lehetnek ebben a tekintetben Garaczi László vagy Hazai Attila írásai). (A magyar irodalomban a „nyelvi magatartás” változásainak elemzéséhez lásd KULCSÁR SZABÓ ERNŐ: *A magyar irodalom története 1945–1991*, Argumentum Kiadó, Bp., 1994., [2. kiad.] S ahhoz, hogy mennyire „csak” értelmezés kérdése, hogy valamilyen „szöveget” „irodalomként” azonosítsunk, lásd STANLEY FISH: *Is There a Text in This Class?*, Harvard University Press, Cambridge, MA., 1980., különösen 323–337. p.

ilyeneket a jogelmélet számára is érvényes módon megfogalmazni, arról nem is beszélve, hogy mindeközben nem feledkezhetünk meg magának a narráció aktusának az inherens moralitásáról sem.⁵⁹⁾

S végezetül: e bevezető megjegyzéseknek – a témaválasztás megjelölésén és indoklásán túl – „önvédelmi” funkciójuk is van. Az alábbiakban előadandók maguk is egy történetet képeznek, amelyet szintén áthallások és kihagyások jellemeznek, azaz szükségszerűen töredékes lesz. Ugyanakkor több olyan problémát is érint az „elbeszélés”, amelyek a mai magyar jogelméletben is jelen vannak, bár gyakran jelentősen eltérő összefüggésekben. Szóba kerülnek kérdések, amelyek olyan vizsgálatoknak is sajátjai, amelyek például a jogelmélet lehetőségeire vonatkoznak a filozófia poszt-metafizikai korszakában (Bódig)⁶⁰, vagy a bírói ténymegállapítási folyamat természetére (Varga Csaba)⁶¹, vagy amelyek a jogszabályok szerepét próbálják megvilágítani a bírói döntéshozatalban (Gyórfi)⁶², vagy amelyek az emberi természetre vonatkozó megállapításokat tesznek egy pragmatikus természetjogi koncepció keretében (Hörcher)⁶³. Nem gondolom, hogy a jog irodalmi, narratív elméleteinek különféle variánsai jobb válaszokkal tudnának szolgálni e kérdéseket illetően, sem azt, hogy radikálisan szembenálló téziseket képviselnének; sőt, azt hiszem, hogy – minden különbözőségük ellenére – több ponton is lehetséges egymással kölcsönösen összhangba hozható kijelentéseket tenni.

A „jog és irodalom” kutatások tárgyalása azonban a fenti bevezetéssel sajnálatos módon még koránt sincs megfelelően előkészítve. Nem volna talán túlságosan nehéz valamilyen ésszerűnek tűnő retorikai fordulattal a tárgyalandó kérdések körét radikálisan korlátozni. Elegendő lehetne rámutatni akár arra, hogy mindazok a vizsgálódások, amelyeket „jog és irodalom” elnevezéssel illetünk, mára a kortárs (amerikai) jogelmélet szerves részét képezik, s amelyeket önálló irányzatként tartanak számon James Boyd White *The Legal*

---

⁵⁹ Vö. HAYDEN WHITE: A narrativitás értéke a valóság megjelenítésében, In.: *A történelem terhe*, Osiris, Bp., 1997., 103–147. p.

⁶⁰ BÓDIG MÁTYÁS: i. m.

⁶¹ VARGA CSABA: *A bírói ténymegállapítási folyamat természete*, Akadémiai Kiadó, Bp., 1992.

⁶² GYÓRFI TAMÁS: i. m.

⁶³ HORKAY HÖRCHER FERENC: *Towards a Pragmatic Theory of Natural Law*, Akadémiai Kiadó, Bp., 2000. , illetve Mit jelent a pragmatikus természetjog fogalma?, In: SZABÓ MIKLÓS (szerk.): *Natura Iuris*, lásd fent 5. sz. jegyzet, 73–92. p .

Imagination című könyvének⁶⁴ 1973-as megjelenése óta⁶⁵, vagy arra, hogy az amerikai jogászképzésben a curriculum nemcsak, hogy befogadta e megközelítéseket, de igen népszerűnek is mutatkoznak⁶⁶, vagy arra, hogy e kutatások intézményesülésének folyamatában a „jog” és a „humaniórák” – s ez utóbbi keretében az „irodalom” – kapcsolódási pontjainak feltárására specializálódott folyóiratok jöttek létre⁶⁷, s az 1980-as évek eleje óta rendszeresek az e tárgykörben rendezett konferenciák, valamint, hogy az irányzat hívei és kritikusai körében egyaránt találhatunk közmegegyezés – vagy legalábbis a vélekedések átlaga – szerint jelentősnek tekintett kutatói életműveket. Mindezek fényében pedig akár *in medias res* is kezdhetnénk az irányzat történetének, tematikájának, fontosabb téziseinek és a mintaértékű álláspontoknak az áttekintését és kritikai elemzését. Ez azonban túlságosan egyszerű megoldás volna, olyan, amely mindeközben megfelelkezne bizonyos lényeges körülményekről.

AMI KIMARADT (ÉS AMI MÉGSEM)

A „jog” és az „irodalom” kapcsolatrendszer, a „jog és irodalom” kutatások valamint e megközelítések elmélettörténeti rekonstrukciója számos olyan „előkérdést” vet fel – általános és metatoretikus jellegűeket –, amelyek mindegyikének tárgyalása önálló értekezést (is) igényel(het)ne. A jelen értekezés keretei között e problémák részletes vizsgálata megvalósíthatatlan. Annak ellenére azonban, hogy következőképpen nem az alább

---

⁶⁴ JAMES BOYD WHITE: *The Legal Imagination: Studies in the Nature of Legal Thought and Expression*, University of Chicago Press, 1973.

⁶⁵ Általánosan elfogadott White könyvére mint e kortárs jogelméleti irányzat kiindulópontjára tekinteni. Ebben az értelemben utal rá Richard Posner is. Vö. RICHARD A. POSNER: *Law and Literature*, Harvard University Press, Cambridge, MA., 1998., 4. p. Azzal együtt, hogy Posner ugyanitt megjegyzi, hogy a „jog és irodalom” kutatásokról mint erőteljes jelenléttel bíró „mozgalomról” csak az 1980-as évektől kezdve lehet beszélni.

⁶⁶ Egy 1987-ben végzett felmérés szerint az adott tanévben az amerikai jogi karok 28 százaléka hirdetett meg ilyen elnevezéssel kurzusokat, míg 1993–1994-re ez az arány 43 százalékra emelkedett. Vö. ELIZABETH VILLERS GEMETTE: *Law and Literature: An Unnecessarily Suspect Class in the Liberal Arts Component of the Law School Curriculum*, 23 *Val. U. L. Rev.* 267 (1989), illetve *Law and Literature: Joining the Class Action*, 29 *Val. U. L. Rev.* 665 (1995).

⁶⁷ A két legismertebb és leginkább „jegyzett” folyóirat a *Yale Journal of Law & the Humanities* és a *Cardozo Studies in Law and Literature* (ez utóbbi a new york-i *Cardozo Law School* gondozásában).

megnevezendő három kérdéskörre irányul elsődlegesen a jelen írás figyelme – „*ez még nem az a könyv*”⁶⁸–, úgy látom, hogy legalább a problémafelvetés szintjén foglalkoznom kell mindegyikkel.

(1). A „jog és irodalom” kutatások az ún. „interdiszciplináris” megközelítések részét képezik, amelyek az „autonóm jog(tudomány)” sajátos fogalmi készletéhez, elemzési eljárásaihoz képest olyan, eredendően külsődleges – s gyakran irrelevánsnak tekintett – tudományterületek, tudásformák fogalmait, anyagát, metódusait, meglátásait próbálják meg hasznosítani, amelyek – mint azt a fentiekben már röviden érintettem – maguk is igen sokszínűek ezek mindegyikét illetően. Így szinte automatikusan merül fel a kérdés, hogy miként lehetséges egyáltalán efféle kutatásokat folytatni, azaz elkerülhetetlennek tűnik, hogy a „jog és irodalom” vizsgálatokat megpróbáljuk az interdiszciplinaritás kontextusában tárgyalni, s hogy számot vessünk ennek problémáival, korlátaival, veszélyeivel is.⁶⁹

(2). Meggyőződésem szerint bármilyen szubsztantív jogelméleti álláspontról adott beszámoló részleges – s adott esetben félrevezető – marad, amennyiben azt a korszak egyéb jogelméleti megközelítéseitől (vagy a jogelméleti hagyomány múltbeli alakulásának bizonyos mozzanataitól), a kortárs jogtudományi s a legtágabb értelemben vett kulturális környezetétől elszakítva – azaz pusztán kérdések, megfontolások, tanulságok egy adott halmazára redukálva – kíséreljük meg vizsgálni; s ugyancsak meggondolandónak tartom, hogy a különféle jogelméleti meggyőződéseket – különösen, ha „irányzatokról”, „mozgalmakról” és ezek „trendjeiről” van szó – megpróbáljuk kibontakozásuk legközvetlenebb intézményi környezetének – azaz a jogtudomány „világa” és intézményrendszere – belső erőinek a működésével is összefüggésbe hozni, mégha ez utóbbiak gyakran alig felfedhetőek is (s nemegyszer azért, mert „rejtett” vagy épp „leplezett”

---

⁶⁸ MÉSZÖLY MIKLÓS: *Az atléta halála*, In: *Összegyűjtött művei. Regények.*, Századvég Kiadó, Bp., 1993., 7. p.

⁶⁹ Csak néhány darab a vonatkozó szakirodalomból: KATHLEEN M. SULLIVAN: Foreword: Interdisciplinarity, 100 *Mich. L. Rev.* 1217 (2002); ED L. RUBIN: Law and the Methodology of Law, *Wisconsin L. Rev.* 521 (1997); MARC GALANTER és MARK ALAN EDWARDS: Introduction: Path of the Law *Ands*, *Wisconsin L. Rev.* 375 (1997); LINDA MYRSIADES: Interdisciplinarity: Law, Language and Literature, 23 *College Literature* 204 (1996); JACK M. BALKIN: Interdisciplinarity as Colonization, 53 *Wash. & Lee L. Rev.* 949 (1996); JANE B. BARON: Law, Literature, and the Problems of Interdisciplinarity, 108 *Yale L. J.* 1059 (1999), illetve: Interdisciplinary Scholarship as Guilty Pleasure: The Case of Law and Literature, In: MICHAEL D. A. FREEMAN és ANDREW D. E. LEWIS (szerk.): *Law and Literature – Current Legal Issues 1999*, Volume 2, Oxford University Press, Oxford, 1999. ; JAMES BOYD WHITE: *Justice as Translation – An Essay in Cultural and Legal Criticism*, University of Chicago Press, Chicago and London, 1990., 3–21. p.

motívumokról van szó). Azaz: kísérletet kell tennünk arra, hogy legalább vázlatos képet fessünk arról a diszkurzív térről, amelyben a különböző jogelméleti elképzelések megszületnek.

(3). Mivel a „jog és irodalom” irányzat – és különösen az annak leágazásaként számon tartott „narratív jurisprudencia” vagy más elnevezéssel „jogi történetmondás” (*legal storytelling*) – kísérletei a hagyományos jogelméleti beszédnél több ponton eltérő nézőpont(ok)at és beszédmód(ok)at jelenítenek meg, ezek kapcsán óhatatlanul felmerülnek a jogelméleti tevékenység lehetőségeire, korlátaira, céljára, funkciójára, szerepére, s általában véve e tevékenység – legalább saját magunk számára tisztázandó – értelmére vonatkozó kérdések. Általában véve is szükségesnek tartom a fentiekre történő rákérdezést, s ezáltal a jogelmélet gyakorlata önreflexiós szintjének a növelését, lévén azonban, hogy a kortárs amerikai jogelmélet az utóbbi két évtizedben látványosan problematizálta önmaga státuszát és a saját hagyományaihoz valamint a jövőbeli lehetőségeihez való viszonyát (s teszi ezt a mai napig is), a jelen esetben megkerülhetetlennek gondolom, hogy valamilyen formában megpróbáljunk szembenézni az e téren jelentkező nehézségekkel.

Ennek során viszont valamelyest „csalni” fogok – *csak a kezem* –, amennyiben a jogelmélet feladatára, lehetőségeire stb. vonatkozó kérdéseket olyan módon fogom tárgyalni – és érintettem az eddigiekben is –, ahogy azok a kortárs amerikai jogelmélet ezirányú vitáiban feltárolnak, míg saját vonatkozó elképzeléseimet ezekhez fűzött kommentárok formájában próbálom meg kifejtetni, anélkül azonban, hogy e megjegyzések akárcsak megkísérelnék egy koherens és következetesen végigvitt metateoretikus pozíció kirajzolását. Az amerikai jogelmélet és története – mint a modern „jog és irodalom” kutatások háttére és előzménye – vonatkozásában pedig annak csak bizonyos jellemző mozzanataira koncentrálok: (1). arra a jelenségre, amelyet Robert A. Ferguson kifejezésével a jog és az irodalom „konfigurációjának” nevezhetünk⁷⁰, ami mind a jog, mind az irodalom – az adott korban egymással összefonódó – praxisát meghatározta a XVIII. század utolsó harmadában, illetve a XIX. század első négy évtizedében, s ameddig eredetüket tekintve a kortárs „jog és irodalom” kutatások visszavezethetőek⁷¹; (2). a Langdell és Holmes fellépésével kezdődőnek tekintett modern amerikai jogtudomány kibontakozásának színterére, azaz a *law review* intézményére és általában annak az intézményi környezetnek bizonyos sajátosságaira,

---

⁷⁰ Vö. ROBERT A. FERGUSON: *Law and Letters in American Culture*, Harvard University Press, Cambridge, MA., and London, England, 1984.

⁷¹ Ehhez lásd NAGY TAMÁS: Jog és irodalom az antebellum korszak Amerikájában, *Jogelméleti Szemle*, 2005/4. sz., <http://jesz.ajk.elte.hu/nagy24.html>, valamint a jelen értekezés III. fejezetét.

amelyek az egyes jogelméleti álláspontok kialakulását – s különösen az egyes irányzatok térnyerését, küzdelmét és adott esetben bukását – nem csekély mértékben befolyásolták⁷²; s (3). a kortárs jogelmélet esetében pedig azokra a sémákra, kategorizálásokra, amelyek révén az megpróbálja önmaga anyagát megragadhatóvá tenni valamint a saját múltjához fűződő viszonyát meghatározni.⁷³ Az interdiszciplinaritás problémáit, illetve azt, ahogy ezek a „jog és irodalom” kutatások kapcsán megmutatkoznak, az előzőektől elkülönítve is fontosnak gondolnám vázolni, már amennyire ez lehetséges volna. (Nem az. „*Figyelmeztetem: minden lényeges.*”⁷⁴) A fent említett korlátok miatt – és jobb híján – így az interdiszciplinaritás problematikáját olyan módon kísérlem meg szóba hozni, ahogy az áttételesen a jog gazdasági elmélete és a „jog és irodalom” kutatások között, közvetlenül pedig a Richard Posner és Robin West Kafka-értelmezései között kiobbant vitában, illetve a narratív juriszprudencia kísérletei kapcsán keletkezett polémiákban megmutatkozott.

Mindenek előtt azonban – mivel a „jog és irodalom” kutatások tárgyalása részben elmélettörténeti rekonstrukció is, legyen szó akár az amerikai felvilágosodás korának említett „konfigurációjáról” e két területet illetően, akár a jog és a humaniorák kapcsolatát vizsgáló kortárs jogelméleti megközelítések immáron három évtizedes múltjáról – röviden ki kell térnünk egy olyan problémakörre, amely a jogelméleti irodalomban – megítélésem szerint – súlyához mérten igen kevés figyelmet kap, noha több vonatkozásban is relevanciával bír. Nevezetesen az (elmélet)történeti leírások teoretikus kérdéseiről, illetve az ezek kapcsán megfogalmazható tanulságokról van szó.

---

⁷² E probléma részletesebb elemzéséhez lásd NAGY TAMÁS: Az amerikai jogelmélet és intézményrendszerének kapcsolata, *Acta Universitatis Szegediensis, Acta Juridica et Politica, Tomus LXVI, Fasc. 15.*, Szeged, 2004., illetve : Szerény javaslat avagy a Hibbits-vita, *Jogelméleti Szemle*, 2001/ 2. sz., <http://jesz.ajk.elte.hu/nagy6.html>. , valamint: Tiszta beszéd? Avagy az amerikai jogelmélet kistükre (*kézirat, megjelenés alatt*)

⁷³ Ehhez lásd NAGY TAMÁS: Az a baj avagy a diskurzus proliferációja a kortárs amerikai jogelméletben (*kézirat*).

⁷⁴ DANILO KIŠ: *Fövenyóra*, Európa, Bp., 1974., 180. p. (ford. BORBÉLY JÁNOS)

„A történelem nagyon cseles.”

*Jean Baudrillard*⁷⁵

„Véleményem szerint a történelem mint tudományág azért van manapság ilyen rossz bőrben, mert elvesztette szem elől azt, hogy eredetileg az irodalmi képzeletből származik. A tudományosság és az objektivitás látszata érdekében elnyomta és megtagadta önmagától saját legnagyobb erőforrását és megújulásának lehetőségét.”

*Hayden White*⁷⁶

TISZTA AMERIKA AVAGY AZ (ELMÉLET) TÖRTÉNETI ELBESZÉLÉSEK PROBLÉMÁJA

„Bármely adott tudományág vagy egy egész tudomány történetének megírásához [...] az embernek olyan kérdéseket kell tudni feltennie róla, amelyeket annak művelése során nem kell feltenni. Igyekeznünk kell egy adott típusú vizsgálódást fenntartó előfeltevések mögé vagy alá tekinteni, és azokat a kérdéseket feltenni, amelyek e vizsgálódás gyakorlata során feltehetőek annak meghatározása érdekében, hogy miért éppen ilyen típusú vizsgálódással próbálja megoldani azokat a problémákat, amelyeket jellegzetesen megoldani igyekszik.” – írja Hayden White.⁷⁷

Az amerikai jogelmélet történetét – mint minden más nemzet jogelméletének a történetét – sokféleképpen meg lehet(ne) írni, és ezt sokan és sokféleképpen már meg is

---

⁷⁵ JEAN BAUDRILLARD: *Amerika*, Magvető, Bp., 1996., 8. p.

⁷⁶ HAYDEN WHITE: A történelmi szöveg mint irodalmi műalkotás, lásd fent 41. sz. jegyzet, 354. p. (Kiemelés az eredetiben.)

⁷⁷ Uo. 333–334. p.

tették. A történeti elbeszélések azonban bizonyos értelemben mindig problematikusak, s ez nincs másként az elmélet-történeti beszámolókkal sem. A historiográfiának mint a történetírás elméletének narratológiai iránya, s különösen a történetírás ún. „nyelvi fordulatát” végrehajtó Hayden White komoly meggyőzőerővel állítja, hogy a történetírásnak az a felfogása, amely önmagát a múlt „objektív valóságának” a feltárására irányuló kísérletként gondolja el, nemcsak, hogy nem tükrözi a historiográfia tényleges gyakorlatát, de még eszményként sem tartható. White nézetei a realista premisszákon nyugvó történetírás felfogásának kritikájából bontakoznak ki, egy olyan megközelítéséből, amely a történészszakma javarésze számára a mai napig is tevékenységük önképeként szolgál. Ezen realista ideológia alapfeltevése, hogy a történeti vizsgálódások feladata a múlt valóságának objektív feltárása – s a lényeg éppen e szavak idézőjel nélküli, azaz problémátlan használatában rejlik –, s ez lehetséges is, amennyiben a történész kellő felkészültséggel és alapossággal végzi munkáját, és betartja a forráskritika módszereit. Amennyiben viszont a feltárás munkája mégsem végezhető el maradéktalanul, az csak az eszközök tökéletlenségének következménye, hiába, hogy a múlt valósága, ahogy az valamikor tényleg megtörtént, „ott van valahol”.⁷⁸ A történészi teljesítmények számbavétele és értékelése tekintetében pedig a történeti szöveg tartalmára kell irányítanunk a figyelmünket, tehát (1). a történész által a vizsgálat tárgyául választott eseményre; (2). a feltárt tényekre; és (3). a történész érveire, amelyekkel magyarázatot szolgáltat arra, hogy mi történt, hol és mikor.⁷⁹ Ugyanakkor mind a történészek munkájuk gyakorlása során, mind pedig a historiográfia teoretikus szinten reflektálatlanul hagyta a narrativitás szerepét s mindazokat a következményeket, amelyek abból fakadnak, hogy a történeti események megelevenítése narratív módon történik, holott épp maga a modern történetírás tette a narrativitást olyan paradigmává, amelyet – szemben az annalesekkel és krónikákkal, amelyek a történeti elbeszélés tökéletlen formái – *a valódi* történeti megjelenítéssel azonosnak tekint.⁸⁰ White szerint a narratív formának „a történeti diskurzusra jellemző jelentés létrehozásában” betöltött funkciójának a tisztázása elengedhetetlen ahhoz, hogy a történelemelmélet és a történészszakma meg tudjon szabadulni attól a tehertől, amit a történetírás XIX. századi realista felfogásának anakronizmusa jelent a számára. Anakronisztikussá vált ugyanis a történetírás, amennyiben önmeghatározásának viszonypontjai – a XIX. századi pozitivist tudományeszmény és a realista művészet –

---

⁷⁸ Vö. BRAUN RÓBERT: *Holocaust, elbeszélés, történelem*, Osiris, Bp., 1995., 13–16. p.

⁷⁹ Vö. HAYDEN WHITE: Előszó, In: *A történelem terhe*, Osiris, Bp. 1997., 17–18. p.

⁸⁰ Vö. HAYDEN WHITE: A narrativitás értéke a valóság megjelenítésében, In: i. m. 103–147. p.

napjaink vonatkozó felismeréseinek a fényében régen elavultnak tekinthetők.⁸¹ Így a történetírásnak feltétlenül szüksége van arra, hogy önreflektívvé váljon, s letéve a történeti megjelenítés egyedül helyesnek tartott realizmusáról, a megjelenítés módszerét, lehetőségét és formáját is problematizálja, máskülönben hamis önmeghatározásának foglyaként ellehetetlenül.⁸²

A narratológiai megközelítés alapvetően két dologra mutat rá: egyrészt arra, hogy a történeti elbeszélésben megjelenő múltbéli „valóság” narratív konstrukció (azaz fiktív), tehát az események jellege és azok egymáshoz való viszonya nem azok inherens sajátossága, hanem a jelen felől utólagosan azokra vetített rend⁸³, másrészt arra, hogy a narráció egyben mindig morális aktus, a jelen ítéletének megfogalmazását szolgáló tevékenység.⁸⁴

---

⁸¹ Vö. HAYDEN WHITE: A történelem terhe, In: i. m. 25–67. p.

⁸² White összefoglaló érvénnyel először *Metahistory* című könyvében (HAYDEN WHITE: *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*, Baltimore, 1973.) tett kísérletet erre, melyben a XIX. századi történeti diskurzus reprezentatív történetfilozófiai – Hegel, Marx, Nietzsche, Croce – valamint a történészi – Michelet, Ranke, Tocqueville, Burckhardt – munkáinak formalista elemzését végezte el, központi kérdésként kezelve, hogy „[...] miképp lehetséges, hogy különböző történészek élesen szembeálló [...], ám egyaránt hihető beszámolókat készítenek ugyanarról a jelenségről, anélkül, hogy eltorzítanák 'a tényeket', vagy visszaélnének a forráskezelés szabályaival [...]” (HAYDEN WHITE: Előszó, In: i.m. 23. p.), s miként lesznek ezek a múltbéli eseményekre vonatkozó beszámolók a különbözőségeikkel együtt egyaránt alkalmasak arra, hogy olvasóik számára meghatározott jelentésekkel bírjanak, amelyek megvitathatóak és ideológiai természetű következtetések levonására is alkalmasak.

⁸³ White elemzése – saját meghatározása szerint – közvetlenül arra irányult, hogy „[...] XIX. századi történészek miként írták le, cselekményesítették, vitatták és végül is milyen társadalmi és politikai értékekkel ruházták fel a múltnak azokat az elemeit, amelyek érdekelték őket.” (Uo. 9. p.) White több ponton támaszkodik Northrop Frye *Anatómiájára*, a történeti diskurzus cselekményesítésének, azaz a történeti narratíváknak a szintjén egészében átveszi az elbeszéléseknek a pregenerikus cselekményszerkezetre építő csoportosítását. Ennek a szintnek az elemzése teheti White meglátásait a jogelmélet számára is igazán érdekessé, különösen arra irányuló kísérlete, hogy azonosítsa az önmagát hagyományosan faktuális tudományként meghatározó történetírás fiktív elemeit. Ennek során azt próbálja meg igazolni, hogy miért és mennyiben tekinthetjük a történelmi narratívákat verbális fikcióknak, olyanoknak, amelyek „tartalma legalább annyira *kitalált*, mint *talált*” (HAYDEN WHITE: A történelmi szöveg mint irodalmi műalkotás, lásd fent 41. sz. jegyzet, 333–354. p. *Kiemelés az eredetiben.*); formája pedig inkább irodalmi, mint a tudományok eszményéhez igazodó, annak ellenére, hogy a történészek nyilvánvalóan az utóbbit tekintik munkájukra nézve meghatározónak.

⁸⁴ A narratívák ugyanis nem kizárólagos, ám specifikus formái a történeti megjelenítésnek: a történészszakma egyezményesen annalesek, krónikák és az „igazinak” tekintett történeti elbeszélések között tesz különbséget. Az első kettőt viszont éppen azon az alapon tekintik tökéletlennek, hogy azok nem képesek bemutatni a „tárgyalt események teljes narrativitását” – az annales nem más, mint események kronologikus

Ez pedig további problémákhoz vezet – amelyek evidensen nemcsak a történetelmélet sajátjai – a jelen „valóságának” státuszát illetően a történeti vizsgálódásokban. Ami a morális tartalmat illeti: azt a történeti megjelenítés narrativitása és nem a múlt „valósága” hordozza, ami viszont a jelenbeli egyéni és közösségi legitimáció megteremtésében kitüntetett jelentőséggel bír. A múlt valóságára történő hivatkozás a jelen ítéletét legitimálja, magának a múlt narratív konstrukciójának a legitimációja pedig a jelen politikai, morális, esztétikai konszenzusának a függvénye. Mivel azonban a jelen ítélete mindig módosul és folyamatosan legitimációra is szorul, így a múlt „valósága” is folyamatosan változik, és mindig épp annyi „múlttal” rendelkezünk, amennyire a jelen divergáló nézőpontjainak szükségük van.⁸⁵

(S ez elvezethet akár annak a megállapítására is – mint arra például Braun Róbert is rámutatott ⁸⁶–, hogy értelmetlen a múlt *valóságáról* mint a megismerés tárgyáról beszélnünk, mert azt a történeti elbeszélés mindig elrejtí a szöveg mögé, s ez az egyetlen, ami számunkra adott. Legitimációs funkciójából fakadóan pedig a történeti elbeszélés szükségszerűen szelektív is: a narratív konstrukció kialakításában legalább annyira fontos, ha nem fontosabb, hogy mit hagy ki a „valószínűségét” legitimálni hivatott bizonyítékok sorából, mint hogy mit vesz be. A szelektivitás különösen élesen mutatkozik meg a történelmi aktorok – tehát a korabeli jelen résztvevői – tapasztalatának mint bizonyítéknak a prezentálása során. Ezt teszik

---

rögzítése, a krónika pedig csonka elbeszélés, amennyiben hiányzik belőle a narratív lezárás. (HAYDEN WHITE: A narrativitás értéke a valóság megjelenítésében, lásd fent 46. sz. jegyzet, 109. p.)

White szerint azonban a különbségtétel megalapozása további kritériumok bevonását teszi szükségessé, s ennek érdekében abból a hipotézisből kiindulva hasonlítja össze e három formát, hogy az annalesek és a krónikák a történeti elbeszélések alternatívái és „nem kudarcba fulladt változatai” (Uo. 111. p.).

⁸⁵ Természetesen Hayden White megállapításai sem jelenthetik a végső szót e kérdések tekintetében. White nézeteinek is komoly kritikával kellett szembesülniük, ráadásul olyanokkal, amelyek teljesen eltérő, adott esetben ellentétes szempontokat mozgósítanak. Egyik oldalról White szemére vetették, hogy benne ragadt a pozitívizmus örökségében, amennyiben megengedi „a kutatás szintjén a vizsgált tárgy korrekt leírását”, s így a white-i narrativizmus maga is túlzottan pozitivistá, afféle „kifordított pozitívizmusként” jelentkezik. (Vö. CHRIS LORENZ: Narrativizmus, pozitívizmus és a 'metaforikus fordulat', In: THOMKA BEÁTA (szerk.): *Narratívák 4. A történelem poétikája*, Kijárat, Bp., 2000., 130. p., illetve GYÁNI GÁBOR: Narrativitás és jelentés-generáló retorikai elemek a történetírói diskurzusban, In: RÁKAI ORSOLYA és Z. KOVÁCS ZOLTÁN: *A narratív identitás kérdései a társadalomtudományokban*, Gondolat Kiadói Kör – Pompeji, Bp. – Szeged, 2003., 78. p.) Ugyanakkor annak a kérdése is felvetődött, hogy a történeti elbeszélésekben kétségtelenül megtalálható narratív, azaz fikatív mozzanatok jelenléte egyben szükségszerűen jelenti-e azt is, hogy a történetírás menthetetlenül és egészében fikcionális természetű. A kérdésre – bizonyos pszichológiai meglátások felől közelítve – nemleges válaszok is megfogalmazhatóak. (Vö. LÁSZLÓ JÁNOS: Történelem, elbeszélés, identitás, In: RÁKAI ORSOLYA és Z. KOVÁCS ZOLTÁN: i. m. 156. p.)

⁸⁶ BRAUN RÓBERT: i. m. 49. p.

nyilvánvalóvá a történetírásnak – a narratív juriszprudencia később tárgyalandó kísérleteivel paralell – olyan fejleményei, mint a „nőszempontú történelem” és az „etnikai, kulturális vagy szexuális kisebbségek történeti nézőpontjának érvényesülése.”⁸⁷ Arról nem is beszélve – s ezáltal ismét a jelen státusza problematizálódik –, hogy a történelmi aktorok adott körének tapasztalata a *korabeli jelen* tapasztalata, ami a kortárs pszichológia megkerülhetetlen felismerése fényében maga is narratív konstrukció. Ez nemcsak a múlt és a jelen érzékelésének hasonlatosságára mutat rá, miszerint mindkettő narratív alapon történik, hanem arra is, hogy bárkinek, aki a múlt felé fordul (vezérelje bármilyen megismerési érdek), s ennek során a múlt résztvevőinek tapasztalataira bizonyítékként kíván hivatkozni, számolnia kell azzal, hogy már e tapasztalatok is eleve narratív formázottságot mutatnak, úgy is, mint a tapasztalat dokumentálásával egyidejű megismerés, és úgy is, mint e dokumentáláshoz képest már akkor a múltbeli eseményekre vonatkozó emlékezeti rekonstrukció.)

Annak ellenére, hogy úgy gondolom, a fenti meglátásokkal mind a jogtörténetírásnak, mind a jogelméleti hagyomány(ok) feldolgozására irányuló kísérleteknek komolyan számot kellene vetniük, jelen pillanatban ez utóbbiaknak egy másfajta redukcionizmusára szeretnék nagyon röviden kitérni. Az elmélettörténeti beszámolók *tekintélyes* része – haladjanak azok akár a legegyszerűbb kronologikus sorrendben, lépjenek elénk problémátörténetekként, vagy csoportosítsák a különböző jogelméleti meggyőződéseket nemzetek, jogcsaládok vagy jogkörök szerint, vagy tegyék mindezt jogfilozófiai iskolák, irányzatok és képviselők szerinti felosztásban – durva leegyszerűsítéssel két nagyobb csoportba sorolhatók. Egyrészt léteznek olyan leírások – és tipikusan ezek képezik a jogelméleti tankönyvek elmélettörténeti vázolatainak sémáit –, amelyek a jogelméleti hagyomány(ok) alakulását különböző, de egymással kölcsönhatásban lévő, egymásra és adott esetben más diszciplínák, különféle módszertanok eredményeire tekintettel kialakított, egymással dialógust folytató és a tudományosság követelményeinek megfelelően létrehozott teoretikus elképzelések versengéseként tárják elénk, ahol is a „verseny” célja – ahogy minden más tudományterületnek is ez volna a „végső instanciája” – az „igazság” megtalálása.⁸⁸

---

⁸⁷ Uo. 26. p.

⁸⁸ Mindeközben természetesen ezek a leírások is történeti elbeszéléseként, narratívákként fogalmazódnak meg, s ily módon közvetítik és egyben legitimálják szerzőiknek a jogelméleti hagyomány(ok)ról a jelenből visszafelé tekintve megképződő ítéletét, hiszen egyben mindig választ is adnak arra a kérdésre, hogy mit tekintünk az *éppen akkor* érvényes jogelméleti kánon alkotóelemeinek. Ennek értelmében lehet érvelni például amellest, hogy a természetjogtan különféle változatai meggyőzőbbeknek bizonyultak vagy nagyobb magyarázó erővel rendelkeztek, hitelesebb vagy védhetőbb elgondolásokat rögzítettek a „joggal” kapcsolatosan, mint a jogpozitivizmus sokféle variánsa, ahogy éppígy lehet jó érveket találni az ellenkezőjének állításához,

Másrésről rendelkezésünkre állnak azok a feldolgozások, amelyek „*ugyanazt a történetet*” mindig egy-egy adott korszak tágabb összefüggésrendszerébe helyezik, s a jogelmélet álláspontjainak kialakulását, változását és ezek kölcsönhatásait összekapcsolják a vizsgált periódus társadalmi, gazdasági, politikai, jogpolitikai, kulturális körülményeivel, erő- és hatalmi viszonyaival, amelyek lokálisak és etnocentrikusak, amelyekben a megjelenítés mindig kontextusfüggő.⁸⁹

Távol álljon tőlem, hogy a fenti megközelítések bármelyikének a létjogosultságát el kívánjam vitatni, sőt. (Nem feledkezve meg arról, hogy a kívül- és felülállás megalapozhatatlan, azaz a fentiek értelmében „én” magam is nyilvánvalóan a foglya kell legyek *valamilyen* előzetes véleménynek, a „cselekményesítés”⁹⁰ *valamilyen* verziójának, meggyőződésnek, nézetnek, elképzelésnek stb., *valamilyen* helyzetértékelésnek s az abban inherens „ítéletnek”, legyen az akár az ítéletnélküliség.) Mindösszesen arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy az előbb említettekhez képest igen csekély azoknak az elmélettörténeti leírásoknak a száma, amelyek megpróbálnak számot vetni akár önmaguk, akár a tárgyalt jogelméleti álláspontok keletkezésének *legközvetlenebb* intézményi tényezőivel, azokkal, amelyekről keletkezésük látszólag független, nevezetesen azzal a helyzettel, hogy a jogelméleti szerzők egy bizonyos intézményrendszer – a „*jogi akadémia világa*” – résztvevőiként, az intézményrendszer egyéb elemeitől nem elszigetelten, azoktól nem függetlenül fogalmazzák meg elképzeléseiket, amelyek aztán ettől a környezettől elszakadva válnak egy – legjobb esetben – „ideális” jogelméleti diskurzus részévé. *Holott.*

---

miként ahhoz is, hogy létezik olyan pont, ahol a „természetjog” és a „pozitivizmus” áttűnik egymásba vagy épp ahhoz, hogy ez a distinkció és/vagy szembeállítás mára terméketlenné vált és analitikus eszközként immár alkalmatlan a jogelméleti problémák megragadására, ahogy következtetésként – mint az „ítélet” átmeneti elhasztásaként – fel lehet mutatni azt is, hogy egyik vagy másik nézetrendszer válságban van és/vagy csak megújításra vár.

⁸⁹ Az előbbi megjegyzés az elmélettörténeti megközelítések ez utóbbi csoportjára is vonatkozik, hiszen ezek is éppúgy történeti elbeszélések alakját öltik. S a fentiekhez hasonlóan ennek értelmében lehet érvelni *például* amellett, hogy a jogelmélet nem több, mint burzsoá ideológia vagy amellett, hogy a XX. század második felének amerikai jogelmélete(i) nem más(ok), mint a Warren-bíróság bizonyos döntéseire fűzött végtelenített kommentár(ok), vagy akár amellett, hogy a „nyugati jog” tudománya/elmélete mindig is a fehér/felsőközéposztálybeli/angolszász/protestáns/halott/európai/heteroszexuális – *a nem kívánt törlendő* – férfiak jogtudománya/jogelmélete volt.

⁹⁰ Vö. HAYDEN WHITE: A történelmi szöveg mint irodalmi műalkotás, lásd fent 41. sz. jegyzet, 333–354. p.

Holott lehetségesnek gondolom – ha nem is egészen veszélytelennek⁹¹ – a jogelmélet „tartalmának”, szubsztantív álláspontjai történetének olyan feldolgozásait is, amelyek megpróbálnak ezekről a tényezőkről is beszámolni, *ad absurdum* elképzelhetőnek tartok olyan „jogelmélettörténeteket”, amelyek kifejezetten e tényezők felől közelítik meg – illetve konstruálják meg – tárgyukat, azt, amelyhez képest e körülményeket rendszerint esetlegesnek, mellékesnek, lényegtelennek, jelentéktelennek, külsődlegesnek, semlegesnek, periférikusnak, marginálisnak stb. szokás tekinteni. Nyilvánvaló persze az is, hogy ez korántsem mindig (volna) járható út.⁹² „Az” amerikai jogtudománynak azonban számos olyan intézménye van, amelyek látszólag „annak” „margóján” helyezkednek el, amelyekről ugyanakkor, ha első ránézésre nem is, de *másodikra* mindenképpen feltételezhető – vagy erősebb formában: argumentálható –, hogy érdemi befolyást gyakoroltak és gyakorolnak az amerikai jogi gondolkodás alakulására.⁹³

---

⁹¹ A „veszélyre” itt abban az értelemben gondolok, hogy egy olyan elmélettörténet, amely megpróbálná feltérképezni mindazon marginális(nak tűnő) tényezőket, amelyek az adott tudományterület alakulásában szerepet játszottak és játszanak, könnyen vezethetne olyan tudományelméleti „anarchizmushoz”, amelyet megítélésem szerint jelen pillanatban a magyar jogtudományi/jogelméleti diskurzus nem bír el (lévén, hogy annak igen-igen ritkán problematizált önképétől radikálisan távol álló attitűdről van szó), vagy még rosszabb esetben egy olyan „nihilista” helyzetértékeléshez, amelynek logikus következménye lehetne akár az elhallgatás is. Ez utóbbi következtetés *lehetőségének* – de hangsúlyozom, *csak* a lehetőségének – a megfogalmazásáig az amerikai jogelmélet már eljutott, lásd elsősorban Pierre Schlag néhány írását. Amire persze válaszként rögtön megfogalmazható a kérdés, amit Schlag-nak különböző formában folyton fel is tesznek: „If he finds the whole academic game so tiresome, why should he be prepared to play it so well?” (NEIL DUXBURY: i.m., lásd fent 31. sz. jegyzet szövegében, 875. p.) Schlag válasza: „I just cut down some parasites on my ponderosa pines. And if somebody were to ask me, 'What are you going to put in its place?', I'd say, 'Nothing. Haven't I done enough?'” (PIERRE SCHLAG, PAUL F. CAMPOS és STEVEN D. SMITH: i. m., lásd fent 18. sz. jegyzet, 28. p.) Bár más helyütt ő maga is valamelyest optimistább álláspontot foglal el: „But for those who find the way out, this is an extraordinarily exciting time in American legal thought. [...], there are tremendous number of questions to answer – questions that [...] no one has yet *dared* to ask.” (PIERRE SCHLAG: Clerks in the Maze, 91 *Mich. L. Rev.* 2053 [1993]. *Kiemelés az eredetiben.*)

⁹² Nem gondolom például, hogy a magyar jogelmélet történetének vagy jelen állapotának efféle áttekintése lehetséges volna, lévén ezen intézményi meghatározók javarésze dokumentál(hat)atlan, legfeljebb ha anekdotákként állnak rendelkezésünkre, amelyek persze az informális véleménycsere fontos egyedi aktusai, de „napvilágra” sosem kerülnek.

⁹³ Csak példálózó jelleggel néhány (mivel az összefüggéseket *itt és most* nem tudom mindegyik esetében vázolni, ellenben egy *majdani* sorozat esetleges darabjai lehetnek): a „law review”-k, a „student editor”-ok, a lábjegyzetek, a Bluebook, a „law clerk”-ok és kutatóasszisztensek, az idézettségi mutatók statisztikái, a folyóirat-rangsorok, az egyetemek presztízs-hierarchiája, a „tenure and promotion” bizottságok, a

Mindezek fényében úgy gondolom, az a helyes megoldás, ha az az elméletttörténeti vázlat – vagy méginkább: töredék –, amely a „jog és irodalom” vizsgálódások tárgyalásának háttereként szolgál, az ábrázolás fent említett lehetséges módozatai közül *kifejezetten* egyik mellett sem kötelezi el magát, hanem megpróbálja a különböző megközelítések szempontjait kombinálni, kezdve bizonyos jogelméleti állítások „tisztá” rekapitulálásától egészen addig, hogy helyenként igyekszik az amerikai jogelmélet fontosnak tűnő „margináliáinak” némelyikéről is számot adni.⁹⁴

Ugyanakkor: érdeklődésem nem elméletttörténeti természetű, azaz nem célom az amerikai jogelméleti hagyomány(ok)nak egy átfogó keretbe illesztett, a lehetőség szerinti legrészletesebb feldolgozása. Sokkal inkább foglalkoztat a kortárs (amerikai) jogelmélet – s ezen belül is a „jog és irodalom” néven ismeretes kutatások – helyzete, állapota, mondandója, lehetőségei, korlátai. Mint azt a fentiekben próbáltam bemutatni, ezeknek a vizsgálata során jutottam el azonban annak a kérdéséhez, hogy bármi legyen is az, amit „jelen helyzetnek” vagy „állapotnak” nevezünk – ami tehát szükségszerűen magában foglal egyfajta értékelést is –, hogyan alakult ki, milyen tényezők befolyásolták „a történet” formálódását, s mindezekhez a kortárs szerzők hogyan viszonyulnak, illetve e viszonyból milyen következtetések

---

„publish or perish” irányelve és mércéi, illetve az ezeket tipikusan rögzítő „faculty handbook” vagy az „affirmative action” intézményein túl – amelyek hol részletesebben, hol érintőlegesen szóba kerülnek az alábbiakban – hasonló szerepet lehetne tulajdonítani olyan intézményeknek, mint a *Harvard Law Review* évente egy alkalommal megjelenő és mindig felkérés alapján megírt „előszava”, az ún. „foreword”, a Bar-vizsga, az ABA által az egyetemekkel szemben támasztott akkreditációs követelmények rendszere, *etcetera*.

⁹⁴ Az efféle tényezők szerepének vizsgálata tekintetében a végső határt jelenthetné a tudomány alakulását valamilyen módon befolyásoló véletlenek – az *igazi esetlegesség* – tárgyalása. Érdeemes egy pillanatra megállni annál, amit *épp* Paul Feyerabend mondott az *Against Method* című könyve létrejöttének körülményeiről. „[...] Lakatos Imre gyakran eljött az előadásaimra. Ő a tudomány pártján állt, tudják, ahogy mondani szokás, amolyan tudományőrült volt. Én pedig, csak azért, hogy egy kicsit bosszantsam, időnként becsmérlő megjegyzéseket tettem a tudományra. Egy szép napon, miután hasonlóképpen jártam el, Lakatos azt mondta: 'Miért nem írod le az összes megjegyzésedet, én majd érvelek ellenük, s így remek vitát fogunk folytatni egy könyvben.' Hozzátette: 'A megjegyzéseid legyenek olyan szélsőségesek, amennyire az csak lehetséges!'. Én így cselekedtem, és ez lett az *Against Method*. Mire megjelent, Lakatos már meghalt, s így nem tudta megírni a második részt.” (RENATO PARASCANDALO és VITTORIO HOSLE: Three Interviews with Paul K. Feyerabend, [May 15, 1992.], *Telos*, no. 102., Winter 1995.) Ez akár érthető úgy is, hogy ha történetesen mondjuk Feyerabend előadásai olyan időpontban vannak, amelyek Lakatos számára nem lettek volna alkalmasak, talán sosem született volna meg a XX. századi tudományelmélet egyik alapműve. Ez azonban már valóban a végső határa az ilyesfajta kutatásoknak. Nem áll szándékomban ebben az irányban elindulni, valószínűleg nem is igen lehetne.

olvashatóak ki napjaink jogelméletének feladatára, lehetőségeire s időnként a jövőjére vonatkozóan.

Nem halogatható tovább a kérdés: voltaképpen mi is az, amit „jelen helyzetnek” vagy „állapotnak” tekinthetünk? Annak érdekében, hogy az „előzetes ítéletet” megpróbáljuk a lehető legtávolabb tartani a leírástól, valami olyan a kortárs jogelméletre vonatkozó általános helyzetértékelésből kell kiindulnunk, amely nem tartalmaz *explicit* értékelést. Nézzünk erre egy *plasztikus idézetet*. „[Ma] a jogtudományban (is) [...] az általános szétszóródása és a kiszámíthatatlanság növekedése jellemző egyre inkább. [A] jogtudományos közösségek egyre atomizálódnak, míg végül beleomlanak az egyetemes 'posztmodernitásba'[...]. Azt az iszonyatos szövegtermelést, ami ma a világon jogtudomány címen folyik, nincs ember, aki áttekinteni tudná. Sejtéseink és nagyjából jó intuícióink ugyanakkor lehetnek, dacára annak, hogy esetleg nem sokat tudunk az ausztrál jogelmélet legújabb tendenciáiról (hogy a régebbieket ne is említsük) vagy a chilei jogtudomány eredményeiről. Sejtéseink és intuícióink segítségére siet az a tény, hogy, mint oly sok más területen, itt is erőközpontok vannak, amelyek meghatározzák az adott területet, s a perifériák ehhez igazodnak. Nem kell Hongkongig menni ahhoz, hogy belássuk, a jogtudományt (is) az euroatlanti világ néhány vezérhatalma uralja [...]”. Az idézet érdekessége – *a truváj, amit fel kell ismerni* – mindösszesen annyi, hogy eredetileg egy az arra a kérdésre adott válasz rövid részlete, hogy „merre tart az irodalom(tudomány)?”⁹⁵, s a szövegben az „irodalom” és az „irodalomtudomány” kifejezéseket a „jogelmélet” és a „jogtudomány” szavakra cseréltem.⁹⁶ Ha indokolhat bármi egy efféle eljárást – azon túl, hogy „játsszanunk kell”⁹⁷ –, az az lehet, hogy e „kifejezések” gyakorlatilag problémátlan felcserélhetősége nemcsak arra mutat rá, hogy valószínűleg napjaink társadalom- vagy humántudományi gondolkodásának valamennyi részterületéről ugyanezek elmondhatók, de arra is, hogy magához a diagnózishoz⁹⁸ képest az igazi kérdést a „helyezhez” fűződő viszony jelenti.⁹⁹

---

⁹⁵ A Debreceni Irodalmi Napok keretében 1995-ben megrendezett konferencia kérdése és címe volt ez. A konferencia anyagát lásd *Alföld*, 1996/2. sz.

⁹⁶ Az eredeti szöveg: FARKAS ZSOLT: „Merre tart az irodalom(tudomány)?”, In: *Most akkor*, Filum Kiadó, Bp., 1998., 91–98. p.

⁹⁷ Vö. SZABÓ MIKLÓS: Játsszunk!, In: SZABÓ MIKLÓS (szerk.): *Ius Humanum – Ember alkotta jog (műhelytanulmányok)*, Bíbor Kiadó, Miskolc, 2001., 41–73. p.

⁹⁸ Miközben persze van ebben némi igazságtalanság *épp* a magyar jogelmélettel szemben, amennyiben az nemegyszer igenis tud *távoli tájak* jogtudományáról is, legyen az pont az ausztrál vagy a dél-amerikai. Vö. VARGA CSABA: A jog meghatározásának néhány kérdése az ausztrál jogelmélet tükrében, In: *Útkeresés*, Szent

A kortárs amerikai jogelmélet – amelynek kondíciója szintén leginkább az „általános szétszóródása” és a „kiszámíthatatlanság növekedése” – az elmúlt bő három évtizedben folyamatosan megpróbálta tisztázni viszonyát saját állapotához, nemegyszer önmaga múltjának értékelő feltárása révén. A számvetés(ek)hez nemcsak a jogtudományi/jogelméleti diskurzus érzékelhetően radikális megváltozása¹⁰⁰ – az „interdiszciplináris fordulat”, a vadonatúj jogelméleti irányzatok jelentkezése, a kortárs európai filozófia és társadalomtudományok „importja” és egyre erőteljesebb jelenléte –, meghatározónak tekintett szerzők *ouvrejének* ekkortájt megjelenő, összefoglaló jellegű munkái¹⁰¹, a Warren-bíróság tevékenysége kapcsán élesen felvetődő kérdések¹⁰², de számos évforduló¹⁰³ és az „ezredvég” közeledtével a visszatekintés és összegzés természetes igénye is apropókként szolgáltak (mely utóbbi indokok különösen érthetőek egy olyan fiatal tudományág esetében, mint az akár több évezredesnek is tekinthető európai jogtudományhoz képest ma is alig több, mint százharminc évesként számon tartott amerikai jogelmélet). Az 1960-as évek végétől kezdve sorra jelentek meg azok az átfogó tanulmányok és monográfiák, amelyek a jogelméleti örökség – vagy annak valamelyik vonulata – feldolgozására tettek kísérletet.

Egy ilyen „rövid” történetet elmondani, s ezáltal az amerikai jogelmélet kánonját újra és újra „létrehozni” – pláne, hogy e történetnek nincsenek *elveszett vagy lappangó kéziratái*¹⁰⁴

István Társulat, Bp., 2001., 19–48. p., illetve (az argentin joglogikusokról): Mi jön a pozitívizmusok után?, In: SZABÓ MIKLÓS (szerk.): *Natura Iuris*, lásd fent 5. sz. jegyzet, 197–214. p.

⁹⁹ Hasonló értelemben (az amerikai jogelmélettel kapcsolatban) lásd PIERRE SCHLAG: *The Evaluation Controversy*, lásd fent 18. sz. jegyzet, 62–63. p.

¹⁰⁰ Vö. például RICHARD A. POSNER: *The Decline of Law As An Autonomous Discipline 1962–1987*, 100 *Harv. L.Rev.* 761 (1987).

¹⁰¹ Vö. például RONALD DWORKIN: i. m., vagy RICHARD A. POSNER: *The Problems of Jurisprudence*, Harvard University Press, Cambridge, Mass., London, England, 1990.

¹⁰² Vö. GARY MINDA: i. m. 37–38. p.

¹⁰³ *Jól dokumentált példák*: 1967: a Harvard Law School alapításának 150. évfordulója; 1970: Christopher Columbus Langdell dékáni kinevezésének 100. évfordulója; 1971: az „esetmódszer” és általában véve a langdelli jogtudomány alapműve (CHRISTOPHER COLUMBUS LANGDELL: *Selection of the Cases on the Law of Contracts*, 1871.) megjelenésének centenáriuma; 1981: Oliver Wendell Holmes *The Common Law* című könyvének 100. évfordulója; 1987: „százéves” a *Harvard Law Review*; 1997: a *The Path of the Law* publikálásának centenáriuma (amely mű bizonyos vélemények szerint a XX. századi jogfilozófia „kezdét” jelzi). (Vö. ROBERT P. GEORGE: *What is Law? A Century of Arguments, First Things: A Monthly Journal of Religion & Public Life*, 2001. ápr., 112. sz., 23. p.)

¹⁰⁴ Kivéve talán egyetlen, ám annál nevezetesebb írást. Az 1950–’60-as évek jogi processzualizmusának – amely megközelítés a maga korában jóval befolyásosabb irányzatnak számított, mint amennyire az az amerikai

– az amerikai szerzők számára korántsem tűnik megoldhatatlan feladatnak; annál is inkább nem, mivel régóta rendelkezésükre áll egy olyan narratív séma, amelyet könnyedén alkalmazni lehet az elmélettörténeti folyamatok alakulásának bemutatására. Mint azt Neil Duxbury (is) megjegyzi, az amerikai jogelmélet történetének konvencionális elbeszélése olyan mintát vetít a teoretikus pozíciók változásaira, amely ezek dinamikáját egy inga mozgásához, folyamatos oda-vissza lengéséhez teszi hasonlatossá („*the 'pendulum swing' vision of American jurisprudential history*”).¹⁰⁵ A kiindulópont a langdelli formalizmus, amelyre adott válaszként bontakozott ki a „realista forradalom”, amit a formalizmus újjászületése követett (a processzualizmus és a jog gazdasági elmélete által megtestesítve), „csak azért”, hogy újra teret adjon a realizmusnak (a kritikai jogi mozgalom keretében). „Így leng a történelem ingája, oda és vissza, formalizmus és realizmus között. Néha a fogalmak változnak – a formalizmus szcientizmus lesz, a realizmus pragmatizmus vagy akármi –, de az

---

jogelmélet magyar recepciójából kitűnik, s amelynek pozíciói például a jogértelmezés kérdéseiben a mai napig részesülnek védelemben (Vö. például KENT GREENAWALT: *Variations on Some Themes of a 'Disporting Gazelle' and His Friend: Statutory Interpretation as Seen by Jerome Frank and Felix Frankfurter*, 100 *Colum. L. Rev.* 176 [2000]) – az alapszövege egészen 1994-ig publikálatlan maradt, annak ellenére, hogy a szóban forgó művet nemcsak számos egyetemen tanították, de amelyre a jogelméletben is mint a processzualizmus álláspontjának reprezentatív kifejtésére hivatkoztak. Az irányzat két emblemikus figurája, a harvardi Henry Hart és Albert Sacks 1958-ban készítették el – bár nem fejezték be – a kéziratot. A történet 'miért'-jére nehéz a válasz, de épp ahogy Robert Musil fő műve kapcsán lehet úgy érvelni, hogy az „a mű legbelsőbb lényege okából” befejezhetetlen (Vö. SÜKÖSD MIHÁLY: *Musil és a regény gyakorlata*, In: ROBERT MUSIL: *A tulajdonságok nélküli ember*, Európa Könyvkiadó, Bp., 1977., 3. köt., 827–864. p.), lehet elmondani Hart és Sacks kéziratáról is, hogy szó szerint *nem érhettek a végére*. (Vö. PAUL F. CAMPOS: *A Heterodox Catechism*, In: PIERRE SCHLAG, PAUL F. CAMPOS és STEVEN D. SMITH: i. m. 7–13. p.) A mű: HENRY M. HART, JR. és ALBERT M. SACKS: *The Legal Process: Basic Problems in the Making and Application of Law* (WILLIAM N. ESKRIDGE, JR. és PHILIP P. FRICKEY [szerk.]), Foundation Press, Westbury, 1994.

¹⁰⁵ NEIL DUXBURY: *Patterns of American Jurisprudence*, Clarendon Press, Oxford, 1995., 2. p. Munkájának egy másik pontján Duxbury ezt az amerikai juriszprudencia múltjára vonatkozó „*epizodikus koncepció*”-nak nevezi, amelynek értelmében az elmélettörténet 'mozgalmak' és az ezekre adott – s a későbbiekben szintén mozgalommá szerveződő – válaszok dichotomikus mozgásaként mutatkozik meg, amely folyamatban „[...] ahogy az egyik mozgalom egy másikra épít, a múlt jogfelfogásait és hiteit vagy megtagadják vagy revidéálják. A langdellianizmus, konceptualizmus, formalizmus – vagy nevezzük, ahogy csak akarjuk – helyét átvette a realizmus, funkcionalizmus, pragmatizmus – vagy nevezzük, ahogy csak akarjuk –, amin aztán megintcsak túllépett valami más [...]”. (Uo. 308. p.)

amerikai jogelmélettörténet inga-lengésének alapvető víziója többé-kevésbé állandó marad.”¹⁰⁶

E két tényező – a történet viszonylagos „rövidsége” és a szokványosan alkalmazott narratív séma – ellensúlyozza a feldolgozandó anyag *kezelhetetlen gazdagságát*, s teszi érthetővé, hogy nem ritkák azok a vállalkozások, amelyek átfogó s gyakorlatilag teljesnek tekintett képet próbálnak meg adni az amerikai jogelmélet kánonjáról – *a kezdetektől napjainkig* –, és sorolják be egészen a legutóbbi időkig is a jogelméleti álláspontokat e kétosztatú rendszer egyik vagy másik oldalára; vagy legalábbis a jogelméleti hagyomány bármely mozzanatához való viszony meghatározása háttereként igen gyakran – akár explicité nem tett előfeltevésként – ez a „koordinátarendszer” azonosítható.

Viszont: éppen ez az a felosztás, *amelyhez képest* lehet érvelni amellett – mint azt Duxbury is teszi –, hogy a teoretikus pozíciók variabilitása sokkal nagyobb fokú, a hagyomány mozgása a jog(elmélet)i gondolkodás sokkal komplexebb mintáinak működését mutatja – azaz lehet érvelni a jóval erőteljesebb *heterogenitás* irányában –, vagy épp ellenkezőleg: lehet rámutatni az amerikai jogtudomány egyfajta *homogenitás*ára, akár abban a mérsékelt formában, hogy azt mondjuk: az amerikai jogi gondolkodás a saját funkcióját és a kormányzáshoz való viszonyát illetően központi jelentőséget tulajdonít önmagának, s ez a meggyőződés hosszú életűnek bizonyul¹⁰⁷, vagy azt, hogy a jogelméleti szerzők „az elmélet és a gyakorlat identikus voltát ünneplik”, s míg például „a politológusok képesek a kormányzást oly módon tanulmányozni, hogy nem keverik össze a tevékenységüket vizsgálataik tárgyával”¹⁰⁸, addig a jogtudomány képviselői minduntalan ebbe a hibába esnek; de vissza lehet adni mindezt abban a radikálisabb megfogalmazásban is, amely szerint az amerikai jogtudomány mint normatív jogi gondolkodás lényege – a meggyőzések minden (látszólagos) különbözősége ellenére – létrejöttének Langdell által meghatározott pillanatától fogva egy és ugyanaz: a törvényhozás törvényhozásaként és a bíróságok bíróságaként fellépni.¹⁰⁹ Ugyanakkor – úgy gondolom – lehet amellett is érvelni, hogy mindezen megközelítések lehetnek egyaránt és egyszerre is érvényes beszámolók, amennyiben a

---

¹⁰⁶ Uo. 2. p.

¹⁰⁷ Vö. CARL LANDAUER: *Delibareting Speed: Totalitarian Anxieties and Postwar Legal Thought*, 12 *Yale J. L. & Human.* 171 (2000)

¹⁰⁸ PAUL W. KAHN: *The Cultural Study of Law: Reconstructing Legal Scholarship*, The University of Chicago Press, Chicago and London, 1999., 19. p.

¹⁰⁹ Vö. például PIERRE SCHLAG: *Normativity and the Politics of Form*, lásd fent a 18. sz. jegyzet szövegében.

történeti elbeszélésekhez hasonlóan mindegyik „verbális fikció”, s mint azt Hayden White megállapítja, „[...] ezekre pedig az a jellemző, hogy nem cáfolhatók vagy érvényteleníthetők úgy, mint a természettudományok fő fogalmi képletei, [...] az érvényíthetetlen elem pedig a formája, a forma, amely a fikciója”.¹¹⁰

A fentiek fényében: rövid tartalomelőzetes. Mint arra H. Szilágyi István is rámutat egy tanulmányában¹¹¹, a „jog és irodalom” kutatásokat hagyományosan a Duxbury által leírt kétszintű rendszer azon oldalán szokás elhelyezni, ahol a jogi realizmus és a kritikai jogi mozgalom alkotásai is helyet kaptak. Nem kívánom vitatni e „besorolás” érvényességét: a jogi realizmushoz fűződően az „örökség” ténye vitathatalan, akkor is, ha komolyan vesszük a kortárs amerikai jogelmélet közelmúltjának egyik legtöbbet idézett *bon mot*-ját – miszerint „we are all realists now”¹¹² –, és akkor is, ha a közvetlen gyakorlati célkitűzésre tekintünk – azaz a jogi oktatás megreformálásának szándékára –; és a kritikai jogi mozgalommal fennálló rokonság állítása is megalapozott, ha – a reform-törekvések ismételt azonosságán túl – a „szereplők” névsorára vetünk pillantást. Ezzel együtt: az alábbi fejezetek „jog” és „irodalom” kapcsolatrendszerének, illetve az ezekre vonatkozó elgondolásoknak egy másik lehetséges történetét szeretnék elbeszélni; oly módon, hogy e vizsgálódásokat a modern amerikai jogelmélet „koordinátarendszerének” sem egyik, sem másik oldalán nem akarják elhelyezni. Ezen eljárás indokaként szolgálhatna az is, hogy a „jog és irodalom” kutatásoknak a fent említett jogelméleti irányzatokhoz való kapcsolódása mindkét esetben problematikus. (A kritikai jogi mozgalomhoz fűződő viszony ambivalenciájára az értekezés IV. fejezete tér ki. A jogi realizmust illetően pedig már az is tisztázásra szorulna, hogy mit is érthetünk pontosan e megnevezés alatt – azaz melyek lennének azok a tézisek, amelyek a jogi realizmus „magfogalmát” képezik –, valamint az is, hogy a közkeletű vélekedéssel ellentétben beszélhetünk-e egyáltalán egy egységes jogelméleti irányzatról.¹¹³) A valódi ok azonban más: az értekezés hátralévő részében implicit elbeszélés „jog” és „irodalom” kapcsolatának – legyen szó akár praxisról, eszményekről vagy teóriáról – egy olyan hagyományát próbálja

---

¹¹⁰ HAYDEN WHITE: A történelmi szöveg mint irodalmi műalkotás, lásd fent 41. sz. jegyzet, 343. p.

¹¹¹ H. SZILÁGYI ISTVÁN: A Gyűrűk Ura: a mese és a bontakozó jogászai bölcsesség, In: SZABADFALVI JÓZSEF (szerk.): *Amabilissimus – A legszeretreméltóbbak egyike* (Loss Sándor Emlékkönyv), Debrecen, 2005., 223–250. p.

¹¹² Vö. LAURA KALMAN: *Legal Realism at Yale: 1927–1960*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1986.

¹¹³ Ez utóbbit Neil Duxbury idézett munkája kérdőjelezi meg igen erőteljesen és számomra meggyőzően. Vö. NEIL DUXBURY: i. m. 65–159. p.

megjeleníteni, feleleveníteni – s ahhoz egyben kapcsolódni –, amely a modern amerikai jogtudomány langdelli nyitányát megelőző időkből származtatható.¹¹⁴ A dolgozat II. fejezete tárgyalja az amerikai felvilágosodás korának jogász-elitje antik mintákat szem előtt tartó gyakorlatát, azt a jelenséget, amelyre Robert A. Ferguson úttörő munkájának megjelenése óta a „jog és irodalom konfigurációjaként” szokás utalni, s amelynek egyfajta reinkarnációjaként, visszatéréseként is értelmezhetőek a kortárs „jog és irodalom” kutatások, illetve a narratív juriszprudencia kísérletei (amelyek az értekezés IV. fejezetének tárgyát képezik). Azaz: az alábbiakban kibontakozó (elmélet)történeti elbeszélésben a hangsúly nem a jogi „formalizmus” különböző változataival szembeni fellépésre – vagy akár: lázadásra – helyeződik, hanem egy olyan hagyománnyal való kontinuitásra, amely – különböző történelmi korokban és megjelenési formákban – a „jog” és a narratívák „időtlen” összefüggéseit hozza a felszínre. Az értekezés III. fejezete pedig az elmúlt három évtized és napjaink „jog és irodalom” vizsgálódásairól próbál számot adni¹¹⁵, mintegy „működés közben” szemléltetve azokat. Tehát: az e körbe tartozó kutatói életművek és megállapítások átfogó – s így szükségszerűen vázlatos – ismertetése és értékelése helyett a „jog és irodalom” megközelítések saját kánonjának egyik legtöbbet elemzett szerzője – Franz Kafka – írásainak a jogirodalmi recepciójára koncentrál. *Allora.*

---

¹¹⁴ Gyakorlat, eszmények és elmélet határainak pontos megvonása éppoly nehéz, mint a múlt és a jelen elválasztása. „Ez a könyv is abból indult ki” – írja Kulcsár Szabó Ernő nagy vitát kavart irodalomtörténetében – „hogy a jelen horizontja egyáltalán nem alakul ki a múlt nélkül, vagyis: úgy hidalhatjuk át a ’történeti’ és ’elméleti’ szempontok eltéréseit, hogy tisztán egyik eljárás elveit sem tekintjük megvalósíthatónak. Mert szembenállásuk azt a hermeneutikai maximát követve oldódik fel, mely szerint *csak* történeti módszer éppúgy nem létezik, ahogyan jelenbeli/teoretikus módszer sem”, s teszi hozzá Gadamert idézve: „a megértés sohasem egy adott tárgy szemben tanúsított szubjektív magatartás, hanem a hatástörténethez, azaz: annak létehez tartozik, ami a megértés tárgya”. KULCSÁR SZABÓ ERNŐ: i. m. 8–9. p. (*Kiemelés az eredetiben.*) A jelen értekezés is ennek szellemében kíván eljárni.

¹¹⁵ Pontosabban: azoknak csak egy részéről, a jogi és irodalmi szövegértelmezés összefüggéseire figyelő, *law as literature* elnevezéssel illetett kutatási irány tárgyalása gyakorlatilag teljes egészében kimarad az értekezésből.

II.

„ADAMS’S EVE AVAGY A KEZDETEK”

JOG ÉS IRODALOM AZ ANTEBELLUM KORSZAK AMERIKÁJÁBAN

*„I hear America singing, the varied carols I
hear...”*

Walt Whitman¹¹⁶

*„Where are we going, Walt Whitman? The
doors close in an hour. / Which way does
your beard point tonight?”*

Allen Ginsberg¹¹⁷

„It was an age of broad definitions.”

Robert A. Ferguson¹¹⁸

BEVEZETÉS

A modern amerikai jogelmélet történetének konvencionális elbeszélése szerint annak szimbolikus kezdőpontja 1870¹¹⁹ – az az év, amelyben Christopher Columbus Langdell a Harvard Egyetem jogi karának dékánja lesz, s amelyben a fiatal Oliver Wendell Holmes, Jr. is színre lép első jelentősebb jogtudományi publikációjával.¹²⁰ S bár ez az elbeszélés

---

¹¹⁶ WALT WHITMAN: *I Hear America Singing*, In: *Leaves of Grass – A Norton Critical Edition*, W. Norton and Company, New York, London, 1973. (1855)

¹¹⁷ ALLEN GINSBERG: *A Supermarket in California*, In: *Collected Poems 1947–1980*, Harper & Row, New York, 1984.

¹¹⁸ ROBERT A. FERGUSON: *Law and Letters in American Culture*, Harvard University Press, Cambridge, MA., and London, England, 1984., 26–27. p.

¹¹⁹ Ahogy Thomas Grey is írja: „It seems natural to begin the history of modern American legal thought in 1870.”. THOMAS C. GREY: *Langdell’s Orthodoxy*, 45 *U. Pitt. L. Rev.* 1, 1 (1983) Az amerikai jogelmélet hazai recepciója is leginkább ezt a megközelítést veszi át. Vö. például POKOL BÉLA: *Jogelmélet*, Századvég Kiadó, Bp., 2005., 373. p.

¹²⁰ OLIVER WENDELL HOLMES: *Codes, and the Arrangement of Law*, 5 *Am. L. Rev.* 1. (1870)

nyilvánvalóan megalapozottnak tekinthető – hisz nemcsak a jogászképzés harvardi metódusa terjedt el szerte Amerikában, s lett mintaadó a mai napig, ahogy az a „*keeping up with Harvard*” jelszavában is kifejeződik, de a kortárs jogelméleti megközelítések sem igen keresnek kánonalapító szerzőket a Langdell és Holmes tevékenységét megelőző időkből –; mégis e történet több fontosnak tűnő dolgról megfeledkezni látszik. Nemcsak arról, hogy Langdell oktatásszervezői tevékenységének és reformjainak az elemei már a megelőző két évtized jogi oktatásában is jelen voltak¹²¹, valamint arról, hogy a jog autonóm és tudományos szemléletének, illetve a *common law* joganyag kategoriális rendszerezésének igénye és kísérletei már a századközep „értekezés-íróinak”¹²² munkásságában is testet öltöttek¹²³, de

---

¹²¹ Lásd például a Szókratikus módszer alkalmazását a rivális Columbia Egyetem által 1857-ben alapított School of Jurisprudence működése keretében, Theodor William Dwight dékánusa alatt. Vö. például NEIL DUXBURY: *Patterns of American Jurisprudence*, Clarendon Press, Oxford, 1995., 12–13. p., ill. JOHN HENRY SCHLEGEL: Langdell’s *Auto-da-fé*, 17 *Law and Hist. Rev.* 149 (1999)

¹²² Lásd például Simon Greenleaf, Theophilus Parsons, James Kent vagy épp Joseph Story munkáit. Az amerikai jogirodalom ezen vonulatának elemzéséhez lásd többek között LAWRENCE M. FRIEDMAN: *A History of American Law*, Simon & Schuster, New York, 1985. (1973), 329–333. p., ill. 624–626. p.

¹²³ Ha nem lennének kénytelenek belátni, hogy *valahol* mégis csak minden történetet el kell kezdeni, több formában is élhetnének ellenvetéssel egy efféle határozott kezdet-megjelöléssel szemben. Grey fent említett megfogalmazásával ellentétben feltehetnénk a kérdést, hogy nem éppen *mesterséges-e* ennyire határozott választóvonalak meghúzása különösen annak a XIX. századi amerikai jogi gondolkodásnak a történetében, amelynek kontextusát egy rendkívül komplex összefüggések láncolatában organikusan fejlődő jogi kultúra adja, amelyben ráadásul a korszak jogirodalmának, tételes jogának és joggyakorlatának egymásra gyakorolt hatása a mai napig tisztázatlan kérdésnek számít (vagy legalábbis olyan problémának, amely radikálisan eltérő értelmezések tárgya). (Vö. például MICHAEL GROSSBERG: *Legal History and Social Science : Friedman’s History of American Law, the Second Time Around*, 13 *Law & Soc. Inquiry* 359 [1988].) De ezektől az összefüggésektől eltekintve is megpróbálhatnánk visszakeresni mind a langdelli, mind a holmesi jogszemlélet számos elemének forrását, akár oly módon, ahogy Patrick J. Kelley teszi, amikor Holmes pontosan vezetett „olvasónaplóját” elemezve mutat rá bizonyos meggyőződések eredetére (PATRICK J. KELLEY: *Holmes, Langdell and Formalism*, 15 *Ratio Juris* 26 [2002]), amely kísérlet kompatibilis azzal a Herbert Hart által is felelegetett meggyőződéssel, „[...] amely szerint egy jogelméleti könyvből az ember elsősorban azt tudja meg, hogy más könyvek miről szólnak”. (H. L. A. HART: i. m., lásd fent 4. sz. jegyzet, 10. p.) Vagy épp az irodalom területéről kölcsönözve „frivol” mintát feleleveníthetnénk Szentkuthy Miklós és Halász Gábor kedvelt foglalatosságát az 1920-as évekből, amikor a kor „új” regényirodalmának egyes darabjairól sorra megállapították, hogy: „ez már volt!”. (Vö. SZENTKUTHY MIKLÓS: *Frivolitások és hitvallások*, Magvető Könyvkiadó, Bp., 1988., 313. p., [kiemelés az eredetiben], ill. HALÁSZ GÁBOR: *Az újabb regényről*, In: *Válogatott írásai*, Magvető Kiadó, Bp., 1977., 426–446. p.) Az alábbiak szempontjából azonban egyelőre fontosabb, hogy mi jellemezte a „modern” jogelmélet felemelkedését megelőző korszak jogi gondolkodását, így arra irányítjuk figyelmünket.

arról is – s a jelen dolgozat szempontjából ennek van különösebb jelentősége –, hogy körülbelül a XVIII. század utolsó harmadának és a XIX. század első felének Amerikájában létezett a jog(ász)i gondolkodásmódnak és tevékenységnek egy olyan – természetesen szintén nem előzmények nélküli – hagyománya, amelyet Robert A. Ferguson kifejezésével („*the configuration of law and letters*”¹²⁴) a jog és az irodalom sajátos „konfigurációjaként” határozhatunk meg.

Legáltalánosabban szólva olyan, eredetében az antikvitás kultúrájáig visszavezethető hagyományról – egyszerre helyzetéről és eszményről – beszélhetünk¹²⁵, amelyben „jog” és „irodalom” még nem egymástól – rossz esetben merev – akadémiai diszciplináris határokkal elválasztott, önálló és professzionális diskurzus-formákként lépnek elénk (amelyek vonatkozásában már hosszú ideje sokkal inkább az antagonisztikus ellentétek és eliminálhatatlan különbségek meglétét szokás hangsúlyozni¹²⁶), hanem olyan interdependens praxisokként, amelyek egymással szétbogozhatatlanul összefonódva egyenrangú szerephez jutnak a korai köztársaság fiatal Amerikája formálódó „normatív univerzumának” – a coveri értelemben vett „*nomos*”-nak¹²⁷ – és önálló nemzeti identitásának a meghatározásában. A narratíva-kutatások azon meglátásait felhasználva, amelyek szerint az elbeszélés a „valóság” jelentéssel való felruházásának alapvető módja¹²⁸, valamint építve Hayden White azon hegeli eredetű „gyanújára”, hogy „a narratíva [...] általában a jog, legalitás, legitimáció, tágabban

---

¹²⁴ ROBERT A. FERGUSON: i. m. 5. p. Ferguson kifejezése meglehetősen nehezen adható vissza pontosan magyarul. Tartalmi szempontból talán kézenfekvő fordításnak tűnne a „jog és irodalom szimbiózisa” elnevezés, de számomra plasztikusabb megoldásnak látszik, ha a „*configuration*” szó szótári jelentéseiből indulunk ki – többek között: „alak(zat)”, „körvonal”, „csillagkép”, „tér szerkezet” – valamint az angol definícióból, amely szerint az nem más, mint „the relative position of the planets at any given time” (ARTHUR L. HAYWARD és JOHN J. SPARKES: *The Concise English Dictionary*, New Orchard, London, 1994., 236. p.), és ezt az asszociációs láncot – azaz az asztronómiáét – követve a „jog és irodalom együttállása” fordulatot alkalmazzuk. Vagy: kényszerűen megmaradunk a „konfiguráció” kifejezésnél.

¹²⁵ Vö. MICHAEL PANTAZAKOS: *Ad Humanitatem Pertinent: A Personal Reflection on the History and Purpose of the Law and Literature Movement*, 7 *Cardozo Stud. L. & Literature* 31 (1995).

¹²⁶ Vö. ANTHONY JULIUS: Introduction, In: MICHAEL FREEMAN és ANDREW D. E. LEWIS (szerk.): *Law and Literature – Current Legal Issues 1999, Volume 2*, Oxford University Press, Oxford, 1999., xiv–xv. p.

¹²⁷ ROBERT M. COVER: *The Supreme Court 1982 Term, Foreword: Nomos and Narrative*, 97 *Harv. L. Rev.* 4 (1983)

¹²⁸ LOUIS O. MINK: *Narrative Form as a Cognitive Instrument*, In: ROBERT H. CANARY és HENRY KOZICKI (szerk.): *The Writing of Historical Understanding*, University of Wisconsin Press, Madison, 1978., 129–131. p.

pedig az autoritás témáival foglalkozik”¹²⁹, továbbá mozgósítva azt a Clifford Geertz interpretív antropológiájából származó megközelítést, miszerint „a jog a valós elképzelésének sajátos formája”¹³⁰, állítja Robert Cover a jognak és a narratívának a legelemibb szinten is megnyilvánuló kölcsönös függőségét. „A jog intézményeinek vagy előírásainak semmilyen készlete sem létezhet azoktól a narratíváktól függetlenül, amelyek meghatározzák és jelentéssel töltik meg. Mert minden alkotmányhoz tartozik egy eposz, és minden tízparancsolathoz egy szentírás. Amint azoknak az elbeszéléseknek a kontextusában értjük meg a jogot, amelyek jelentéssel töltik meg, az már nem egyszerűen egy betartandó szabályrendszer, hanem egy világ, amelyben élünk. Ebben a normatív világban jog és narratíva szétválaszthatatlanul összefüggnek.”¹³¹ Cover elgondolásai összhangban állnak mindazon, a narratíváknak az emberi kultúra és tudás formálódásában betöltött szerepére vonatkozó vizsgálódásokkal¹³² és a szociális konstrukcionizmus azon elméleteivel, amelyek elbeszéléseinkkel kapcsolatban kiemelik, hogy azok (1.) a kulturális heurisztika alapvető eszközei, amennyiben személyes és társadalmi létünkre vonatkozó értelmezéseink vehikulumai, (2.) úgy az individuális, mint a szociális létezés konstitutív elemei, amennyiben perszonális és interszjektív társadalmi jelentések keletkeztetése, a múlt megalkotása és jelentéssel felruházása révén nagymértékben meg is határozzák – hol nyilvánvaló, hol szubtilis módon – cselekedeteinket mind a jelenben, mind a jövőre vonatkozó elképzeléseink „önbeteljesítő” jóslataiként¹³³; valamint azokkal a teóriákkal, amelyek egy adott kultúra keletkezése és későbbi folyamatos változása tekintetében a különböző diskurzus-formák – erkölcsök, művészet, technológia, tudomány, vallás, jog stb. – interdependenciájának a téziséét fogalmazzák meg.¹³⁴ Ebben az elméleti keretben egy-egy adott kultúra jogintézményei és

---

¹²⁹ HAYDEN WHITE: A narrativitás értéke a valóság megjelenítésében, In: *A történelem terhe*, Osiris, Bp. 1997., 123. p.

¹³⁰ CLIFFORD GEERTZ: Local Knowledge: Fact and Law in Comparative Perspective, In: *Local Knowledge*, Basic Books, New York, 1983., 173. p., ill. 219. p.

¹³¹ ROBERT M. COVER: i. m. 4–5. p.

¹³² Átfogó jelleggel lásd CHRISTOPHER NASH (szerk.): *Narrative in Culture – The Uses of Storytelling in the Sciences, Philosophy, and Literature*, Routledge, London and New York, 1994., ill. W. J. T. MITCHELL (szerk.): *On Narrative*, University of Chicago Press, Chicago, 1981.

¹³³ Vö. például JACK M. BALKIN: *Cultural Software*, Yale University Press, New Haven & London, 1988., 173–215. p.

¹³⁴ Vö. például STEPHEN GREENBLATT: A társadalmi energia áramlása, In: KISS ATTILA ATILLA, KOVÁCS SÁNDOR s. k. és ODORICS FERENC (szerk.): *Testes könyv*, Ictus–Jate Irodalomelm. Csop., Szeged, 1996., 355–372. p. („[...] a művészet nem egyszerűen minden kultúra velejárója; az adott kultúra más

normái valamint az ezeket megalapozó és legitimáló elbeszélések együttesen képezik a „*nomos*”-t – „a helyes és helytelen, a jogszerű és jogszerűtlen, az érvényes és érvénytelen világot” –, s az ekként felfogott jog szerepe pedig a társadalmi lét formálásában nem más, mint hogy híd legyen „a valóság és annak egy elképzelt alternatívája között”.¹³⁵ A narratíváknak azonban nyilvánvalóan különböző szerep jut egy olyan kultúrában, amelynek központi – tipikusan vallási – szövegei egyaránt magukban foglalnak jogi normákat, közösségteremtő – mitologikus és történeti – elbeszéléseket, és egy olyanban, amelyben a közösen osztott társadalmi jelentések homogén egysége felszámolódott, amely szekularizált és minden értelemben pluralisztikus. Az eltérések érzékeltetésére vezeti be Cover a normatív világok „*paideikus*” (vagy másként: „világ-teremtő”) és „*birodalmi*” (vagy másként: „világ-fenntartó”) dimenziói közötti különbségtételt.¹³⁶ Az előbbi ideáltipikus – azaz leegyszerűsített – megtestesülését látja például a bibliai idők héber kultúrájában, ahol a jog a közösség szent szövegeibe inkorporáltan inkább a társadalmi jelentésképzés – s a normatív univerzum „*teremtése*” – eszközének mutatkozik, szembeállítva a modernitás jellemző megközelítésével, amely viszont a jogról elsősorban a társadalmi kontroll terminusaiban gondolkodik, s amelyben az „erőszak” alkalmazásának, a „kikényszerítésnek” a mozzanatai dominálnak; ugyanakkor hangsúlyozva, hogy e két dimenzió együttesen van jelen valamennyi „*nomos*”-ban.

Ez az analitikus különbségtétel viszont alkalmas fogalmi keretnek bizonyulhat azon elemzésekhez, amelyek a narratíváknak – és e kategórián belül is: a „jogi tematikájú” szépirodalmi elbeszéléseknek – egy adott jogi kultúra specifikus formája alakulásában játszott szerepére irányulnak. Ezen a módon hasznosítja a coveri terminológiát Brook Thomas is,

---

termékeivel, gyakorlataival és diskurzusaival együtt alakul ki. [A gyakorlatban a 'kialakulás' sokkal inkább öröklést, továbbítást, megváltozást, reprodukciót jelent, mint invenciót: általában véve ritkán beszélhetünk tiszta invencióról a kultúrában.”] Uo. 365. p.)

¹³⁵ ROBERT M. COVER: i. m. 9. p.

¹³⁶ A „*paideia*” fogalmát Cover Werner Jaeger a zsidó és a görög intellektuális hagyományoknak a korai kereszténységben betöltött szerepére vonatkozó elemzéséből kölcsönzi, ahol is a fogalom eredetileg arra a görög nevelési eszményre utalt, amely céljaul egy *teljes* kultúra oktatását és átadását jelölte meg. Uo. 13. p. (A fogalom eredetéhez és továbbéléséhez – bár eltérő összefüggésekben – magyarul lásd BALASSA PÉTER: *Paideia, humanitas, Bildung az irodalomtanításban és -olvasásban*, In: FEHÉR FERENC, KARDOS ANDRÁS és RADNÓTI SÁNDOR (szerk.): *Majdnem nem lehet másként*, Cserépfalvi, 1995., 136–145. p.) A „*birodalmi*” fogalmát pedig Bergertől veszi át, azzal együtt, hogy módosított formában használja: „A 'világ-fenntartás' problémája az eltérő világok koegzisztenciájának és e hasadó világok szabályozásának a problémája.” ROBERT M. COVER: i. m. 9. p.

amikor Nathaniel Hawthorne, Herman Melville, James Fenimore Cooper és Harriet Becher Stowe műveinek értelmezéseinek keresztül vizsgálja a XIX. századi amerikai jog és irodalom összefüggéseit, azt a megállapítást téve, hogy az irodalmi kánon egyes darabjai a „*nomos*” bizonyos aspektusait sokkal „[...] kézzelfoghatóbb módon jelenítik meg, mint maga a jog, feltárva azokat a történeteket, amelyeket egy kultúra mesél önmagáról”.¹³⁷ Hasonlóképpen szolgál a coveri analízis kiindulópontként Kieran Dolin számára a viktoriánus és a korai modern angol-amerikai regényirodalom¹³⁸ és az angolszász jogi kultúra kapcsolatának kutatása során, eljutva ahhoz a következtetéshez, hogy „[...] nem tartható fenn az irodalmi kultúra és a jog egyszerű bináris oppozíciójának az állítása”.¹³⁹ Ezen a nyomvonalon haladva az alábbi „történet” is olvasható annak a folyamatnak az ábrázolásaként, amelynek keretében a jognak és az irodalomnak az a konfigurációja, amely felfogható a jog és elbeszélés között Cover által tételezett absztrakt összefüggés egyfajta konkrét megtestesüléseként a XIX.

---

¹³⁷ BROOK THOMAS: *Cross-examinations of Law and Literature*, Cambridge University Press, New York, 1987., 5. p.

¹³⁸ Önálló kérdésként vehető fel, hogy milyen összefüggés áll fenn a modern „*nomos*” kialakulása és a regény mint a korszak uralkodó narratív formájának a felemelkedése között. Az eposz – amelynek világa „a nemzeti történelem kezdeteinek és csúcspontjainak, az apák és alapítók, az elsők és a legjobbak világa” – és a regény műfajainak összevetése során Mihail Bahtyin a modern kor és a dialogikus/polifónikus regény közötti „strukturális affinitásra” mutat rá, megjegyezve azt is, hogy „[...] a regénynek a korabeli világ számára azzá kell válnia, mint ami ez eposz volt az ókori világ számára”. (Ezen a ponton egyébként újra felbukkan a már említett „*hegeli gyanú*”, amikor Bahtyin hozzáteszi: „[...] ezt a gondolatot egész pontossággal Blankenburg mondta ki, Hegel pedig megismételte”.) (Vö. MIHAIL BAHTYIN: Az eposz és a regény [A regény kutatásának metodológiájáról], In: THOMKA BEÁTA (szerk.): *Az irodalom elméletei III.*, Jelenkor Kiadó, Pécs, 1997., 27–68. p.) Ezzel részben összhangban Lukács György a regényt szintén e korszak eposzaként határozza meg. „A regény annak a korszaknak az eposzeiája, amely számára nincs már érzékletesen adva az élet extenzív teljessége, amely számára az értelem életimmanenciája problémává vált, és amelynek érzülete mégis a teljességre irányul.” – írja regényelméletében. (LUKÁCS GYÖRGY: *A heidelbergi művészetfilozófia és esztétika. A regény elmélete.*, Magvető, Bp., 1975., 515. p. [ford. TANDORI DEZSŐ]) E két tézis együttesen pedig összefüggésbe hozható Cover elgondolásaival, amennyiben az eposz – még ha annak modern „reinkarnációjáról” van is szó – mint a heroikus nemzeti múlt megjelenítője párhuzamos a „*nomos*” „*paideikus*” (azaz: „világ-teremtő”) dimenziójával, míg a regény a „*birodalmi*” aspektus pluralizmusával. (Ahogy Binder és Weisberg is megjegyzik: „[...] a hangok és nézőpontok proliferációja a modern narratív fikcióban üdítően pluralisztikus minőséggel ruházza fel azt”. [GUYORA BINDER és ROBERT WEISBERG: *Literary Criticisms of Law*, Princeton University Press, Princeton, N. J., 2000., 215. p.]) Az összefüggések részletes feltárása azonban már inkább az irodalomtudomány hatókörébe tartozik.

¹³⁹ KIERAN DOLIN: *Fiction and the Law – Legal Discourse in Victorian and Modernist Literature*, Cambridge University Press, Cambridge, UK., 1999., 28. p.

század első felének Amerikájában, lassan megváltozik, majd felbomlik, és ezzel párhuzamosan az amerikai „*nomos*” történetében a „*paideikus*” vonások elhalványulnak, s a „*birodalmi*” mozzanatok térnyerése lesz megfigyelhető.¹⁴⁰

Amikor a jog és irodalom e konfigurációjáról beszélünk, egy olyan korszak jelenségéről van szó, amelyben a jogászok Amerika intellektuális elitjeként – vagy Alexis de Tocqueville kifejezésével: „arisztokráciájaként”¹⁴¹ – saját „szakmájuk” művelésének határait átlépve egyszerre voltak éppúgy a kultúra, mint a politika „követei és mesterei”, egy születőben lévő nemzet „írástudói”. Felismerve, hogy a fiatal köztársaságnak szilárd kulturális háttérre van szüksége – mert máskülönben nem maradhat fenn¹⁴² –, ez az amerikai elit a köztársaság és a republikánus kultúra antik mintákat követő együttes építését egyetlen és egységes feladatának tekintette. Jog és kultúra közös teremtő formálásának igénye természetesen adódónak tűnik e heroikus vállalkozás keretein belül, ha figyelembe vesszük, hogy az *Alkotmány* által meghatározott irányban, s az angol „anyajogtól” lassan elszakadva születő, specifikusan amerikai jogrend genezisének arról a periódusáról van szó, amikor a létrehozandó intézmények, a megfogalmazandó elvek és szabályok oly alapvetők, hogy az általános kulturális értékekkel való kapcsolatuk még közvetlennek tekinthető. S párhuzamosan azzal, ahogy a XVIII. század végén az amerikai társadalmat potenciálisan megosztó teológiai diskurzus helyett egyre inkább a jog vette át az integráló és a leginkább autoritatívnak tekintett nyelv szerepét, vált Marshall főbíró tárgyalóterme a köztársaság szimbolikus formái és a közösségi értékek megteremtésének a színterévé, olyan pódiummá, amelyen az „amerikai kísérlet” törekvéseinek a megszövegezése zajlott. Így lettek a *Supreme*

---

¹⁴⁰ A magyar jogelméleti szakirodalomban többé-kevésbé ismeretlennek számító, fiatalon elhunyt Robert Cover életművének sokrétűségét és hatásának elevenségét mutatja – a hivatkozások és idézetek sokaságán valamint írásai, fogalomrendszere teoretikus alkalmazásának számos irányán túl – az a tény is, hogy a közelmúltban a Yale Journal of Law & Humanities szimpózium-különszámot szentelt munkásságának, „Rethinking Robert Cover’s *Nomos* and Narrative” címen. Lásd: 17 *Yale J. L. & Human.* 1 (2005).

¹⁴¹ ALEXIS DE TOCQUEVILLE: *Democracy in America*, Alfred A. Knopf, New York, 1993., 1. köt. 272–273. p.

¹⁴² A köztársaság életképességével kapcsolatos aggodalom lényegében az Únió születésének pillanatától kezdve része volt a „republikánus pszichének”. Nem csak a köztársasági elveken alapuló kormányzatnak a Nyugat még meghódítatlan területeire való kiterjesztése tűnt időnként lehetetlen feladatnak – „[...] éppígy lehetne megkísérelni a Poklot ima révén igazgatni [...]”, szölte a tipikus anti-föderalista kommentár már 1787-ben –, de az a körülmény is táplálhatta az Alapító Atyák és utódaik „pesszimizmusát”, hogy 1790 és 1860 között legalább egyszer gyakorlatilag minden állam és létező politikai „klikk” és érdek-csoport megpróbálta gyengíteni a szövetségi kormányzást vagy felbomlasztani az Úniót. Vö. ROBERT A. FERGUSON: i. m. 24. p.

Court tárgyalásai a publikum által tömegesen látogatott és állandó figyelemmel kísért nyilvános eseményekké, az ügyvédek beszédei és a bírák határozatai pedig a republikánus kultúra olyan pontjaivá, amelyeket Clifford Geertz a „társadalmi rend aktív centrumainak” nevezett, azaz meghatározó eszmék és meghatározó intézmények találkozási pontjaivá, olyan „helyszínekké”, ahol az irányító elit kifejezésre juttatja, hogy valóban a kezében tartja a közösségi viszonyok alakítását.¹⁴³

Továbbá: ebben a keretben értelmezhető leginkább a maga teljességében a korabeli fellebbviteli bíróságok ítélezési stílusának a „fennkölt” és „általános” jellege – az amit Karl Llewellyn „*grand style*”-nak nevezett¹⁴⁴ –, úgyszintén az is, hogy a perbeszédnek egyaránt és egyszerre tartalmaztak hivatkozásokat Blackstone, Cicero és Shakespeare műveire, valamint az is, hogy a tárgyalótermi szónoklatok önálló irodalmi műfajként is értékelhetőek e korszakban. Sőt, a jog és az irodalom ezen „együttállásának” háttere előtt válik láthatóvá, hogy miért tekinthettek olyan szerzők, mint például James Kent és Joseph Story nemcsak Blackstone *Kommentárjai*-ra¹⁴⁵, de saját és egymás jogtudományi értekezéseire is irodalmi művekként, egy olyan nemzeti literatúra keletkező korpuszának más művekkel egyenrangú darabjaiként, amelyben az irodalmi tevékenység, a különféle műfajok és az egyes alkotások egyazon módon a „tökéletes köztársaság” és Amerika kollektív identitása megteremtésének a szolgálatában álltak.¹⁴⁶ Ez a törekvés olyan fokú integratív erővel bírt, hogy Ferguson szerint a „jog” és az „irodalom” kapcsolatának természetére vonatkozó kérdést is igen nehéz értelmesen megfogalmazni a szóban forgó időszak néhány évtizedében, lévén, hogy a kor szerzőinek szemében e két „szövegtest” írása egyszerűen nem válik el élesen egymástól, a

---

¹⁴³ Vö. CLIFFORD GEERTZ: Centers, Kings, and Charisma: Reflections on the Symbolics of Power, In: JOSEPH BEN-DAVID és TERRY NICHOLS CLARK (szerk.): *Culture and Its Creators: Essays in Honor of Edward Shils*, University of Chicago Press, Chicago, 1977., 150–171. p.

¹⁴⁴ KARL LLEWELLYN: *The Common Law Tradition: Deciding Appeals*, Little, Brown & Co., Boston, 1960., 62–75. p., ill. Remarks on the Theory of Appellate Decision and the Rules or Canons about How Statutes Are To Be Construed, 3 *Vand. L. Rev.* 395 (1950)

¹⁴⁵ WILLIAM BLACKSTONE: *Commentaries on the Laws of England I–IV.*, University of Chicago Press, Chicago, 1979. (1765–1769)

¹⁴⁶ S többek között így lesz megkérdőjelezhető Tocqueville 1830-as utazásának ezirányú tapasztalatait összegző állítása, amely szerint a korszakban nem létezett eredeti amerikai irodalom. „The inhabitants of the United States have, then, at present, properly speaking, no literature.” ALEXIS DE TOCQUEVILLE: i. m., 2. köt., 56. p.

„költő” és a „jogalkotó” szerepe egyesül az új „világi pap”-ében¹⁴⁷ – a „szépség” és a „hasznosság” mércéinek a fúziója jegyében.

(A dolog természetéből fakadóan a jelenség vizsgálata az amerikai irodalomtörténetírás számára is jelentőséggel bír, s a tét nem is kicsi: lényegében a köztársaság „első könyveinek” jelentéséről és értékéről van szó. Egészen a legutóbbi időkig ugyanis a korszak irodalomtörténete meglehetősen mostohán bánt az ún. „amerikai reneszánsz” bekövetkeztét megelőző évtizedek irodalmi termésével: a „sötét középkor” és a reneszánsz szembeállításával analóg módon jóval kevésbé idillikus képet festett a XVIII. század utolsó és a XIX. század első évtizedeinek belletrisztikájáról, mint az a fenti leírásból következne, mondván, hogy esztétikai minőségét tekintve nemigen született maradandó alkotás ebben a periódusban. Időnként úgy tűnik, mintha az amerikai irodalomtörténészek egy későbbi irodalom „sikertörténetének” a kedvéért megtagadták volna az irodalmi múltnak ezt a részét¹⁴⁸, annak gyanúja által vezérelve, hogy *eleve* nem várható el „valódi” irodalom egy olyan korban, amelyben még önálló „kereső foglalkozásként” sem igen ismerik el annak művelését – „*business before poetry*” –, s mind az irodalmi alkotások létrehozása – a „költői képzelet” –, mind azok befogadása alárendelődik idegen, külsődleges szempontoknak, legyen az akár a politikai szükségszerűség vagy valamilyen szakmai – és tipikusan jogászai – elhivatottság.¹⁴⁹ Ugyanakkor – mint arra például Donald Davie is rámutat – az az elterjedt megközelítés, amely hajlamos az amerikai irodalmat kizárólag romantikus és posztromantikus fejlemények sorozatának tekinteni, szükségszerűen az amerikai kánon csonka ábrázolását nyújtja, közel 80 évnyi űrt hagyva annak története elbeszélésében. „Senki nem tagadja, hogy az angol irodalmi kánonnak önálló jogon részei Jonathan Swift politikai pamfletjei, Edmund Burke politikai vitairatai és parlamenti beszédei.” – írja Davie; s ez az, amihez képest joggal vethető fel, hogy időszerű volna az amerikai kánon felülvizsgálata és újraírása oly módon, hogy abban megfelelő szerepet és helyet kapjanak olyan szövegek, mint például Henry Clay vagy Daniel Webster szónoklatai, Francis Parkman munkái vagy épp

---

¹⁴⁷ Vö. ROBERT A. FERGUSON: i. m. 11–23. p., ill. GUYORA BINDER és ROBERT WEISBERG: i. m. 307. p.

¹⁴⁸ E problémák tárgyalásához lásd például WILLIAM HEDGES: *The Myth of the Republic and the Theory of American Literature, Prospects: An Annual of American Cultural Studies*, 4 (1979), 101–120. p.

¹⁴⁹ Mintegy megerősítve ezzel azt a közkeletű vélekedést, hogy „[...] az amerikai irodalom igazán csak a romantikával kezdődik”. Vö. SZERB ANTAL: *A világirodalom története*, Magvető, Bp., 1992., 570. p.

John Adams és Thomas Jefferson levelezése.¹⁵⁰ Ferguson érvelése szerint pedig kifejezetten a „jog és irodalom konfigurációjának” a vizsgálata szolgálhat azzal az új perspektívával, amelyből szemlélve igazán megérthető és újraértékelhető a korszak irodalma¹⁵¹, akár abból az egyszerű tényből kiindulva, amelyre már korábban Perry Miller is felhívta a figyelmet, nevezetesen, hogy a jogászok és a „jogászi gondolkodásmód” meghatározó szerepet töltek be az irodalmi élet alakulásában.¹⁵²)

PÁRHUZAMOS VÉLEMÉNYEK: SKÓTOK, NÉMETEK

A „jog” és az „irodalom” összefonódásának jelensége természetesen nemcsak a korai köztársaság Amerikájára jellemző: eltérő hangsúlyokkal és megnyilvánulási formákkal ugyan, de megfigyelhető a skót felvilágosodás és preromantika vagy a német romantika kultúrájában is (s véleményem szerint azt sem volna túlzás állítani, hogy szintén hasonló a helyzet a magyar reformkor esetében¹⁵³).

Az ellenpéldákat talán kellő súllyal figyelembe nem vevő általános meggyőződés szerint a jog és az irodalom egymástól való határozott elkülönülésének folyamata a reneszánszsal vette kezdetét és a romantikus individualizmus térhódításával vált teljessé a XIX. században: az irodalom nyelve egyre erőteljesebben a „privát” – ihlet, képzelet, látomás, érzelem, vágy, álom, neurózis stb. – és a „partikuláris” kifejezésének eszköze lett, míg a jogé fokozódóan mechanisztikus módon annak a közösségi diskurzusnak a megtestesítőjévé, amely az individuumok egymás közötti és az államhoz fűződő viszonyainak a meghatározására

---

¹⁵⁰ DONALD DAVIE: *American Literature: The Canon*, In: *Trying to Explain*, University of Michigan Press, Ann Arbor, 1979., 187–198. p.

¹⁵¹ Vö. ROBERT A. FERGUSON: i. m. 5–8. p.

¹⁵² PERRY MILLER: *The Life of the Mind in America from the Revolution to the Civil War*, Harcourt, Brace & World, New York, 1965.

¹⁵³ A kérdés vizsgálata önálló tanulmányt igényelne és érdemelne, de ha csak végigtekintünk a XIX. századi magyar irodalom történetén, s számba vesszük, hogy csak az ismertebb szerzők közül hányan folytattak jogi tanulmányokat és/vagy jogászi praxist, a gyanúnk talán megalapozott lehet. Néhány név a teljesség igénye nélkül („hosszú” XIX. századdal számolva): Kármán József, Katona József, Kölcsey Ferenc, Bajza József, Vörösmarty Mihály, Kemény Zsigmond, Eötvös József, Vas Gereben, Jókai Mór, Mikszáth Kálmán, Rákosi Jenő, Herczeg Ferenc, Ady Endre.

irányul.¹⁵⁴ Függetlenül attól, hogy ez a meggyőződés egészében megállja-e a helyét, ebből a nézőpontból akár kifejezett nosztalgiával is tekinthetnénk a kultúrtörténet azon periódusaira és helyszíneire, amelyekben és ahol a jogászok egy integráns kultúra részeseiként és az irodalmi életben való részvételük révén meghatározó szereplői voltak az adott időszak szellemi életének. Efféle visszavágyódás tárgya lehetne a XVIII. századi Edinburgh – „*Kames, Mackenzie, Jeffrey és Walter Scott Skóciája*” –, ahol (1.) a jogászok kulcsszerepet játszottak a század második felének és a XIX. század elejének skót felvilágosodásában¹⁵⁵, s (2.) (ahogy Henry Cockburn írta a *Life of Lord Jeffrey* című 1852-es munkájában): a skót jogászság – legalábbis az elit – praxisa szorosan összefonódott az irodalmi tevékenységgel, amelynek művelését az „ország legjobb könyvtára” is segítette, ami pedig a *Bar* tulajdonában állt.¹⁵⁶ Minden kulturális, társadalmi, politikai különbség ellenére a skót és az amerikai példa rokonítható egymással: a legerősebb kapcsolódási pontot az angol hegemoniával szembeni önmeghatározás kísérlete jelenti, amelynek irodalom és jog egyaránt szerves részét képezte. (Hasonlóan ahhoz, ahogy a *Függetlenségi Nyilatkozat*-tal kezdődően az Államok alapvető jogi dokumentumai értelmezhetőek úgy, mint Amerika *angol definíciójával* szembeni aktusok¹⁵⁷, az 1707-es parlamenti úniót követően a jog Skóciában is szimbolikus jelentőségre tett szert a kollektív nemzeti identitás megfogalmazásának elemeként, egy olyan országban, amelynek egyik központi kérdésévé vált, hogy „[...] mik a hazafiasság és a független nemzeti tudat ápolásának esélyei, ha az ország lemond a politikai vitának otthont adó csúcsszervéről, önálló parlamentjéről, s birodalmi tartomány státuszára csúszik vissza”.¹⁵⁸) Az öndefiníció kényszere, a patriotizmus szelleme – ami a skótok esetében nem feltétlenül azonos a szeparatizmusával – és az „írástudók köztársaságának” eszménye mindkét országban

---

¹⁵⁴ Vö. például R. HOWARD BLOCH: *Medieval French Literature and the Law*, University of California Press, Berkeley, 1977., 1. p.

¹⁵⁵ Vö. például IAN SIMPSON ROSS: *Lord Kames and the Scotland of His Day*, Oxford University Press, Oxford, 1972., 8–43. p. A skót felvilágosodás egyik reprezentatív antológiájaként (valamint „*egyfajta interpretációjaként*”) lásd HORKAY HÖRCHER FERENC (szerk.): *A skót felvilágosodás*, Osiris Kiadó, Bp., 1996.

¹⁵⁶ Cockburn művét idézi: ANAND C. CHINTNIS: *The Scottish Enlightenment: A Social History*, Croom Helm, London, 1976., 76. p. (Az edinburgh-i jogászkönyvtárról van szó, amelynek egyébként volt könyvtárosa David Hume és Adam Ferguson is.)

¹⁵⁷ Vö. GARY MINDA: *Crossing the Literary Modernist Divide at Century's End: The Turn to Translation and the Invention of Identity in America's Story of Origin*, In: MICHAEL FREEMAN és ANDREW D. E. LEWIS (szerk.): i. m. 323–354. p.

¹⁵⁸ KONTLER LÁSZLÓ: Egy mértékadó periféria, *BUKSZ*, 1997. 2. sz., 138–147. p.

egymáshoz kapcsolta a jogászi és az irodalmi aktivitást (a politikai és a filozófiai mellett), s a *Bar* „úriember” tagjai a nemzeti kultúra letéteményeseiként és őrzőiként tekintettek önmagukra. (Skóciában a jogi és az irodalmi karrier ötvözésének mintaértékű példáját láthatjuk Walter Scott életútjában, aki a *Bar* tagjaként, Selkirk grófság seriffjeként és a *Court of Session clerk*-jaként egyben a kor regényirodalmának mai napig kanonikus szerzője.¹⁵⁹)

Ami pedig a német romantikát illeti: Theodor Ziolkowski elemzése mutatnak rá arra, mintegy a fentiek megerősítéseként, hogy a „jog”-nak és az „irodalom”-nak (és ezek elméleteinek) azt az izoláltságát, amit napjainkban tapasztalhatunk, nem szabad visszavetítenünk a XIX. század első felének kultúrájára. A még nagyobb kulturális különbségek, a még inkább eltérő körülmények és jogrend ellenére az amerikai és a skót mintához hasonlóan a német jogi és irodalmi diskurzus között is sokkal szorosabb kapcsolatot fedezhetünk fel, mint azt első ránézésre gondolnánk, még akkor is, ha Amerikához képest az „irodalmi mozzanat” jelenléte az aktuális német jogászi praxisban jóval gyengébbnek mutatkozik, s inkább az irodalomnak a jog és tudományának kérdései iránti érdeklődése az, ami kellőképpen dokumentálható. Az adott időszak német irodalmának szintén számos képviselője folytatott hosszabb rövidebb ideig jogi tanulmányokat vagy dolgozott jogászként, többek között nem kisebb nagyságok, mint E. T. A. Hoffman vagy Goethe. A jogi tematika legintenzívebb jelenléte ugyanakkor egy olyan szerző – Heinrich von Kleist – életművében figyelhető meg, aki vonatkozó ismereteinek javarésztét a formális jogászképzésen kívül szerezte. Kleist fokozott figyelmét a jog iránt azonban tekinthetjük éppen annak példajaként, hogy a kor szellemi életét milyen mélyen áthatotta az a vita, amely a német jog kodifikációjának kérdése körül kibontakozott, illetve, hogy a három versengő jogfelfogás, hagyomány és gyakorlat – római jog, természetjogtan, szokásjog – és híveik közötti éles ellentétek mennyire erősen éreztették hatásukat a szigorúan vett jogtudomány határain kívül

---

¹⁵⁹ Scott jogi és irodalmi tevékenységének összefüggéseire, valamint a jog ábrázolásához műveiben lásd KIERAN DOLIN: *True testimony and the foundation of nomos* – The Heart of Midlothian, In: i. m. 45–70. p., illetve MARIE HOCKENHULL SMITH: 'How Can Ye Criticise What's Plain Law, Man?': the Lawyer, the Novelist, and the Discourse of Authority, In: MICHAEL FREEMAN és ANDREW D. E. LEWIS (szerk.): i. m. 238–262. p. Ugyanakkor annak illusztrálására, hogy a korabeli skót jogászságot *mennyire másként is* lehet szemlélni, Theodor Fontane *épp magát* Scottot idézi (igaz, forrásmegjelölés nélkül s hozzátéve, hogy önironikus megjegyzésről van szó). "Skót jellegvonás, hogy mindenki azt hiszi, jogásznak kell állnia. Ha buta – sebjaj, majd a jogászkodás közben megokosodik; ha szegény – majd meggazdagszik; ha kelekótya – majd a bíróságon megjön a tekintély; ha vagyonos – akkor meg előbb-utóbb bizonyosan főbíró lesz belőle. Így aztán mind jogásznak áll, és persze egy se viszi semmire." THEODORE FONTANE: Walter Scott, In: SALYÁMOSY MIKLÓS (vál.): *Kultusz és áldozat – a német esszé klasszikusai*, Európa Könyvkiadó, Bp., 1981., 318. p.

is.¹⁶⁰ (Kleist 1799-től – magánlevelezése és írásai alapján – nyomon követhető intellektuális fejlődése híven tükrözi azt a változást, ami Poroszországban is leginkább a korábban meghatározó természetjogi gondolattal való szembefordulásban testesült meg. Korai levelei még a pufendorfi természetjogtan – mégha nem is elmélyült – ismeretéről és gondolkodására gyakorolt hatásáról tanúskodnak¹⁶¹, amelytől viszont radikálisan eltávolodik az 1801-es év eseményeinek során. Az első megrendülést a kanti filozófiával való találkozása eredményezi, amit az egyetemes és biztos emberi tudás megszerzésének lehetőségébe vetett hite elvesztéseként él meg, majd párizsi utazásának kiábrándító tapasztalatai változtatják meg végleg meggyőződését, s teszik egyfajta „pozitivistá fordulattal” a kodifikáció és különösen az 1794-es *Allgemeines Landrecht* elkötelezett támogatójává, amelyre ha nem is, mint a „porosz moralitás” foglatatára tekint, de mindenképp olyan alkotást lát benne, amely a társadalmi *rend* megteremtésének megfelelő alapja lehet. S talán ez az a motívum, a kaotikus viszonyok felszámolásának, elrendezésének igénye, az „uralhatatlan” uralásának kényszerű feladata, ami a legjellegzetesebb módon rokonítja Kleist törekvéseit a kortárs amerikai jogász-írók célkitűzéseivel.)

A „jog és irodalom konfigurációja” általános jelenségének az egyik sajátos megjelenési formájaként értékelhetjük azt, ahogyan a kant-i és természetjogi krízist követően a jog általában és az *Allgemeines Landrecht* pozitív joga különösen több vonatkozásban is kitüntetett referenciaponttá válik Kleist írásművészetében (azzal együtt, hogy természetesen még csak megkísérelni is értelmetlen volna az egyes alkotások lehetséges olvasatait azok jogi vonatkozásaira redukálni, mindösszesen arról van szó, hogy a kor ezirányú kérdései fontos kontextusát képezik a kleisti szövegeknek, s ez igazolható). (I.) A legszembetűnőbb a jog mint téma megjelenésének kiugró aránya műveiben: *A locarnói koldusasszony* című elbeszélésétől eltekintve gyakorlatilag egyetlen olyan alkotása sincs, amelyben ne kapna központi szerepet valamilyen jogi konfliktus, eljárás vagy jogszemléleti probléma, érintsék

---

¹⁶⁰ Vö. THEODORE ZIOLKOWSKI: *The Law: Text of Society*, In.: *German Romanticism and Its Institutions*, Princeton University Press, Princeton, N. J., 1990., 64–137. p.

¹⁶¹ A legkorábbi *irodalmi* nyoma annak, hogy Kleist számára Pufendorf neve nem volt ismeretlen, első színpadi művében, *Az eltört korsó* című vígjátékában lelhető fel. „S a világ, mondják, okkal okosul, / És Pufendorf új törvénykönyve járja; [...]” – mondja a darab egyik főszereplője, Ádám, a falusi bíró. HEINRICH VON KLEIST: *Az eltört korsó*, In: GYÖRFFY MIKLÓS (vál.): *XIX. századi német drámák*, Európa Könyvkiadó, Bp., 1986., 21. p. (ford. TANDORI DEZSŐ) S az, hogy Kleist egy ilyen utalást „megengedhetett magának” egy népszerűnek szánt színműben, mutatja azt is, hogy valamilyen mértékig a közgondolkodásban is jelen voltak Pufendorf tanításai.

ezek akár a házassági jog, a hadijog, a szerződések joga, a bosszú vagy épp a kodifikált jog és a szokásjog ütközésének a kérdéseit. (2.) Egyrészt párhuzamosan Stendhal azon elhíresült megjegyzésével, amely szerint írás előtt mindig a *Code Civil* szövegét olvasgatta, hogy „nyelve tárgyilagos és száraz ízt nyerjen”¹⁶², másrészt túl is lépve ezen, számos textuális bizonyíték hozható fel annak alátámasztására, hogy Kleist elbeszéléseire – s ezeket kivétel nélkül 1805 (azaz a königsbergi kincstári kamarai alkalmazásának kezdete) után írta¹⁶³ – mind stílusában, mind strukturálisan komoly hatást gyakoroltak azok a *Landrecht* stílusában fogant kézikönyvek, amelyek szigorúan meghatározták mindazon bírói döntés-előkészítési anyagoknak (*Relationen*) a nyelvhasználatát, formaságait és szerkezeti felépítését is, amelyek fogalmazása Kleist hivatali feladatkörébe is tartozott. Azaz: mondhatni a kodifikált porosz jog mintái szövegszervező elvekként működtek az *ouvre* elbeszéléseiben. (3.) Szintén bizonyítható, hogy Kleist valamennyi irodalmi szövegében, amikor a cselekményvezetés valamilyen konkrét „jogkérdés” tárgyalását kívánja meg, a szerző minden esetben a porosz törvénykönyv szövegére támaszkodik, függetlenül attól, hogy a történet milyen történelmi időben és helyen játszódik. (Csak egy példa: Kohlhaas Mihály XVI. századi történetének nincs egyetlen olyan tételes jogi vonatkozása sem, amely ne volna a *Landrecht* szövegével összefüggésbe hozható, ahelyett, hogy például az 1532-es *Carolina* szolgált volna útmutatásként.)¹⁶⁴ (4.) A művek jogszemléleti aspektusát illetően pedig Kleist írásaiból egyértelműen kiolvasható egy olyan állásfoglalás, amely a kodifikált jog primátusát hirdeti mind a szokásjog vezérelte társadalmi gyakorlattal – s így a történelmi jogi iskola nézeteivel – szemben, mind pedig a természetjogtanok idealisztikus elképzeléseivel ellentétben.¹⁶⁵ (S hogy a megfelelő pozitív jog hiánya nem más, mint az anarchia és a káosz – a hobbesi *bellum omnium contra omnes* – állapota, annak megint csak Kohlhaas Mihály története a legerősebb

---

¹⁶² BABITS MIHÁLY: *Az európai irodalom története*, Nyugat Kiadó és Irodalmi R.T. , Bp., 1991. (reprint), 495. p.

¹⁶³ FÖLDÉNYI F. LÁSZLÓ: Jegyzetek, In: HEINRICH VON KLEIST: *Elbeszélések*, Jelenkor Kiadó, Pécs, é. n., 265. p.

¹⁶⁴ Vö. THEODOR ZIOLKOWSKI: *The Mirror of Justice: Literary Reflections of Legal Crisis*, Princeton University Press, Princeton, 1997., 201–207. p.

¹⁶⁵ Nem Kleist volt az egyetlen író, aki a kodifikáció mellett állt ki – egyébként a „régí jó jog”-hoz ragaszkodó kortársak többségével szemben –, hasonló nézeteket vallott E. T. A. Hoffman is. (A XIX. század későbbi szakaszában pedig szintén a kodifikáció pártját fogta Heinrich Heine, valamint Oroszországban Dosztojevszkij. Vö. RICHARD WEISBERG: *The Codification of Western Law and the Poethics of Disclosure*, 6 *Cardozo Stud. L. & Literature* 157 [1994]).

példája, azé az emberé, aki: „[...] a jó állampolgár példaképének számíthatott volna. [...] A jogérzék azonban rablónak és gyilkosnak tette őt.”¹⁶⁶)

Összességében a fentiek csak azt kívánják szemléltetni – vagy legalábbis érzékeltetni –, hogy a jog és az irodalom összefonódása nem kizárólagosan amerikai sajátosság, s annak ellenére, hogy a társadalmi, politikai viszonyok különbségeitől, valamint az eltérő jogtörténeti fejlődéstől függően e jelenségnek mindig más és más – kultúraspecifikus – formáival találkozhatunk, a két diskurzus közötti kapcsolat számos helyen jóval szorosabbnak mutatkozik, mint ahogy azt akár napjainkban látjuk vagy akár ahogy azt feltételezzük a XIX. század első felének időszakáról. Le lehetne ugyan mindezt egyszerűsíteni azzal – és nem is alaptalanul –, hogy mind az irodalmi, mind a jogászai praxis esetében azok pre-professzionális periódusairól beszélünk – s ily módon egy anakronisztikussá vált jelenséget vizsgálunk –, ám ezzel megfeledeznénk a jog és a narratívák azon – Robert Cover által is megmutatott – alapvető összefüggéseiről, amelyeket a modern normatív jogtudomány és jogelmélet több mint egy évszázadon keresztül, egészen a „jog és irodalom” néven ismeretes kutatások jelentkezéséig homályban tartott.

Visszatérve Amerikához: az alábbiakban azt próbálom meg részleteiben is bemutatni, hogy a jog és az irodalom konfigurációjának a vizsgált periódusban mi volt a tartalma, melyek voltak e jelenségnek a jogi gondolkodásban és a jog hétköznapi életében is megnyilvánuló elemei; s majd a későbbiek során melyek voltak azok a tényezők – az amerikai jogban és a jogirodalmi reflexiókban bekövetkező változások –, amelyek a század közepére a konfiguráció felbomlásához vezettek, teret engedve így a Langdell és Holmes nevével fémjelzett modern juriszprudencia kibontakozásának.

A KONFIGURÁCIÓ

A. UTOLSÓKBÓL ELSŐK AVAGY AZ AMERIKAI JOGÁSZSÁG FELEMELKEDÉSE

„Az első tennivaló: öljünk meg minden törvénytudót.” – mondja William Shakespeare egyik szereplője a *VI. Henrik* című dráma negyedik felvonásában.¹⁶⁷ Ha ennyire rossz nem

---

¹⁶⁶ HEINRICH VON KLEIST: Kohlhaas Mihály (*Egy régi krónikából*), In: i. m. 5. p.

¹⁶⁷ WILLIAM SHAKESPEARE: VI. Henrik (II. rész), In: *Összes művei*, Helikon Kiadó, Bp., 1992., 206. p., (ford. NÉMETH LÁSZLÓ) (Az elhíresült „jogászellenes” idézet és a dráma elemzéséhez lásd DANIEL

volt is a helyzet a gyarmatokon – annak ellenére, hogy például 1769–’70-ben New Jersey-ben a lakosság jogászokkal szembeni fellépései időnként a lincselés határát súrolták –, a shakespeare-i idézet mintegy foglalata lehet mindannak az „ősi angol ellenszenvnek”, amelyet a britek a jogászok iránt éreztek, s amelyet Daniel Boorstin véleménye szerint a telepesek magukkal vittek az Újvilágba, s több, mint másfél évszázadon keresztül örökítettek tovább nemzedékről nemzedékre.¹⁶⁸ Az előítélet mélysége és elterjedtsége az amerikai polgárok körében nemigen rekonstruálható pontosan – a bizonyítékok javarészt irodalmiak: pamfletek, gúnyiratok; valamint kirívó egyedi esetek dokumentumai –, de minden bizonnyal jellemző az, amit a korabeli Pennsylvania-ban mondtak: „Nincsenek jogászaik. A saját ügyében mindenki maga jár el, vagy helyette valamely barátja [...]. Boldog ország!”¹⁶⁹ A mélységes bizalmatlanság okai is leginkább csak valószínűsíthetőek: a XVII. századi puritán vezetőknek az ideális államról kialakított elképzeléseibe a jogászok – a maguk angliai kiváltságaival és ezoterikus retorikájukkal – nemigen illettek; azok a telepesek, akik még odahaza valamilyen hátrányt szenvedtek, eleve fenntartással viseltettek az „ellenséges világi hatalom” jogász-reprezentánsaival szemben (különösen a bírói kar tagjait tekintették a koronahű kormányzók autoritásában megtestesülő királyi uralom képviselőinek)¹⁷⁰; a kereskedők és a farmerek lehetőség szerint beavatkozó „közvetítők” nélkül szerették volna tevékenységüket folytatni, konfliktusaikat pedig egy nem-technikai – laikus – igazságszolgáltatás keretei között rendezni.¹⁷¹ A XVIII. században viszont a létszámát tekintve már valamelyest gyarapodó jogászság társadalmi – középosztálybeli – pozíciója teremtett kettős bizalmatlanságot: az alsóbb néprétegek fokozatosan a felsőbb osztályokkal szembeni ellenérzéseiket vetítették ki a jogászokra, míg a másik oldalról a tényleges uralkodó osztály tagjai a „törvénytudók”

J. KORNSTEIN: *Kill all the Lawyers? – Shakespeare’s Legal Appeal*, Princeton University Press, Princeton, N. J., 1994., 22–34. p.)

¹⁶⁸ Vö. DANIEL J. BOORSTIN: *The Americans: The Colonial Experience*, Random House, New York, 1958., 197. p. (Magyarul: *Az amerikaiak – a gyarmatosítás kora*, Gondolat Kiadó, Bp., 1991., 262. p. [ford. MAGYARICS TAMÁS].)

¹⁶⁹ Az idézet forrásaként és néhány ilyen eset ismertetéséhez lásd LAWRENCE M. FRIEDMAN: i. m. 94–96. p.

¹⁷⁰ Vö. SHANNON STIMSON: *The American Revolution in the Law: Anglo-American Jurisprudence Before John Marshall*, 1990., 49–50. p.

¹⁷¹ „Az a mi dolgunk – oktatott egy esküdtszéket John Dudley társbíró (foglalkozására nézve farmer és kereskedő...) –, hogy igazságot tegyünk a felek között, de nem jogászi csúsítás-csavarással Coke vagy Blackstone módján – olyan könyvek alapján, melyeket soha nem olvastam, és soha nem is fogok –, hanem mint ember és ember között, a józan ész alapján.” DANIEL J. BOORSTIN: i. m. 267–268. p.

lojalitását kérdőjelezték meg, s tekintettek egyre erősödő gyanakvással és aggodalommal azok hatalmának és befolyásának a növekedésére. (Nyilvánvaló lett ugyanis, hogy különösen a megélénkülő kereskedelmi és ingatlanforgalom jogászok nélkül elképzelhetetlen –,[...] *no colony could even try to make do without lawyers* [...]”¹⁷²–, s így annak ellenére, hogy az ügyletek intézése a század nagyobbik felében még jórészt a valódi szakértelemmel nem rendelkező zugügyvédek, zugírászok („*pettifogger*”, „*shyster*”) kezében maradt, és a professzionális *Bar* csak nagyon lassan és alacsony létszámmal formálódott¹⁷³, a jogi természetű szolgáltatások iránti igény radikális megnövekedése a jogászság jelentős térnyerését eredményezte a gyarmati Amerika mindennapjaiban.)

Az immáron összetett előítélet-rendszer stabilitásában és a jogászság kifejezetten negatív megítélésében csak a XVIII. század utolsó harmada hozott változásokat, s ekkor vette kezdetét az a folyamat, amelyet a vonatkozó professzió-történeti szakirodalom leggyakrabban a „felemelkedés” („*rise*”, „*emergence*”) metaforájával jellemez¹⁷⁴, s amely együtt járt az „intellektuális elit” pozíciójának a kivívásával. A szemléletváltozást jól illusztrálja – igaz, csak kiragadott példaként – annak a John Adams-nek, az Egyesült Államok későbbi elnökének az egyik naplóbejegyzése, aki fiatal korában még a gyarmati értelmiség konvencionális ambícióihoz igazodva teológiai pályára szeretett volna lépni. A korábbi évek naplóinak a jogászai tevékenységgel és a jogászsággal kapcsolatos hol kiábrándult hangú, hol kényszeredetten védekező tartalmú feljegyzéseihez képest 1761-ben már így fogalmaz: „A

---

¹⁷² LAWRENCE M. FRIEDMAN: i. m. 96. p.

¹⁷³ Jogi egyetemek hiányában az autodidakta önképzés mellett a szaktudás elsajátításának gyakorlatilag egyetlen formája az ügyvédi irodákban történő írkokoskodás vagy gyakornokoskodás volt (a londoni Inn-ek szerepe az amerikai jogászképzésben elhanyagolhatónak tekinthető). (Vö. például CHARLES R. MCKIRDY: *The Lawyer as Apprentice: Legal Education in Eighteenth Century Massachusetts*, 28 *J. Legal Educ.* 124 [1976], ill. MARK WARREN BAILEY: *Early Legal Education in the United States: Natural Law Theory and Law as a Moral Science* 48 *J. Legal Educ.* 311 [1998]). S e vonatkozásban is csak a század legvégére rögzül követelményként – az akkori 19 igazságszolgáltatási körzetből 14-ben –, hogy a *Bar* tagjává kizárólag hosszabb – nemegyszer az angol mintához hasonlóan 5 évet meghaladó – „bojtárkodás” után lehet válni. (Ezeket a követelményeket a későbbiekben Andrew Jackson elnökségének egalitáriánus ideológiája jegyében számolják fel újra, s marad ez a helyzet egészen a harvardi képzési rendszer elterjedéséig. Ezért is írhatja Richard Abel, hogy „[az] amerikai jogászai professzió mai formájának a kialakulása a XIX. század végéig nem kezdődött meg”. RICHARD L. ABEL: *American Lawyers*, Oxford University Press, New York–Oxford, 1989., 40. p.)

¹⁷⁴ Vö. például ANTON–HERMANN CHROUST: *The Rise of the Legal Profession in America*, 1965., GERARD W. GAWALT: *The Promise of Power: The Emergence of the Legal Profession in Massachusetts, 1760–1840*, 1979., ill. ROBERT A. FERGUSON: i. m. 9. p. („*rapid rise*”), valamint PERRY MILLER: i. m. 109. p. („*amazing rise*”).

magam részéről, és ezt köszönöm Istennek, már nem vagyok rossz véleménnyel a jogról, sem mint tudományról, sem mint foglalkozásról.”¹⁷⁵

Az, hogy a jogászai tevékenység mint élethivatás „kiváló képességekkel” rendelkező értelmiségiek – „*men of talents*” – számára is vonzóvá vált, magyarázható akár prózai okokkal is : a kereslet teremtette jogászai piacon a megélhetés biztosnak ígérkezett; a megítélésben bekövetkezett pozitív fordulat viszont inkább ideológiai természetű okokra vezethető vissza.

A forradalom és függetlenség felé tartó Amerika politikai gondolkodásában és az ország jövőjéről szőtt elképzelésekben egyre komolyabb szerephez jutott a természetjogi doktrína. Az amerikai (eszme)történetírás hosszú időn keresztül – s elsősorban Louis Hartz elemzéseire alapozva¹⁷⁶ – egy liberális hagyomány keretébe ágyazva John Locke politikai filozófiájának és természetjogi tanításainak a meghatározó jellegét emelte ki. Ehhez képest az 1980-as évektől kezdődően a republikánus ideológia kutatóinak – Bernard Bailyn, Gordon S. Wood, J. G. A. Pocock¹⁷⁷ – a megállapításaira támaszkodva a jogtudomány inkább William Blackstone 1765 és 1769 között megjelenő *Kommentárjai*-nak a rendkívüli népszerűségét és befolyását hangsúlyozza¹⁷⁸, amely művet nem túlzás az „amerikai forradalmiság kézikönyvének” nevezni.¹⁷⁹ (A liberális és a republikánus megközelítés szembenállását nem

---

¹⁷⁵ L. H. BUTTERFIELD (szerk.): *Diary and Autobiography of John Adams*, Atheneum Press, New York, 1964., I. köt. 196. p. (idézi: ROBERT A. FERGUSON: i. m. 12. p.)

¹⁷⁶ LOUIS HARTZ: *The Liberal Tradition in America: An Interpretation of American Political Thought Since the Revolution*, Harcourt Brace, San Diego, 1991. (1955)

¹⁷⁷ Vö. BERNARD BAILYN: *The Ideological Origins of the American Revolution*, Harvard University Press, Cambridge, MA., 1992. (1967); GORDON S. WOOD: *The Creation of the American Republic, 1776–1787*, New York and London, 1993. (1969); J. G. A. POCOCK: *The Machiavellian Moment: Florentine Political Thought and the Atlantic Republican Tradition*, Princeton University Press, Princeton, N. J. , 1975. A republikánus-kutatás eredményeiről a történetírásban magyar nyelven lásd VAJDA ZOLTÁN: Republikánizmus az Amerikai Egyesült Államok 18–19. századi történetében, *Aetas*, 1998. 4. sz., 39–68. p.

¹⁷⁸ A republikánus paradigma jogelméleti hozzájárulásához lásd G. EDWARD WHITE: Reflections on the 'Republican Revival': Interdisciplinary Scholarship in the Legal Academy, 6 *Yale J. L. & Human.* 1 (1994), ill. LINDA K. KERBER: Making Republicanism Useful, 97 *Yale L. J.* 1663 (1988)

¹⁷⁹ Még akkor sem, ha a mű megítélése a későbbiek során korántsem maradt minden tekintetben egyértelműen pozitív. Thomas Jefferson például, annak ellenére, hogy nagyra tartotta a *Kommentárokat* („[...] elrendezésében a legvilágosabb, amit valaha írtak, tárgyát tekintve korrekt, stílusában klasszikus”, és így „[...] méltán foglalja el helyét Jusztiniánusz 'Institúciói' mellett” – írta 1814-ben), a jogászok körében a konzervatív tory szemlélet terjedéséért is Blackstone-t tette felelőssé egy 1826-ban kelt levelében. Vö. ANDREW A. LIPSCOMB és ALBERT ELLERY BERGH (szerk.): *The Writings of Thomas Jefferson*, Washington, 1903., XIV. köt. 54–63. p., ill. XVI. köt. 155. p.

fogadja el az az álláspont, amelyet Walter F. Murphy is megfogalmaz, együtt említve Coke-ot, Blackstone-t és Locke-ot mint olyan szerzőket, akik a kor amerikai jogászainak gondolkodására egyaránt hatást gyakoroltak; s miután rámutat Blackstone természetjogi nézeteinek ellentmondásosságára – „[...] vagy nem értette, vagy maga sem hitte, amit mond, néhol ugyanis azt állította, hogy a pozitív jog a jogban a jó és a rossz végső mércéje [...], mégis képes volt jámboran kijelenteni, hogy a természetjog, amely a Mindenhatótól származik 'egykorú az emberiséggel' és kötelező erejével minden más törvény felett áll [...]” –, egyetértőleg idézi Benjamin F. Wright megjegyzését, amely szerint „[...] az amerikaiak egyszerűen átvették azokat a passzusokat és eszméket, melyek megfeleltek a szükségleteiknek, a többit pedig figyelmen kívül hagyták”.¹⁸⁰) Ami azonban bizonyos: a forradalmi folyamat vezetői, szónokai és pamfletírói között már számos jogászt találunk, a köztársaság alapító dokumentumainak – a *Függetlenségi Nyilatkozat*, az *Alkotmány*, a *Föderalista Értekezések* és a Marshall-bíróság alapvető döntései – szerzői és/vagy aláírói között pedig kiugróan magas a számarányuk: a *Függetlenségi Nyilatkozat* 56 aláírója közül 25, az Alkotmányozó Konvenció 55 tagjából 31 volt jogász (későbbiekben az Államok első 16 elnökéből pedig 13).¹⁸¹ Ezek a tények nemcsak a vélhetően legközvetlenebbül valóban Blackstone-tól származó jogi tudás és terminológia mindenhová beszivárgását jelzik¹⁸², valamint azt, hogy a közügyek intézése is egyre inkább jogászok kezébe kerül, hanem utalnak – Boorstin szavaival – „a jogi és minden másfajta ismeret határainak elmosódottságára” is „egy állandóan változó Amerikában”.¹⁸³ S valóban: párhuzamosan azzal, ahogy a politikai folyamatokban – mint általában minden modern politikai berendezkedés megteremtése során

---

¹⁸⁰ WALTER F. MURPHY: Az alkotmányértelmezés művészete (Bevezető ismertetés), In: PACZOLAY PÉTER (szerk.): *Alkotmánybíráskodás/ Alkotmányértelmezés*, Bp., 1995., 162. p. (ford. BÁNFALVI ANDRÁS)

¹⁸¹ DANIEL J. BOORSTIN: i. m. 273. p. Az egyébként nem a republikánus paradigma képviselői között számon tartott Boorstin más helyütt amellel érvel, hogy Amerika intézményeinek alakulására gyakorolt hatását tekintve Blackstone művét csak a Biblia előzi meg. Vö. DANIEL J. BOORSTIN: 'Preface to the Beacon Press Edition', *The Mysterious Science of the Law. An Essay on Blackstone's Commentaries Showing How Blackstone...Made of the Law at Once a Conservative and a Mysterious Science*, Beacon Press, Boston, 1958.

¹⁸² Ezt erősíti meg Friedman is, amikor a Forradalom utáni amerikai jogászság első nemzedékével kapcsolatban megállapítja, hogy „folytonosan Blackstone-ra hivatkoztak” a tárgyalótermekben: „[...] they used his book as a shortcut to the law.” Az amerikai első kiadás 1771–72-ben jelent meg, előfizetéses alapon, a négy kötet ára 16 dollár volt. 840 előfizető 1557 példányt rendelt meg, ami megdöbbentően magas szám. Vö. LAWRENCE M. FRIEDMAN: i. m. 102. p., ill. 112. p.

¹⁸³ DANIEL J. BOORSTIN: *Az amerikaiak – a gyarmatosítás kora*, lásd fent 168. sz. jegyzet, 273. p.

– a jogászok vezető szerephez jutottak, a jog tanulmányozása az általános műveltség részévé is vált, függetlenül egy tényleges praxis folytatásától. „1730 előtt számos úriember („gentlemen”) érezte magát hivatottnak a jog gyakorlatára, ráadásul anélkül, hogy jogi tanulmányokkal vesződtek volna. Egy nemzedékkel később viszont az úriemberek a jog tanulmányozásába fogtak – a praktizálás minden szándéka nélkül.”¹⁸⁴

Továbbá: hasonlóan ahhoz, ahogy az 1688-as angliai Dicsőséges Forradalomról elmondható, hogy az „a *common law* és a jogászok diadala volt a király felett”¹⁸⁵, az amerikai Forradalom retorikája is a jogász szemléletmódot érvényesítette, ami nemcsak a politikai csatározásokban bizonyult alkalmas eszköznek és stratégiának – amelyekben a forradalmárok ideológiája több szerző szerint is a XVIII. századi radikális whig politikusok eszmerendszeréből vezethető le¹⁸⁶, amely eszmerendszer pedig azoknak a jogászoknak a nyelvén fogalmazódott, „akik az 1688-as Forradalmat *jogivá* tették”¹⁸⁷ –, de az új politikai rend megteremtésére vonatkozó elgondolások vehikuluma is lett. Mindezen túlmenően a „forradalmiság szóvivőivé” vált jogászok a radikális whig retorikát sikeresen alkalmazták abbéli törekvésük során is, hogy meghatározzák a politikai közbeszéd tartalmát, és kiszorítsák a közösségi élet pódiumairól fő riválisaikat, az egyház és a hadsereg képviselőit.

Perry Miller megfogalmazása szerint „[a] vasárnapi iskolák tanítóinak, a papságnak és az egyházi méltóságoknak minden arra irányuló erőfeszítésével szemben, hogy az Amerikai Forradalom vezetőit Isten dicsőségét szolgáló keresztes lovagokként tüntessék fel, az olyan emberek, mint Washington, Franklin, Adams, Jefferson megrögzötten világi gondolkodásúak maradtak”¹⁸⁸. Ismét John Adams szolgálhat példaként: 1765-ös értekezésében, amelyben a kereszténység megszületése óta létrejött két „legzsarnokibb rendszer”, a kánonjog és a feudális jog kritikáját fejtette ki (amelyek – véleménye szerint – eredetileg egyrészt a római papság, másrészt pedig egy állandó terjeszkedésben lévő hadsereg érdekeit és igényeit szolgálták), a jogászság mint a gyarmatok szabadságának eltiprására irányuló, általánosan

---

¹⁸⁴ JOHN M. MURRIN: *The Legal Transformation: The Bench and Bar of Eighteenth-Century Massachusetts*, In: STANLEY N. KATZ (szerk.): *Colonial America: Essays in Politics and Social Development*, 1971., 432. p.

¹⁸⁵ G. M. TREVELYAN: *The English Revolution, 1688–1689*, Oxford University Press, New York, 1967. (1938.), 71. p.

¹⁸⁶ Vö. VAJDA ZOLTÁN: i. m. 41–45. p.

¹⁸⁷ MICHAEL LANDON: *The Triumph of the Lawyers: Their Role in English Politics, 1678–1689*, University of Alabama Press, Alabama, 1970., 246. p. (*Kiemelés az eredetiben.*)

¹⁸⁸ PERRY MILLER: *Society and Literature in America – Inaugural Address*, The Folcroft Press, Inc., Folcroft, PA., 1969. (1949), 6. p.

feltételezett összeesküvés elleni küzdelem természetes vezetői, mint az amerikaiak szabadságjogainak legfőbb védelmezői tűntek fel. Ez összhangban áll egyrészt azzal, ahogy Adams az értekezés megírásának apropójául szolgáló Bélyegilletéki Törvényt (*Stamp Act*) értelmezi: a Parlament kísérleteként arra, hogy a tirannikus kánonjogi és feudális rendszert az amerikai politikára erőszakolja; másrészt az állam és az egyház teljes szétválasztásának a gondolatával, ami 1775-re – részben épp Adams munkásságának hatására – az Újvilág lakóinak többsége számára az egyetlen elfogadható megoldás lett a vallásszabadság kérdése tekintetében. Adams és olyan hozzá hasonló kvalitású jogászok, mint például Thomas Jefferson minden hatalmukban állót megtettek a klérus politikai befolyásának csökkentésére¹⁸⁹, miközben privát írásaikat még az új köztársaság idejében is mindenütt átszövik a félelem megnyilvánulásai valós és képzelt papságok hatalom-átvételi szándékától. Robert Ferguson idézi Adams és Jefferson levélváltását 1817-ből, amikor is Connecticut végleg beszüntette az egyház állami támogatását: Jefferson az eseményt győzelemként ünnepli a „szerteszeti sötétség, bigottság és borzalom” ellen folytatott harcban, melynek eredményeként a „[...] protestáns pápaság többé nem hoz szégyent Amerika történelmére és hírnevére”.¹⁹⁰

A katonaság politikai hatalmának megnövekedésére vonatkozó aggodalom kevésbé volt eleven, ám az állandó hadseregtől való félelem mindvégig kísértette az Alapító Atyák jogász-nemzedékét. A Függetlenségi Háború utáni korai vezetés a republikánus ideológiában eszménynek tekintett történelmi köztársaságok példáját szem előtt tartva ódzkodott a hadsereg pozícióinak a megerősítésétől, s részben ugyanez a félelem motiválta a Republikánus Párt győzelme után a jeffersoni adminisztráció részéről a Nagy-Britanniával folytatandó háború halogatását is. A többségében jogászokból álló politikai elit mindig is gyanakodva figyelte azokat a „sötét híreszteléseket”, amelyek a forradalmi hadsereg visszavonult tisztjeinek a

---

¹⁸⁹ Csak egy példa: Jefferson alig néhány nappal azt követően, hogy Virginia kormányzója lett 1779-ben, törvényjavaslatot terjesztett elő a *College of William and Mary* szervezeti felépítésének és tantervének az átalakítására vonatkozóan, olyan változtatásokat javasolva, amelyek kifejezetten az egyházi beleszólás lehetőségét korlátozták volna a főiskola életébe. A javaslat ugyan megbukott, de egy évvel később Jefferson elérte célját: immáron a *College* felügyelő bizottságának a tagjaként meggyőzte a testületet, hogy a hittudományok és a bibliai nyelvek professzori státuszait megszüntetve azok helyén egyéb – többek között „jogi és kormányzattani” („*Law and Police*”) – katedrákat hozzanak létre. Vö. DAVISON M. DOUGLAS: The Jeffersonian Vision of Legal Education, 51 *J. Legal Educ.* 185, 195–197 (2001).

¹⁹⁰ ROBERT A. FERGUSON: i. m. 19. p. Ugyanakkor a „pesszimistább” Adams válaszlevelében újabb aggodalmainak adott hangot, olyan híresztelésekről beszámolva, melyek szerint a jezsuiták szemet vetettek országukra. Uo.

szervezetéről (*Society of the Cincinnati*) szóltak, és figyelmüket csak még éberebbé tette annak a folyamatnak a szemlélése, ahogy Napóleon a Francia Forradalom romjain hatalomra emelkedett. S annak ellenére, hogy egy „Amerikai Cézár” felbukkanásának a rémképe egészen a Polgárháborúig nem tűnt el teljesen, nem kis mértékben George Washington visszafogott magatartásának köszönhetően – lásd visszavonulását Mount Vernon-i birtokára és a *Society of the Cincinnati*-től való, Jefferson által is bátorított tudatos távolságtartását –, az amerikai hadsereg soha nem vált olyan politikai tényezővé ebben az időszakban, amely a jogász-elit vezető szerepét és a köztársasági eszmét ténylegesen veszélyeztette volna.

A jog és a jogászság „felemelkedése” jelenségének további aspektusát képezte a „*frontier*” – a civilizáció és a vadnyugat találkozásának „határvidéke” – meghódításáért zajló küzdelem, annak a végtelen területnek a megszerzésére és benépesítésére irányuló vállalkozás, amelyről még 1832-ben is így írhatott William Cullen Bryant: „A Puszták kertjei ezek, e feltöretlen/ Földek, gyönyörű-határtalanok,/ Anglia nyelvében melyekre nincs név –/ A Prérik. Először látom meg őket,/ S szívem tágul, ahogy tekintetem/ A roppant térben elvész.”¹⁹¹ (Richard Slotkin érvel amellett, hogy az alapvető észak-amerikai mítosz nem más, mint a „határvidék” nehézségeivel való szembenézés és e nehézségek legyőzésének a narratívája. Ezen elbeszélés szerint az amerikaiak állandóan visszatérően elhagyják a „civilizációt” – legyen az az „anyaország” vagy a későbbiekben a keleti-parti nagyvárosok vagy még később saját földrészük –, és ismeretlen, veszélyes területek felé veszik útjukat, ahol primitívebb életformák szokásaival és körülményeivel kell ütközniük, s „barbárokkal” összecsapniuk a túlélésért. Amerika fejlődése pedig abból adódik, hogy mindezek során maguk mögött kell hagyniuk a „civilizáció” régi autoritás-struktúráit és/vagy osztály-kiváltságait, és új formákat kell teremteniük, amelyek révén uralmuk alá hajtják a „vadont”.¹⁹²) S ebben a folyamatban – ahogy Lawrence M. Friedman is megjegyzi – a

---

¹⁹¹ WILLIAM CULLEN BRYANT: A prérik, In: FERENCZ GYŐZŐ (szerk.): *Amerikai költők antológiája*, Európa Könyvkiadó, Bp., 1990., 31. p. (ford. VÁRADY SZABOLCS)

¹⁹² RICHARD SLOTKIN: *Gunfighter Nation: The Myth of the Frontier in Twentieth Century America*, Atheneum, New York, 1992. A vadnyugattal kapcsolatban legismertebb történet – „cowboyok versus indiánok” – csak egy az alapvető mítosz számtalan variációja közül. Az amerikai „hős” pedig az, aki a megszerzett tudását önmaga és a civilizált társadalom transzformálására is felhasználja, párhuzamosan azzal a harccal, amit saját lelkének „vad őstönei” ellen is folytat, amelyeket a végén szintén legyőz és „megfegyelmez”. (Ezen a ponton bámulatos hasonlóságokra lehetünk figyelmesek teljesen eltérő kultúrákkal az önuralom kérdését illetően. Vö. PAPP ZSOLT: Brühilda a tudat alatt, avagy hol kezdődik a civilizáció?, In: *Barangolások*, Századvég, Bp., 1993., 142–153. p.) A „*frontier*” mítoszának számos kiegészítő története is van: ezek egyike – ami a korabeli jogászság Nyugatra indulásának is meghatározó motívuma – a „meggazdagodás”: a „határvidék” mindig

jogászok szintén Nyugat felé tartottak a kontinens benépesítésének előőrseivel, s nézzük bárhol és bármilyen szinten is a formálódó helyi politikai életet, „mindenütt ott voltak”; a *common law* pedig egyszerre volt az integráció eszköze és az amerikai „imperializmus” fegyvere (azokon „[...] a prériken és erdőkből, ahol francia telepesek éltek és dolgoztak, útjában az amerikai előretörésnek”.)¹⁹³

S végül: átvitt értelemben is a jog és a jogászi módszer/gondolkodásmód a rend megteremtése leghatékonyabb és legvonzóbb eszközének tűnt az ismeretlen, új világban. A természeti törvény és a pozitív jog között – Blackstone által ihletetten – feltételezett harmónia gondolata táplálta azt az önbizalmat, hogy a megfelelő ember alkotta jog és a jogrend kiterjesztése révén a még „természeti állapotban” lévő nyugati területeken (is) a bizonytalan és kaotikus viszonyok helyén átlátható és kiszámítható rend valósítható meg. Ennek a szemléletnek a megtestesülését láthatjuk Thomas Paine *Common Sense* című művében¹⁹⁴, amely – amellett, hogy a „forradalom prófétájának” alkotásához illően felszólítás a fegyverkezésre – egy olyan ország létrehozásának az igényét rögzíti, amelyet egészében a jog határoz meg. Az alkotmányozó konvenció azonnali összehívásának indítványozása is tükrözi Paine legkomolyabb félelmét a jövővel kapcsolatban: egy olyan ország képét, amelynek nincs kidolgozott terve jogi konstrukcióját és kormányzatát illetően. Ez magyarázza, hogy miért dicsőíti a jogot Paine már 1776-ban – „[...] *in America the law is king* [...]” –, s miért írhatja a virginiai *Bar* vezetője, William Wirt mint egy már megvalósult eszményről 1803-ban – azaz ugyanabban az évben, amikor a *Marbury v. Madison* ügyben hozott döntésével a *Supreme Court* gyakorlatilag hivatalossá teszi a jogászi nézőpont uralmát az Államok életében –, hogy „[...] a *Bar* Amerikában: út a dicsőség felé [...]”.¹⁹⁵

---

felmérhetetlen vagyonok kincstára is. Összefoglalva: Amerikában már több, mint két évszázada használják a „határvidék” elbeszélését önmaguk mint nemzet meghatározásának az eszközöként, és mindazon problémák értelmezési kereteként, amelyekkel szembe kellett nézniük; a „barbárok elleni háború” fogalma pedig bármikor, bármivel és bárkivel szemben alkalmazható – legyenek azok őslakos indiánok, emigránsok, szakszervezetek, a hidegháború korszakának kommunista világa vagy a nagyvárosi gettók „fekete bűnözése” –, aki és ami a mítoszban éppen akkor „a tökéletes köztársaság megteremtésének egyetlen akadálya”. RICHARD SLOTKIN: i. m. 13. p.

¹⁹³ LAWRENCE M. FRIEDMAN: i. m. 110. p.

¹⁹⁴ THOMAS PAINE: *Common Sense*, In: PHILIP S. FONER (szerk.): *The Complete Writings of Thomas Paine I-II.*, Citadel Press, New York, 1945., I. köt. 29. p.

¹⁹⁵ WILLIAM WIRT: Letter VIII., In: *The Letters of a British Spy*, Harper and Brothers, New York, 1844. (1803), 206. p., (Idézi: ROBERT A. FERGUSON: i. m. 12. p.)

„Preach, my dear Sir, a crusade against ignorance; establish and improve the law for educating the common people.”

*Thomas Jefferson*¹⁹⁶

„A lawyer in a free country should have all the requisites of Quintilian’s orator. He should be a person of irreproachable virtue and goodness. He should be well read in the whole circle of the arts and sciences.”

*James Kent*¹⁹⁷

B. ESZMÉNYEK ÉS PRAXIS AVAGY A KONFIGURÁCIÓ TARTALMA

A függetlenség elnyerése után az új alkotmányos köztársaságban immár „politikai hatalomra” és a korábbiakhoz képest jóval magasabb társadalmi státuszra és megbecsülésre is szert tett jogászságról írja Robert W. Gordon: „[...] számarányukat meghaladó mértékben képviseltették magukat a forradalmi államférfiak között, uralták az új kormányok magas hivatalait és az elit irodalmi kultúra szerveit, a protestáns papságnál is több alkalmuk adódott nyilvános beszédek tartani, a törvények és az alkotmányok leggyakorlottabb és leghitelesebb értelmezői voltak, és így gyorsan Amerika közösségi diskurzusának, sőt, ’civil vallásának’ az első számú médiumaivá váltak [...]” (azzal együtt is, hogy számos, a brit hatalom iránt lojális jogász elhagyta a gyarmatokat a függetlenség deklarálása után, aminek egyik következményeként az el nem távozott tory jogászoknak több helyen kétes értékű hűségesküt kellett tenniük az „amerikai ügy” mellett, annak érdekében, hogy újra indíthassák

---

¹⁹⁶ Thomas Jefferson levele George Whyte-nak (1786. aug. 13.), In: ANDREW A. LIPSCOMB és ALBERT ELLERY BERGH (szerk.): i. m., V. köt., 396–407. p.

¹⁹⁷ JAMES KENT: Introductory Lecture (1794), 3 *Colum. L. Rev.* 330 (1903) (reprint)

addig felfüggesztett praxisukat)¹⁹⁸; továbbá: „[...] úgy tűnt, kivételes lehetőségük nyílt arra, hogy *mintaadó* életutakat járjanak be, hogy saját példájuk révén szemléltessék a független polgár, a műveltséget gyakorlati bölcsességgel kombináló, feddhetetlen, igazságos ember elhivatottságát.”¹⁹⁹ A republikanizmus eszmerendszerében központi szerepet játszó erény (*virtue*) fogalmát megtestesíteni kívánó „kiváló férfiaknak” ugyanakkor komoly kételyeken kellett úrrá lenniük: egyrészt önmagukkal szemben állandó kérdésként merült fel, hogy „[...] alkalmasak-e a republikánus kormányzat megalkotására és fenntartására, valóban rendelkeznek-e azokkal az erkölcsi tulajdonságokkal, amelyek birtokában teljesíthetik a maguk számára megfogalmazott követelményeket [...]”²⁰⁰, másrészt a monarchikus kormányzás visszatértétől való, hosszú időre állandósult félelem annak problémájával szembesítette őket, hogy miként volna lehetséges a köztársasági eszme megóvásának lehető legtöbb és szilárd biztosítékát megteremteni. A „garanciális rendszer” kiépítésének egyik iránya természetesen alkotmányjogi/politikai jellegű volt: egy olyan kormányzati rendszer kialakítása mellett foglaltak állást, amely az erényt – s ezen keresztül a republikanizmus dominanciáját – gyakorlatilag intézményes szinten biztosítja, s amely – legrosszabb esetben – „nem igényli az erényes népet ahhoz, hogy fennmaradjon” a köztársaság.²⁰¹ Kent Newmyer szerint a jog volt „a republikanizmus kötőanyaga”, az az erő, amely képes volt egyben tartani az „erényes társadalmat”, a gyakran szükségszerűen élesen ütköző egyéni érdekek minden egymásnak feszülése ellenében is.²⁰² Ezzel párhuzamosan viszont a nép „erényessé tételének” programját is megfogalmazták, a tudás és a műveltség terjesztésében, s legfőképp az oktatásban látva annak zálogát, hogy az Államok polgárai – a kortárs Benjamin Rush szavaival – mintegy „republikánus gépezetekké”²⁰³ tehetőek. Amíg a monarchia az oktatás – illetve annak hiánya – révén azt kívánta biztosítani, hogy valamennyi társadalmi osztály a „megfelelő helyén” maradjon a politikai rendben, addig a republikánus ideológia egy tanult polgárság létét kívánta meg, egy olyan művelt nemzetét, amelynek tagjai képesek részt venni

---

¹⁹⁸ CRAIG EVAN KLAFTER: The Influence of Vocational Law Schools on the Origins of American Legal Thought, 1779–1829, 37 *Am. J. Legal Hist.* 307 (1993), 308–309. p.

¹⁹⁹ ROBERT W. GORDON: The Independence of Lawyers, 68 *B. U. L. Rev.* 1 (1988), 15–16. p. (Kiemelés az eredetiben.)

²⁰⁰ VAJDA ZOLTÁN: i. m. 44. p.

²⁰¹ GORDON S. WOOD: *The Creation of the American Republic, 1776–1787*, lásd fent a 177. sz. jegyzet szövegében, 475. p. (Az idézet fordítását Vajda Zoltántól vettem át. VAJDA ZOLTÁN: i. m. 44. p.)

²⁰² KENT NEWMYER: *Supreme Court Justice Joseph Story: Statesman of the Old Republic*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1985., 234. p.

²⁰³ Lawrence A. Cremin nyomán idézi DAVISON M. DOUGLAS: i. m. 192. p., 36. sz. jegyzet

a köz ügyeinek intézésében – nevezzük azt akár „kormányzásnak” vagy a „civil társadalom építésének”²⁰⁴ –, sőt, akik a maguk összességében tekinthetők a hatalmi ágak szétválasztása és a „fékek és egyensúlyok” alkotmányosan rögzített rendszere szerves részének is. Vagy még erőteljesebb fogalmazással: az amerikai felvilágosodás republikánusainak az oktatáshoz fűződő viszonyát jellemezhetjük akként is, hogy szemükben a szólás és a sajtó szabadsága által fejlődésében támogatott intellektuális környezet és a közoktatás rendszere képezte a „működő köztársaság valódi állandó hadseregét”.²⁰⁵ „Világosítsd fel a népet általánosan, s a test és a lélek elnyomása valamint a zsarnokság eltűnnek majd, mint a gonosz szellemek pirkadatkor.” – írta Thomas Jefferson.²⁰⁶

Összhangban azzal a meggyőződésükkel, hogy a tehetség nem automatikusan öröklődő adottság, illetve megfelelően annak a társadalomképnek, amelyben a hierarchiában történő vertikális mobilitás lehetősége mindig adott, Jefferson és más vezető republikánus értelmiségiek amellet tettek hitet, hogy egy felvilágosult társadalomnak kötelessége a tehetség felkutatása és támogatása, s különös figyelem fordítandó egy olyan elit felnevelésére, amely a republikánus eszme szellemében az egyéni érdekeit a közérdekkel szemben háttérbe szorítva vezető szerepet játszhat a közjó előmozdításában – ami a szabadság elérése mellett a forradalmi nemzedék legfőbb eszménye volt – és a köztársaság fennmaradásának biztosításában.²⁰⁷ Azaz: az iskolázottság és az erény közötti közvetlen kapcsolat feltételezéséből kiindulva e meggyőződés szerint az oktatásnak nemcsak annak megvalósításához kell hozzájárulnia, hogy ami esetleg korábban „gonosz és romlott” volt, az általában erénnyé és társadalmi értékkel bíróvá nemesedjen, hanem ahhoz is, hogy legyen a

---

²⁰⁴ A vélemények megoszlanak abban a kérdésben – különösen Jefferson vonatkozó nézeteit illetően –, hogy a republikánus erény fogalma a kormányzásban vagy a civil társadalom szervezésében való részvétellel hozható-e összefüggésbe. Egyes megállapítások szerint „Jefferson a republikánizmust azonosnak tekintette a kormányzásban való állampolgári közreműködéssel” (DAVISON M. DOUGLAS: i. m. 193. p.), más vélekedések viszont az ellenkezőjét állítják. Gordon S. Wood hangsúlyozza, hogy Jefferson rendkívül bizalmatlan volt az állammal és a kormányzattal szemben, s ez a bizalmatlanság egyben fordulatot jelez a republikánus hagyományon belül, míg ugyanis a klasszikus erény „az állampolgári politikai részvételtől fakadt”, addig a modern erény forrása „a társadalomban és nem a kormányzásban való részvétel”. GORDON S. WOOD: Thomas Jefferson, Equality, and the Creation of a Civil Society, 64 *Fordham L. Rev.* 2133, 2143–2146 (1996)

²⁰⁵ ADRIENNE KOCH: *The Philosophy of Thomas Jefferson*, New York, 1943., 166. p.

²⁰⁶ Idézi ADRIENNE KOCH: i. m. 167. p.

²⁰⁷ Vö. GORDON S. WOOD: i. m. 2140. p.

republikánus ethosz érvényesítésének egy olyan „elit alakulata”, amely a közösségi erény (*public virtue*) gyakorlásának irányt szab és „bölcse vezérel”.²⁰⁸

S ha nem is minden fenntartás nélkül – hisz kísértett még azoknak a vitáknak az emléke, amelyek a Forradalom előestéjén zajlottak arról a kérdéstről, hogy vajon a jogászok nem „aljas és haszonleső” tevékenységet folytatnak-e²⁰⁹ –, sokan a jogászokat tekintették leginkább alkalmasnak a republikanizmus legfontosabb szószólóinak a szerepére, amennyiben kisebb fokú „önzésük” okán „[...] megfelelőbbnek tüntek a politikai vezetésre és a pártatlan döntéshozatalra, mint a kereskedők és az üzletemberek”.²¹⁰

A jogászképzésre²¹¹ és általában véve a jogászai tevékenységre vonatkozó eszményeiket is ennek szellemében fogalmazták meg az amerikai felvilágosodás ideológusai.

A formális jogi oktatást felsőfokú szinten először 1780-ban bevezető *College of William and Mary*, majd a példáját rövidesen követő más főiskolák – *College of Philadelphia*, *Columbia College*, *Transylvania University*, *Yale College* – által a gyakorlatban megvalósítani kívánt jeffersoni ihletésű elképzelések centrumában a lehető legszélesebb körű általános műveltség elsajátíttatása állt, ami az idegen nyelvek, a kortárs társadalom- és természettudományok anyagának ismeretén túl magában foglalta – még hozzá kitüntetett szerepben – a klasszikus irodalom alkotásainak a tanulmányozását is. Mindez egyrészt a felvilágosodásnak az univerzális tudásba vetett hitét tükrözi, másrészt pedig azt a meggyőződést, hogy az efféle képzés a köztársaság leendő jogász-politikusai számára megfelelő látókört biztosíthat a „társadalom problémáinak a kezeléséhez”²¹², valamint ahhoz,

---

²⁰⁸ Vö. JEAN M. YARBROUGH: *American Virtues: Thomas Jefferson on the Character of a Free People*, Lawrence, Kan., 1998., 141. p.

²⁰⁹ Ami radikális ellentétben állt volna a – különösen a klasszikus – republikanizmus erény-felfogásával. Ahogy Wood írja a XVIII. században még meghatározó klasszikus ideológiáról, „a republikanizmus hatalmas terheket rakott az egyén vállára”, és „a köztársaságok morálisan sokkal többet követeltek meg polgáraiktól, mint a monarchiák a maguk alattvalóitól”, amennyiben elvárták, hogy azok áldozzák fel személyes vágyaikat, „a fényűzést” a közjó érdekében. Vö. GORDON S. WOOD: *Classical Republicanism and the American Revolution*, 66 *Chi.-Kent L. Rev.* 27 (1990), 23–24. p., ill. 27. p.

²¹⁰ GORDON S. WOOD: *The Radicalism of the American Revolution*, New York, 1991., 254. p.

²¹¹ Ennek rövid történetéhez magyar nyelven lásd NAGY ZSOLT: Az amerikai jogi oktatás történeti vázlat, *Acta Universitatis Szegediensis, Acta Juridica et Politica, Publicationes Doctorandum Juridicorum, Tomus II., Fasc. 7.*, Szeged, 2003., 157–176. p.

²¹² Vö. NAGY ZSOLT: i. m. 161. p.

hogy képesek legyenek „a jogot a társadalmpolitika eszközeként szemlélni”.²¹³ (Túl azon, hogy praktikus okok is e megoldás szükségességét indokolták. A megfelelő esetgyűjtemények és a vonatkozó szakirodalom szinte teljes hiányában²¹⁴ az angol – és *nem* az épp születőben lévő specifikusan amerikai – jog nagy rendszerezőinek – Bracton, Coke, Matthew Bacon, Blackstone – munkáin és néhány szintén angol gyakorlati kézikönyvön kívül nem is igen állt rendelkezésre más tananyag a felsőbb szintű jogi stúdiumok folytatásához; ahogy a jogra vonatkozó tudás terén egyébként a már praktizáló jogászok számára sem adódott több, mint a helyi szokások és jogszabályok, illetve a regionális bíróságok gyakorlatának az ismerete.) A jogász-pályára történő felkészülés ideálisnak tekintett menetéről – s közvetve a kor jogászelitjének eszményeiről – talán a leghitelesebben és a legkézzelfoghatóbb módon azok a „végtelen olvasmánylisták” tanúskodnak, amelyek a szóban forgó néhány évtized meghatározó „törvénytudóinak” publikus és privát írásaiban is lépten nyomon felbukkannak²¹⁵, s amelyek rögzítik, hogy egy „felkészült jogásznak” milyen ismeretekre van feltétlenül szüksége hivatása teljesítéséhez. (Ezek azok a listák, amelyek kései utódai – például John Wigmore híres összeállítása a jogászság figyelmébe ajánlott regényekről²¹⁶ – a jog és az irodalom konfigurációjának felbomlása után hosszú időn keresztül, egészen a modern „jog és irodalom” kutatások jelentkezéséig, az egyetlen érdemi kapcsolatot jelentik a két terület között.²¹⁷) Thomas Jefferson ajánlásai – amelyeket saját hajdani mentora, Amerika elismerten egyik legkiválóbb klasszikus műveltségű jogtudósa, George Wythe útmutatásait követve fogalmazott meg – lényegében a felvilágosodás irodalmának teljes bibliográfiáját

---

²¹³ HERBERT A. JOHNSON: Thomas Jefferson and Legal Education in Revolutionary America, In: JAMES GILREATH (szerk.): *Thomas Jefferson and the Education of a Citizen*, Washington, 1999., 107. p.

²¹⁴ A gyarmati periódus jogirodalmáról állítja Friedman, hogy „nem létezett erre a névre érdemes dolog 1776 előtt”, az esetgyűjteményekkel kapcsolatban pedig kiemeli, hogy a növekvő igény ellenére a döntésekről készített *report*-ok publikálása rendkívül lassú folyamatnak bizonyult még a XIX. század első harmadában is, ráadásul e beszámolók vagy alig pár soros leírásokat jelentettek, vagy nemigen voltak többek, mint „a bíró szavainak szolgálai rögzítései”, gyakran kéziratos formában. Vö. LAWRENCE M. FRIEDMAN: i. m. 102. p., ill. 322–325. p.

²¹⁵ ROBERT A. FERGUSON: i. m. 30. p. („The lawyer’s fascination with his endless reading lists is an important key to our understanding of the early American legal mind.”)

²¹⁶ Vö. JOHN WIGMORE: A List of Legal Novels, 2 *Ill. L. Rev.* 574 (1908), illetve DAVID RAY PAPKE: Law and Literature: A Comment and Bibliography of Secondary Works, 73 *L. Libr. J.* 421 (1980)

²¹⁷ Az elmélet-történeti határok bizonytalanságára (is) utal, hogy létezik olyan álláspont, amely szerint a modern „jog és irodalom” irányzat kifejezetten Wigmore listájával vette kezdetét. Vö. WILLIAM H. PAGE: The Place of Law and Literature, 39 *Vand. L. Rev.* 391, 391 (1986).

tartalmazták, és „képzési tervének” végrehajtása öt éven keresztül napi tizennégy órai olvasást követelt meg, szigorúan meghatározott rend szerint: reggel nyolc óra előtt természettudományi, erkölcsfilozófiai, teológiai és természetjogtani művek szerepeltek az olvasmányok között, majd jogtudománynak kellett következnie délig (s legalább három különböző nyelven), politikai jellegű írások és történelem délután, s végül költészet, irodalomkritika, retorika és szónoklatok tanulmányozása „sötétedéstől a lefekvés idejéig”.²¹⁸

A célkitűzés láthatóan az emberi tudás teljes spektrumának áttekintése volt, s ugyanez a szándék nyilvánult meg a korszak más, a jogászképzés legjobbnak tartott formájával kapcsolatban egészen az 1830-as évek végéig általánosan elfogadott kézikönyveiben, mint például David Hoffmann *Course of Legal Study; Respectfully Addressed to the Students of Law in the United States* vagy Samuel Knapp *Biographical Sketches of Eminent Lawyers, Statesmen, and Men of Letters* című munkáiban.²¹⁹ Hoffman hat éven át folytatandó tanulmányokat írt elő, amelyekben a már említett jogtudományi művek mellett központi helyet foglaltak el politikai filozófiai értekezések, szépirodalmi alkotások, valamint Cicero, Seneca, Xenophón és Arisztotelész írásai is. A szokásos figyelmeztetésen túl, amely szerint egy jogász számára „az ismeretek bármilyen típusa szükségesnek bizonyulhat”, Hoffman hozzáteszi, hogy a joghallgatóknak olyan fajta megértő- és kifejezőképességgel kell rendelkezniük, amely „sajátosan a költőkre jellemző”. Knapp pedig mintegy a felkészülés egészét meghatározó irányelvként jegyzi fel, hogy a tudományok és az irodalom ismerete „az érzelmek emelkedettségét” és a „tudás szilárdságát” biztosítja a tárgyalóterekben is.²²⁰

Az eszmények és a valóság között ugyanakkor még a *Bar* legjelentősebb alakjainak pályája esetében is felfedezhető diszkrepancia: nemcsak, hogy a jogászok jelentősebb része kezdte meg működését gyakorlatilag egyetlen szöveg, Blackstone *Kommentárjai*-nak az ismeretével felvértezve, de olyan nagyságok, mint John Marshall, Daniel Webster vagy majd az „utolsó Blackstone-jogász”, Abraham Lincoln is alig néhány hónapnyi előtanulmány után

---

²¹⁸ MORRIS L. COHEN: Thomas Jefferson Recommends a Course of Law Study, 119 *U. Penn. L. Rev.* 823 (1971); Illusztrációként: Jefferson unokaöccse számol be ehhez hasonló napi gyakorlatról nagybátyjának. „Mr. Wythe javasolta, hogy jogi tanulmányokba fogjak, naponta két-három órán keresztül folytatva azt, maradék időmet a nyelveknek, történelemnek és a filozófiának szentelve. [...] Hajnalban kelek, félórát sétálok, hogy kimenjen szememből az álom, jogtudományt olvasok reggeliig, majd 12 óráig Mr. Wythe nyelvóráit látogatom, vacsoráig filozófiát olvasok, történelmet késő estig és költészetet lefekvés előtt.” Peter Carr levele Thomas Jeffersonnak (1788. márc. 18.), (Idézi: DAVISON M. DOUGLAS: i. m. 201. p., 87. sz. jegyzet.)

²¹⁹ Vö. ROBERT A. FERGUSON: i. m. 29. p.

²²⁰ Uo.

indítottak praxist. (William Wirt például – aki a fentiekhez hasonlóan a leendő jogászok figyelmét szintén az egyetemes műveltség fontosságára hívta fel – maga sem rendelkezett több könyvvel pályafutása elején, mint a *Kommentárok*, Cervantes *Don Quijote*-ja és Lawrence Sterne *Tristram Shandy úr élete és gondolatai* című regénye egy-egy példányával.²²¹)

Ennek ellenére: az eszmények szintjén az Alapító Atyák nemzedékének idejétől kezdve az 1840-es évekig eleven maradt az egyetemes műveltség és a jogász tevékenység azon mintájának az idealizálása, amelynek keretében a jogászoknak (amellett, hogy – James Kent szavaival – „a törvények *ex officio* természetes gyámjai” és „az ország alkotmányainak és szabadságjogainak őrei” voltak²²²), polihistoroknak is kellett lenniük, különös tekintettel az irodalomban való jártasságra.

1829-ben Joseph Story – akkor már közel két évtizede a *Supreme Court* bírájaként, s egyben frissen kinevezett Dane professzorként – a *Harvard Law School* hallgatóinak tartott előadásában „a filozófia, a retorika, a történelem és az emberi természet tanulmányozására” bátorított, kiemelve „az antik és a modern idők irodalma teljes ismeretének” a fontosságát. Story pátoztól sem mentes fogalmazással próbálja érzékeltetni, hogy milyen megkülönböztetett jelentőséggel kell bírnia a klasszikus – és ezen belül az irodalmi – műveltségnek a jogászság számára, amennyiben ugyanis egyedül ez „[...] teszi az elmét erősen és tartósan ragyogóvá, s ez kölcsönzi a dikciónak azt a kifinomult választékosságot és eleganciát, amely szinte észrevétlen árnyalatokkal élénkíti a gondolatokat [...]”, hozzátéve, hogy a klasszikus tudásanyagot „[...] nemcsak komoly értekezéseikben, de nagyszerű irodalmukban és az emberi szív festői ábrázolásaiban [...]” is tanulmányozni kell.²²³

Ami pedig a polihistor-eszményt illeti: a legkiválóbbak valóban rendkívül szerteágazó tevékenységet folytattak. Joseph Story irodalmi ambícióinak – amelyeket levelei tanúsága szerint csak súlyos belső küzdelmek árán tudott feladni a jogi pálya kedvéért – bizonyítéka fiatalkori verseskötete és későbbi alkalmi költeményei, valamint tanulmányainak, cikkeinek állandóan visszatérő irodalmi utalásai; emellett számos nyilvános előadást tartott,

---

²²¹ HOWELL J. HEANEY: Advice to a Law Student: A Letter of William Wirt, 2 *Am. J. Legal Hist.* 256 (1958)

²²² JAMES KENT: Address Delivered Before the Law Association of New York City, October 21, 1836, In: WILLIAM KENT (szerk.): *Memoirs and Letters of Chancellor James Kent*, Little, Brown, Boston, 1898., 235–236. p., (Idézi: ROBERT A. FERGUSON: i. m. 25. p.) (*Kiemelés az eredetiben.*)

²²³ Vö. ARTHUR E. SUTHERLAND: Joseph Story: 1829–1845, In: *The Law at Harvard: A History of Ideas and Men, 1817–1829*, Harvard University Press, Cambridge, MA., 1967., 92–139. p.

kormányzattani szöveggyűjteményt állított össze, írt kilenc nagyszabású kommentárt különböző jogterületekről, mindezt párhuzamosan főbírói feladatainak az ellátásával és harvardi kötelezettségeinek a teljesítésével.²²⁴ James Kent – aktív jogász karrierje és az amerikai jogról írott négykötetnyi értekezése mellett – terjedelmes tanulmányokat jelentetett meg az angol, a görög, a latin és a francia irodalomról, önálló kötetet Walter Scott-ról és egy hosszú értekezést Alexander Hamilton-ról. Theophilus Parsons, Sr., a massachusetts-i fellebbviteli bíróság főbírája, asztronómiai és matematikai tárgyú írásokat publikált, írt ógörög nyelvtankönyvet és közreműködött a korszak egyik legjelentősebb könyvtára, a mai napig működő *Boston Athenaeum* 1807-es megalapításában. Számtalan kötetnyi vers, színjáték, irodalmi esszé és fordítás fűződik ismert jogászok és jogtudósok nevéhez, sőt, a felsorolásban helyet kaphatnak olyan teljesítmények is, mint az első amerikai Shakespeare-összkiadás szerkesztése, zeneművek, az amerikai zászló terve vagy épp a philadelphiai Szépművészeti Akadémia létrehozása, amely utóbbi okán a „philadelphiai jogász” kifejezés a XIX. század egy részében a műveltség fogalmának szinonimájaként volt használatos.²²⁵

Mindezen tevékenységeket illetően a végső ideálnak leginkább az tekinthető, amit Rufus Choate John Quincy Adams életútjában vélt felfedezni: „a tanulmányoknak és a tetteknek szentelt élet – *'a life of study and a life of action'* – felhalmozott bölcsessége”. Kétség sem férhetett hozzá, hogy egy jogász számára a szűk értelemben vett technikai-jogi tudás nem elégséges pályája folytatásához, még akkor sem, ha egyébként az aktív, cselekvő életvezetés és a tanulmányok közé történő visszavonulás közötti egyensúly megtalálása a legtöbb esetben feszültségekkel terhes vállalkozásnak bizonyult (ami – mint azt látni fogjuk – a jogi és az irodalmi ambíciók összeegyeztetésének lehetőségeire, sőt, az irodalom feladatára vonatkozó elképzelésekre is kihatott a kor jogász-íróinak esetében). „Tudományt a munkás étellel egybekötni: ez a feladás, mire a köztársaság férfíának törekedni kell. Tiszteletet érdemel a tudós is, ki négy fal közt halványúlva a múltvilág emlékeivel kizárólag társalkodik: de a jelenkorra hatni kívánó polgárnak más pályán kell indulnia.” – írja Kölcsey Ferenc 1837-ben kiadott *Parainesis*-ében²²⁶, első pillantásra talán meglepő módon pontosan megfogalmazva azt az eszményt – s egyben dilemmát –, ami az Alapító Atyák generációjának

---

²²⁴ Vö. WILLIAM M. STORY (szerk.): *Life and Letters of Joseph Story*, Books for Libraries Press, Freeport, New York, 1971. (1851), ill. ALFRED S. KONEFSKY: *Law and Culture in Antebellum Boston*, 40 *Stan. L. Rev.* 1119, 1135–1145 (1988).

²²⁵ ROBERT A. FERGUSON: i. m. 68. p.

²²⁶ KÖLCSEY FERENC: *Parainesis* Kölcsey Kálmánhoz, In: *Minden órámm – Kölcsey Ferenc válogatott művei*, Kozmosz Könyvek, Bp., 1984., 228. p.

a sajátja is volt. Az egybeesés azonban nem véletlen: mindkét esetben közös antik minták követéséről van szó.

Az amerikai köztársaság politikai vezetésének az ország jövőjére vonatkozó elgondolásait jelentős mértékben az antik köztársaságok történelmi példái ihlették – igaz, pesszimizmusuk forrásaként is leginkább ezek bukásának a tanulságai jelölhetők meg –, a jogász-elit számára pedig – mind tevékenységük jellegét, mind szerep-felfogásukat illetően – szintén egy antik szerző, Cicero szolgált követendő modellként.

Gordon S. Wood egyenesen azt állítja, hogy „[a] XVIII. században felvilágosultnak lenni annyit tett, mint érdeklődni az antikvitás iránt, az antikvitás iránti érdeklődés pedig azonos volt a republikánizmus iránti érdeklődéssel”.²²⁷ Az ókori köztársaságok – Athén, Spárta, Théba – neve és történelme mind ismerős volt a korszak tanult polgárai számára, a legerősebb figyelem pedig talán a köztársasági Róma és az annak széthullását követő két évszázad – a Marcus Aurelius uralkodásáig terjedő időszak, a római irodalom „aranykora” – eszméire összpontosult.²²⁸ E periódus meghatározó szerzői – többek között Cicero, Vergilius, Horatius, Sallustius, Tacitus – olyan a republikánus gondolat és értékrend számára alapvető fontosságú képet vázoltak fel politikáról és társadalomról, amely – részben az itáliai reneszánsz közvetítésével és módosításaival – mély hatást gyakorolt a nyugati modernitás kultúrájára, s egyben a korai Egyesült Államok intellektuális elitjére is.

James Kent számol be 1786-os naplójában a pillanatról, amely „felébresztette dogmatikus szendergéséből”, amikor is fiatal ügyvédként tett egyik „körútja” („*circuit riding*”) alkalmával együtt utazott a louisianai kodifikáció leendő atyjával, a Jackson-kabinet majdani tagjával, Edward Livingstone-nal: „[...] volt egy Horatius-kötete, és felolvasott nekem néhány passzust, hangsúlyozván azok szépségét, feltételezve, hogy jól értem Horatiust. Nem szóltam semmit, de szégyen és kín mart belém. Azonnal beszereztem Horatius és Vergilius munkáit [...], és elhatároztam, hogy haladéktalanul és elszántan felfedezem az elveszett nyelveket”.²²⁹ John Quincy Adams jelentette ki 1819-ben: „[...] úgy élni, hogy ne lenne Cicero és Tacitus valamely kötete a kezem ügyében, olyan volna, mintha az egyik

---

²²⁷ GORDON S. WOOD: Classical Republicanism and the American Revolution, lásd fent 209. sz. jegyzet, 19. p., ill. *The Creation of the American Republic*, lásd fent 177. sz. jegyzet, 48–53. p., („*The Appeal of Antiquity*” cím alatt.)

²²⁸ Vö. BERNARD BAILYN: i. m. 25. p.

²²⁹ Idézi ROBERT A. FERGUSON: i. m. 27. p.

végtagomat vágnák le”.²³⁰ Alexander Hamilton, aki hosszú részeket másolt ki a maga számára Plutarkhosztól, a római köztársasághoz – mint ami „az emberi nagyság végső magaslataira jutott el”²³¹ – mérte a fiatal Amerikát, és az új szövetségi kormány tagjai közül önmagának Paulus, Jeffersonnak Scipio, Adamsnek pedig Brutus szerepét tulajdonította (mások viszont Demoszthenészt és Cicerót látták megelevenedni Hamiltonban).

Angliában az 1688-as Dicsőséges Forradalom után a felvilágosodás hívei kezében a köztársasági Róma megidézése olyan eszközzé vált, amelynek révén távolságot tudtak teremteni saját társadalmuktól, annak érdekében, hogy kritikájukat ebből a nézőpontból kiindulva fejthessék ki. Wood meglátása szerint a klasszikus ókor „segítségül hívása” a XVIII. században az esetek többségében nem volt más, mint a köztársasági eszme leplezett dicsőítése, „[...] s habár voltak olyanok a kései XVII. században, akik Augustus korában vélték megtalálni a helyreállított stabilitás mintáját, 1688 után a legtöbb angol, még udvarhoz közeli arisztokraták is, kritizálták Augustust, és a római köztársaság felé fordultak értékekért és ösztönzésért.” „Cicero és Cato, nem pedig Augustus, voltak azok a rómaiak, akiket csodálattal öveztek.”²³²

Ezzel analóg módon szolgáltak az antik városállamok – és különösképpen Róma „felemelkedése és bukása” – állandó referenciapontként az amerikai felvilágosodás képviselői számára, nemcsak követendő példaként és figyelmeztető intészként, de bizonyos esetekben „történelmi riválisként” is. Sokak szemében a formálódó Egyesült Államok az ókori köztársaságok közvetlen örököse volt, s a görög és a római filozófia, politikaelmélet és történetírás tartalmazta azt a – Joseph Story kifejezésével – „preskriptív bölcsességet”, amelyet az amerikaiaknak a magukévá tenniük és követniük kellett. „Virginia lenne a mi Rómánk?” – kérdezi a jogászként, íróként és politikusként egyaránt számon tartott Fisher Ames, aki 1800 és 1805 között megjelent cikkeinek hosszú sorában állít fel párhuzamokat – gyakran igen borúlátóan – Amerika és történelmi elődeinek példái között. „Azok, akik jól látják a dolgokat, kénytelenek bevallani, hogy ügyeink alakulása természetünk állandó törvényeivel és a köztársaságok ismert sorsával áll összhangban.” – írja pesszimistán az Únió

---

²³⁰ ALLEN NEVINS (szerk.): *The Diary of John Quincy Adams: American Diplomacy, and Political, Social, and Intellectual Life from Washington to Polk*, Frederick Ungar, New York, 1969., 216. p.

²³¹ ALEXANDER HAMILTON: A föderalista, 34. sz., In: ALEXANDER HAMILTON és JAMES MADISON és JOHN JAY: *A föderalista – értekezések az amerikai alkotmányról*, Európa Könyvkiadó, Bp., 1998., 244. p.

²³² GORDON S. WOOD: *Classical Republicanism and the American Revolution*, lásd fent 209. sz. jegyzet, 20–21. p.

jövőjét illetően. James Wilson ugyanakkor bizakodóbb volt e sors és az amerikaiak megítélése tekintetében: „[...] ha jön majd egy jövőbeni Xenophón vagy Thuküdidész, hogy igazságot szolgáltatson erényeiknek és cselekedeteiknek [...]”, – jósolja 1790-ben –, „[...] Amerika dicsősége vetekedni fog Hellászéval – s felülmúlja azt.”²³³

A felvilágosodás klasszicizmusa és a republikánus ideológia eme kontextusában kézenfekvőnek tűnik, hogy az amerikai jogászság példaképei pedig az antikvitás köztársaságpárti jogászai lettek, s közülük is elsősorban Marcus Tullius Cicero, aki több vonatkozásban is megtestesítette a „*vivere civile*” követendőnek tartott eszményét. John Adams a jogász, az államférfi és a filozófus szerepének egyesítése és a Caesar és Pompeius zsarnoksága ellen a szabadságért folytatott küzdelme okán tartotta úgy, hogy Cicero véleménye feltétlen autoritással bír, míg fia, John Quincy Adams a *De Officiis*-t „minden republikánus kézikönyvének” nevezte, az erény, a helyes politikai hitvallás és a tökéletes irodalmi kifejezőmód együttes jelenlétéért rajongva a műben. Az idősebb Adams jogásztársaságának, a *Sodalitas*-nak a tagjai felolvasásokat tartottak Cicero beszédeiből, nem ritkán azok tartalmától függetlenül a stílust magasztalva²³⁴; Hugh Swinton Legaré annak a műveltségnek a megszerzését tűzte ki céljául, amelyet az ókori jogásznak tulajdonított, azt a tudást, amely „[...] a tevékeny élet célkitűzéseinek előmozdításához járul hozzá, a szakembert bölcsé teszi és az egyszerű igazságok kijelentéseit fennkölt és megindító ékesszólássá [...]”²³⁵; Rufus Choate pedig minden jogász elengedhetetlen kötelességének tekintette Cicero írásainak a tanulmányozását – „*Soak your mind with Cicero!*” –, mondván, hogy annak, aki jogi tanulmányokat kíván folytatni „[...] előbb Vergilust és Cicerót kell olvasnia, hogy képes legyen megérteni Coke-ot és Littleton-t”.²³⁶

Stephen Botein elemzése szerint – amelyben maga is megállapítja, hogy az amerikai jogászság szemében Cicero volt a mintaadó előd – viszont ez az elvakult rajongás valójában politikai indíttatású volt, s ennek megfelelően Cicero elsősorban mint a politikai viselkedés útmutató alakja jelent meg a XVIII – XIX. század fordulójának közéletében, azaz nem igazán a gondolkodóért, a filozófusért lelkesedtek a korszak Amerikájának nagyjai, hanem a politikai

---

²³³ Az ebben a bekezdésben szereplő idézetek forrásaként lásd ROBERT A. FERGUSON: i. m. 65. p. (Wilson), 73. p. (Story), ill. 77. p. (Ames)

²³⁴ GUYORA BINDER és ROBERT WEISBERG: i. m. 308. p.

²³⁵ Hugh Swinton Legaré levele Francis Walker Gilmer-nek (1816. okt. 1.). Idézi: RICHARD BEALE DAVIS: *The Early American Lawyer and the Profession of Letters*, 12 *Huntington Libr. Q.* 202, 202 (1949).

²³⁶ Idézi CLAUDE M. FUESS: *Rufus Choate: The Wizard of the Law*, Minton, Balch, New York, 1928., 222. p.

szónokért, s különösen a Catilina-összeesküvés (az észak-itáliai kelta törzsek segítségével megtámogatott hatalom-átvételi terv) leleplezőjéért.²³⁷ E magyarázat értelmében az újonnan megerősödött új-angliai burzsoá elit tagjai – köztük meghatározó arányban jogász-politikusok – oly módon kívántak jogot formálni a közösség vezetőinek a szerepére, hogy e szerepet immár nem hatalmas földbirtok-vagyonok vagy arisztokratikus családi származás, hanem az elitizmus valamilyen más megnyilvánulási formája legitimálja, s így Cicero alakjában megfelelő mintát, ösztönzést és igazolást találtak „önértékelésük és politikai ambícióik” támaszaként. Botein a „cicerói eszménynek” a XIX. század közepén bekövetkező hanyatlását is politikai természetű okokkal hozza összefüggésbe, amikor arra a következtetésre jut, hogy a *Bar* önképe azzal párhuzamosan változott meg, ahogy az amerikai politikából az elitizmus szemléletének maradványait kiszorítja a demokrácia képviseleti jellegének a hangsúlyozása, döntően az első nem arisztokrata származású elnök, Andrew Jackson egalitáriánus ideológiájának a jegyében. Robert Rantoul szavai érzékeltetik a római köztársaságot – és Cicerót is – érintő majdani szemléletváltozást: „Róma kiváltságos rendjeinek nyomasztó despotizmusa [...] soha nem engedett meg semmilyen valódi szabadságot, kivéve a patríciusokét, hogy elnyomást gyakorolhassak”.²³⁸ (A kép teljesebbé tétele érdekében azonban meg kell jegyezni, hogy Botein eszme-futtatása az amerikai jogászság történeti szociológiájának azon vonulatával áll leginkább összhangban, amely az eddig elhangzottakhoz képest sokkal kevésbé előnyös színben tünteti fel az 1800-as évek első fele jogéletének meghatározó szereplőit. Ez a szemlélet Morton Horwitz téziseiben ölti

---

²³⁷ STEPHEN BOTEIN: Cicero as Role Model for Early American Lawyers: A Case Study in Classical 'Influence', 73 *Classical Journal* 313, 313–331 (1978). A kortárs beszámolót az összeesküvésről lásd SALLUSTIUS CRISPUS: Catilina összeesküvése, In: SIMON RÓBERT (vál.): *Lakoma – a görög-latin próza mesterei*, Európa Könyvkiadó, Bp., 1974., 259–299. p. (ford. KURCZ ÁGNES)

²³⁸ Idézi GUYORA BINDER és ROBERT WEISBERG: i. m. 308. p. Egyébként Cicero, „*az ember és polgár*”, megítélésében sem volt kíméletes a modern utókor. Nem bizonyítékként, csak illusztrációként álljon itt két reprezentatív idézet a magyar irodalomból. „Kétségtelen, hogy Cicero nem volt a tettek embere, és a döntő pillanatokban csődöt mondott; politikában csupa sznobizmusból támogatta a veszendő ügyet, a feudális köztársaságot; nem nemesi származása túlságosan fogékonnyá tette az előkelők részéről jövő elismerések iránt; mérhetetlenül hiú volt, azonkívül félnék és sértődékeny is, és kevés érzékkel bírt a realitás iránt.”– írja Szerb Antal. (SZERB ANTAL: i. m. 84. p.) „Hajtotta, üzte a hiúság, mely életének tartalmát és kielégülést adott. Szerette és nagyratartotta önmagát. [...] A nyelv embere volt, ügyvédi szószaporítás és pompázó körmondatok embere. [...] Zuhatagos ékesszólása hosszú évszázadokra törvényt szabott, s a klasszicizmus snobjai csak azt tekintették latinoknak, amit Cicero írt. Előttünk ez már eléggé halott dicsőség.”– teszi hozzá Babits Mihály. (BABITS MIHÁLY: i. m. 83. p.)

legradikálisabb formáját, melyek szerint a jogász-elit szorosan összefonódott a gazdasági elittel, s gyakorlatilag kereskedelmi és üzleti érdekek kiszolgálója lett – természetesen egyben saját hatalmi pozíciója megerősítésének a szándékával –, s mindez igazolható az amerikai jog alapvető doktrínáinak és jogági dogmatikáinak a változásait vizsgálva.²³⁹ Ehhez hasonló álláspontot foglal el Alfred S. Konefsky is a korabeli Boston – „*az amerikai Athén*” – elit-kultúrájára vonatkozó elemzésében, azzal a különbséggel, hogy egyrészt Horwitz megközelítésével szemben a tisztán doktrinális és jogdogmatika-történeti igazolást elégtelennek tartja a jogász- és a gazdasági elit összefonódásának a megalapozott állításához (véleménye szerint ez csak sokkal szélesebb körű társadalomtörténeti bizonyítékok felvonultatása révén lehetséges), másrészt lényegesen kevésbé pejoratív módon ítéli meg a keleti-parti kulturális – s ezen belül az irodalmi –, jogász- és gazdasági elit „szövetségét”.²⁴⁰ Mások ugyanakkor komoly kétségekkel fogadják Horwitz kijelentéseit, mondván, hogy tendenciózusan leegyszerűsített mintát vetít ki a komplex jog- és gazdaságtörténeti változásokra²⁴¹, vagy ellenpéldákat hoznak fel cáfolatként, mint teszi azt Mark E. Steiner is, aki Abraham Lincoln kivételesen jól dokumentált ügyvédi pályafutását elemezve kísérli meg alátámasztani, hogy a Polgárháborút megelőző időszak whig jogászaiban ugyan „fogékonyak voltak a gazdasági szempontokra”, azonban a megélhetésért folytatott küzdelem *jogászként* arra kényszerítette őket, hogy „*bármilyen ügyfél* érdekeit képviseljék” a tárgyalóteremben.²⁴²)

---

²³⁹ MORTON J. HORWITZ: *The Rise of Legal Formalism*, 19 *Am. J. Legal Hist.* 251 (1975), ill. *The Transformation of American Law, 1780–1860*, Clarendon Press, Oxford, 1977. Horwitz téziseinek és műve kritikai recepciójának áttekintéséhez lásd WHYTE HOLT, JR.: *Morton Horwitz and the Transformation of American Legal History*, 23 *Wm. & Mary L. Rev.* 663 (1982).

²⁴⁰ ALFRED S. KONEFSKY: i. m. 1121–1125. p. Az „amerikai Athén” elnevezés forrása: LEWIS P. SIMPSON (szerk.): *The Federalist Literary Mind*, Louisiana State University Press, 1962., 40. p.

²⁴¹ JOHN PHILLIP REID: *A Plot Too Doctrinaire*, 55 *Tex. L. Rev.* 1307 (1977)

²⁴² MARK E. STEINER: *Lawyers and Legal Change in Antebellum America: Learning from Lincoln*, 74 *U. Det. Mercy L. Rev.* 427, 432 (1996) (*Kiemelés az eredetiben.*) Steiner nemcsak Horwitz állításaival száll szembe, hanem azzal az általánosan elterjedt meggyőződéssel is, amely szerint Lincoln az 1850-es években a Közép-Nyugat legnagyobb bankjainak, biztosító társaságainak, gázszolgáltatóinak, kereskedelmi cégeinek és gyárainak, s különösen a vasúttársaságoknak az ügyvédje volt. Kiemelt példaként kezelve a Nyugatra tartó vasút építésével kapcsolatos eljárásokat („*railroad litigation*”) mutatja meg Steiner, hogy bár Lincoln személyesen kifejezetten az építkezés híve volt, és több ügyet vitt győzelemre vasúttársaságok képviselőjeként, a későbbiekben nemegyszer éppen a segítségével kiharcolt döntések ellen kellett küzdenie a társaságokkal ellenérdekű felek képviselőjében eljárva.

Mindenesetre: egyelőre félretéve az esetleges kételyeket és annak vitáját, hogy a „gazdasági közösség érdekeit szolgáló” elit professzionális jogászságnak mennyiben volt valóban szüksége az „igazi Ciceróra”, s hogy a jacksoni érában mennyiben válik problematikussá ez az ideál²⁴³, annyit megállapíthatunk, hogy a XVIII. század második felétől kezdődően jogászok három nemzedékének az antikvitás kultúrája iránti feltétlen tisztelete dokumentálható; s önmagában az a tény, hogy a polihisztor-eszménynek megfelelően Cicero-értelmezésük egyszerre látt(att)a az ókori szerzőben a filozófust, államférfit, politikai gondolkodót, jogászt, irodalmárt, szónokot és az erényes polgárt, aki mindezen tevékenységei között képes megtalálni a helyes mértékű egyensúlyt, elfogadhatóvá teszi a megállapítást, amely szerint „[...] a cicerói minta volt a lehető legerősebb *hivatásbeli* modell a jogászok számára a föderalista és a jacksoni Amerikában”.²⁴⁴ A legszűkebb értelemben vett *szakmai* érdeklődés a szónoki teljesítmény fontosságára irányította a figyelmet, ami nyilvánvalónak tűnik, ha tekintetbe vesszük, hogy egy olyan igazságszolgáltatási gyakorlat résztvevőinek érdeklődéséről van szó, amely ekkor még nem rendelkezett a megfelelően rendszerezett *amerikai* joganyaggal és szakirodalommal. A *legáltalánosabb szinten* pedig Rufus Choate szavai rögzítik az antik minta jelentőségét, akinek szemében a klasszikusok „az ékesszólás és a ráció könyvtárát” alkották, amelyek „[...] formálják az érzéseit, finomítják az ízlését, megtermékenyítik és gyarapítják az értelmét minden ifjúnak, aki jogász és államférfi kíván lenni.”²⁴⁵ A Cicero iránti *rajongást* leghívebben John Adams 1787-es – talán Catullus által ihletett²⁴⁶ – kijelentése fejezi ki, amely szerint „[...] egyetlen korban sem szült még a világ nagyobb államférfit és filozófust egyszemélyben [...]”, a *végső célkitűzést* pedig Joseph Story szavai mutatják meg, ami nem volt más, mint „a jogász értelem egyetemes erejének” felhasználása, hogy valóra válhassanak Cicero „nagyszerű látomásai”, a „tökéletes köztársaságról” szőtt álmái.²⁴⁷

---

²⁴³ Vö. GUYORA BINDER és ROBERT WEISBERG: i. m. 308–309. p.

²⁴⁴ ROBERT A. FERGUSON: i. m. 74. p. (*Kiemlés tőlem.* N. T.)

²⁴⁵ RUFUS CHOATE: *The Power of a State Developed by Mental Culture: A Lecture Delivered Before the Mercantile Library Association* (1844. nov. 18.), (Idézi: STEPHEN BOTEIN: i. m. 321. p.)

²⁴⁶ CATULLUS: XLIX. : „Marcus Tullius, ó, legékesajkúbb / minden római közt, amennyi csak van, / és volt, és a jövőbe jön világra: / hálát mond szíve mélyiből Catullus [...]”; In: *Catullus versei*, Európa Könyvkiadó, Bp., 1978. , 61. p. (ford. CSENGERI JÁNOS)

²⁴⁷ JOSEPH STORY: *Progress of Jurisprudence, An Adress Delivered Before the Members of the Suffolk Bar* (1821. szept. 4.) (Idézi: ROBERT A. FERGUSON: i. m. 65. p.)

A korai köztársaság jogászainak ez a (neo)klasszicizmusa kötötte oly szorosan össze a jogi és az irodalmi tevékenységet, azaz a jog és az irodalom konfigurációjának a jelensége – közelítsük meg azt akár az irodalom, akár a jog oldaláról – a fenti eszmények gyakorlati megvalósításának a kísérletéből vezethető le. Ebben a tekintetben is Cicero szolgál az eredeti példával: az antiókhiai származású költő Aulus Licinius Archias védelmében²⁴⁸ i. e. 62-ben elmondott beszéde, a *Pro Auluo Licinio Archia Poeta Oratio* – röviden: a *Pro Archia*²⁴⁹ – tekinthető annak a szónoklatnak, amely talán először teremtette meg a jog és a humaniorák között azt a kapcsolatot, amelynek létét eziránt fogékony jogászok és irodalmárok egyaránt állítják két évezred óta, s amelynek modern reinkarnációját találjuk meg napjaink „jog és irodalom” néven ismeretes kutatásaiban. A védőbeszéd – amelynek nagyobb része az irodalom és a költészet magasztalásáról szól²⁵⁰ – komplex módon nemcsak azáltal jeleníti meg az összefüggést, hogy annak ellenére, hogy egy meghatározott bírói döntést elérni kívánó jogi szövegről van szó, esztétikai értékei okán maga is olvasható irodalmi műként, vagy azáltal, hogy rámutat azokra a szálakra, amelyek összefűzik az „emberiség közös dolgaival” foglakozó valamennyi művészetet²⁵¹ – s ezek közé sorolhatjuk az „*ars boni et aequi*”-ként felfogott jogot is –, valamint, hogy a költői tevékenységet olyanként ábrázolja, amely önmagában érdemessé tesz valakit a polgárjog megadására, de azáltal is, hogy egyben elsőként érzékelteti „jog” és „irodalom” viszonylatában azt az inherens feszültséget és ambivalenciát, amely e két praxis minden „szimbiózisa” mellett az amerikai felvilágosodás jogász-íróinak életműveiben is megnyilvánul. (Ugyanez a feszültség a végső forrása mindannak az idegenkedésnek – adott esetben ellenszenvnek –, ami időnként a „jog és irodalom” irányzat interdiszciplináris vizsgálódásaival szemben megfogalmazott kritikákban

---

²⁴⁸ A kevésbé ismert költőt egy Pompeiust támogató politikai csoportosulás támadta meg, s szerette volna elérni száműzetését mint Rómában nem kívánatos idegenét a Lex Papia alapján, ugyanis a költő a Pompeius ellenfelének számító Lucius Licinius Lucullus pártfogoltja volt.

²⁴⁹ Magyarul lásd MARCUS TULLIUS CICERO: Archias, a költő védelmében, In: *Válogatott művei*, Európa Könyvkiadó, Bp., 1974. , 74–86. p. (ford. TRENCSENYI-WALDAPFEL IMRE)

²⁵⁰ Ennek kapcsán jegyezte meg Henry Lord Brougham malíciózusan: „Cicero beszédét, amely kiválóan megkomponált, ám alig egyhatoda szolgálja valódi célját, nemigen lehetett volna elmondani egy brit bíróság előtt.” (Idézi: MICHAEL PANTAZAKOS: i. m. 32. p.)

²⁵¹ „Mert hiszen minden művelődési ág, amely ember voltunkkal áll kapcsolatban, valamiféle közös kötelékbe tartozik, és mintegy valamiféle rokonsági viszony szerint függ össze egymással.” MARCUS TULLIUS CICERO: i. m. 75. p.

ölt testet, s ami e törekvéseket sokak szemében „gyanússá” és/vagy anakronisztikussá teszi.²⁵² Robert Weisberg írja: „Annyiban, amennyiben a jog és irodalom kutatások az etika, a politika és az esztétika cicerói egyesítésének az irányában vezérelnek bennünket, egy olyan világ felé irányítanak, amely már nem lehetséges, s amelyet nem is szabad akarnunk. [...] Összehasonlítva a korai köztársasággal, a modern demokráciákban a politikusok már elvesztették eredendő morális autoritásukat, és úgy vélekedni is anakronisztikusnak tűnik, hogy komoly művészek rendelkeznének valamilyen politikai autoritással. Így egy olyan kultúra elgondolásának a valóra váltása, amelyben a jogi és az irodalmi hatalom és forma átfedésben van, az vagy történelmi szempontból irreleváns a számunkra, vagy – még ha újra megvalósítható volna is ebben a században –, a kulturális és a politikai hatalom olyan összevonására szóló engedélyt foglalna magában, amelyet a modern demokratikus gondolkodás veszélyesnek találna.”²⁵³)

Az Alapító Atyák és kortársaik azonban még e megfontolásokra nem is gondolva inkább Cicerót követték, s magukra nézve is alkalmazhatónak tartották a *Pro Archia* megállapítását, amely szerint „[...] e kiegyensúlyozott és önzetlen emberek [...] bizonyára, ha az erény megszerzésében és kifejlesztésében nem nyújtana segítséget az irodalom, soha annak tanulmányozására nem adták volna magukat”.²⁵⁴

A jog és az irodalom konfigurációjának jelensége szempontjából kulcsfontosságúnak tekinthetjük ezt a megjegyzést, amennyiben egyrészt mintegy piedesztálra emeli az irodalmat és az irodalmi tevékenységet, másrészt viszont egyfajta instrumentális szerepbe is kényszeríti azt, elsődleges feladatként „az erény megszerzéséhez és kifejlesztéséhez” való hozzájárulást határozva meg. A „tanulmányoknak szentelt élet” vonatkozásában ezt a szemléletet és kettősséget tükrözték a *De Officiis* szavai is. „Mindezek a tudományok az igazság feltárásával foglalkoznak, de ha tanulmányozásuk miatt elhanyagoljuk a gyakorlati életet, vétünk a kötelesség ellen. Az erény legfőbb érdeme ugyanis a cselekvés, amit azonban gyakran félbeszakíthatunk, sokszor visszatérhetünk kedves tudományunkhoz.”²⁵⁵

S ez a kettősség – és a benne rejlő feszültség – nyomja rá a bélyegét az amerikai felvilágosodás képviselőinek a nézeteire, és a korszak – a „Nagy Ébredés” (*„Great*

---

²⁵² Vö. ELIZABETH VILLIERS GEMETTE: An Unnecessarily Suspect Class in the Liberal Arts Component of the Law School Curriculum, 23 *Val. U. L. Rev.* 267 (1989)

²⁵³ ROBERT WEISBERG: The Law-Literature Enterprise, 1 *Yale J. L. & Human* 1, 12 (1988)

²⁵⁴ MARCUS TULLIUS CICERO: i. m. 80. p.

²⁵⁵ MARCUS TULLIUS CICERO: A kötelességek. Első könyv., In: i. m. 265. p. (ford. HAVAS LÁSZLÓ)

Awakening”) és az „Amerikai Reneszánsz” („*American Renaissance*”) közé eső periódus – irodalmára is. Párizsban tett látogatása és az európai kultúra alkotásaival való szembesülése kapcsán írta John Adams 1780-ban a feleségének, Abigail Adamsnek az amerikai intellektuális elit három nemzedékét érintő elképzeléseiről: „Nekem a politikát és a hadviselést kell tanulmányoznom, ha biztosítani akarom a szabadságot fiaimnak, hogy matézissel és bölcsélettel foglalkozzanak. Fiaimnak matézist és bölcséletet, geográfiát, természettörténetet, hajóépítést, tengeri ismereteket, kereskedelmet és földműveléstudományt kell tanulniok, hogy megszerezzék a jogot gyermekeik számára, hogy majd azok műveljék a festészet és a poézis, a muzsika és az építészet, a szobrászat és a szőnyegszövés avagy a porcelánégetés tudományát [...]”.²⁵⁶ Az irodalom feladatára vonatkozó elgondolásokat illetően pedig Adams egy másik, John Trumbullnak írott levele szolgál eligazítással. A köszönőlevélben Adams gratulál Trumbull általa is bátorított *M’Fingal: A Modern Epic* című satirikus eposzának a végleges változatához – amely megírásának apropója az 1776-ban Massachusetts állam utolsó királyi kormányzója, Gage tábornok által Bostonban kihirdetett szükségállapot volt –, majd újabb, nagyobb szabású vállalkozásra buzdítja a költőt: „Azt kérem Öntől, hogy gondolkozzék el egy olyan témán, amely hosszú évekre szóló elfoglaltságot biztosíthatna, és lehetővé tenné, hogy minden ízében megrendítő és fennkölt legyen. [...] E tervnek megfelelően remélem látni, amint ifjú Amerikánk egy hősköltemény birtokába jut, mely egyenrangú mindazokkal, amelyeket a legtöbbre becsülnek bármely országban.”²⁵⁷

Azaz: ebben a szemléleti keretben – még ha a művészetek tűnnének is a legnemesebb foglalatosságnak – az irodalom háttérbe szorul, vagy még pontosabban: művelésének *l’art pour l’art* eszményével szemben (ami az amerikai irodalomban Edgar Allen Poe műveinek a „tisztá költészet” megvalósítására irányuló törekvésével jelenik meg) alárendelődik „magasztosabb szempontoknak”, mindezt összhangban azzal a normatív republikánus elvvel, amely a köz érdekét valamennyi magánérdek elé helyezi. De tűnjön bármilyen korlátozottnak is az irodalom elsőrendű feladatának egy nemzeti eposz létrehozásával történő azonosítása, a kor, és nem egyedül Adams kötötte az irodalmat végső soron politikai célokhoz. Ahogy Ruland és Bradbury is megjegyzi, a nemzetté válást követő évtizedekben „[...] Amerika szellemi életében a közélet fontosabbnak számított a magánéletnél, az általános érvényű

---

²⁵⁶ Idézi RICHARD RULAND és MALCOLM BRADBURY: *Az amerikai irodalom története – a puritanizmustól a posztmodernizmusig*, Corvina, Bp., 1997., 66. p. (ford. PÉTER ÁGNES)

²⁵⁷ John Adams levele John Trumbull-nak (1785. ápr. 28.), (Idézi ROBERT A. FERGUSON: i. m. 3–4. p.)

igazság a képzelet gazdagságánál; nem csoda hát, ha a korszak amerikai olvasóközönségének szemében az epikus jellegű, közérdekű költészet volt a legfontosabb irodalmi műfaj.”²⁵⁸

Olyan korról van tehát szó, amelyben valamennyi amerikai értelmiségi szemében a kollektív nemzeti identitás meghatározása bizonyult a legnagyobb intellektuális kihívásnak, és olyan irodalomról, amely „rendeltetéssel” bírt – „*it is a literature with a purpose*”²⁵⁹ –, a legáltalánosabb célkitűzés pedig irodalmárok és az önmagukra a köztársasági eszme őrzőiként és követeként, illetve „politikai művészekként” tekintő jogászok számára egyaránt a köz szolgálata volt az írott szó révén. A célkitűzés közösségét jól illusztrálják az 1780-as években az ún. *Connecticut Wits* költői csoportosulás tagjaként induló, majd Thomas Paine baráti köréhez tartozó jogász-költő, Joel Barlow szavai az 1807-es *The Columbiad* című eposzi költeményének – „*A tengerészt éneklem, ki elsőként bontotta ki/ kelet zászlaját a nyugati világ fölött...*” – előszavából, amelyben Barlow megfogalmazza költői elveit, és sorra veszi mindazon nehézségeket, amelyeket egy amerikai eposz megírása támaszt. Ezek szerint a *Kolumbiász* valódi célja, hogy „[...] az értelmes szabadság szeretetére neveljen, és helytelenítse az erőszak és a háború iránti gyilkos szenvedélyt, s hogy megmutassa: minden jóerkölcsnek, éppúgy, mint a jó kormányzatnak vagy az örökös béke reményének, a republikánus elv alapjára kell támaszkodnia[...]”²⁶⁰, azaz: az irodalom a köztársaság szolgálatában áll, éppúgy, ahogy a jogrend is annak fennmaradását hivatott biztosítani.

A fentieknek mind a jog, mind az irodalom – a korszakban egymásba fonódó – diskurzusai tekintetében egyaránt figyelemre méltó következményei vannak. S bár a jelen írás elsősorban a jog és az irodalom konfigurációjának jogi oldala feltárásában érdekelt – szemben Ferguson elemzésével, amely inkább a konfiguráció jellegzetes irodalmi életműveinek a

---

²⁵⁸ RICHARD RULAND és MALCOLM BRADBURY: i. m. 88. p. Ami pedig az olvasóközönséget illeti: „[e]gy benszülött amerikai, aki olvasni és írni nem tud, oly ritka, akár egy Stuart-párti vagy római katolikus, azaz, mint egy üstökös avagy földrengés” – írja John Adams 1765-ben. S ha ez nyilvánvalóan túlzás is, az írni-olvasni tudók aránya nem mondható alacsonynak. A Forradalom idején a férfiak kb. 80 százaléka értett a betűvetéshez, s bár a nők esetében ez az arány csak 40 százalék, ám az 1790-es évektől kezdve fokozatosan növekedni kezdett – köszönhetően számos lányiskola alapításának valamint annak, hogy a megalakuló állami iskolákba lányokat is felvettek –, és a XIX. század közepére elérte a férfiakét. Vö. CARL N. DENGLER: *Az élő múlt – Milyen erők formálták Amerika mai képét?*, Európa Könyvkiadó, Bp., 1993., 60. p., ill. 109. p. (ford. SZUHAY-HAVAS ERVIN)

²⁵⁹ ALFRED S. KONEFSKY: i. m. 1130. p.

²⁶⁰ JOEL BARLOW: Preface, *The Columbiad*, In: WILLIAM K. BOTTORF és ARTHUR L. FORD (szerk.): *The Works of Joel Barlow I-II.*, Scholars' Facsimiles and Reprints, Gainesville, Fla., 1970 (1825), 2. köt. 382. p.

feldolgozására koncentrálnak²⁶¹ – érdemes röviden szemügyre vennünk a jelenség belletrisztikai vonatkozásait.

Az irodalom területén jelentkező következmények maguk is sokrétűek: nem csak a művek tematikáját és formáját, a követett poétikai konvenciókat, illetve az ezekről szóló heves irodalmi vitákat illetően mutatkoznak meg, de az irodalmi élet szerveződésének bizonyos sajátosságaiban, az egyes szerzők életpályájának alakulásában²⁶², valamint az utókornak a vizsgált periódus irodalmának esztétikai kvalitásaira vonatkozó értékelésében is tetten érhetők.

„Új aranykort zengjen a múzsa most:/ Hogy új hon s művészet mint született!/ Eposz illeti meg a jót s nagyot,/ A bölcs főket és nemes szíveket!” – jövendölte az ifjú Amerika számára a filozófus George Berkeley püspök még 1726-ban, s ez volt a prófécia, amelyet a forradalmi nemzedék irodalma beteljesíteni próbált.²⁶³ A korábbi XVIII. századi amerikai irodalom túlnyomórészt azonban messze elmaradt attól, hogy valóra váltsa Berkeley jóslatát, amennyiben jobbra kimerült a klasszicizmus szellemében fogant brit minták – Milton, Dryden, Pope, Swift, Goldsmith, Addison – utánzásában. Az önállótlan felszámolása és

---

²⁶¹ Ferguson művének kritikai recepciójában fel is merül észrevételként, hogy a tanulmány címe – „*Law and Letters in American Culture*” – valamelyest megtévesztő, amennyiben szélesebb körű elemzést ígér, mint amellyel végül is az olvasó találkozik, s talán pontosabb tárgymegjelöléssel szolgálna egy másik cím, mint például: „*Selected American Lawyer-Writers from Jefferson to Lincoln*”. Vö. LEE W. BROOKS: *Law and Letters in American Culture (Review Essay)*, 84 *Mich. L. Rev.* 1047, 1047 (1986). A Ferguson által tárgyalt szerzők az alábbiak: Thomas Jefferson, John Trumbull, Royall Tyler, Hugh Henry Brackenridge, Charles Brockden Brown, Washington Irving, William Cullen Bryant, Daniel Webster, Richard Henry Dana, Sr., Richard Henry Dana, Jr., Abraham Lincoln.

²⁶² Napjaink irodalomtudománya – ami az irodalmat leginkább a szerzők életétől, szándékaitól és alkotásaikra vonatkozó saját értelmezésüktől függetlenül, minden új mű keletkezésével megváltozó rendben és kölcsönhatásban lévő szövegek univerzumaként gondolja el – a szerzői életrajzok vizsgálatát elavult pozitívista örökségként utasítja el, ám az angolszász irodalomkritikában („*literary criticism*”) az irodalmi biográfiák a mai napig népszerűek és kevésbé pejoratív megítélés alá esnek, mint a döntően a francia posztstrukturalizmus és a német irodalomtudomány által meghatározott európai diskurzusban. Vö. például VILCSEK BÉLA: *Az irodalomtudomány „provokációja” – Az irodalmi folyamat*, Eötvös Kiadó – Balassi Kiadó, Bp., 1995., ill. ANN JEFFERSON és DAVID ROBEY: *Bevezetés a modern irodalomelméletbe – Összehasonlító áttekintés*, Osiris Kiadó, Bp., 1995.

²⁶³ GEORGE BERKELEY: *On the Prospect of Planting Arts and Learning in America*, In: LOUIS UNTERMEYER (szerk.): *A Treasury of Great Poems*, Simon and Schuster, New York, MCMLV, 527–528. p. A magyar fordítást idézi RICHARD RULAND és MALCOLM BRADBURY: i. m. 80. p. (ford. RAKOVSKY ZSUZSA)

egy legalább tematikájában sajátosan amerikai irodalom létrehozásának a kísérlete csak az Angliától való politikai függetlenedés gondolatának terjedésével és szándékának erősödésével párhuzamosan vette kezdetét. S bár e kísérlet sikerét illetően az amerikai irodalomkritika a mai napig komoly fenntartásokkal bír, annyi bizonyos, hogy az új köztársaság irodalma felé vezető utat előkészítő irodalmárok – mint például a már említett „*Connecticuti Költők*” csoportjának tagjai: Timothy Dwight, Joel Barlow, David Humphreys, Philip Freneau, Hugh Henry Brackenridge – nem csak arról voltak meggyőződve, hogy „a művészetek és a politika, a tudomány és a szabadság egyetlen revelációként ható egységet alkot”, hanem arról is, hogy a szabadság kivívásával együtt a művészetek terén is egy „új aranykor” köszönt az Újvilágra. „Röptük (a múzsáké) felénk tart most, e legjobb és legifjabb/ Ország felé, ahol virágzik a művészet/ Fegyverropogás közt is [...]” – fogalmaz optimistán Freneau és Brackenridge a közösen írt *Poem...On the Rising Glory of America* – azaz: *Vers...Amerika elkövetkező dicsőségéről* – című költeményében.²⁶⁴ S ha nem egészen alaptalanul mondhatja is az utókor irodalomtörténeti értékelése, hogy az „amerikai felvilágosodás” szépirodalmi terméséből – néhány kötelező antológia-darabbá nemesedett alkotástól eltekintve – kevés az igazán maradandó mű, tematikájában mindenképp itt jelentkezik először az a megéneklendő tárgy – a nemzet születése –, amely különböző formákat öltve oly fontossá válik ettől a pillanattól kezdve, s az első mozzanatnak tekinthető Amerika öndefiniálási kísérleteinek véget nem érő sorában.

„Új időknek új dalai” – amelyekre valójában Walt Whitman költészetéig, illetve igazából annak poszthumusz elismeréséig kell majd várni – azonban még régi formák keretei közé szorulnak. A megkésve és lassan kialakuló drámairodalmat, ami a szépprózával közös sorsban osztozva 1820 előtt eleve másodrangú szerephez jut a költészet mögött, leginkább a Jakab-kori angol dráma mintái uralják (ezek hatását mutatják a korszakból talán egyedül maradandónak tartott életművet létrehozó, John Adams ügyvédi irodájának gyakornokából később vermonti főbíróvá előlépett Royall Tyler darabjai is). A regényirodalom terén ugyan a szintén jogász és az amerikai regény „atyjának” tekintett Charles Brockden Brown műveiben már megfigyelhető az európai hagyományoktól való eltávolodás és az angol irodalommal szembeni „nyelvi függetlenség” megteremtésének a szándéka, és Washington Irving több műve ma már szintén az amerikai hagyomány klasszikusának számít (különösen a *Rip Van Winkle* és *Az Álmos völgy legendája* című elbeszélései), mégis: a formájában is valóban újat

---

²⁶⁴ Vö. RICHARD RULAND és MALCOLM BRADBURY: i. m. 63. p. (Az idézet RAKOVSKY ZSUZSA fordítása.)

hozó próza megjelenése James Fenimore Cooper fellépéséig, a sajátosan amerikai „románcc” megszületéséig várat magára. A költészetben pedig egyértelműen az epikus műfajok elsőbbsége és a klasszicizáló versformák dominanciája figyelhető meg.

Ez a helyzet természetesen számos tényező együttes hatásának eredményeként állt elő. A fontosabb okok közül néhány – „*a teljesség igénye nélkül*” – az alábbiakban összegezhető.

(1.) Már a legelemibb szinten az önálló amerikai angol nyelv létrehozásának kísérlete – amelynek legfontosabb dokumentuma Noah Webster híres műve, az 1828-ban megjelent *American Dictionary of the English Language* – is „[...] paradox módon éppen azt bizonyítja, milyen bonyolult és erős szálak fűzik az amerikai angolt az angliaihoz, ezáltal szemléltetve a nyelvi szabadság korlátait, s azt, hogy nem létezik „könnyű, gyors módszere a nyelvi és irodalmi függetlenség megszerzésének.”²⁶⁵ (2.) A gyarmati idők során végig a „[...] kulturális hegycsúcs, ahonnan az irodalmi ízlést diktálták [...], London volt”²⁶⁶, és ennek hatása alól az amerikai irodalom nehezen szabadult.²⁶⁷ (Ezt még tovább nehezítette, hogy a XVIII. századi Amerikában a könyvnyomtatás a megfelelő minőségű papír előállításának költségei és nehézségei, a nyomdafesték és a nyomdagépek beszerzésének problémái miatt igen drága volt, így egészen a század végéig olcsóbbnak bizonyult a szépirodalom terén is az angol könyvek behozatala, sőt, e körülmények ellenére adott esetben az angol művek amerikai kiadása is, mivel nemzetközi szerzői jogi egyezmény hiányában az amerikai kiadók rendszerint nem törődtek a szerzői honoráriumok kifizetésével.) Azaz: így vagy úgy, de az amerikai olvasóközönség elsősorban Angliából származó import alkotásokkal találkozhatott.²⁶⁸ (3.) Az írott néphagyomány hiánya és ezzel párhuzamosan a puritán eredetű szentimentális és didaktikus irodalom utóhatása valamint a műfaj esetleges erkölcsromboló hatásával szemben megnyilvánuló ellenszenv s az ezáltal gerjesztett általános gyanakvás szintén nehezítette az eredeti amerikai regényirodalom kibontakozását. (4.) A közérdekű

---

²⁶⁵ RICHARD RULAND és MALCOLM BRADBURY: i. m. 77. p.

²⁶⁶ DANIEL J. BOORSTIN: i. m. 411. p.

²⁶⁷ Tocqueville ennél radikálisabban fogalmaz – igaz, túlzással és valamelyest későn is, lévén az évtized már az „amerikai reneszánsz” hajnala – még az 1830-as éveket illetően is. „The larger part of that small number of men in the United States who are engaged in the composition of literary works are English in substance and still more so in form. [...] They paint with colors borrowed from foreign manners; and [...] they hardly ever represent the country they were born in as it really is [...]”. ALEXIS DE TOCQUEVILLE: i. m., 2. köt., 55–56. p.

²⁶⁸ Vö. DANIEL J. BOORSTIN: i. m. 353–446. p.

költészet eszményével legkézenfekvőbb módon együtt járó poétikai konvenciók jelentős mértékben késleltették az új hang és az új formák megszületését.

Mindezen túlmenően létezik a korabeli amerikai irodalom jellegére magyarázattal szolgáló olyan ok, amely a jelen írás szempontjából kiemelt jelentőséggel bír. Nevezetesen: túl azon, hogy a prózáírásra, a drámára és a költészetre úgy tekintettek, mint amelyek közös kontinuumot képeznek a filozófiával, a történetírással és egyéb „tudós diskurzusokkal” – köztük a jogtudománnyal –, s amelyek mind egy igen tág értelemben definiált „irodalom” („*letters*”) különböző „műfajainak” számítottak²⁶⁹, a korszak belletrisztikai szövegeinek javarészeiben egy olyan „*jogi esztétika*” működése figyelhető meg, amelynek központi gondolata és vezérelve a *rend* megteremtésére való törekvés volt. Robert Ferguson megfogalmazása szerint „[...] az egyik ok, amiért az amerikaiak nemzeti létük első hetven évében oly kényszeresen próbálták megértetni Amerikát más amerikaiakkal, az volt, hogy maga az ország folyamatosan olyan változásokon esett át, amelyek felülmúlták saját népének elképzeléseit, sőt, képzelőerejét is [...]”, s ebben a helyzetben „[...] a kor írói számára a legnagyobb nehézséget az jelentette, hogy megmagyarázzák, vagy ennek kudarca esetén legalább meghatározzák tapasztalataik ismeretlen elemeit [...]”, és így „[a] *kreativitás valójában a rendteremtés képességét jelentette* a megzabolázhatatlan anyag felett.”²⁷⁰ A XVIII. század végének és a XIX. század első évtizedeinek túlnyomórészt jogvégzett irodalmárai szemében pedig ezt a kreativitást testesítette meg a jog és annak – mindeneke előtt Blackstone *Kommentárjai* formájában megismert – tudománya, és a mintát innen kölcsönözve hozták létre azt az irodalmat, amely a nagyszabású vállalkozásnak, az amerikai „*nomos*” építésének egyenrangú részeseként alapvetően a klasszicizmus szabálykövető esztétikájához igazodott, szemben a kortárs európai romantikának az univerzális eszmékből való kiábrándultságával, ráció elleni lázadásával és a szubjektum – „*a belső világ feltérképezése*” – felé fordulásával s mindennek a poétikai következményeivel. Azaz: az Újvilág megteremtésének, a nagyobb részében még ismeretlen kontinens szimbolikus megragadásának és materiális meghódításának a kísérletében az „uralhatatlan” uralásának vágya, a rend, az átlátható és kiszámítható viszonyok kialakításának igénye és létszükséglete a jogász-írókon keresztül közvetlen kapcsolatot teremtett a jog, a jogász szemléletmód, a

---

²⁶⁹ Vö. GUYORA BINDER és ROBERT WEISBERG: i. m. 7. p.

²⁷⁰ ROBERT A. FERGUSON: i. m. 33. p. (*Kiemelés tőlem.* N. T.) Ezen esztétika megnyilvánulásának legtisztább példáját Ferguson Thomas Jefferson *Notes on the State of Virginia* című, 1787-ben Londonban megjelent művében látja, amelyről *mint irodalmi szövegről* az irodalomtörténet-írás épp Ferguson újszerű értelmezéséig nemigen látszott tudomást venni.

„törvények és nem emberek” uralmának gondolata és a korai köztársaság neoklasszikus irodalma között.

Ugyanakkor: az összképet tekintve a jogászai és az irodalmi célkitűzések egyezésének, illetve a jogi és az irodalmi esztétika egymást átfedésének jelensége része lehet ugyan a korabeli irodalom sajátosságaira vonatkozó magyarázatnak, ám mindazon dilemmáknak a feloldását, amelyek e periódus irodalmárait nyomasztották, még akkor sem könnyítette volna meg, ha létezett volna egy olyan kortárs „egységes amerikai esztétika”, amely határozottan és normatív igénnyel rögzítette volna a fentieket. Sőt, talán azt sem túlzás megállapítani, hogy részben éppen ez, a jognak és az irodalomnak a rend gondolatában összetalálkozó esztétikája felelős a problémákért. Magában hordozta ugyanis ez a kapcsolat azt az ellentmondást, ami a Forradalom után nemegyszer élénk irodalmi viták formájában kirobbanó feszültségekhez vezetett. A feszültségek legfőbb forrását Ruland és Bradbury abban látják, hogy a köztársaság irodalma kettős követelménynek kellett volna egyszerre megfeleljen: egyik oldalról legyen eredeti, független, sajátosan amerikai és tükrözze az „új, republikánus szellemet”, másfelől viszont ápolja a még csak ígéretként létező amerikai művészettel szemben kényszerűen magasabbrendűnek tekintett európai kulturális hagyományokat²⁷¹, és „abból táplálkozzék”. (Ebből származtatják az irodalmi viták leggyakrabban visszatérő kérdéseit is. „Ki a valódi művész, aki újít vagy aki utánoz? A nemzeti vagy a nemzetközi kultúra szelleméből születik-e a valódi irodalom? A közérdeket szolgálja-e, vagy esztétikai, következképp alighanem dekadens örömszerzés a célja? Magukénak kell-e vallaniuk a múlt örökségét, vagy a jelen

---

²⁷¹ Ide értve természetesen a kortárs európai kultúra termékeit is. Henry Adams jegyzi meg egy 1796-os képviselőházi vita kapcsán (melynek egy pontján elhangzott egy olyan kijelentés, amely szerint az amerikai nemzet a „legsabadabb és a legfelvilágosultabb a világon”), hogy mennyire szerencsétlen volt egy efféle megállapítás akkor, amikor a korabeli Európa éppen „a zsenialitás vulkánkitörését élte”. „Goethe és Schiller, Mozart és Haydn, Kant és Fichte, Cavendish és Herschel törte az utat Walter Scott, Wordsworth és Shelley, Heine és Balzac, Beethoven és Hegel, Oersted és Cuvier, több tucatnyi nagy fizikus, biológus, kémikus, matematikus, filozófus és történész számára. Turner akkoriban festette legkorábbi tájképeit, Watt ekkor fejezte be legutolsó gőzgépét, Napóleon a francia hadak, Nelson az angol flotta vezére lett, özönlöttek a kutatók, a reformerek, a tudósok, a filozófusok, s a felvilágosodás hatása még az egyetemes háború közepén is olyan energiával működött, amelyet addig nem látott a világ.” HENRY ADAMS: *Thomas Jefferson első elnöksége*, Európa Könyvkiadó, Bp., 1986., 129. p. S bár Adams – aki nem másnak, mint John Adamsnek a dédunokája – talán túl szigorúan ítéli meg a XIX. század végén az egy évszázaddal korábbi Amerika intellektuális teljesítményeit, szavai kellően érzékletesek ahhoz, hogy felidézhetővé tegyék, mekkora kihívást jelenthetett az amerikai psziché számára az európai kultúrához való viszony meghatározása.

gyökeresen új energiájából kell újból megszületniük?”²⁷²) Nyilvánvalóan nem alaptalan a szerzőpáros feltevése, a hangsúlyok azonban helyezhetők máshová is.

Az európai irodalom klasszikus hagyományainak ápolása ugyanis *önmagában* a republikánus gondolat megfogalmazásával és terjesztésével tökéletesen összhangba hozható, amint azt a kor jogász-irodalmi elitjének tagjai vallották és írásaikban demonstrálták is. Sokkal inkább valahol az „új” és a „rend” fogalmainak asszociációs terében keresendő azoknak a problémáknak a forrása, amelyeket egy fontosabb összeférhetlenség fel nem ismerése eredményezett, nevezetesen annak a belátásnak a hiánya, hogy egy új földrész, egy új köztársaság új tapasztalatainak irodalmi rögzítésére a régi *formák* nem alkalmasak, hogy a prérík megénekléséhez éppúgy nem illenek az antik strófák, mint ahogy a határvidék meghódításának történetéhez az elbeszélő költemények. (Méltánytalan volna ugyanakkor nem megjegyezni, hogy az utókor – mint mindig – lényegesen könnyebben veszi észre mindezt, Whitman költészetének vagy épp az a XIX. századi amerikai regényt, a *Moby Dick*-et megíró Melville prózájának ismeretében *ma már* nem nehéz felfigyelni az új amerikai tartalom és az alkalmazott irodalmi formák disszonanciájára, ahogy arra sem, hogy az „igazi amerikai tapasztalat” – „*the real McCoy*” – kifejezése valahol mindig *formabontással* és/vagy *teremtéssel* járt együtt a későbbiek során is. A helyzet külön iróniája, hogy Whitman és Melville eredetiségét sem ismerték fel saját korukban, maguk az amerikai kortársak sem, s mindkét életmű csak a XX. században kapta meg azt a helyet az irodalomtörténetben, amelyre méltó.)²⁷³

---

²⁷² Vö. RICHARD RULAND és MALCOLM BRADBURY: i. m. 75–76. p.

²⁷³ Ciceróval kapcsolatban idéztem korábban Szerb Antal és Babits Mihály kritikus megjegyzéseit. Nem voltak sokkal jobb véleménnyel a XIX. század első felének amerikai irodalmáról sem, s mindketten rámutatnak az említett disszonanciára is. Az európai és az amerikai irodalom kapcsolatát illetően Szerb visszafogottabban fogalmaz, s csak annyit mond a Whitman előtti periódus szerzőiről, hogy „[...] művük táji és történelmi mozzanataitól eltekintve, éppígy lehettek volna európaiak is [...]”, Babits azonban szigorúbb, amikor úgy értékeli, hogy „[...] az amerikai irodalom teljességgel az európainak sarja és folytatója”. Az európai formák alkalmazásáról viszont igen ironikus hangon beszélnek, különösen Henry Wadsworth Longfellow kapcsán, akiről pedig a kortársai azt tartották a XIX. század közepén, hogy benne testesül meg az amerikai nemzet irodalmi gényusa. „Leghíresebb műve, a *Hiawatha* (1855) a rézbőrűek mondáit dolgozza fel epikus formában; e költeményéhez a *Kalevalát* vette mintaképül, és így keletkezett az a különös helyzet, hogy az észak-amerikai bennszülöttek finn ritmusban és a finn népköltészet formai eszközeivel szólnak meg az irodalomban, persze a finn eredetinek naiv bája nélkül.” (Szerb) „[S] például az új Amerika költője, Longfellow is, egyébként teljesen az európai költészet epigonja, fő ambíciójának tekintette, hogy hexameteres eposzt írjon az amerikai őstelepülőkről, esetleg spanyolos románcfűzért az indiánokról [...]”. (Babits) Vö. SZERB ANTAL: i. m. 576. p. és 574. p., ill. BABITS MIHÁLY: i. m. 8. p. és 580. p.

Mindezek alapján akár a korszak jogász-irodalmárai szemére is vethetnénk, hogy a „rendteremtés képességében” megnyilvánuló kreativitásuk és az általuk propagált neoklasszicista esztétika jelentős mértékben késleltette az igazán világirodalmi rangú amerikai belletrisztika megszületését, vagy általánosabb érvennyel felróhatnánk azt is, hogy mivel a XIX. század első felében végig az Alapító Atyák öröksége hiteles értelmezőinek és megőrzőinek a szerepét tulajdonították önmaguknak, az amerikai magaskultúrát évtizedeken keresztül egy „konzervatív projekt” határozta meg.²⁷⁴ Ezzel azonban nemcsak arról feledkeznék meg, hogy „[...] a Függetlenségi Háborútól az 1820-as évekig terjedő periódusban született irodalmi alkotásokban talán nem is a minőségük a legmeglepőbb, hanem maga az a tény, hogy egyáltalán megíródtak [...]”, lévén, hogy egy olyan időszak, amelyben „[...] a gyakorlati és politikai kérdések játsszák a főszerepet, nem szükségképpen kedvez a teremtő képzelet működésének [...]”²⁷⁵, de arról is, hogy jogászok nélkül talán semmilyen irodalmi élet nem létezett volna az új köztársaságban.

Az irodalmi színtér főszereplőinek ugyanis kétségkívül a *Bench* és a *Bar* tagjait tekinthetjük. Már a gyarmati idők irodalmának alakításából is kivették részüket, amennyiben a korszak amerikai szerzői nem voltak hivatásos írók – s a speciális irodalmi réteg hiánya még a XIX. század elején is megfigyelhető –, hanem „egyháziak, orvosok, nyomdászok, jogászok és farmerek”²⁷⁶ voltak, a jogászság XVIII. század végén bekövetkező „felemelkedésével” párhuzamosan pedig mindenképp az irodalmi élet elsőszámú ágenseivé léptek elő, több vonatkozásban is. Nemcsak az Újvilág első valóban számon tartott regényeinek, drámáinak, lírai műveinek és teoretikus igényű értekezéseinek a megalkotása fűződik a nevükhöz, de irodalomkritikát is publikáló újságírókként, a nevesebb folyóiratok javarészeinek szerkesztőiként²⁷⁷ és előfizetőiként, s nem egyszer mecénásaiként, irodalmi társaságok és könyvtárak alapítóiként és tagjaiként²⁷⁸, valamint ízlést formáló befogadó-közönségként is

---

²⁷⁴ Vö. GUYORA BINDER és ROBERT WEISBERG: i. m. 39. p.

²⁷⁵ RICHARD RULAND és MALCOLM BRADBURY: i. m. 73. p.

²⁷⁶ DANIEL J. BOORSTIN: i. m. 412. p.

²⁷⁷ Néhány ismert folyóirat ismert jogász-szerkesztői: Noah Webster (*American Minerva*), Joseph Dennie (*Farmer's Weekly Museum, Port Folio*), William Coleman (*New York Evening Post*), Charles Brockden Brown (*Literary Magazine and American Register*), Washington Irving (*Analectic Magazine*), Edward T. Channing, Richard Henry Dana, Sr. (*North American Review*), Theophilus Parsons, Jr. (*United States Literary Gazette*), William Cullen Bryant (*New-York Review and Atheneum Magazine*), Hugh Swinton Legaré (*Southern Review*).

²⁷⁸ Csak egy példát kiemelve: a XIX. század egyik intellektuális és gazdasági központjának számítótó Boston elit-kultúrája és -társadalma elemzése során Alfred S. Konefsky is rámutat arra, hogy a *North American*

döntő befolyást gyakoroltak a korszak literatúrájára. Sőt, azt az irodalomtörténet-írás által szinte teljes egészében negligált tényt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a folyamatosan az „igazságszolgáltatási körútjaik” járására kényszerülő „utazó” jogászok – bírók és ügyvédek egyaránt – voltak az iskolázott amerikaiak között az egyedüliek, akik ily módon rendszeres kapcsolatban állhattak egymással²⁷⁹, és e „társasági élet” keretében többek között irodalmi kérdésekről szóló eszmecsere is folytathattak és az Amerikában mindig is népszerű felolvasásokat tarthattak. „Ahogy a bíróságok ülésnapjai között együtt utaztak és éltek fogadóknak és vendéglőkben, kivételes intellektuális fórumot alkottak.”²⁸⁰

Az érem másik oldalán azonban sötétebb kép rajzolódik ki: a jogászi és az irodalmi ambíciók összeegyeztetése gyakran megoldhatatlan feladatnak bizonyult a korszak jogász-írói számára, s ennek feszültsége nem csak személyes életútjukra, de irodalmi életművükre nézve is megkerülhetetlen következményekkel járt. Ezt fejezik ki a *Knickerbocker* néven ismert new york-i költői csoportosulás tagja, Fritz-Greene Halleck ironikus verssorai is a művészi és más – „*hasznos*” – tevékenységformák viszonyát illetően. „Mirtuszok árnyán nem időzhetek/ veled, szép kedvesem,/ jelenleg a pamutiparban ténykedek,/ és cukorral kereskedem”.²⁸¹ A helyzet azonban valójában ennél komolyabb volt.

Review elődjének számító *The Monthly Anthology* című folyóirat alapítói és „gyámjai” között 6 jogászt találunk (4 egyházi ember és 3 orvos mellett), akik mindannyian föderalisták voltak, vallásukat tekintve javarészt unitáriusok, s mindannyian az *Anthology Society of Boston* tagjai. E társaság fő célkitűzése a művészet fogalmának megszabadítása volt azoktól a még a puritán időkből örökölt konnotációktól, amelyek azt a „mértéktelenség” és a „luxus” fogalmaival kapcsolták össze, valamint az irodalom fejlődésének előmozdítása, és egy olyan világ létrehozása, amely erre az ambícióra épül, egyetlen lehetőségként a „kultúra barbarizációjának” sötét víziójával szemben. S legyen bármi is az utókor értékelése, ez volt az a társaság, amelynek szelleméből kinőtt „Longfellow, Holmes, Lowell és a kései Emerson Boston-a, a *North American Review*, az *Athenaeum*, a *Staurday Club*, és az *Atlantic Monthly* Bostona”. ALFRED S. KONEFSKY: i. m. 1125–1127. p.

²⁷⁹ Az „utazó igazságszolgáltatás” jelenségének leírásához és elemzéséhez lásd DANIEL H. CALHOUN: *Professional Lives in America: Structure and Aspiration 1750–1850*, Harvard University Press, Cambridge, MA., 1965., 59–87. p., ill. LAWRENCE M. FRIEDMAN: i. m. 306–310. p. Friedman idézi John Dean Caton XIX. század végi leírását a századelő utazó jogászáiról Illinois államban, ahogy ügyvédek és bírók együtt rótták az utakat „[...] lóháton [...], mint egy karaván, keresztül a préríken egyik megyeszékhelyről a másikra, ötven vagy száz mérföldnyi távot megtéve s folyókon is átúszva, ha úgy hozta a szükség [...]; [é]jjelre fakunyhókat tákoltak össze az erdők szélén, ahol gyakran kerekítettek vidám éjszakákat ezen alkalmakból.” Uo. 309. p.

²⁸⁰ ROBERT A. FERGUSON: i. m. 70. p.

²⁸¹ Idézi RICHARD RULAND és MALCOLM BRADBURY: i. m. 84. p. (Az idézet RAKOVSKY ZSUZSA fordítása.)

A cicerói gondolat – a „gyakorlati élet” elsőbbsége a „tanulmányokkal” szemben –, a köz érdekét mindenkor a magánérdek elé helyező, a személyes vágyak feladását morálisan kötelezőnek tekintő republikánus elv nem csak az eszmények szintjén állította a művészi-irodalmi tevékenységet a köztársaság szolgálatába, de a hétköznapi életvezetést illetően is azt az elvárást tartalmazta, hogy a köztársaság erényes polgára tekintse művészi-irodalmi ambícióit másodlagosnak bármilyen, a közösség életét „kézzelfoghatóbb” módon segítő cselekvéshez képest, legyen annak terepe akár a jog, a „pamutipar” vagy a kereskedelem.²⁸²

S annak is tekintették – és az írói tevékenység folytatásának igazolása sem volt más, mint hogy az a nemzetet szolgálja és jelentős szerepe lehet az amerikai nép republikánus értékekre nevelésében –, ám akár meggyőződésből, akár kényszerűségből tettek így, minden esetben rendkívül nehéz döntésekre kényszerítette a kor szerzőit a különféle tevékenységformák közötti egyensúly megtalálására irányuló törekvés. Egyaránt nehéz volt mindazok helyzete, akik esetlegesen eltérő személyes preferenciáik ellenére végül is kitartottak „tanult mesterségük” mellett, azaz fogva tartotta őket az a – Ferguson kifejezésével – „szakmai szorongás” („*vocational anxiety*”), amely a republikánus társadalomban a gyakorlati jellegű, „produktív” hivatás feladásához kapcsolódott volna²⁸³, és azoké is, akik a „jog és irodalom konfigurációjának” kötelékeit eltépve elhagyták a jogászai pályát, hogy kizárólag az írásra fordíthassák energiáikat, amennyiben szembe kellett nézniük azzal az előítélettel, hogy csak „művelt naplopók” („*learned Idler*”), ahogy John Adams jellemezte

---

²⁸² Ez utóbbi tekintetében merülhet fel a kérdés, hogy a természetesen a magánérdeket követő kereskedői magatartás nem áll-e ellentétben a közjő szolgálatával. Cathy Matson és Peter Onuf tanulmánya mutatja meg, miként alakult át az önérdekkel kapcsolatos negatív tartalmú republikánus meggyőződés a XVIII. század végén, amikor is a kereskedői magánérdek követését – a szerzőpáros állítása szerint a brit merkantilista gazdaságfilozófia és politika hatása nyomán – oly módon értelmezték át, hogy az a közérdek előmozdításával válik azonossá, amennyiben a nemzet egészének gyarapodását szolgálja, eljutva így a magánérdek és a közjő ellentmondásának feloldásához. CATHY PATSON és PETER ONUF: *Toward A Republican Empire: Interest and Ideology in Revolutionary America*, 37 *Am. Q.* 496 (1985) Sőt, a későbbiekben még tovább is. Theodore Parker írja: „A tizenkilencedik század Szentje a Jó Kereskedő; bölcsesség a bolondoknak, erő a gyengéknek [...], [e]melj neki oltárt Bankban és Templomban, Piacon és Tőzsdén vagy ne emelj; akkor sincs Szent, aki magasabba jutna, mint a Kereskedelem Szentje.” (Idézi PAUL GOODMAN: *Ethics and Enterprise: The Values of a Boston Elite, 1800–1860*, 18 *Am. Q.* 437 [1966].)

²⁸³ Vö. ROBERT A. FERGUSON: i. m. 87–95. p.

azokat, akik eretnek módon a „cselekvő élet” helyett egyedül a „tanulmányokra” irányították figyelmüket.²⁸⁴

Az irodalmi ambíciók háttérbe szorításának belső feszültségeit jól érzékeltetik a fiatal Joseph Story feljegyzései. „Megkezdtem jogi tanulmányaimat, és lankadatlan szorgalommal fogom azokat folytatni; de magányos pillanataimat gyakran a bánat sóhaja kíséri – a sóhaj, amely kifejezi az irodalmi hírnév iránti szenvedélyes szeretetemet, és annak a lehetetlenségét is, hogy vágyaim tárgyának szenteljem minden figyelmemet [...]”; s később visszaemlékezve hasonló érzéseket idéz fel: „[s]osem fogom elfelejteni azokat az időket, amikor Blackstone *Kommentárja*”-t már elolvasván, Mr. Sewall [...] arra utasított, hogy tanulmányaim megfelelő folytatásaként olvassam Coke-ot Littletonról [...]; [n]ekiláttam, de miután napokon keresztül alig-alig jártam sikerrel, magamra maradva leültem, és keservesen sírtam.”²⁸⁵ Story azonban végül „megtört”, és eljutott oda, ahova a korabeli elvárásoknak megfelelően el kellett jutnia. „Ezennel felhagytam a költészettel, kivéve mint szabad óráim alkalmi időtöltésével; azzal az alázatos meggyőződéssel hagytam el tündéri birodalmát, hogy nem arra rendeltetem, hogy akárcsak a peremén is éljek eme elbűvölő tájéknak [...]; [a] jogász kényszerű búcsúját intettem, és Blackstone tanait követve belevetettem magam a jog ősi tanulmányainak sötét labirintusába.”²⁸⁶

Story szavai nem egy kiragadott eset illusztrációjaként értelmezendők, hanem tipikus példáját szolgáltatják számos irodalmi ambícióval – és nem egyszer bizonyítottan tehetséggel is – rendelkező jogász önmagával és a republikánus ideológia követelményeivel folytatott küzdelmének valamint azon döntésének, melynek eredményeképpen vagy teljes egészében lemondtak szépírói törekvéseikről, vagy a jog és az irodalom konfigurációjának keretei között próbálták megtalálni az egyensúlyt írás és jogász hivatás között, ami gyakorlatilag az irodalom „alárendelését” jelentette a jognak, vagyis az előbbi másodlagos és instrumentális szerepbe kényszerítését. Gyakran olyankor is így történt, mint például Fisher Ames esetében, amikor az egyébként idealizált jog tényleges gyakorlatával szemben kifejezett ellenérzéssel viseltetett valaki, s az irodalmi tevékenységet sokkal többre tartotta, mint „ordítózni egy esküdtszék előtt”.²⁸⁷ Törvényszerű módon minél erőteljesebb volt az irodalom iránti

---

²⁸⁴ Vö. John Adams levele Thomas Jeffersonnak (1814. aug. 14.). (Idézi ROBERT A. FERGUSON: i. m. 91. p.)

²⁸⁵ WILLIAM M. STORY (szerk.): i. m. 71–75. p.

²⁸⁶ Uo. 107. p.

²⁸⁷ Vö. WINFRED E. A. BERNHARD: *Fisher Ames: Federalist and Statesman, 1758–1808*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1965., 121. p., 290. p., 313. p., 355. p.

elhivatottság, annál nagyobbak bizonyult akár az egyensúly megvalósításáért folytatott küzdelem s ennek feszültsége, akár az igazságszolgáltatás hétköznapi működésével szembeni ellenszenv; s mindkét tapasztalat nyomai világosan láthatóak az érintett szerzők műveiben.

Azoknak a jogászoknak pedig, akik elhagyták hivatásukat az írás kedvéért – a kor ismert szerzői közül e körbe tartozik például Charles Brockden Brown, Washington Irving és William Cullen Bryant is – nemcsak azzal a „szakmai szorongással” kellett megküzdeniük, amely nemegyszer egész életre szóló lelki konfliktust okozott, de szembe kellett szállniuk azzal a lebecsüléssel, sőt, időnként megvetéssel is, amellyel a *Bar* tagjai tekintettek a „dezertőrökre”. Nemcsak az Alapító Atyák legnagyobbjai – Adams, Jefferson –, de az árnyékukban élő következő nemzedék tagjai is elfogadhatatlannak tartották, hogy valaki kizárólag a művészeteknek és az irodalomnak szentelje az életét, s ez a meggyőződés könnyen eredményezhette a pályaelhagyók morális integritásának, erényességének és hazafiasságának a megkérdőjelezését; oly mértékben, hogy az egyszerre rendíthette meg a köztársaság közösségéhez való tartozás érzését és okozhatott következményeiben komoly egzisztenciális nehézségeket is. Egy olyan korban, amikor az irodalmat sokkal inkább azért értékelték, amit „*tenni*” volt képes – azaz a köztársaság polgárait gyakorolt pozitív hatásaért –, s nem azért, ami önmagában volt, az irodalmi tevékenység másodlagos szerepbe kényszerítése szükségszerűnek tűnt. Jól tükrözik ezt a szemléletet Theophilus Parsons, Jr. tanácsai, amelyekkel a fiatal Henry Longfellow-t igyekezett „józan belátásra” bírni, amikor az apja ügyvédi irodájában boldogtalan joggyakornokként dolgozó induló költő irodalmi állásért folyamodott a *United States Literary Gazette*-nél. „Minden ragyogó elme fejlődésének van olyan állomása, amikor a fiú eldobja játékaikat és üveggolyóit, de a fiatal emberben még van annyi a gyermekből, hogy a dolgokat ne hasznosságuk, hanem inkább eleganciájuk és élvezetességük ereje alapján értékelje. A könyveivel játszik, s azt gondolja, hogy dolgozik, miközben pedig csak kitartóan játszik. [...] Szabaduljon meg jelenlegi téveszméitől, amint csak tud; és látni fogja, milyen bölcs dolog lesz Önmagát a jognak szentelnie.”²⁸⁸

A fentiek kettős következménnyel jártak. Túl azon a fontos meglátáson, hogy a korai köztársaság irodalmát legjobban a jog és az irodalom konfigurációja jelenségének a kontextusában érthetjük meg, Ferguson elemzéseinek is alapvető tézise, hogy némileg paradox módon épp a konfiguráció kötelékeiből való szabadulás kísérlete s az azt követő feszültség eredményezte a kor leginkább maradandó irodalmi alkotásait; tehát nem azok

---

²⁸⁸ Theophilus Parsons, Jr. levele Henry Longfellow-nak (1825. aug. 16.). In: LAWRENCE THOMPSON: *Young Longfellow 1807–1843*, Macmillan, New York, 1938., 76. p.

tollából származtak a legjobb művek, akik e keretek közé szorították írásművészetüket, hanem azoktól, akik gyakran nem kevés személyes kockázatot is vállalva szembeszegültek az elvárásokkal. „A ’szakmai szorongás’ az alapvető forrása annak az emocionális erőnek, amellyel Brown ’*Wieland*’ és ’*Arthur Mervyn*’ című regényeiben, Irving ’*New York története*’ és a ’*Geoffrey Crayon úr vázlatkönyve*’ című műveiben valamint Bryant ’*Thanatopsis*’-ában és az ’*Egy vízimadárhoz*’ című költeményében találkozhatunk.” – írja Ferguson.²⁸⁹

A másik következmény sokkal inkább negatív tartalmú, és a konfiguráció árnyoldalára mutat rá. Mivel számos szerző a republikánus értékrendnek megfelelően az irodalmi dicsőséget másodrangúnak tekintette a polgári élet kötelezettségeinek teljesítéséhez képest, s ennek megfelelően az irodalmi tevékenységet „szabad órák alkalmi időtöltéseként” művelte, ez egyben kifogásként és mentséggként is szolgált műveik hiányosságaira, röviden: arra, hogy „ne írjanak elég jól”, és beérjék kevesebbrel is, mint amire esetlegesen tehetségükből futotta volna. Ez nem jelenti azt, hogy az ebben a szellemben fogant művek sorában ne találjunk valóban értékes alkotásokat vagy, hogy az ekképpen gondolkozó szerzők ne értek volna el sikereket a republikánus társadalom ábrázolásában, hazafias témák feldolgozásában vagy bizonyos satirikus műfajok alkalmazásában – gondoljunk csak Trumbull vígeposzára, Tyler néhány darabjára vagy Brackenridge pikareszk regényére, a *Modern Chivalry*-ra –, „mindösszesen” arról van szó, hogy számos szerző életműve nem jutott túl azon, hogy csak ígérete maradjon a jövődönt „új aranykornak” az amerikai irodalomban. (Nem is beszélve azokról a veszteségekről, amelyet néhány meg nem írt *oeuvre* jelent, mint azt John Quincy Adams vagy Daniel Webster esete példázza, vagy azokról – mint például Hugh Swinton Legaré, William Wirt, Fisher Ames –, akiknek megjelent művei inkább „csak” tehetségükről és nem megvalósított művészi terveikről tanúskodnak.)

S még akkor is így van ez, ha látnunk kell, hogy az utókor hosszú időn keresztül méltánytalanul alulértékelt e szerzők írói teljesítményét. A megítélést egészen a legutóbbi időkig Ralph Waldo Emersonnak az a talán túlságosan is sokat idézett – mert *bon mot*-nak tökéletes – megjegyzése határozta meg, amely szerint „[...] 1790 és 1820 között ebben az államban nem született egyetlen valamirevaló könyv, egyetlen szónoklat, társalgás vagy gondolat sem”.²⁹⁰ A világirodalom története mindig is számtalan példával szolgált arra, hogy

---

²⁸⁹ Vö. ROBERT A. FERGUSON: i. m. 89–90. p., ill. WILLIAM H. PAGE: i. m. 398. p.

²⁹⁰ Az idézet eredeti forrása EDWARD WALDO EMERSON és WALDO EMERSON FORBES (szerk.): *Journals of Ralph Waldo Emerson*, (10 köt.), Houghton Mifflin, Boston, 1909–1914., 8. köt., 339. p. Emerson kijelentéséhez hozzátartozik, hogy azt elsősorban unitárius lelkész édesapjára gondolva fogalmazta meg, s különösen ezt tekintetbe véve lehet érvelni amellett, hogy ítéletét túl komolyan vették, ami végül ahhoz

az irodalmi nagyság felismerése gyakran milyen sokat várat magára, s az irodalomtörténeti értékelés tekintetében különösen nehéz helyzetbe kerültek az amerikai felvilágosodás szerzői, amennyiben az „amerikai reneszánsz” óriásainak árnyékából szinte lehetetlennek bizonyult kilépniük. Nem szabad azonban megfeledkeznünk arról, hogy remekművek nemigen keletkeznek előzmények nélkül, s ahogy Shakespeare sem az ismeretlenből előlépett génusz volt, aki a „*semmiből teremtett volna valóságot*”, úgy Whitman költészetének vagy Hawthorne és Melville prózájának a megszületéséhez szintén szükség volt elődökre; s mint azt Ruland és Bradbury is megállapítják az „amerikai reneszánsz” irodalmával kapcsolatban: annak művei „[...] nem a semmiből termettek elő, még ha ezek az írók gyakran hangoztatták is elszigeteltségüket, hanem egy virágzó irodalmi kultúrának a termékei, amely, végső soron, az Alapító Atyák reményeinek és kételyeinek a gyümölcse.”²⁹¹

Ennek a kultúrának pedig három nemzedéken át jogászok voltak a meghatározó szereplői, s ebből a tényből kiindulva a korszak irodalmának értelmezését és értékelését illetően három dologra érdemes összegzésképpen felhívni a figyelmet. (1.) A XVIII. század utolsó harmada és a XIX. század első negyven éve amerikai irodalmának értelmezéséhez – és újraértékeléséhez – a jog és az irodalom konfigurációjának a jelensége tekinthető a legkézenfekvőbb keretnek, még ha nyilvánvaló is, hogy az érintett műveknek nem az ebből a nézőpontból megfogalmazódó olvasatai lesznek az egyedül érvényesek. (2.) Az ily módon újraíródó kánon sokkal teljesebbé válik a korábbiakhoz képest, és látható lesz az amerikai irodalom történetében a folytonosságnak az a mozzanata, amelyről az eddig dominánsnak tekinthető irodalomtörténeti elbeszélés úgy tűnt, nem akar tudomást venni. (S még azzal együtt is védhető ez a megállapítás, ha az új értelmezések nyomán sem bukkanhatunk olyan életművekre, amelyeket teljes egészében és kirívóan igazságtalanul negligált volna az utókor recepciója.) (3.) Ez utóbbi feltevés következményeként pedig annak a kijelentésnek is belátható az igazságtartalma, amely szerint „[...] a nagy összegző hősköltemény [...] nem is versben lett megfogalmazva: az 1776-os *Függetlenségi Nyilatkozat* formájában született meg”, illetve „[e]zeknek a lelkesítő időknek a költészete és elbeszélése Paine pamfletjeiben, a *Nyilatkozat* és az *Alkotmány* nyelvének ünnepélyes ritmusában és a később *The Federalist Papers* (Federalista írások)²⁹² című gyűjteményben kiadott rendkívül érdekes levélsorozatban

---

az értékeléshez vezetett a periódussal kapcsolatban, amit Lewis Simpson „Új Anglia intellektuális botlása” mítoszának nevezett. Vö. ALFRED S. KONEFSKY: i. m. 1127. p., ill. uo. 28. sz. jegyzet

²⁹¹ RICHARD RULAND és MALCOLM BRADBURY: i. m. 111. p.

²⁹² Magyarul a gyűjtemény „*A föderalista – értekezések az amerikai alkotmányról*” címen jelent meg. Lásd fent 231. sz. jegyzet.

keresendő”.²⁹³ S végül: nem kevésbé állja meg a helyét az az értékelés sem, amelynek értelmében „[...] maga Amerika volt a jogász könyve; s a hatékony közreműködés ennek lapjain: a szerzőség egy formája”.²⁹⁴

---

²⁹³ RICHARD RULAND és MALCOLM BRADBURY: i. m. 63., ill. 67. p.

²⁹⁴ ROBERT A. FERGUSON: i. m. 89. p.

III.

(„ACTION“)

NÉHÁNY ELJÁRÁS: KAFKA–OLVASATOK A JOGIRODALOMBAN

BEVEZETÉS

A dolgozat jelen fejezete az eredetiség semmilyen státuszára nem tart – és nem is tarthat – igényt. Szerény szándékai szerint Franz Kafka több művének néhány jogirodalmi értelmezésén keresztül a „jog és irodalom” néven az elmúlt évtizedekben ismertté vált jogelméleti irányzat kutatási lehetőségeiről kíván számot adni, mintegy „működés közben” mutatva be azokat. A témában magyar nyelven eddig megjelent egyetlen írástól – Maria Aristodemou: *A jog és az irodalom tanulmányozása: irányok és kapcsolódások* című cikkétől²⁹⁵ – eltérően nem általános és átfogó leírást próbál nyújtani az irányzat törekvéseiről, hanem konkrét példákkal szeretné illusztrálni azon megközelítések – vagy ha a Tisztelt Olvasó úgy értékeli: tévutak – némelyikét, amelyeket az irányzat magában foglal.²⁹⁶ A szöveg része – vagy inkább: töredékes vázlata – egy (még mindig) készülő hosszabb írásnak, ami Kafka műveinek teljes jogirodalmi recepcióját kísérli meg feldolgozni.

Az áttekinthetetlenül gazdag irodalomtudományi recepcióval párhuzamosan az elmúlt húsz évben a jogtudomány/jogelmélet²⁹⁷ is számos irányból közelített Kafka „jogi tematikájú”

---

²⁹⁵ MARIA ARISTODEMOU: A jog és az irodalom tanulmányozása: irányok és kapcsolódások, In: SZABADFALVI JÓZSEF (szerk.): *Mai angol-amerikai jogelméleti törekvések*, Bíbor Kiadó, Miskolc, 1996., 167–199. p.

²⁹⁶ E fejezet eredeti változatának megírása óta a „kínálat” bővült, lásd H. Szilágyi István már korábban idézett tanulmányát, ami Tolkien *A Gyűrűk Ura* című regényének elemzése mellett a „jog és irodalom” kutatások alapvető kérdéseinek a tárgyalásába is betekintést nyújt. H. SZILÁGYI ISTVÁN: i. m. 241–247. p.

²⁹⁷ Korántsem csak jogelméleti/jogfilozófiai megközelítésekről van szó, a tételes jogtudományok részéről is megindult az életmű „gyarmatosítása”. Csak néhány példa: MARTHA J. DRAGICH: Justice Blackmun, Franz Kafka, and Capital Punishment, 63 *Missouri L. Rev.* 853 (1998) (büntetőjog); KIM M. RUBIN: Has A 'Kafkaesque Dream' Come True? Federal Rule of Civil Procedure 11: Time for Another Amendment?, *Boston U. L. Rev.* 1019 (1987) (magánjogi eljárás); JON C. DUBIN: Torquemada Meets Kafka: The Misapplication of the Issue Exhaustion Doctrine to Inquisitorial Administrative Proceedings, 97 *Colum. L. Rev.* 1289 (1997) (közigazgatási jog); ANTHONY W. KRAUSE: Assessing Mr. Samsa's Employee Rights: Kafka and the Art of Human Resource Nightmare, 15 *Labor Lawyer* 309 (1999) (munkajog); CAROL WEISBROD: Family Governance: A Reading of Kafka's Letter To His Father, 24 *U. Tol. L. Rev.* 689 (1993) (családi jog); DANIEL J. SOLOVE: Privacy and Power: Computer Databases and Metaphors for Information Privacy, 53 *Stan. L. Rev.* 1393 (2001) (adatvédelem).

írásaihoz. Az egyre gyarapodó másodlagos irodalom e kísérletei leggyakrabban a következő lehetséges olvasatokra tesznek javaslatokat: 1. a jogtörténeti perspektíva szempontjainak mozgósítása bukkan fel azon értelmezésekben, amelyek vagy a korabeli Osztrák–Magyar Monarchia „krónikásaként” láttatják az író²⁹⁸, vagy a náci és a szovjet totalitárius jogrendszerek „eljövetelére” vonatkozó próféciaikat olvasnak ki a szerző egyes műveiből²⁹⁹; 2. a pszichoanalízis irodalma felől érkező interpretációk a modern jogrendszerek/igazságszolgáltatások keretei között (is) megjelenő elidegenedés, irracionalitás és emberi szenvedés ábrázolásaiként olvassák Kafka szövegeit³⁰⁰; 3. e szövegeknek a posztmodernre jellemző „újraírásaként” értékelhetőek azok a megközelítések, amelyek a liberális joguralom eszményének demisztifikálására mutatnak rá³⁰¹; 4. többek számára a „kafkai” fogalma termékenyen igénybe vehetőnek tűnik a modern nyugati típusú bürokratikus társadalom és annak hiper-racionalizációja jogi aspektusainak az elemzése során³⁰² (ide értve akár e fogalom operacionalizálását az angol-amerikai fellebbviteli bíróságok részéről is³⁰³); 5. a kisebbségi tudatosság jogelméleteinek a képviselői nemegyszer Kafka műveit „használják fel” az *establishment*-en (s így végső soron a jogrendszeren) „kívül állók” nézőpontjának a megfogalmazásához³⁰⁴; 6. s végül: önálló kategóriába sorolhatóak

---

²⁹⁸ LIDA KIRCHBERGER: i. m.

²⁹⁹ JAMES STERN: The Law of The Trial, In: FRANZ KUNA (szerk.): *On Kafka: Semi-Centenary Perspectives*, Harper and Row, New York, 1976.

³⁰⁰ L. G. CLELAND: Medical-Legal Iatrogenesis: A Kafkaesque Analysis, 12 *Adelaide L. Rev.* 225 (1989); FRANK STRINGFELLOW: Kafka's Trial: Between The Republic and Psychonalysis, 7 *Cardozo Stud. L. & Literature* 173 (1995)

³⁰¹ NICHOLAS HORN: T(r)op(ic)ology: Law, Interpretation, Power, 5 *Griffith L. Rev.* 125 (125); WILLEM J. WITTEWEEN: After Rhetoric and before The Law, 23 *Dutch Journal for Legal Philosophy and Legal Theory* 208 (1994)

³⁰² ANN DEHAVENON: Charles Dickens Meets Franz Kafka: The Maladministration of New York City's Public Assistance Programs, 17 *New York Univ. Rev. L. & Soc. Change* 231 (1989); JAMES HARRINGTON: Texas' New Habeas Corpus Procedure for Death Row Inmates: Kafkaesque - and Probably Unconstitutional. 27 *St. Mary's L. J.* 69 (1995)

³⁰³ SCOTT FINET: Franz Kafka's Trial as Symbol in Judicial Opinions. 12 *Legal Studies Forum* 23 (1988)

³⁰⁴ DOUGLAS E. LITOWITZ: Franz Kafka's Outsider Jurisprudence, 27 *Law & Soc. Inquiry* 103 (2002); FREDERICK C. DECOSTE: Kafka, Legal Theorizing and Redemption. 27 *Mosaic* 161 (1994)

azon tanulmányok is, amelyek a kafkai szövegvilág egyes darabjainak a jogi oktatásban történő felhasználhatóságát vizsgálják.³⁰⁵

Az alábbiakban e másodlagos irodalomból három reprezentatívnak tekinthető olvasatot emelnék ki, amelyek eltérő irányokból közelítenek Kafka „jogi tárgyú” regényeihez és elbeszéléseihez. Az első Richard Posneré, aki a jog gazdasági elméletének képviselőjeként – s egyben a jog és irodalom irányzat „bosszúálló angyalaként” – azt próbálja meg igazolni, hogy a jognak és az irodalomnak alig van érdemi közük egymáshoz, s így Kafka írásai sem szolgálhatnak semmilyen igazán hasznosítható mondandóval a jogtudomány és a jogászok számára. Posneréhoz szorosan kapcsolódik Robin West – sokak szemében túlzottan ideologikus és átpolitizált, s ezáltal a jog „humanista” kritikájának legveszélyesebb tendenciáit megjelenítő – Kafka-olvasata, ami éppen a jog gazdasági elmélete morális igazolásának a lehetőségét vonja kétségbe, Kafka írásaiból merített példák segítségével. (A vita központi kérdésére, miszerint a piaci és a nem-piaci tranzakciók konszenzuális jellege valóban szolgálhat-e a modern társadalmak jogrendszerének legitimációs alapjaként – ahogy az a posneri elgondolásból következik –, itt nem áll módunkban kitérni; ami érdekes, az kizárólag a Kafka-művek relevanciája a kérdés tekintetében.) A fejezet befejező része pedig Theodor Ziolkowski interpretációjával foglalkozik, ami a XIX-XX. század fordulójának osztrák büntetőjogi reformvitái kontextusába helyezi Kafka *A per* című regényét, megkísérelve kibontani annak egészen konkrét jogi-jogtudományi vonatkozásait, mindazon utalásokat és kritikát, amelyek egy korszerűtlen jogrendszerre és annak krízishelyzetére vonatkoznak.

---

³⁰⁵ CHRISTINE BELL: Teaching Law as Kafkaesque. In: JOHN MORISON és CHRISTINE BELL (szerk.): *Tall Stories? Reading Law and Literature*, Dartmouth Press, Aldershot, 1996., 11–38. p.; JOHN J. BONSIGNORE: In Parables: Teaching Through Parables, 12 *Legal Studies Forum* 191 (1988)

MIT AKAR EZ AZ EGY EMBER?
–AVAGY RICHARD POSNER MEGMONDJA

A. (BEVEZETÉS, REPRÍZ)

„The most interesting thing about Law and Literature: a Misunderstood Relation by Richard Posner is how the book uncannily reenacts its own title – how the relation of law and literature is systematically misunderstood by Richard Posner.”

*Jack M. Balkin*³⁰⁶

Richard Posner egy egész könyvet – sőt, egy tíz évvel későbbi, átdolgozott és bővített kiadást is – szentelt annak illusztrálására, hogy a jognak és az irodalomnak – jelentsenek bármit is ezek a szavak – nincs túl sok köze egymáshoz, amennyi viszont mégis, az legyen az ő életművének része³⁰⁷, s ezen keresztül az amerikai jogirodalomé. (Számításai többé-kevésbé be is jöttek, ugyanis egy 1995-ös tanulmány szerint az amerikai egyetemek „jog és irodalom” kurzusain az egyik legtöbbször használt forrás lett³⁰⁸, annak ellenére, hogy az írás jogtudományi kritikai visszhangja – a könyv hátsó borítójának abszurditásig erőteljes magasztalásával szemben – igencsak kíméletlennek bizonyult.) Posner számára az interdiszciplinaritás terepe korántsem volt ismeretlen, lévén a ’60-as évek óta a „jog és gazdaság”-irányzat prominens képviselője, a műfaj annál inkább. Törvényszerűen merül fel a kérdés, hogy mi indokolta a hirtelen váltást – illetve így utólag inkább: a kitérőt –, miért kezd bárki, aki a jog közgazdasági szemléletének elkötelezett híve volt több évtizeden keresztül, irodalmi művekkel és irodalomtudománnyal foglalkozni, és miért fektet több évnyi energiát ilyen

---

³⁰⁶ JACK M. BALKIN: The Domestication of Law and Literature, 14 *Law & Soc. Inq.* 787 (1989)

³⁰⁷ RICHARD POSNER: *Law and Literature: Misunderstood Relation*, Cambridge, MA., Harvard University Press, 1988. , illetve 2. kiadás, 1998. A jelen szöveg hivatkozásai a második kiadás – *Revised and Enlarged Edition* – oldalszámaira utalnak.

³⁰⁸ ELISABETH VILLIERS GEMETTE: Law and Literature: Joining the Class Action, 29 *Val. U. Rev.* 665 (1995)

irányú kutatómunkába. Személyes becsvágygal nyilván nem vádolható Posner – miszerint egy egyre divatosabb és egyre jelentékenyebbnek tűnő mozgalomhoz szeretett volna csatlakozni – , hiszen nála szilárdabban már a '80-as években sem lehetett senki az *establishment* része; sem lényegesen nagyobb hírnévre vagy elismertségre, sem több elfogadható meghívásra³⁰⁹, sem magasabb pozícióra (mint a 7. kerületi fellebbviteli bíróság bírói, majd főbírói széke) nem számíthatott a „jog és irodalom” kutatásokhoz való kapcsolódás révén. Minden bizonnyal Jack M. Balkinnak és azoknak van igazuk, akik szerint Posner hirtelen támadt érdeklődése a „jog és irodalom” kérdései iránt semmiképpen sem tekinthető véletlennek.³¹⁰ Eleve „gyanút ébreszthet” a Reagan-kormányzat által kinevezett, konzervatív politikai nézeteiről is ismert főbíró felbukkanása egy olyan irányzat közelében, amelyet az amerikai jogi akadémia világán belül sokan – igaztalanul vagy sem – a legszorosabb együttműködésben lévőknek tekintenek a kritikai jog mozgalommal (CLS) és a feminista jogelméletekkel, képviselőik politikai nézeteit pedig általában – s ráadásul nemegyszer radikálisan – baloldalinak szokás tartani. Posnert saját bevallása szerint – túl azon, hogy gyermekkorától élt benne az irodalmi érdeklődés – „dogmatikus szendergéséből” Robin West azon tanulmánya ébresztette fel, amelyben West a jog gazdasági elméletének Posner által is megjelenített változatát támadja, s kritikájának érveit döntően Kafka írásaiból vett példákkal támasztja alá.³¹¹ Posner vállalkozásához mindez azonban valószínűsíthetően csak az apropót szolgáltatta, s a valódi okok máshol keresendők: leginkább abban, hogy a '80-as évek első felében az amerikai jogtudományban több olyan elméleti irányzat/iskola is rendkívüli mértékben megerősödni látszott, amelyek a „jog és gazdaság” elméletének hegemon pozícióit veszélyeztetni voltak képesek.

A „jog és irodalom” irányzata is ezek közé tartozott, amely James Boyd White *The Legal Imagination* című művének 1973-as megjelenése óta a jogelméleti diskurzus egyre nagyobb terét hódította meg, s intézményi szinten is egyre népszerűbbnek mutatkozott. Annak ellenére, hogy a jog és a humaniorák kapcsolatának évezredek hagyományait senki nem tagadta, White könyvének megjelenése előtt – a Langdell fellépése óta számított modern

---

³⁰⁹ A kontraszt és a „rosszindulat” kedvéért : „[...] I recognise that Posner will still be at the head table, giving speeches and accepting plakues, while I am eking out my pension by emptying the ashtrays in the lobby.” „Posner [...] is at home anywhere, ready to be [...] the bride at every wedding, the corps at every funeral.” JOHN D. AYER: „Aliens are coming! Drain the pool!”, 88 *Mich. L. Rev.* 1612, 1598, 1584 (1990)

³¹⁰ JACK M. BALKIN: i.m.

³¹¹ ROBIN WEST: Authority, Autonomy and Choice: The Role of Consent in the Moral and Political Visions of Franz Kafka and Richard Posner, 99 *Harv. L. Rev.* 384 (1985)

amerikai jogtudományban – az irodalmat a jogászok számára legfeljebb lélekemelő szórakozásnak, a jog és irodalom kapcsolatrendszerére irányuló kutatásokat pedig olyan jogtudósok lényegi tudományos vagy gyakorlati relevanciával nem rendelkező szabadidős tevékenységének tekintették, akik a kelletténél több szépirodalmat olvastak.

Posner irodalom-felfogása is leginkább ezt a szemléletet tükrözi, melyből következően, amíg a jogtudományos *status quo*-t senki nem igyekszik a szükségesnél nagyobb mértékben megváltoztatni, addig különösebb figyelmet nem is érdemel az egész: virágozzék minden virág.

Amint azonban irodalmi művek olyan értelmezései bukkannak fel jogtudomány címén, amelyek például a jog gazdasági elméletének morális megalapozottságát próbálják kikezdeni, vagy az irodalomnak a jogi oktatás rendszerébe történő integrálását szorgalmazzák, rámutatva annak addigi szűklátókörűségére, vagy irodalmi szövegeket is felhasználnak a fennálló jogi rend kritikájához stb., nos, abban a pillanatban azonnal komoly védelemre van szükség. S Richard Posner – átmenetileg – e feladat szolgálatába állítja önmagát.

Mindezek alapján egyáltalában nem meglepő Balkin azon kijelentése, miszerint Posner könyvének csak névlegesen témája a jog és az irodalom – már a könyv címében „félreértettnek” minősített – kapcsolata, valójában a szerző kísérlete – tényleg lenyűgöző tudásának és briliáns retorikájának valamennyi ereje – a „jog és gazdaság” megközelítés elméleti és intézményi pozícióinak védelmére irányul, s így válik részévé annak a tervszerű törekvésnek, amelynek jegyében Posner egész életműve megfogant, nevezetesen – hangozzék bármilyen furcsának is elsőre – a jog autoritása és a jogtudomány autonómiája védelmezésének.

A jog autoritásának koncepciójával és a jogtudomány autonómiájával szembeni kihívások szorosan összefüggnek az '50-es években domináns szerepet betöltő processzualista iskolával szembeni támadásokkal és a jogtudomány '60-as években lejátszódó interdiszciplináris fordulatával. Posnerre, aki 1962-ben végzett a Harvardon, mind a processzualista iskola, mind a nézeteivel szemben megfogalmazott támadások komoly hatással voltak. A processzualisták (Henry Hart, Herbert Wechsler stb.) eljárási jogszemlélete döntően a jog – s elsősorban a jogalkotás – politikától való függetlensége biztosításának érdekében fogalmazódott meg, mégha elfogadták is a jogi realizmus azon belátásait, hogy az igazságszolgáltatás nem lehet sem mechanikus, sem egészében apolitikus. A processzualista iskola hanyatlásával párhuzamosan az interdiszciplináris jogtudományi vizsgálódások térhódítása világossá tette a jogászok számára, hogy a jogi problémák kizárólag jogi kategóriák segítségével történő megragadása és megoldása többé nem lehetséges. Posner is

felismerte, hogy intellektuális példaképeinek célkitűzéseivel való minden egyetértése ellenére a jog önmagában többé nem képes a politikával szembeni autoritását és autonómiáját megőrizni, s a függetlenség egyáltalában lehetséges mértékének fenntartásához valamilyen külső segítségre szorul. Ez a felismerés nagyban magyarázza Posnernek a közgazdaságtan felé fordulását, ami a társadalomtudományok közül a legszigorúbbnak, a „legkeményebbnek” számított. Posner a közgazdaságtant az emberi viselkedés általános tudományaként fogta fel, s ebből az alapállásból kiindulva működött közre a jog egy olyan interdiszciplináris megközelítésének részletes kidolgozásában, amely a jogi autoritás és autonómia megőrzésének alkalmas eszközeként tűnt fel. A jog gazdasági elmélete hosszú időn keresztül domináns pozíciót töltött be az amerikai jogtudományban, s a tényleges igazságszolgáltatási gyakorlat jogszemléletére is komoly hatással volt. A '80-as években azonban a radikálisan új interdiszciplináris megközelítések, amelyek hirtelen legalább annyi és hasonlóan erőteljes mondandóval jelentkeztek a jogra vonatkozóan, mint a közgazdaságtan, vadonatúj kihívást jelentettek Posner számára. A feladat immáron a jog interdiszciplináris megközelítéseinek keretében a közgazdaságtan autoritásának megvédése lett, akár annak kimutatása révén, hogy az olyan diszciplínák, mint például az irodalom, sem a jog, sem a politika vonatkozásában releváns mondandóval nem rendelkeznek, a kortárs társadalmi-jogi problémák megoldásához semmilyen hasznosítható belátással nem tudnak szolgálni, vagy ha mégis, akkor azt az emberi viselkedés általános tudományaként meghatározott közgazdaságtan már régen elmondta.

Posner „jog és irodalom” könyvének ideológiája és stratégiája így válik láthatóvá: olyan módon kell az irodalmat és az irodalomtudományt is definiálni, hogy azoknak a lehető legkevesebb közül lehessen társadalmi és politikai kérdésekhez. Amennyiben ugyanis elismerjük az irodalom esetleges relevanciáját e kérdések tekintetében, azzal potenciálisan egyre közelebb engedjük a joghoz, s ez a közgazdaságtan számára „versenyhelyzetet” teremthetne.

Minél inkább megmarad az irodalom és tudománya apolitikusnak, minél inkább hozzáköthető a *l'art pour l'art* eszményéhez, annál „alkalmasabb” Posner céljaira. Ennek folytán minden egyes esetben, amikor egy irodalmi mű értelmezésében társadalmi-politikai motívumok is felbukkannak, rossz értelmezéseként ítéltetnek meg, s ugyanígy minden olyan irodalomelmélet, amely magában hordozza a társadalomkritika lehetőségét, rossz elméletnek

minősül a szerző szemében, vagy legalábbis olyannak, amely a kritikai gyakorlat meghatározó irányain kívül esik.³¹²

Ami a jog és az irodalom kapcsolatára nézve mindebből következik, könnyen kitalálható (s egyben ezek Posner könyvének fő tézisei): a jog felfogható ugyan egyfajta szövegvilágként, de sokkal inkább a társadalmi ellenőrzés rendszere, működésének vizsgálatára a társadalomtudományok alkalmasak, megítélése pedig etikai kritériumok szerint történik. Az irodalom ezzel szemben művészet, értelmezésének és értékelésének legjobb módszerei esztétikai természetűek. Saját irodalom- és jogszemléletét formalizmusként határozza meg az előbbi és pragmatizmusként (azaz egyfajta antiformalizmusként) az utóbbi esetében.³¹³

Tézisei kifejtésének retorikai stratégiája pedig lényegét tekintve olyan kategoriális dichotómiák létrehozására épül, melyek révén Posner nem egyszerűen egymással szembenálló erők küzdelmeként írja le a világot, hanem a fogalompárok által megjelenített értékek valamelyikét minden esetben privilegizált helyzetbe is hozza. Felvilágosodás és romantika, tudomány és babona, realizmus és utópisztikus álmodozás, megfontoltság és radikalizmus, rend és anarchia, érettség és józanság, illetve gyerekesség és lázadás, az autoritás tisztelete és vakmerő engedetlenség, apollóni és dionüszoszi, s végül a legfontosabb különbségtétel, amellyel tulajdonképpen az összes többi átfogható: értelem és érzelem. A valóság efféle megkonstruálásának megint csak fontos szerepe van Posner elméletében³¹⁴: a világnak ez az értelmi és érzelmi „újrafelosztása” nem egyszerűen az értelem és az értelemmel azonosítható dolgok melletti elkötelezettségét fejezi ki, de egyben alkalmas is mindazon jelenségek nem-racionális vonásainak elrejtésére, amelyeket Posner alapvetően az ész által vezéreltként határoz meg, továbbá saját elfogultságainak, előítéleteinek leplezésére is, amelyek így eltűnhetnek a tudomány, a természettörvények, a biológiai törvényszerűség, a közgazdasági elemzés, a logikus okfejtés, a semleges elvek stb. spanyolfalai mögött. Továbbá: a

---

³¹² Arról, hogy az irodalom-értelmezések szocio-kulturális tényezőinek ez a teljes figyelmen kívül hagyása mennyire érthetetlennek tűnik egy másik politikai és kulturális közegben mozgó szerző számára, s arról, hogy ez az eltérő közeg magát a „jog és irodalom” megközelítéseket is mennyire más jelentéssel és jelentőséggel ruhazza fel, érdemes elolvasni Terry Threadgoldnak az Ausztrál Jog és Irodalom Szövetség elnökének Posner-rencenzióját. TERRY THREADGOLD: Book Review, *Melbourne U. L. Rev.* 830 (1999)

³¹³ RICHARD A. POSNER: i. m. 7. p.

³¹⁴ Túl azon, hogy egyébként is kedves foglalatosságának tűnik az ellentétes tartalmú fogalompárok kidolgozása. Vö. STANLEY FISH: Don't know much about the Middle Ages: Posner on Law and Literature, *97 Yale L. J.* 777 (1988).

különbségtétel és azonosítás e metódusa kiválóan alkalmazható társadalmi intézmények és gyakorlatok vonatkozásában is: amennyiben a jogot sikerül az értelemmel azonosítanunk, már csak meg kell neveznünk, hogy mi az, ami az irracionális (érzelem, szenvedély) valamennyi negatív tulajdonságát magában foglalja – politika, irodalom, tetszés szerint –, elkerülve ezzel annak elismerését, hogy a jog is lehet irracionális, előítéletes, ideologikus, elnyomó, félelmetes, kiszámíthatatlan. Vagy éppen kafkai. Ideje vele is elbánni.

B. (KAFKA ÖRÖK – ÉS MARADJON IS AZ)

„No matter what work one hands Posner, it will turn out to be about maturity or, when that fails, private grief and despair.”

Robert Weisberg³¹⁵

„Most literature is about screwing up one's life in one way or another.”

Richard Posner³¹⁶

Ez utóbbi mondatot megismételném, hogy jobban halljuk. „Az irodalom nagyrészt arról szól, hogyan cseszi el valaki az életét így vagy úgy.” Igen sommás kijelentést engedett meg ezzel Posner magának, igaz, tudja ő ezt finomabban is. „Tönkreteszi az irodalmat, ha politikai küzdelmek szolgálatába állítjuk. Sokan úgy gondolják, hogy az irodalom megóvásának módja a XX. sz.-ban, ha XX. sz.-i problémákról szólóként kezeljük. De amiről az irodalom szól, azok az emberi létezés örök problémáinak és nem századunk politikai problémáinak sajátos megnyilvánulásai. Könnyen elhibázhatjuk, hogy mi teszi jellegzetessé az irodalmi műveket, ha propaganda-kiáltványokká alakítjuk azokat, még akkor is – vagy talán különösen akkor –, ha olyan égető kérdésekről van szó, mint a genocídium, a totalitarianizmus, a faji megkülönböztetés és a jogpolitika. Azzal, hogy ragaszkodunk a jog és az irodalom különválasztásához, még kölcsönhatásaik felderítése során is, mindkét területet

---

³¹⁵ ROBERT WEISBERG: Law-Literature Enterprise, 1 *Yale J. L. & Human.* 1, 25 (1988)

³¹⁶ RICHARD A. POSNER: i. m. 3. p.

segítünk megóvni.”³¹⁷ S bár ezen állítások közül többel feltétlenül egyetérthetünk – jobb, ha az irodalom nem politikai propaganda és jobb, ha nem használja a politika eszközként –, azt is kell látni, hogy Posner ugyan az irodalom valamiféle szentségének védelmezőjeként igyekszik feltüntetni magát, állításai legalább annyira irányulnak a jog érinthetlenségének fenntartására is. Ennek érdekében próbálja az irodalmat olyanként meghatározni, mint ami kizárólag az emberi létezés örök kérdéseivel foglalkozik és meggyőzni az olvasót, hogy minden, amit nagy irodalomként tartunk számon, nem értelmezhető helyesen napjaink társadalmi-politikai – vagy adott esetben jogi – problémáinak kontextusában. (Az önmagában véve is érdekes kérdés, hogy Posner mit is tart „nagy” irodalomnak. Nem mintha akár az irodalmiság meghatározásáról, akár az irodalmi kánonok alakulásáról szóló könyvtárnyi irodalomban sokat számítana az ő szava, de mivel deklarált szándékával ellentétben – miszerint a kanonikusság kérdésével nem kíván részletesen foglalkozni³¹⁸ – legalábbis a „jog és irodalom” kánonjának körülhatárolására irányuló erőfeszítés áthatja az egész írást. A kísérlet nem érdektelen, különösen, hogy összefüggésbe hozható mindazzal a hihetetlenül erősen átpolitizált vitával és kultúrháborúval, ami a ’80-as-’90-es évek fordulóján az irodalmi kánonok tekintetében bontakozott ki az Egyesült Államokban.³¹⁹ Szóval: Posner szerint azok az irodalmi alkotások tekinthetők kanonikusnak, azaz a valaha létrejött valamennyi szöveg közül kiemelkedőnek, amelyek az irodalmi piac versenyében életképesnek bizonyultak, túléltek évtizedeket és századokat, tehát kiállták az idők próbáját. Márpedig az irodalmi piac „[...] azokat a munkákat kedveli, amelyek általános érvényűek, univerzálisak. Azok a munkák, amelyek lényegileg helyi érdekűek – s a legtöbb, a jogászok szemében komolyan a jogról szóló munka ilyen –, nem boldogulnak valami jól ebben a versenyben.”³²⁰ Ami tehát általános érvényű és az örök kérdésekre vonatkozik, az nagy és kanonikus, ami viszont másról – mint például a jogról – szól (vagy szólhatnak értelmezései), az csak igen korlátozott érdeklődésre tarthat számot s el fog bukni, és ez sajnos a piac – *miszerint az élet* – kíméletlen törvényszerűsége.

A túlélés és versengés metaforái egyébként is nagyszerűen illeszkednek Posner világképébe, aki minden emberi viselkedést a piaci viselkedés és minden történést a piaci történések analógiájára képzel el.

---

³¹⁷ Uo. 356–357. p.

³¹⁸ Uo. 20. p.

³¹⁹ Ehhez lásd FARKAS ZSOLT: Kánonvita és kultúrháború az Amerikai Egyesült Államokban, In: *Most akkor*, Filum Kiadó, Budapest, 1988., 5–37. p.

³²⁰ RICHARD A. POSNER: i. m. 15. p.

Ez a darwiniánus irodalomszemlélet szintén kedves a közgazdaságtannak – lévén az az evolucionárius biológiával eleve szoros kapcsolatban –, ráadásul lehetőséget nyújt Posnernek arra, hogy a véleménye szerint igazán irodalomnak tekinthető művek általánosságát (s ezzel együtt a kortárs társadalmi és politikai kérdések vonatkozásában megmutatkozó irrelevanciáját) a művek immanens sajátosságának tekintse, elzárkózva így attól, hogy legalább részben azon szemlélet- és olvasási módok sajátosságaként kezelje, amelyekkel az egymást követő nemzedékek kánonalakító „értelmezői közösségei” a műveket megközelítették.

Így az irodalmi kánonok alakulása – éppúgy, mint az ezeket kitevő művek mindegyike – szocio-kulturális tényezőktől független, a piac és az idő akarata természeti törvényszerűségként érvényesül. Ezzel nincs mit tenni, az árral szemben ne is akarjunk úszni, az irodalom és értelmezései, ha jót akarnak, tartsák inkább távol magukat a társadalmi-politikai-jogi kérdésektől, különben el fognak tűnni a múltnak mélységes mély kútjában.)

Ami pedig a nagy irodalom tematikáját illeti: Robert Weisberg is megjegyzi, hogy Posner minden klasszikust úgy olvas, mintha mindegyik valamilyen kollektív *Bildungsroman* volna, s mindegyik voltaképpen tárgya az „érettség” lenne, akár egy társadalmé, akár a „főhőse”. Vagyis minden arról szól, hogy az értelem előbb-utóbb győzedelmeskedik, a rációnak megfelelő viszonylatrendszerek alakulnak ki, aki/ami pedig mindennek ellenáll, szükségszerűen bukásra van ítélve. (Gombrowicznak nyilván lenne ehhez néhány szava.³²¹) Ehhez képest a jog esetleges témája az irodalomnak, gyakori előfordulása „statisztikai jelenség”, jelentése az esetek túlnyomó többségében szimbolikus, a bíróságok és tárgyalótermek pedig éppoly közönséges színterei a cselekménynek, mint az iskolák, télikertek vagy szobabelsők.

Kafka. (Tisztában vagyok vele, hogy a cím ígérete szerint a jelen fejezet e részének Richard Posner Kafka-értelmezéséről kellene szólnia – fog is –, de a fentieket, nevezetesen, hogy milyen tényezők határozzák meg Posner Kafka-interpretációját és miként, sokkal érdekesebbnek tartom, mint magát a meglehetősen lapos olvasatot, amelynek tartalmát az eddigiekből többé-kevésbé ki is lehet találni.) Posner „jog és irodalom” könyvében Franz Kafkának két szempontból is kitüntetett szerep jut. Egyrészt: Kafka irodalmi teljesítménye az ízlésítéletek valamennyi különbsége ellenére vitathatatlanul a legnagyobbak közé tartozik a

---

³²¹ Vö. WITOLD GOMBROWICZ: *Ferdydurke*, Magvető, Budapest, 1982. (ford. KERÉNYI GRÁCIA), illetve EÖRSI ISTVÁN: *Időm Gombrowiczcsal*, Pesti Szalon Könyvkiadó, Budapest, 1994., különösen 229–234. p.

XX. században, s ezt saját preferenciáitól függetlenül Posner is tudja; ráadásul az egész világirodalomban – mégha ez valamelyest mást is jelent *itt*, mint *ott* – talán Kafkának van a legtöbb köze a joghoz: maga is jogot végzett, jogászként dolgozott egész életében, műveinek a jog – Posner szerint ugyan csak látszólag – állandóan visszatérő témája. Mindezek Kafka életművét a „jog és irodalom” kutatások számára központi jelentőségűvé avatják – nem véletlen, hogy talán az egy Shakespeare kivételével ő a legtöbbet tárgyalt szerző –, így amennyiben Posnernek sikerülne bebizonyítania, hogy a jog szerepe az életműben tulajdonképpen mellékes, mert a művek valami egész másról szólnak, akkor igen komoly lépést tehetne a „jog és irodalom” mozgalom semlegesítésének irányában, hiszen ha még Kafka sem, akkor ugyan kicsoda. Másrészt: Posner egész jogelmélete ellen a ’80-as években a legélesebb és legnagyobb visszhangot kiváltó támadást Robin West intézte azzal a már említett tanulmányával, amelyben rámutat a gazdasági jogelmélet morális megalapozottságának problémáira, s ennek során végig Kafkára hivatkozik. Az a tény, hogy Posner egy, az általa képviselt jogelmélettel szembeni támadás okán kerül kapcsolatba a „jog és irodalom” elméletével valamint Kafka írásaival, és ennek kapcsán kezd el mindezzel komolyan foglalkozni, eleve meghatározza értelmezői pozícióját.

Védekezésre kényszerül másokkal szemben, s ez a szerencsétlen körülmény egyben hozzájárulhatott ahhoz, hogy Posner többnyire – nevezzük így – negatív olvasatokat produkál, azaz beérni látszik annyival, hogy mind West interpretációjáról, mind másokéről, akik úgy gondolják, hogy Kafkának valóban van mondandója a jogról (is), megpróbálja bebizonyítani, hogy tévesek. Ettől eltekintve azonban semmilyen eredeti értelmezéssel nem áll elő. (Tanácstalanságát mutatja az is, hogy értelmezésének mennyiségileg nagyobb részét teszi ki az általa tárgyalt két írás, *A fegyencgyarmaton* című elbeszélés és *A per* cselekményének összefoglalása, s legyen bármily bőséges a jegyzetapparátus, az ilyesmit már egy érettségi dolgozat esetében is rossz néven szokás venni.)

A fegyencgyarmaton-nal kapcsolatban hiányosnak és erőtlennek tarja Lida Kirchberger arra irányuló kísérletét, hogy az elbeszélést a jog olyan allegóriájaként kezelje, amelyben az ítéletvégrehajtás eszközeül szolgáló szerkezetet az igazságszolgáltatás gépezetének szimbólumaként ragadja meg, szétesését pedig annak jelképeként, hogy a mechanikus, lelkiismeretlen és minden diszkréciót nélkülöző igazságszolgáltatás lehetetlen.³²² Posner

---

³²² LIDA KIRCHBERGER: *Franz Kafka's Use of Law In Fiction: A New Interpretation of In der Strafkolonie, Der Process, and Das Schloss*, Peter Lang, New York, 1986.

szerint ez a megközelítés hibás, mert nem képes magyarázattal szolgálni a tiszt személyiségére és arra a pátozra nézve, amellyel a tiszt a gépezet működését ecseteli, majd szemlélteti, sem arra, hogy a gépezet nem alkot szabályokat, nem vizsgál tényeket, nem hoz ítéleteket, azaz semmi olyat nem tesz, ami egy jogrendszer szükségszerű eleme.

Elhibázottnak tekinti továbbá mindazokat az értelmezéseket – *A fegyencgyarmaton* és *A per* esetében egyaránt –, amelyek Kafka írásaiban a totalitárius diktatúrák és jogrendszerek működésére vonatkozó próféciákat látnak. Egyrészt azért, mert – annak ellenére, hogy a Kafka-írásokban szereplő eljárások és a történetileg megvalósult diktatúrák igazságszolgáltatásainak párhuzamát elismeri – a totalitárius rendszerek lényegi sajátosságai hiányoznak mind az elbeszélés, mind a regény által megjelenítettekől. Erről könnyen meggyőződhetünk – mondja Posner –, ha semmi mást nem teszünk is, mint összevetjük a Kafka által elképzelt igazságszolgáltatásokat a például Arthur Köestler *Sötétség délben* című regényében szereplő szovjet viszonyokkal. Másrészt azért, mert *A per* – minden autentikus jogi vonatkozása ellenére – jelentős mértékben különbözik a '20-as, '30-as évek dokumentarista regényeinek (Malraux, Orwell, Dos Passos stb.) műfajától. Ez utóbbi regények – ellentétben *A per*-rel – történetileg pontosan behatárolható helyen és időben játszódnak, felismerhetően valós politikai és igazságszolgáltatási viszonyok közepette. A lényegi különbség a politikai vonatkozás hiányában áll: sem Josef K.-nak nincsenek politikai elkötelezettségei, de a vele szemben eljáró bíróság sem része semmilyen, állami szinten működő megfélemlítési rendszernek. *A per*-rel kapcsolatban Theodor Ziolkowski értelmezését is irrelevánsnak tekinti, aki – mint később részletesen látni fogjuk – megpróbálta Kafka regényét összefüggésbe hozni a századforduló osztrák-magyar büntetőjogi reformvitáival, a regénybeli eljárást pedig az 1852-es osztrák Büntető Törvénykönyvvel. Posner ellenvetései azonban kimerülnek annyiban, hogy megállapítja: (1). Ziolkowski eljárása gyanús, mivel a befejezetlen regény kéziratából később kimaradt és töredékes fejezetekre is támaszkodik okfejtése során; (2). a létrejött interpretáció *A per*-t „ezoterikus történelmi relikviává” fokozza le, s egyben „dögunalmassá” teszi³²³, ráadásul amit Ziolkowski csinál, az sokkal inkább jogtörténet, mint „jog és irodalom”, mivel figyelmének középpontjában mindig a jogfejlődés egy-egy krízishelyzete áll, és csak mellékesen ezek irodalmi vetülete. (A későbbiekben igyekezni fogok bemutatni, hogy ez nem egészen így van, és szerintem az sem véletlen, hogy Ziolkowskit mindössze egy terjedelmesebb lábjegyzet keretében próbálja Posner elintézni, ami fölött az olvasó figyelme esetleg egyébként is elsikkad.)

---

³²³ RICHARD A. POSNER: i. m. 130. p.

Mit tud mindezek helyére maga Posner állítani? Nem sokat. Nem kívánja ugyan tagadni, hogy *A per* a jog vonatkozásában is érdekes lehet –, „*I do not mean that The Trial is devoid of legal interest.*”³²⁴ –, de az egyetlen, amit konkrétan meg is nevez, az annak a tapasztalatnak a közvetítése, amely a laikus ügyfélé lehet, amint kapcsolatba kerül egy számára teljesen kiismerhetetlen rendszerrel és azzal az érthetetlen nyelvvel, amit a jog és a jogászok beszélnek. Különösen az utóbbiak – lásd *A per* Huld-epizódját –, akik tevékenységüket olyan jogi halandzsa („*legal mumbo-jumbo*”) mögé rejtik, ami a beavatottság, a mindent tudás és a hatalom privilegizált státuszát biztosítja számukra. Ettől eltekintve azonban Posner szerint Kafka írásai egészen másról szólnak, s meg is mondja, hogy miről.

A fegyencgyarmaton egy olyan emberről – a tisztről –, aki képtelen a világot meggyőzni a rögeszméjévé vált küldetésűdátának középpontját képező feladat fontosságáról, és képtelen mindennek közvetítésére megfelelő kommunikációs viszonyt létesíteni a környezetével, aminek következtében a „modern ember metafizikai léptékű” elszigeteltségéről győződhetünk meg Kafka olvasása során, s képessé válunk szánalmat érezni még egy olyan szörnyeteg iránt is, mint a fegyencgyarmat tisztje, lévén, hogy átérezhetjük az ember képtelenségét arra, hogy terveit és szenvedélyeit másokkal megossza. *A per* – amelyben a regény vázát adó egész bírósági eljárás csak egy ugyanolyan „*tipikusan kafkai beteges vicc*” (sic!), mint Gregor Samsa ébredése *Az átváltozás*-ban – lényege pedig K. hiábavaló kísérlete arra, hogy emberi jelentést találjon az univerzumban, amit a bíróság jelképez, s „amit nem azért hoztak létre, hogy az embert szolgálja és érthető legyen számára”, s ami ehhez képest „személytelen, kegyetlen, megtévesztő és megfoghatatlan.”³²⁵ Hát – *it is so ordered* – ennyi.

---

³²⁴ Uo. 135. p.

³²⁵ Uo.

KAFKA ALÁSZÁLL AVAGY ROBIN WEST (ÉS POSNER MÉEGYSZER)

A. (EGY HÖLGY ARCKÉPE)

„*She is – in short – a romantic.*”

*Richard A. Posner*³²⁶

„[...] *might be something worse – a crit.*”

*David Ray Papke*³²⁷

Robin West Kafka-értelmezésének háttérében azok a jogelméleti – bár többek véleménye szerint jogelméletnek álcázott politikai-ideológiai – fejtegetések állnak, amelyek egyben *Narrativitás, autoritás és jog* című könyvének alapkoncepcióját is szolgáltatják.³²⁸ Az egész könyv arra irányuló kísérletként ragadható meg, hogy megalapozza a napjaink nyugati típusú társadalmában – persze, nyilván elsősorban az Egyesült Államokban – fennálló jogi rend és kultúra „humanista”, azaz a humaniórákat és ezek jellegzetes metodológiai eljárásait segítségül hívó kritikáját. West kiindulópontja az a véleménye szerint a kortárs amerikai jogtudományi körökben általános nézet, miszerint a jog nemcsak azt az üzenetet közvetíti címzettjei számára, hogy a szabályoknak engedelmeskedni kell, hanem azt is, hogy e szabályok alapvetően igazságosak, a jog intézményei és eljárásai döntő többségükben morálisan problémátlanok; illetve, hogy a jognak nemcsak a szankciótól való félelmünkben engedelmeskedünk, de azért is, mert hajlunk arra, hogy fogalmait, előírásait, eljárásait erkölcsi szempontból helyesnek tartsuk. Ennek következtében a jog egyfajta morális autoritással bír meggyőződéseink felett, és ez a jog erkölcsiségére vonatkozó értékelésünkön túl komoly mértékben befolyásolja azon morális vélekedéseink tartalmát is, amelyek éppen ennek az értékelésnek is az alapját képezik. Amennyiben pedig valóban ez a helyzet, megkérdőjeleződik a jog morális megalapozottságú kritikájának lehetősége, illetve előáll az a

---

³²⁶ RICHARD A. POSNER: i. m. 204. p.

³²⁷ DAVID RAY PAPKE: *Problems with an Uninvited Guest: Richard A. Posner and the Law and Literature Movement*, *Boston U. L. Rev.* 1067, 1071 (1989)

³²⁸ ROBIN WEST: *Narrativity Authority and Law*, Ann Arbor, The University of Michigan Press, 1993.

– West kifejezésével – „kritikai dilemma”, ami kérdésként megfogalmazva a következőképpen szól: hogyan lehetséges morális szempontból kritikát gyakorolni a fennálló jogrenddel és jogi kultúrával szemben annak ellenére, hogy ezek eleve erőteljesen meghatározzák erkölcsi ítéleteinket? Erre a kérdésre West szerint sem a jogi pozitivizmus elmélete, sem a ’70-es, ’80-as évek kritikai jogi mozgalma sem tudott megfelelő válasszal szolgálni.³²⁹

A jogpozitivizmus megragadt a jog és az erkölcs egymástól való elválasztásának kísérleténél, annak kérdésével viszont nem foglalkozott, hogy a jog esetleges morális kritikájának alapját képező meggyőződések tekintetében miként küszöbölhető ki magának a jognak a hatása. A kritikai jogi mozgalom képviselői pedig kimutatták ugyan, hogy a jogra és a jogi kultúrára irányuló kritika lehetőségei milyen mértékben korlátozottak annak a ténynek köszönhetően, hogy erkölcsi vélekedéseink részben éppen e kultúra termékei, valamint azt, hogy miként képes így a jog még kritikusai és „áldozatai” szemében is legitimálni önmagát a legmélyebb szinten, de ennél ők sem jutottak tovább. Mindezekhez képest a dilemma fennáll: lehetséges-e a kívülálló nézőpontjának megteremtése, létezik-e erkölcsi tudatunknak olyan része vagy tapasztalatainknak olyan területe, amely a jog morális autoritásától viszonylag érintetlen?

Ezen a ponton fordul West a humaniórákhoz, melyeknek tradicionális módszerei – azaz narratív szövegek írása, olvasása, illetve az ezekkel kapcsolatos fogékonyság fejlesztése – szerinte legalábbis részleges válasszal szolgálhatnak a „kritikai dilemmára”, ahogy ezeknek történetileg mindig is fontos szerepük volt a társadalmi, politikai és jogi kriticismus megalapozásában.

A humaniórák – s ezek közül is elsősorban az irodalom – foglalják magukban azokat a narratívákat, amelyek az emberi természetet a legérzékletesebben ábrázolják, s így kiindulópontot jelenthetnek egy olyan kritériumrendszer kidolgozásához, amely mérceként szolgálhat a jog morális kritikájához és az eddigi kritikai gyakorlat alapját képező, reflektálatlan morális meggyőződések felülvizsgálatához egyaránt. (Olyan meggyőződésekről van szó, amelyek arra a kérdésre vonatkoznak, hogy milyennek kellene lennie a jognak – hatékonynak, méltányosnak, büntetőnek, dialogikusnak stb. –, s amelyek felülvizsgálatának folyamata annak a felfedésében áll, hogy az említett lehetséges célok, illetve a jogszabályok, amelyek e célkitűzéseket megtestesítik, mennyiben tükrözik és szolgálják a humaniórák

---

³²⁹ Uo. 4–6. p.

narratíváiban kifejezésre jutó általános emberi törekvéseinket, céljainkat, egyéni és közösségi lehetőségeinket.) West szerint a humaniorák három irányban nyújthatnak segítséget e kísérlethez.³³⁰ (1.) A klasszikus és a kanonikus irodalom – nem is beszélve az irodalom e státuszt még el nem nyert alkotásairól – az emberi természet olyan leírásával szolgál, amely – minden posztmodern ellenkezéssel szemben – univerzálisnak nevezhető, s amellyel szembesíthetők a társadalom meghatározó csoportjainak morális vélekedései, töltsenek be azok akár apologetikus funkciót a jog vonatkozásában, vagy irányuljanak éppen annak kritikájára. (2.) A narratív jogtudomány összefoglaló néven ismertté vált törekvések révén vizsgálható a történetmondás (*storytelling*) és -hallgatás jelentősége a jogfejlesztés tekintetében, nevezetesen annak a tervnek a keretében, hogy a jogtörténet hagyományos kirekesztettjei – nők, szegények, faji, nemi, etikai kisebbségek – számára igazságosabb és emberibb társadalmi világot lehessen teremteni a jog segítségével is. (3.) Nemcsak az irodalom olvasható egy adott jogrendre és kultúrára vonatkozó közvetlen vagy közvetett kritikaként, de a konvencionális jogtudomány keretében elmondott narratívák is kezelhetők irodalomként, hozzájárulva ezzel a jog és az ahhoz fűződő viszonyunk mélyebb megértéséhez.

Jelen pillanatban – és Kafka műveinek jogirodalmi olvasatai szempontjából – e fenti lehetőségek közül az első az érdekes. West Kafka írásaira támaszkodva vizsgálja azt a meggyőződést, ami explicit módon a jog gazdasági elméletéhez kötődik, de általában jellemző a liberális legalizmus jogszemléletére is, miszerint adott jogszabályok és jogrendszerek, valamint mindazon műveletek, amelyeket magukban foglalnak, mindaddig morálisan helyesnek, igazságosnak tekinthetők, amíg konszenzuálisak, azaz az érintett személyek kifejezett, hallgatólagos vagy feltételezett beleegyezésén nyugszanak.

E meggyőződés szerint demokratikus társadalmakban csak olyan változásokhoz adjuk beleegyezésünket, amelyek jólétünket vagy az osztálytársadalmi jólétet növelik, így mindazok a jogszabályok, jogrendek és tranzakciók, melyek konszenzuálisnak tekinthetők, nyilvánvalóan a jólét általános növekedését segítik elő, ennek köszönhetően pedig erkölcsi szempontból védhetők, jelentős mértékben hozzájárulva ezzel például a tulajdonjog vagy a szerződések joga jelenlegi rendszerének immunissá tételéhez mindenféle kritikával szemben. West szerint ez az érvelés mélyen problematikus még a kifejezett beleegyezést megjelenítő ügyletek esetében is, leginkább azért, mert magának a beleegyezés aktusának a természetéről nem mond semmit. West Kafka műveiben látja a „behódolás szabadsága” szubjektív

---

³³⁰ Uo. 8–11. p.

tapasztalatának azt a megjelenítését, amely révén visszautasítható a jog gazdasági elmélete vagy a liberális legalizmus által bejelentett igény a konszenzuális joguralmak és intézmények morális igazolására. Megpróbálja meggyőzni az olvasót, hogy az említett megközelítések által még kétely nélkül konszenzuálisnak tekintett ügyletek esetében sem szükségszerűen valósulnak meg az általuk feltétlen pozitívumként és öngazolásuk alapjaként kezelt értékek: sem a jólét-növekedés, sem az egyéni autonómia erősödése.

B. (KONSZENZUÁLIS ÜGYLETEK – AZ ÉHEZŐMŰVÉSZ ÉS A TÖBBIEK)

„It may be true, as Bentham thought, that „all man calculate”. It is not true, as Posner blithely assumes that all man calculate all of the time.”

*Robin West*³³¹

„Csaknem úgy érződik, mintha azt mondanák mifelénk az emberek: - Nos hát elvetted mindenünket, amink volt, kérlek vegyél hozzá minket magunkat is.”

*Franz Kafka*³³²

„But the characters in Kafka’s fiction are not typical Americans.”

*Richard Posner*³³³

Adott két világ – egyik sem létezik –, s Robin West megpróbálja őket összehasonlítani. Az egyik Richard Posner steril, teoretikus és – végső soron – boldog világa, melynek szereplői aszerint viselkednek, ahogy Posner rakosgatja őket a *The Economics of*

---

³³¹ Uo. 75. p.

³³² FRANZ KAFKA: Az elutasítás, In: *Elbeszélések*, Európa Kiadó, Budapest, 1973., 419. p.

³³³ RICHARD A. POSNER: i. m. 199. p.

Justice lapjain.³³⁴ A másik Franz Kafka tragikus és ironikus világa, melynek szereplői léptenyomon elvesznek saját életük rémálmai között. *Kevésbé poétikusan:*

Richard Posner érvelése – legszűkebb értelemben véve – annak alátámasztására irányul, hogy a bírói döntések meghozatalának vezérelve a jólétmaximalizálásra-törekvés kell, hogy legyen. E törekvés azonban nemcsak a bírói döntések, de minden piaci ügylet és jogintézmény esetében is morális szempontból vonzó, lévén, hogy az egyéni autonómia növelését segítik elő. Azokat az ügyleteket tekinti ugyanis jólét-maximalizálóknak, amelyekhez az érintett felek – még az ügylet által helyzetükben hátrányosan érintettek, azaz a „vesztesek” is – hozzájárulásukat/beleegyezésüket adták. Ily módon, ha a jólét-maximalizálás és az egyéni autonómia megvalósulása között e reláció valóban fennáll, ezen ügyletek korántsem csak az erkölcsi szempontból talán kevésbé tetszetős utilitáriánus alapokon igazolhatók, de ettől függetlenül, az egyéni autonómia kiteljesedésére való hivatkozással is.

Posner három osztályba sorolja a jólét-maximalizáló ügyleteket³³⁵: (1.) olyan tranzakciók, amelyek harmadik személyekre nincsenek kihatással, (2.) olyanok, amelyek érintenek ugyan a feleken kívül másokat is, de azok valamikor a konkrét ügyletet megelőzően már hozzájárulásukat adták esetleges veszteségeik bekövetkeztének kockázatához, (3.) olyan tranzakciók, amelyek megvalósulását nem-piaci természetű jogintézmények befolyásolják. A három ügylet-típus mindegyikéhez különféle beleegyezések meglétét feltételezi Posner: az első kategóriához a felek kifejezett, a másodikhoz az érintettek hallgatólagos, a harmadikhoz szintén az érintettek mindegyikének – még az aktuálisan rosszabb helyzetbe kerülőknek is – a feltételezett, hipotetikus beleegyezése tartozik. Így a jólét-maximalizáló ügyletek mindhárom típusának esetében kimutatható az érintettek – nyertesek és vesztesek – mindegyikének valamiféle beleegyezése, legyen az ügylet következménye akár nyereség, akár veszteség. Ennek következtében Posner szerint a jólét-maximalizáló ügyletek morális igazolásához nincs szükség sem a tranzakciók haszon-maximalizáló jellegének, sem a Pareto-minimum teljesülésének bizonyítására, mivel konszenzuálisak lévén mindenképpen erősítik az egyéni autonómiát.

West szerint Franz Kafka fiktív világa jelentős mértékben hasonlít Posneréra, különösen abban a tekintetben, hogy mindkét világ szereplőivel jobbra olyan dolgok történnek, amelyekhez beleegyezésüket adták. Kafka figurái is számos személyes természetű

---

³³⁴ RICHARD A. POSNER: *The Economics of Justice*, Cambridge, MA., Harvard University Press, 1981.

³³⁵ Uo. 92–99. p.

piaci vagy jogügylethez járulnak hozzá önként, aminek következményeivel a későbbiekben szembesülnek. Kifejezett beleegyezésük figyelhető meg több esetben lealacsonyító és megalázó üzleti, munkahelyi vagy épp szexuális tranzakciók tekintetében. Más esetekben önként beletörődnek jövőbeli veszteségeik kockázatába, mintegy hallgatólagosan hozzájárulnak mindenféle veszteséghez, amit jólét-maximalizáló ügyletek okozhatnak számukra. S szintén Posner szereplőéhez hasonlóan Kafka alakjainál is kimutatható hipotetikus beleegyezésük megléte egy sor nem-piaci jogi norma vonatkozásában, legyen szó akár büntetőjogról vagy eljárásról, akár magáról a joguralom adott rendszeréről. Mindezek következtében – mondja West – a beleegyezés valamilyen formájának állandó jelenléte azt eredményezi, hogy mindkét világban eltűnnek a határok sorsszerűség és választás, szabadság és kényszer, hatalom és szegénység között: rabok és börtönőrök, urak és szolgák, bűnözők és törvénytisztelő polgárok egyaránt olyan sorsokhoz jutnak, amely felett nincs ellenőrzésük, olyan világban élnek, amely saját választásuk eredménye ugyan, de amelyet épp e választások folyamánaként nem képesek megváltoztatni. Mindkét világ morális kulcsa: a beleegyezés.

Mindkét világban a szereplők tulajdonképpen csak éppen azt kapják, amiről azt hiszik, hogy akarták. Mindezzel együtt: Posner világa kiegyensúlyozott és ideális, Kafkáié rémisztő és abszurd, minden hasonlóság ellenére kevésbé különbözik két világ annyira egymástól, mint kettejüké. Hogyan lehetséges ez? West szerint éppen e különbségek radikalitása mutat rá a két világ lényegi azonosságára: Kafka fikciója értelmezhető úgy, mint Posner normatív természetű elképzeléseinek drámai megjelenítése. Posner amellett érvel, hogy a beleegyezés morálisan mindent legitimál, Kafka megmutatja az átélés szubjektív tapasztalatát, azt, hogy milyen lehet egy ekként legitimált világban élni. Az alapvető eltérés forrásaként pedig West a két szerzőnek az emberi természetre vonatkozó teljesen eltérő megközelítését jelöli meg. Posner szereplői végletesen egoisták, pszichológiai szempontból pedig legalább annyira egyszerűek, mint az erkölcsi szabály, amely szerint élnek. E világ alakjait – legyenek bűnözők, bírák, törvényhozók, szerződő felek, akárkik – egyetlen szempont vezérli: önnön jólétük lehető leggyorsabb mértékű növelése, s amennyiben ügyleteiket megelőzően kellő tájékozottsággal, információval rendelkeztek a választási lehetőségekről, illetve a vállalandó kockázatról, dolguk végeztével elégedettek, illetve azok kell, hogy legyenek.

Ezzel szemben Kafka szereplői javarészt nem azért tesznek bármit is, hogy jólétüket előmozdítsák, hanem azért, mert azt mondták nekik, arra utasították őket, azt várják el tőlük, hogy meghatározott módon cselekedjenek, sőt, gyakran kifejezetten vágynak arra, hogy mondják meg nekik, utasítsák őket arra, hogy mit tegyenek; szükségük van valamilyen utasításra, s többször fáradhatatlanul keresik azt, hogy végül behódolva eleget tehessenek a

kívánalmaknak. (S ennek ellenére: Kafka szereplőinek szubjektív világa sokkal inkább felismerhető lehet számunkra, mint Posner minden körülmények között racionális, önmaguk jólétének megteremtésére koncentráló alakjaié, hiába, hogy Kafka világa – általában – egy tér- és időkoordinátáitól megfosztott rémálomszerű hely, míg Posner szereplőinek külső körülményei a kortárs piaci társadalmak mindennapjai és legegyszerűbb ügyletei.) *Kevésbé általánosan:*

B/1: A KIFEJEZETT BELEEGYEZÉS AKTUSAI:

EGY MUTATVÁNYOS, EGY ASSZONY, EGY BANKÁR

A felek kifejezett beleegyezésén nyugvó ügyletek képezik a jólét-maximalizáló tranzakciók legerősebb formáját, és morális szempontból is ezek tűnnek a leginkább problémátlannak, különösen, ha ezen ügyletek háttereként elfogadjuk Posner azon állítását, hogy nincs okunk feltételezni, hogy az emberi viselkedés alapvető természete ne racionális volna.³³⁶ Kafka írásai számos esetben ábrázolnak olyan önkéntes piaci ügyleteket, amelyek a kifejezett beleegyezés követelményeinek tökéletesen megfelelnek. *Az éhezőművész* története is lecsupaszítható hasonlóan kifogástalanul konszenzuális ügyletek sorára; az éhezőművész eminens posneriánus vállalkozó, közönsége pedig posneriánus fogyasztókból áll. A főhős professzionális művész, aki önkéntesen éhezik előbb impresszáriója, majd egy cirkusz igazgatóságának irányítása mellett, akik igyekeznek nyereségre szert tenni az attrakció révén, amelyre hol nagyobb, hol kisebb közönség jegyet vált. Nincs olyan ügylet a történetben, ami ne az érintett felek kifejezett hozzájárulásával történne, következésképp az eseményeket a posneri követelményeket kielégítőnek kell tekintenünk, olyan tranzakciók együttesének, amelyek résztvevői jólétüket növelik, s amelyek egyéni autonómiájuk erősödéséhez is hozzájárulnak. Mindez fennáll még abban a pillanatban is, amikor szabad akaratának érvényesítéseként az éhezőművész az éhhalálig kitart elhatározása mellett. Időközben a közönség érdeklődése is érezhetően megcsappant a mutatvány iránt, tehát sem ők, sem a cirkusz nem vesztett semmit a halálával: nem jártak rosszabbul, és látszólag minden úgy történt, ahogy történnie kellett.

Mégis abszurd volna Kafka elbeszélését efféle ideális piaci viszonyokat megjelenítő meseként olvasni: *Az éhezőművész* tragikus történet, a címszereplő cselekedetei – minden

---

³³⁶ Uo. 237. p.

önkéntességük ellenére – tragikusak, a többieké nyilván nem, de morális szempontból azok sem tekinthetők feltétlenül attraktívnak. Az éhezőművész az identitásának megerősítéseként kezelt választások pillanataitól eltekintve nemhogy jólétét nem növeli, de tönkreteszi magát, autonómiájának kiteljesítése helyett pedig rögeszméjének rabjává válik, még a szó legkonkrétabb értelmében is, lévén, hogy élettere egyetlen ketrecbe korlátozódik. Ezzel együtt az éhezést és a még tovább éhezést minden egyes pillanatban tökéletesen önkéntes és szabad választásként éli meg, még önmaga elpusztításának ellenében is – pedig ő sem tagja „az öngyilkosok klubjának”³³⁷ –, azonban a cselekedetei, ügyletei formális konszenzualitásának háttérben rejlő motiváció-komplexumot bajosan lehetne a posneri jólét-maximalizálás általános törvényszerűségére visszavezetni.

Ami pedig a többiek viselkedését illeti: West szerint látszólag ezek is teljes összhangban állnak Posner ideális világával. Abban, ahogyan az éhezőművészhez viszonyulnak, az egyéni autonómia iránti tisztelet megnyilvánulását is láthatnánk, valójában azonban inkább a közösség tagjainak nemtörődömségéről, vagy – West kifejezésével – „morális bukásáról” van szó.³³⁸

Ezen túl Kafka regényei és elbeszélései a felek kifejezett beleegyezésén nyugvó ügyletek egyéb típusainak is drámai leírását adják számos alkalommal ugyanazon konszenzuális ügyletek szubjektív átélésének megjelenítése révén, amelyeket Posner külső, formális nézőpontból ábrázol. Mindkettőjüknél megjelenik például a munkahelyi hierarchiába betagozódó, munkáját a munkaadónak eladó munkavállaló/alkalmazott alakja, de az ábrázolások drasztikusan különböző nézőpontokat elevenítenek meg. Kafka írásaiban a munkahelyi viszonyok sem bírnak pozitív morális tartalommal, hanem ellenkezőleg, az alkalmazott helyzete gyakran megalázónak, visszataszítónak, tragikusnak tűnik. A *per* egyik jelenetében K. észreveszi, amint a letartóztatására kirendelt és később általa bepanaszolt két egyenruhás őrt megkorbácsolja felettesük, aki maga is egy felettes megbízó autoritás kegyelmétől függ. A munka világa Kafkánál ha nem is feltétlenül mindig ehhez hasonló kíméletlen, fojtogató hierarchikus viszonyok képében jelenik meg, a morális szempontból helyeselhetőség képzete sem kapcsolódik hozzá soha. Hasonlóan éles különbségeket mutat a konszenzuális szex megjelenítése. Posner világában – minden más konszenzuális tranzakcióhoz hasonlóan – a felek kölcsönös, kifejezett beleegyezésén nyugvó szex is jólét-maximalizáló ügylet, amely a felek autonómia-érzetét erősíti, s morális helyeslésünkkel találkozhat. Kafka szereplőinek szexuális viszonyai ehhez képest motivációs szempontból

---

³³⁷ Vö. H. L. A. HART: i. m. 223. p.

³³⁸ ROBIN WEST: i. m. 39. p.

rendkívül ellentmondásosak (Posnernél a beleegyezés motivációs elemei eleve nem számítanak): minden ábrázolt szexuális viszony esetében jelen van egy konvencionális „jólét-maximalizáló” motívum, ami látszólag a beleegyezést kiváltotta, ugyanakkor Kafka mindig számos jelét adja annak, hogy a valódi indok valami más, leggyakrabban egy férfi hatalmának való behódolás. Ennek tipikus esete a bírósági szolga feleségéé *A per*-ben. Az asszony explicit módon saját érdekeire hivatkozik: az élvezetre, amit a viszony nyújt, illetve arra, hogy férje állását biztosítja ily módon; ugyanakkor láthatóvá válik, hogy vonzza a vizsgálóbíró hatalma és autoritása. Számára – de Kafka hősei számára általában – a szexuális viszony létesítése konszenzuális, s mint ilyen, rendjén való, de ezen aktusokat ábrázolásuk soha nem tünteti fel olyanoknak, amelyek a felek autonómiáját erősítenék vagy jólétüket mozdítanák elő és egy morálisan megfelelő világrendbe illeszkednének bele; az olvasó ezekben az esetekben is sokkal inkább a megalázás, lealacsonyítás tapasztalataival találkozik.

Összefoglalva: a fenti konszenzuális ügyletek mindegyike – legyenek azok üzleti, munkahelyi vagy szexuális jellegűek – a felek kifejezett beleegyezésén nyugszik ugyan, de Kafka ábrázolásában mind borzalmasnak tűnik, sem a résztvevők jólétének maximalizálásához, sem autonómiájuk erősödéséhez nem járul hozzá; s amennyiben Kafka leírásai meggyőzőek, úgy Posner érvelése tarthatatlanná válik ebben a tekintetben.

B/2: A HALLGATÓLAGOS BELEEGYZÉS ÜGYLETEI:

A VESZÉLY VONZÁSÁBAN

Posner is elismeri, hogy a konszenzuális ügyletek paradigmikus esetének a felek kifejezett beleegyezésén nyugvókat volna szerencsés tekintenünk és morális szempontból is ez lenne a leginkább kívánatos, de a valós helyzet más: az ügyletek javarésze akarva vagy akaratlanul is hatással van olyan harmadik személyekre, akik előzetesen nem adták kifejezett hozzájárulásukat az ügyletnek. S hiába növekedhet az osztálytársadalom jóléte egy-egy ilyen tranzakció nyomán, vesztesek mindig lesznek.

Ennek ellenére – érvel Posner – e tranzakciók döntő többségéhez is előzetesen hozzájárulásukat adták még a hátrányosan érintettek is. A beleegyezésnek ez a formája hallgatólagos, forrása pedig az az ellentételezés – *ex ante kompenzáció* –, amit az esetleges későbbi vesztes az ügyletet megelőzően kap annak fejében, hogy önkéntesen vállalja későbbi veszteségeinek kockázatát. (Az ellentételezés természetesen összegszerűen nem felel meg

bekövetkező veszteségeinek, de valamit kap.) Posner a lottószelvény vásárlásának metaforájával világítja meg az ilyen ügyletek és a hozzájuk tartozó beleegyezés természetét³³⁹: aki lottószelvényt vásárol – tisztában lévén a nyereséssel –, vállalja annak kockázatát, hogy pénzét esetleg „az ablakon dobja ki”, de ha másért nem, a játék izgalmáért mégis megéri e döntést meghoznia, s így nyereségétől és veszteségétől függetlenül végső soron ez az ügylet is jólét-maximalizáló, s a veszély-viselés választásának szabadságában egyéni autonómiája jut kifejezésre. West szerint Kafka történetei mégiscsak számos ponton rámutatnak ennek az elképzelésnek a leegyszerűsítő és morálisan nem kielégítő voltára.

Több olyan bukott „vállalkozó” tűnik fel Kafka írásaiban, akik gyakorlatilag a Posner által meghatározott módon nyugodtak bele veszteségeikbe valamilyen előzetes kompenzáció megléte mellett. Egyik példája ismét *Az éhezőművész*. Az éhezőművész önként választja hivatását s az ezzel járó veszélyeket, mindenkori döntéseinek következményeivel végig tisztában van. Ahogy lehetett tudni azt, hogy egy-egy városban, ahol a mutatvánnyal felléptek, a közönség érdeklődése 40 nap után már nem tartható fenn, így lehetett számítani arra is, hogy előbb-utóbb maga az „éhezőművészet” is veszít érdekességéből az éhezőművész teljesítményétől és akaratától függetlenül. Ezzel együtt vállalta, hogy nagyon könnyen rajta kívül álló erők hatalmába kerülhet, az ex ante kompenzációt pedig a korai évek sikerei jelentik. Ezen túl: a hanyatlás periódusában is úgy reagál a helyzetre, ahogy Posner világának bármely racionális alakja tenné: elbocsátja impresszárióját, s egy nagy cirkuszi társulathoz szegődik el. Az önkéntes veszélyvállalás motívuma itt újra felbukkan: olvasatlanul írja alá a szerződést, de ennek ellentételezése is adott: a megalázó feltételek így legalább nem sértik „érzékenységét”.

Az ítélet-ben pedig két hajdani barát – két üzletember – sorsát állítja szembe egymással Kafka, akik közül az egyik eleve belenyugodott bukásának lehetőségébe, míg a másik üzleti szempontból sokkal szerencsésebbnek bizonyult. Georg barátjának döntése katasztrofális következményekkel jár rá nézve: elvész valahol Oroszország mélyén, elzárva hazájától és barátaitól, és más módon ugyan, mint az éhezőművészt, de választása őt is tragikus helyzetbe sodorja. A posneri formális szempontból vizsgálva az oroszországi vállalkozás kezdeti sikerei itt is felfoghatók ex ante kompenzációként, a történetmondás idején fennálló helyzete viszont nyilvánvalóvá teszi, hogy az ő sorsa sem diadalt, hanem teljes

---

³³⁹ RICHARD A. POSNER: i. m. 94. p.

bukást tükröz, és az ismeretlen erőknél való kiszolgáltatottság itt sem az egyéni autonómiát erősítő egyszerű kockázatvállalásként jelenik meg, hanem nyomorúságként, s őt is, ahogy az éhezóművészt „a világ fosztotta meg jutalmától”, mindenféle ex ante vagy ex post ellentételezés nélkül. És: „ugyan mit írjunk az ilyen embernek, ki nyilvánvalóan rossz vágányra futott; sajnálhatjuk, segíteni nem tudunk rajta.”³⁴⁰ A mondat Kafkáié, de Posner is írhatta volna.

Legyen szó bármilyen ügyletről, ha a veszteség kockázatát – akárcsak hallgatólagosan is, de – valaki vállalta, akkor bukása esetén nem kell többet törődnünk vele, mint bárkivel, aki lottószelvényt vásárolt és nem nyert. West a hasonló viszonyulást a veszteségekhez egy közösség morális bukásaként értékeli és nem a posneri ideális világ szabályainak érvényesüléseként.

Véleménye szerint Kafka történetei egy egyszerű igazságot illusztrálnak: a kockázatvállalás önkéntessége nem jelenti azt, hogy az erre vállalkozónak akár a jóléte, akár az egyéni autonómiája növekedne, továbbá, hogy bármily természetes is az emberi vonzódás a győztesekhez és az elfordulás a veszteséktől – *mindenki a fiatal párducot csodálta* –, morális szempontból mégis megbocsáthatatlan, ha azon az alapon nem igyekszünk segíteni az utóbbiakon, hogy valakinek a veszteségeit nem kompenzáljuk – s ebben az esetben mindegy, hogy Posner vagy Kafka veszteségeiről van-e szó –, az indok nem lehet az, hogy magatartásuk az alkalmi fogadóéra vagy szerencsejátékoséra hasonlít. S még ha elfogadjuk is Posnertől számos esetben, hogy a veszteségek kockázatának vállalása önkéntes volt, ebből semmi, aminek morális szempontból jelentősége volna, nem következik – egy lottószelvény vásárlása is tükrözhet önpusztító és nem kreatív emberi erőt.

B/3: A FELTÉTELEZETT BELEEGYEZÉS ÜGYLETEI:

MEA CULPA, MEA CULPA MAXIMA

A konszenzuális ügyletek utolsó típusát Posner elemzésében azok a nem-piaci, jólét-maximalizáló intézmények, illetve az ezek elismerésére vonatkozó beleegyezés teszik ki, amelyek Posner szerint szintén igazolhatók a hozzájárulás elvére való hivatkozással. Azok a nem-piaci intézmények, amelyek valóban jólét-maximalizálóak, kiváltják az érintett felek

---

³⁴⁰ FRANZ KAFKA: *Az ítélet*, In: i. m. 39. p.

beleegyezését – illetve ez a beleegyezés bátran feltételezhető.³⁴¹ Amennyiben megkérdeznék az állampolgárokat arról, hogy ha választaniuk kellene, akkor vajon egy egészében jólét-maximalizáló intézmény(rendszer)t és az esetlegesen ezzel együttjáró terheket vagy egy drágább és bizonytalanabb, de esetlegesen könnyebbségeket jelentő intézmény(rendszer)t preferálnának-e, Posner meggyőződése szerint minden racionálisan gondolkodó polgár az előbbire szavazna, s így ez az, amelyikhez hipotetikus beleegyezésük társítható. Számos nem-piaci természetű jogi normának engedelmeskedhetünk ugyan, de egyetértésünket csak azok váltják ki, amelyek jólétünket növelik, ily módon morálisan szintén csak azok igazolhatóak, amelyek e tulajdonsággal bírnak.

Kafka hőseinek viselkedése ismételten eltér ettől a mintától. Az a meggyőződés árad írásaiból, hogy az emberek korántsem a szankcióktól való félelmükben engedelmeskednek a jog vagy bármilyen autoritás gyakorlatilag valamennyi – tehát nem feltétlenül jólét – maximalizáló-utasításának, hanem azért, mert egyetértenek ezekkel a normákkal és a belőlük fakadó ítéletekkel is. Ha megkérdeznék őket, feltehetőleg hozzájárulnának mindahhoz, amit e szabályok és végrehajtók rájuk rónak. A beleegyezésük mögött meghúzódó indokok, engedelmességük egész belső pszichológiája radikálisan különbözik a posneri elképzeléstől: az állam jogi normái – Kafka sugallata szerint – arra teremtenek alkalmat, hogy elismerjük bűneinket, hogy ítélkezhessenek felettünk, s hogy elnyerjük méltó büntetésünket. Ebből kifolyólag azok a parancsok, amelyeknek Kafka szereplői engedelmeskednek, sem a jólétüket nem növelik, sem autonómia-érzetüket nem erősítik, annál inkább büntudatukat, alkalmatlanságuk feletti kétségbeesésüket, önmagukkal szembeni kételyeiket. Ebben a világban ismét semmi morálisan értékelhető nem fakad abból, hogy az állam polgárai kötelességtudóan engedelmeskednek a jog vagy bármilyen autoritás előírásainak. *Az ítélet*-ben Georgot apja bűnösnek nyilvánítja, miután érzéketlenséggel, önzéssel és ördögiességgel vádolta meg, s mindezek okán „fulladásos vízhalálra” ítéli. Georgot semmilyen tényleges szankció nem fenyegeti, de belső kényszer hajtja, hogy alávesse magát apja ítéletének, amit végül meg is tesz.

Posneri terminusokkal leírható volna a történet oly módon is, hogy Georg beleegyezését adta az ítélethez, miután – ha megkérdeznék – egyetértene azzal, hogy lényének ördögi volta miatt halálbüntetést érdemel. *Az ítélet*-en kívül Kafka számos elbeszélése és *A per* is példáját adja hasonló viselkedésnek, nevezetesen annak, hogy az állam vagy más autoritás személytelen parancsainak való engedelmeskedés mögött nem a jólét

---

³⁴¹ RICHARD A. POSNER: i. m. 94–97. p.

növelésének motivációja áll, hanem az alárendelődésre, behódolásra irányuló belső kényszer (*Az elutasítás, A törvény kapujában* stb.). A *per*-ben pedig azzal kell szembesülnünk, hogy mi történhet, ha a parabolákban megjelenített uralmakhoz képest valamilyen ismeretlen, rosszindulatú hatalommal kerülünk szembe, s magatartásunkat egyfajta mazochisztikus készlet vezérli, hogy alávéssük magunkat egy személytelen intézményrendszer utasításainak. Josef K.-t fizikailag soha nem kényszerítik semmire: letartóztatják ugyan, de nem tartják fogva, önként járul a bíróság elé, amelynek eljárását és végső soron mindenhatóságát és mindenütt jelenvalóságát is elismeri. Kezdeti tiltakozásától a *per* végére szinte a teljes azonosulásig jut el, ítéletének végrehajtóival „már teljes egyetértésben haladtak át mind a hárman egy hídon a holdfényben”.³⁴² A *per* rémisztő, de egyben ismerős jellege nem feltétlenül egy jogrendszer jogtalanságának vagy az állami erőszaknak való kiszolgáltatottság tapasztalatából fakad, hanem K. hajlandóságából arra, hogy elfogadja mindazt, ami vele történik. (K. egyetlen pillanatra próbál ellenállást tanúsítani – nem hajlandó saját magába döfni a kést –, de ezt is gyengeségként éli meg.) Ha megkérdeznék, Georg hasonlóan egyetértene a vele szemben meghozott ítélettel, s az adekvát büntetéssel is.

Mindezeket összefoglalva juthatunk arra a következtetésre is, hogy Posner érvelése az emberi természet téves leírásából indul ki, s ez Kafka műveinek meghatározott szempontú olvasata segítségével kimutatható. Posner és Kafka egyaránt olyan világokat hoznak létre és vizsgálnak, melyek szereplői számos autoritás – családi, állami, munkahelyi – normáinak engedelmessé válnak önként, szabad elhatározásból. Ugyanakkor e szereplők egymástól radikálisan különböző személyiségek és az általuk benépesített világok morális tetszetősége is drasztikusan eltérő. Posner alakjai jólétük előmozdítására tekintettel adják kifejezett, hallgatólagos vagy feltételezett beleegyezésüket körülményeik megváltoztatásához, Kafka hőseinek hasonló hozzájárulásai mögött egészen más indokok húzódnak, leginkább egy adott autoritás akaratának elismerésére irányuló kényszer-érzet. Kafka alakjai lehetnek ugyan eltúlzottan mazochisztikusak, de nem jobban, mint amennyire egoisták és önzőek Posneréi. S amennyiben Kafka leírásai legalább részben helytállóak, azaz az általános emberi természet egy valóban létező oldalát ragadják meg, rámutatva arra, hogy döntéseinket nemcsak jólétünk racionális előmozdítása érdekében hozzuk meg, hanem gyakran félelemből, szorongásból, egy autoritásnak való behódolás kényszeréből, ennek mazochisztikus vágya vagy önmagunkkal szembeni kételyeink alapján, akkor ez aláássa Posner érvelését, mert amennyiben ez utóbbiak váltják ki beleegyezésünket, abban morálisan semmi vonzó és helyeselhető nincs.

---

³⁴² FRANZ KAFKA: *A per*, Tálatum Diákkönyvtár, é. n., 183. p., (ford. SZABÓ EDE)

Posner szerint West Kafka-olvasata teljes tévedés vagy még inkább szándékos félreolvasás.³⁴³ West olyan utópista (szocialista) álmodozó, aki egész egyszerűen félreérti a kockázatvállalás társadalmi funkcióját, kapitalizmussal szemben érzett ellenszenvének demonstrációjához pedig Kafka presztízsét akarja kihasználni. Egyebekben Kafka írásait – Swift vagy Orwell műveitől eltérően – nem lehet politikai allegóriákként olvasni, hiszen azok leginkább a „privát érzések” birodalmának dolgairól szólnak, s ha már West egyáltalán próbálkozott, jobban tette volna, ha *Az átváltozás*-ról ír, mert talán ebből az elbeszélésből hámozható ki valami a kapitalista viszonyok elidegenítő hatásáról.

Továbbá: Kafka művei kb. annyi hasznosítható belátással szolgálhatnak „a modern amerikai élet” tekintetében, mint mondjuk – mondja Posner – Drakula gróf története (bár: amilyen elvetemült, West képes volna a grófban a vérszívó kapitalizmus szimbólumát látni). Egyébként is: Kafka hősei többnyire mentálisan beteg emberek, akiktől racionális döntés nem várható, így bármilyen módon az ő viselkedésükre és azok motívumaira építeni a konszenzuális ügyletek morális igazolásának a kritikáját lehetetlen. Arról nem is beszélve, hogy West állításával ellentétben, Kafka szereplői számos esetben egyáltalán nem is adták beleegyezésüket mindahhoz, ami velük történt: sem Gregor Samsa ahhoz hogy féreggé változzon (bár West *Az átváltozás*-ról tényleg nem ejt szót), sem Josef K. a letartóztatásához. Ami pedig az éhezőművészt illeti: „[...] képletesen szólva minden bukott vállalkozó 'éhezik'. De ha egyszer nyitott szemmel döntött a vállalkozás mellett, miért sajnálnánk?”³⁴⁴ Ha Kafka hősei népesítenék be Amerikát, akkor Posner szerint a nemzetnek újra kellene gondolnia elkötelezettségét a szabad piaci versengés és a demokratikus kormányzás mellett. De szerencsére – *In God We Trust* – nem ez a helyzet. Ezek a „hősök” nem az amerikai embert jelentik meg, hanem alkotójuk neurózisát, illetve történelmi szituáltságát a hanyatló Osztrák-Magyar Monarchia német anyanyelvű és zsidó polgáraként. (Ezen a ponton egyébként Posner mitha önellentmondásba látszana keveredni. A tér- és időkoordinátáitól és bármilyen társadalmi szituáltságától megfosztott, „örök” karkai problematika koncepciójával igencsak ellentétben áll, ha a szerző műveinek bármilyen magyarázatát abban keressük, hogy Kafka német anyanyelvű zsidó polgárként élt az Osztrák-Magyar Monarchia cseh „fővárosában”.) Mindent egybevetve – összegzi gondolatmenetét Posner – pedig: „Az utópista gondolkodóknak lehet némi társadalmi hasznuk azáltal, hogy rámutatnak olyan problémákra

---

³⁴³ RICHARD POSNER: *Law and Literature: Misunderstood Relation*, lásd fent 65. sz. jegyzet, 196. p.

³⁴⁴ Uo.

és lehetőségekre, amelyek a gyakorlat embereinek figyelmét esetleg elkerülték. E küldetésükben azonban Kafka nem lehet a segítségükre.”³⁴⁵

Kinek van igaza? Szerintem leginkább megint csak Jack M. Balkinnak, aki szerint munkája minden érdeme ellenére West alapvetően rossz irányba indult, amikor azt próbálta meg kimutatni, hogy Kafka szereplőinek döntései és beleegyezései mennyire más természetűek, mint Posneréi. Hatékonyabb lehetett volna az érvelése, ha azt mutatja meg, hogy Posnernek a jog gazdasági elméletéről szóló írásai mennyire kafkaiak. Kafka írásművészetének az egyik legjellegzetesebb vonása, hogy a hétköznapi érzékelés szerint félelmetes, szörnyű, irracionális eseményekről is egészen szenvtelen hangon számol be, mintha valóban csak egy tényszerű „jelentést írna az akadémiának”, a kíméletlen ésszerűség jegyében. A szereplők pedig e legvalószínűtlenebb és legbizarrabb történéseket is természetesként vagy szükségszerűként élik meg, különösebb érzelmi megrázkódtatások nélkül. Posner világa is ebben az értelemben kafkai. A különbség „mindössze” abban áll, hogy Posner és szereplői szenvtelensége nem indirekt hatású írói eszköz, ő szó szerint azt gondolja, abban hisz, amit ír. Ha az „új kritika” Posner által magasztalt irodalomtudományi iskolája reneszánszát tudná élni – mondjuk 100 év múlva –, és kizárólag a szövegből kiindulva azt a lehető legjobb szándékkal próbálnák meg értelmezni, akkor Posnerben talán a késő huszadik századi kapitalizmus legnagyobb öntudatlan satirikusát lehetne felfedezni.³⁴⁶

HOZZÁSZÓLÁS A VITÁHOZ

Amikor egy reggel Gregor Samsa nyugtalan álmából felébredt, a Jog – szörnyű! – Közgazdasági Elemzőjévé változva találta magát ágyában. A hátán feküdt. Egy kissé fölemelte a fejét, ám hirtelen megállt. Azon kezdett töprengeni, vajon költséghatékony-e mindezt folytatni. Miután arra jutott, hogy nem, visszahanyatlott a hűvös lepedőre.

„Mi történt velem?” – gondolta. Nem álmodott. Szobája, egy egyetemi oktató szabályos, csak kissé szűk szobája, békésen terült el a jól ismert négy fal között. Az asztalon keresetek, kárigények, kifogások heverték szanaszét, amelyek – ahogy most Gregor felidézte mind – oly jelentéktelennek tűntek.

---

³⁴⁵ Uo. 202. p.

³⁴⁶ Vö. JACK M. BALKIN: i. m.

Tekintete ezután az ablakra vetődött, és a borongós időtől – hallani lehetett, amint esőcseppek koppannak a párkány bádoglepjára – egészen mélabússá vált. „Mi lenne, ha kicsit még aludnék, és elfelejteném ezt az egész örültséget?” – gondolta. De ez megvalósíthatatlan volt. Ránézett az ébresztőórára, amely az éjjeliszekrényen ketyegett. „Mennybéli Úristen!” – villant belé. Fél hét volt, és a mutatók békésen haladtak előre, jelezvén az összefüggést, miszerint az idő: pénz. Pénz, amit Gregor épp elherdált, ágyában heverészve.

Amikor a lehetőségköltségek alakulását nagy sietve végiggondolta – megéri-e mégis felkelni vagy sem? –, az ágy fejénél óvatosan kopogtattak az ajtón.

„Gregor” – szólt anyja –, „háromnegyed hét. Nem akartál elindulni?”

Gregor megijedt, amikor meghallotta önmaga válaszoló hangját, amely félreismerhetetlenül régi hangja volt ugyan, de mintegy alulról valami visszafojthatatlan, fájdalmas semmitmondás vegyült bele.

„Igen, igen, anyám” – mondta – „de a tranzakciós költségek túl magasnak tűnnek, legalábbis számomra. S jelen pillanatban én vagyok az egyetlen, aki saját hasznosíthatóságomat illetően tisztán látok.”

„Mit locsogsz itt?” – hallotta meg apja hangját. A másik oldalajtónál a húga aggodalmaskodott halkán: „Gregor, nem jól vagy? Szükséged van valamire?”

Mindkét oldalra így felelt:

„Várjatok egy percet, megmutatom rögvést, miről beszélek!” Fogott egy darab papírt, rajzolt rá néhány egyenes vonalat, majd azok végpontjaihoz és a vonalak metszőpontjához apró betűket illesztett. Kicsúsztotta a lapot az ajtó alatt.

„Mi ez?” – kérdezte anyja, amikor kis idő múlva újra megszólalt, ám ezúttal mélyebb, figyelmeztető hangon, ami Gregor számára eddig ismeretlen volt.

„Ez a szolgáltatásaimra vonatkozó keresleti-kínálati görbe.” – felelte Gregor a csukott ajtó mögül. Ez támasztja alá, amit mondani próbáltam. Az egész görbe bal felé mozdul el, ha az embernek tranzakciós költségei támadnak.

„Milyen görbe!? Mi mozdul el balra!?” – kérdezte anyja.

Ingerülten, Gregor résnyire nyitotta az ajtót. Ott állt anyja a papírlapot fürkészve, mögötte apja dühös tekintettel, s a háttérben húga, aggodalmasan.

„Ez a görbe!” – mutatott Gregor a vonalakra.

„De hát ez nem görbe. Ez itt két egyenes vonal X alakban.”

„Nem érted, anyám. Ez egy görbe.”

„Ez nem görbe, ez két egyenes vonal, s majd én foglak téged bal felé mozdítani, te ostoba!”

S mintha varázsütésre, hirtelen egy seprű tűnt fel anyja kezében – eddig nyilván a háta mögött rejtegette –, magasra emelte, és mint egy légycsapóval, ütlegelni kezdte Gregort. Ő hátralépett, hogy elkerülje felbőszült anyja csapásait. A kilincset megragadva Gregornak sikerült becsuknia az ajtót, abban a pillanatban, amikor anyja épp visszahúzta seprűjét, hogy lendületet vegyen egy komolyabb előretöréshez.

Kulcs fordulása hallatszott a zárban. Bezárták! Gregort nem érdekelte. Kimerülten zuhant vissza ágyára, és már csak azt furcsállta, hogy valaki egy seprűvel még mindig püfölte a kemény tölgyfaajtót.

Egy pillanattal később hallotta, amint csengettek a lakásajtón. „Valaki az egyetemről!” – gondolta magában. A cselédlány, mint máskor, most is szilárd léptekkel az ajtóhoz ment, és kinyitotta. Gregornak elég volt a látogató első üdvözlő szavát meghallania, és már tudta is, ki az: maga a Dékán.

„Nem tudták, hogy egy évfolyamnyi hallgató várakozik rá?” – kezdte faggatni a Dékán a szüleit. „Miért nem jött?”

Kopogás az ajtón. „Miért nem jelent meg az egyetemen?” A Dékán volt az, olyan panaszteljes és emelt hangon szólalva meg, ahogy azt Gregor még sosem hallotta. „Tisztában van azzal, hogy hallgatók várják? Diákok, akik a fizetését állják – meg az én fizetésemet is, de jelen pillanatban a maga fizetése az, amely miatt aggódom.”

Gregor mély lélegzetet vett. „Ez az egész olyan ostobaság, uram” – hallotta, amint kibuknak szavai – „a bírók azt hiszik, hogy az eseteket a jog szabályai alapján döntenek el, így gondolják a hallgatók is, úgyszintén az egyetemi oktatók, sőt, ha már itt tartunk, a világ összes jogásza és a közvélemény is. De mindannyian tévednek! Az eseti döntések alapját a közgazdaságtan hajlíthatatlan vastörvényei adják! Legalábbis a javarészükét.”

„Miket beszél?” – kérdezte a Dékán, öklével a tölgyfaajtót verve. „Elment magának a józan esze?”

„Nem, uram, éppen hogy most vált tökéletesen nyilvánvalóvá számomra, hogy doktrínális jogtudomány helyett mást kellene tanítanunk! Mikroökonómiát, metaökonómiát, makroökonómiát, ökonometriát! Vagy bármit, de legyenek benne számok és táblázatok!”

„Megtagadja, hogy jogot oktasson?”

„Igen. Úgy értem, nem. De a régi fajta oktatás szuboptimális. A közgazdaságtan a Bar új zászlóshajója! Ez magyarázza meg a legtöbb esetet, a legtöbb ellentmondást.”

„Hát, akkor azt mondja meg nekem, Herr Professor, mi van azokkal az esetekkel, amelyeket nem magyaráz meg? Nos? Nos?”

Gregor úgy gondolta, a Dékán – minden hőzöngése ellenére – ördögien intelligens. „Lépre akar csalni.” Egy pillanatig kivárt. „Hogyan tudná egy közgazdasági elmélet megmagyarázni azokat az eseteket, amelyeket nem magyaráz meg?” Gregor új teoretikus elméje gyorsabban felelt meg a kihívásnak, mint azt lehetségesnek gondolta volna.

„Azok az esetek nem igazodnak az elmélethez, uram” – mondta.

„Ó, valóban? És pontosan miért is nem?”

Gregor felült az ágyban és tisztán kivehetően így kiáltott: „Mert azokat rosszul döntötték el! Minden esetet, amelyet a közgazdaságtan nem tud megmagyarázni, rosszul döntöttek el. A többit pedig helyesen, összhangban a megcáfolhatatlan közgazdaságtani érveléssel.”

Szünet támadt. „Aha” – gondolta Gregor – „most megfogtam a vén zsványt”.

„Nem tudom, mitévő lehetnék” – hallotta, ahogy anyja a Dékánhoz szól – „ez egyáltalán nem jellemző arra a Gregorra, akit mi mindig is a legnemesebb értékekre neveltünk.”

Gregor hallotta, ahogy becsapódik a bejárati ajtó. A Dékán nyilvánvalóan köszönés nélkül távozott.

Egy pillanatra Gregornak eszébe jutott, hogy kétségkívül szégyellnie kellene magát, és úgy találta, hogy egy nappal korábban még minden bizonnyal lett is volna efféle érzése. De valahogy ezen a napon az érzései mintha elhagyták volna. Igaz, szégyent hozott a szüleinek. Ugyanakkor: önálló döntéssel bíró felnőtt emberekről van szó. Ha szégyenben érzik magukat, fel kellene ajánlaniuk valamekkora összeget Gregor számára, hogy ő tegyen bizonyos lépéseket hangulatuk javítása érdekében. Ám kellő ellentételezés hiányában, érvelt Gregor, semmi nem ösztönzi arra, hogy helyrehozza a dolgokat.

Így töltötte az egész délelőttöt szobájában. Az újra meg újra rátörő éhség ellenére elfoglalta magát: megírt egy teljesen hasznavehetetlen értekezést a haszonélvezeti jog közgazdaságtani megközelítéséről. Hatórányi munkával készült el az 560 oldalas értekezés, amelyhez 921 lábjegyzet tartozott, 17 grafikon ábrákkal, 33 grafikon ábrák nélkül, valamint 237 matematikai egyenlet, nem számítva a segédteteleket.

Kopogtattak az ajtón. „Én vagyok az, Grete, a húgod” – hallotta a hangot. „Veszel ebédet?”

„Mennyiért?”

A megnevezett ár abszurd módon magasnak bizonyult, így a következő tíz percben Gregor alkudozni próbált. Egyre elkeseredettebb és dühösebb lett.

„Grete, úgy tűnik, nem érted, hogy az az ebéd sokkal értékesebb, ha megeszem, mint ha elfogyasztatlanul marad.”

„Persze, értékesebb: a te számodra, a te gyomrodban. S ha ez így van, fizetned kell nekem érte, méghozzá olyan összeget, hogy inkább azt válasszam, ahelyett, hogy megtartanám az ebédet.”

„De hát miféle lehetséges hasznot jelenthet számodra egy elfogyasztatlan ebéd?”

Grete egyből válaszolt. „Ha visszatartom az ebédet, károm keletkezik. De legalább megtestesíti az ettől kezdve veled szemben fennálló követelésemet.”

„De tudod, hogy nincs nálam semmi készpénz. Tartozáselismerő nyilatkozat megfelel?”

„Személyazonosságodat tudod igazolni?”

„A papírjaim kint vannak a nappaliban, az asztalfiókban.”

„Ez így elfogadhatatlan” – mondta a lány – „azok lehetnek hamisak is.”

„Az ég áldjon meg, Grete, a bátyád vagyok!”

„Ó, nem, nem” – felelte élénken a lány –, „többé nem nyomhatsz el engem azzal, hogy saját érdekedben a családon belüli önzetlenségre hivatkozol.”

Gregor erősen törte a fejét, igyekezte újonnan támadt képességét a közgazdasági racionalizálásra a lehető legmélyebben kiaknázni. S végül úgy tűnt, megoldásra lelt.

„Te nem értesz semmit” – kiáltotta a tömör ajtónál –, „egyáltalán nem szükséges, hogy bármit fizessék neked! Amíg van pénzem vagy képes vagyok előteremteni azt, és hajlandó is vagyok megadni az árat, amit kérsz, addig nincs szükség rá, hogy ténylegesen fizessék is.”

„Igazad van, Gregor, ezt valóban nem értem.”

„Figyelj jól!” – szólt ingerülten. „A hajlandóságom, hogy X összeget fizessék neked Y ebédért, azt jelenti, hogy Y ebéd többet ér, ha megeszem, mint ha ott maradna kint, megpenészedne és legyen lepnék el. A nálam jelentkező utilitás bármilyen alternatív utilitásnál nagyobb. Egy pártatlan bíróság nekem ítélné az ebédet, és nem azért, mert fizettem érte, hanem mert így értékesebb.”

„Mi az az utilitás?”

„A szükséglet kielégülés mértéke, te idióta!” – kiáltotta Gregor. Közgazdasági értelemben az az összeg határozza meg, amelyet hajlandó vagyok fizetni, tőkém más jellegű hasznosításával összevetve. S mivel hajlandó vagyok X összeget fizetni, Y ebéd utilitása a gyomromban nagyobb, mint bárhol máshol, így ha azt odajuttatjuk, az egész világ

összjólétének mennyiségében fog általános növekedést okozni.” Itt rövid szünetet tartott, s a hangját kissé visszafogta. „Azt még neked is el kell ismerned, Grete, hogy a világ összjólétét mint totalitást növelni, jó dolog. Ez a te javadat is szolgálja, s persze az enyémet is éppúgy, de én itt most elsősorban rád gondolok.” Szavai most már gyorsan törtek fel. „A világ összjóléte azon nyomban növekedni fog, amint megeszem azt az átkozott ebédet, akár fizettem érte, akár nem!”

A vita véget ért. Grete hallgatott; nyilvánvalóan nem tudott mit felelni. Gregor kivárt, s bizonyosan hitte, hogy győzött. Közelebb lépett az ajtóhoz, és nyújtani kezdte kezét, hogy jutalmát átvegye. Grete váratlanul megszólalt.

„Nos, ezt mesélheted valamelyik hallgatónak, de ha nem csúszatsz ki az ajtó alatt X koronát Y ebédért, akkor üldögélj csak ott, és lakjál jól a Z utilitásoddal.”

Kész, kereset elutasítva. „De még az is lehet” – okoskodott Gregor –, „hogy az étel hiánya nem jár különösebb következményekkel.” Visszatért a munkájához. Ahhoz túl éhes volt, hogy megírjon még egy értekezést, de hogy mégis elterelje gondolatait az ételről, írt tizenkét law review tanulmányt, négy könyvfejezetet, három kommentárt és tizenhét recenziót.

Az utcán már alkonyodott, és az éhség borzalmas rohamai lehetetlenné tették Gregor számára, hogy folytassa az írást. Egyedül volt, éhes és teljesen magára hagyatott. „De végtére, mi is az a privacy?” – tűnődött el Gregor. „Paradox fogalom, igencsak az, ha a közgazdasági elemzés nagytípusú szemlélettel szemléljük. Híres atléták és filmsztárok áruba bocsáthatják arcukat hirdetések számára, azon az áron, hogy feladják privacy-jukat. Minél kevesebbet őriznek meg belőle, annál nagyobb részét tudják eladni, és egyre magasabb és magasabb összegért cserébe! Viszont az olyan teljesen ismeretlen emberek, mint Gregor Samsa – akik számára pedig a privacy létfontosságú érték –, semekkora részét sem tudják piacra dobni, még áron alul sem.”

Ez az ellentmondás tegnap még elkésztette volna Gregort. De ma nem volt más érzése, csak a kisémmizettség. Tekintete körbejárta a szobát. A készletét, hogy felmásszon a falra, elfojtotta.

Arra gondolt, lennie kell valami módjának, hogy privacy-jét pénzre váltsa. „Ez az!” – gondolta hirtelen. „A privacy-mból táplálkozva csinállok egy közgazdaságtani értekezést a privacy-ról. S aztán nincs más dolgom, mint hogy eladjam az értekezést, és így keletkezik majd származtatott érték az értéktelen privacy-m helyén.”

Gregor fogta a már megírt értekezését, kitörölte a „haszonélvezet” szót, ahányszor az csak előfordult a szövegben, és kicserélte a „privacy” kifejezésre. Azonnal látta, hogy ez a behelyettesítés szemernyi hatással sincs munkája teoretikus érvényességére.

„Grete!” – kiáltotta.

Hallotta, ahogy húga csoszogó léptei az ajtó felé közelednek.

„Van itt egy 560 oldalnyi könyvem. Lehetnél az ügynököm, elvihetnéd és eladhatnád egy kiadónak.”

„De mi van, ha még az útiköltségem sem térül meg, édes bátyám? Adsz előleget útiköltségre?”

„Tudod, hogy semmi pénzem nincs itt.”

„Akkor a könyved, a jelenlegi helyén, nem ér semmit.”

„Jól van, te nyertél” – mondta Gregor – „eladom az egész könyvet, közvetlenül neked, egyetlen nyomorult ételért.”

„Rendben” – szólt Grete olyan hirtelenséggel, amely meglepte Gregort.

Hallotta a kulcsot megfordulni a zárban. Az ajtó valamelyest kitárult. Húga valami kásaszerű pempőt tolt be, amit tegnap még Gregor azon nyomban visszautasított volna, kijelentve, hogy élvezhetetlen, de ma valahogy finomnak tűnt az illata. Cserébe átnyújtotta a vaskos kéziratot.

Az elkövetkező három hetet így vészelte át Gregor, és így kapta meg mindennap táplálékát. Naponta megírt egy-egy jogtudományi értekezést, s azt eladta húgának az esti étkezésért. Azt viszont nem sikerült elérnie, bár folyton ezzel zaklatta húgát, hogy Grete elárulja, mennyit kapott a könyvekért. Arra a következtetésre jutott, látva a dühöt, ami húgát elfogta aznap, amikor egy új értekezés helyett egy köteg law review cikket adott át neki, hogy Grete kezdeti kiadásai csak most kezdhetnek megtérülni. Húga hozzávágta a cikkeket, és azt mondta, hogy eladhatatlanok. Mindazonáltal a szokásos kását elkészítette. „Semmi haszna, hogy éheztesselek” – magyarázta –, „mert akkor holnap nem tudnál két könyvet megírni, sem azt, amivel a mai napért tartozol, sem az újat.” Ez olyannyira szokatlan volt tőle, hogy Gregor zavarba jött. Soha nem úgy ismerte húgát, mint aki hajlandó lenne kockázatot vállalni. Az a Grete, akit ő ismert és szeretett egész gyermekkorában, minden kétséget kizáróan vidáman hagyta volna éhen halni, semmint hogy hitelezzen. Rövidesen azonban már majszolta is mohón a hideg kását, ismerős íze megnyugtatta, s elterelte figyelmét a kérdésről.

Másnap viszont, bárhogy próbálta is, a második értekezését képtelen volt megírni. Kétségbeesésében új stratégiához folyamodott. Fogta a law review tanulmányok kötegét, amelyet Grete visszadobott, megváltoztatta a címeiket, „Első fejezet”, „Második fejezet”, és így tovább, összenyalábolta a papírhalmazt, s az egészet új címmel látta el: „Az Engedelmesség Ökonómiája: Szerény Hozzájárulás az Emberi Gondolkodáshoz”. Amikor

elérkezett az ideje, Grete átvette a köteget, s az esetről soha többé egy szót sem ejtett – nyilvánvaló, hogy senki nem vette észre a cselt.

Így történt, hogy Gregor nap mint nap tanulmányokat és értekezéseket készített, amelyek mindegyike önmagában is megjelenítette a jog valamennyi problémájának teljes közgazdasági elemzését, úgy mint:

ERŐSZAK

INCESZTUS

CSONKÍTÁS

MAZUCHIZMUS

ANYAGYILKOSSÁG

APAGYILKOSSÁG

VÁLLALATI FÚZIÓ

SZADIZMUS

SZODÓMIA

RABSZOLGASÁG

BESTIALITÁS

TETTLEGESSÉG

MEGVESZTEGETÉS

BETÖRÉS

ZSAROLÁS

TAROLÁS,

és még sok egyéb, lehetetlen volna mind felsorolni. Úgy tűnt, a családja nem bánja többé, hogy nem jár be az egyetemre, miként azt sem, hogy a Dékán bizonyára kirúgja majd. Ha már kirúgta volna, Gregor arról sem tudott volna. Semmiféle újságról nem szerzett tudomást.

Efféle, jelenlegi állapotában az járt a fejében, vajon milyen lehet családja vagyoni helyzete, most, hogy professzori fizetésétől vélhetően elestek. Remélte, hogy sikerült félretenniük valamennyit, rosszabb napokra. De hát nem épp ő volt-e az, aki – még a bőséges pénzkereset idején – annyiszor figyelmeztette őket, hogy gyakorolják a takarékoság és a mértékletesség erényét?

Egy alkalommal – Gregor születésnapja volt –, amikor vacsoráját beadták az ajtón, a valószínűleg egyszer s mindenkorra Gregornak szánt tál közepén, a kásába szúrva, egy gyertya égett. „Hogy engedhették meg maguknak, hogy gyertyát vegyenek? Ez azt kell jelentse, hogy a családomnak mégsem mehet olyan rosszul.” – gondolta Gregor. S ekkor váratlanul előtört a meglegedettség érzése. Ez egészen sokszerűen hatott Gregorra, mert

átváltozásának napja óta ez volt az első érzélem, ami elérte. Úgy tűnt, hogy új, közgazdasági elemző teste számára az elégedettség érzése megengedett.

Szinte minden nap, amikor Grete az ételt hozta, jogtudományi folyóiratokat is mellékelte, amelyek a postával érkeztek. Először csak szórványosan, de kis idő elteltével egyre növekvő gyakorisággal, olyan cikkek kezdtek megjelenni ezekben a folyóiratokban, amelyek Gregor írásait támadták. Mivel hiányzott belőle a sérelem érzete, Gregor egyszerűen tudomásul vette a kritikai darabok létét. De egy este mégis úgy alakult, hogy valamelyikre választ fogalmazott meg. Valójában az apropó, ami a válaszírás gondolatát szülte, annak a felismerése volt, hogy lassan kezdett kifogyni a mondandójából. Ráadásul válaszcikkek írása révén talán elkerülhetővé válnak bizonyos mentális költségek, amelyek az eredeti gondolkodással általában együtt járnak.

És így Gregor tudományos pályafutása új vállalkozásába kezdett: a válaszírásba. Úgy találta, semmi másra, mint egyetlen témára van szüksége, mégpedig arra, hogy kritikusai nem voltak képesek megérteni korábbi munkásságát. Mivel Gregornak egyetlen példánya sem volt munkáiból – kizárólag eredeti kéziratokat készített, amelyek mindegyikét át is adta Gretének –, találgatnia kellett, mit is írhatott. De még ha rendelkezett volna is ezekkel a példányokkal, akkor sem lett volna ideje – hisz újfent rengeteget megírnivalója akadt –, hogy újra kézbe vegye azokat és elolvassa.

Mindennek következtében Gregor talán meglepődhetett korábbi munkáinak egynémely részletéről, kritikusai ugyanis most azt rótták fel neki, számos alkalommal, hogy nem ők, hanem éppen maga Gregor nem értette meg, mit is állított. Feleletként Gregor azzal vádolta meg kritikusait, hogy pontosan ugyanannál az oknál fogva képtelenek a válaszcikkeit is megérteni, amelynél fogva képtelenek voltak megérteni már eredeti mondandóját is, nevezetesen, hogy nem képesek megragadni a jog közgazdasági alapjait.

Taktikája zavart keltett kritikusai körében, s az ellene felhozott újabb vádak már inkonzisztenciáról, irrelevanciáról, inkoherenciáról, inkompetenciáról és inhumanitásról szóltak. Ezek a támadások azonban azt a nem várt hatást eredményezték, hogy a Gregor írásaira irányuló figyelem erősebb lett, s így azok immár a szakma legmegközelíthetlenebb folyóiratainak lapjaira is utat találtak.

Az elkövetkező termékeny hónapok során Gregor soha, semmilyen formában nem kért információt a külvilágról. Az íráshoz csak elméjére volt szüksége, s még ha a szobáján túli világ megszűnt volna is létezni – feltéve, hogy ez tudomására jut –, szavai közül akkor sem kellett volna egyetlen egyet sem visszavonnia. Az új közgazdasági elemzés csodája abban állt, hogy egyszerre volt deskriptív mindent illetően, amivel kapcsolatban a jogban deskriptívnek

lehet lenni, s ugyanakkor normatív minden mást illetően, amivel kapcsolatban normatívnak lehet lenni a naprendszeren belül. Gregornak különösen öröme szolgált az a tény, hogy bármely ponton, ahol a jog gazdasági elemzése megszűnt deskriptív lenni, automatikusan átalakult normatívvá – és vice versa.

Egyszer azonban előfordult, hogy egy kritikus oly módon támasztott kifogást, hogy az aláásni látszott Gregor elgondolását. A kritikus Gregor egyik tanulmánya ellen indított támadást – a 'Milyen Hatást Gyakorol a Hűtőszekrény-eladásokra a Negligencia Elvének Felváltása az Objektív Felelősség Rendszerével a Sarkkörü Régiókban: Izobarikus-Izometrikus Analízis' című munkáról van szó –, és kárörvendve kimutatta, hogy a sarkkörtől északra egyáltalán nem adnak el hűtőszekrényeket, s így Gregor elemzése menthetetlenül téves. Gregor ujjai egy percen – illetve, hogy pontosak legyünk, 57 másodpercen – belül már gépelték is a választ. Az említett tanulmányának lényegi megállapítása, írta Gregor, éppen az kellett legyen, hogy a jogi szabályozás megváltoztatása – negligencia helyett objektív felelősség – semmilyen hatást nem gyakorol a hűtőszekrény-eladásokra. S ez pontosan az, amit Coase – aki pedig tekintélyes időt töltött az eszkimók földjén – előre megjósolt. Az eladási görbe nulla felé konvergálása, folytatta Gregor, érvényesen alátámasztja elméletét, ahogy ugyanez lenne a helyzet, ha a nevezett görbe bármilyen pozitív egész számértéken stagnálna. S aki ez ügyben nem lát tisztán, az csak tudatlanságáról tesz tanúbizonyságot a jogrendszer mint egész közgazdasági alapjait illetően.

Gregor eddigre annyi elvégzendő munkát halmozott fel, hogy merész lépésre szánta el magát. Közölte Gretevel, hogy mivel ezentúl napi két könyvvel fogja ellátni az egy helyett, neki is kapnia kell egy második ételt, ami azonban ezúttal nem lehet pocskék. Meglepetésére hűga alkudozás nélkül beleegyezett. Így aztán, napi kétszeri étkezéssel, az élet kezdett valamelyest jobban alakulni Gregor számára.

Egy csütörtöki napon, 19. május elsején, reggel negyed kilenckor, minden előzetes figyelmeztető jel nélkül Gregor szobájába zajongás és élénk vitatkozás hallatszott be, mindezt éles kopogtatás követte, majd hallatszott, amint a kulcs megfordul a zárban. Grete hangja szólalt meg. „A rendőrség van itt. Azt hiszem le vagy tartóztatva. Azért jöttek, hogy a bíróságra vigyenek.”

„Mi a vád?” – tudakolta volna Gregor, de az ajtót azon nyomban belökték, két szakállas rendőr vonult be, és megragadták Gregort mindkét karjánál fogva, habár meglepő gyengédséggel. „Velünk kell jönnie.” – mondták.

A lakás nappaliján keresztül vezették el Gregort. A rozoga szobabútorok eltűntek, helyükön antik darabok, aranyozott karfákkal és ékszerberakásokkal. Cselédlányok álltak

vigyázban egy hatalmas cserepes növény mellett. A szobában, annak különböző stratégiai pontjain elhelyezkedve, még két komornyik, egy inas, egy sofőr és egy szolga is tartózkodott, valamint egy ideges ügynök az East Könyvkiadó Társaságtól. Gregor anyja – prémekbe öltözött, nyakán gyöngysorral – és apja – elegáns lovaglőöltözetben, fényes csizmában, s kezében egy ostort tartva – alig vetettek pillantást Gregorra, ahogy elhaladt mellettük; építési tervek nagy, kék színű lapjait tanulmányozták, a hátuk mögött több sornyi ügyvéd bólogatott bátorítólag. Mielőtt kivezették a bejárati ajtón, Gregor észrevette hűgát a bal kéz felé eső előszobában – „vajon hogy ért oda ilyen gyorsan?” –, amint egy tükör előtt – a leghatalmasabb előtt, amit Gregor valaha látott – illegeti magát, miközben egy érett gyümölcsöt majszol. Úgy tűnt, valahogy sikerült szert tennie egy kivételesen szép ruhára. Ujjait díszes gyűrűk ékesítették, és mindkét csuklóját három vékony ezüst karperec fonta körbe.

Ahogy a rendőrök az utcán kísérték végig Gregort, társaik a járdán összesereglett tömeget próbálták meg visszatartani. Az emberek öklüket rázták, pfujoltak, szidták és minden létező módon sértegették Gregort. „Ugyan melyik írásom kavarthatta fel ezeket ennyire?” – gondolta. „Az a javaslatom talán, hogy a tőzsdén lehessen határidős ügyleteket kötni csecsemőkre? Az a tanácsom a szegényeknek, hogy fontolják meg, mint ésszerű alternatívát, nem érdemesebb-e eladniuk magukat rabszolgának? Talán nem tetszett a közvéleménynek az ötletem, hogy minden tizedik parkolási szabálysértés alkalmával rendeljünk el gyorsított kivégzést? De mi ezen olyan kifogásolható? Nem akarnak példát statuálni?”

„Jól van” – kiáltotta Gregor a tömegnek, miközben megpróbált kitérni a felé hajított dinnyehéjak elől –, „visszavonom mindegyiket, és majd valami egészen másról írok, ami nem lesz ellenükre, legyen mondjuk: jog és irodalom!” De szavai elhaltak a gyümölcshéjak és -darabok általános zűrzavarában. Gregor ekkor felismerte, hogy az emberek nem érdemesek arra, hogy rájuk bizzák a jogszolgáltatást. Közelebb húzódott a rendőrökhöz védelemért, akikkel már-már kezdett egyfajta rokonságot érezni.

A bíróság épülete távolabbinak tűnt, mint arra Gregor gyermekkorából emlékezett. De végül is megérkeztek, és Gregort a fő tárgyalóterem ajtajához kísérték. „Most magára hagyjuk” – szólalt meg az egyik rendőr –, „menjen a bírói emelvényhez.” Gregor elindult egy átjárón az emelvény felé. A középnapyságú, kétablakos termet zsúfolásig megtöltötték a legkülönbözőbb emberek; mindkét oldalon nézők, újságírók serege és árusok, akik sört és sült krumplit osztogattak. Fönt, egészen a mennyezet alatt a körbefutó karzat is teljesen megtelt, pedig ott csak görnyedten lehetett állni. Általános moraj hullámozott végig a termen, hol

erősödött, hol csendesedett, mintegy gyászos kíséretként társulva Gregor bizonytalan lépteikhez, amelyekkel megközelítette az emelvényt.

Gregor felnézett a pulpitusra. Nem ült ott bíró! Most mitévő legyen? A rendőrökhöz akart fordulni, hogy közölje: nincs bíró, de azoknak már nyomát sem lehetett látni. Aggodalmaskodva feszengett a helyén, remélve, hogy a bíró gyorsan feltűnik, ugyanakkor azon morfondírozott, nem járna-e jobban, ha mégsem jönne bíró. A csődület élénk zaja majdnem elnyomta gondolatait.

Az emelvény mögötti falon ajtó nyílt, s egy kövér, szuszogó kis emberke lépett be, prémmel szegett kabátban. Hosszú, vékony kecskeszakálla volt. Hirtelen elbődült, olyan erős hangon, ami meglepte Gregort, nem gondolta volna, hogy egy ilyen apró alak erre képes lehet. „Figyelem! Figyelem! A Tisztelt Bíróság megkezdte működését!” – kiáltotta. A tömeg moraja azonnal elült. Minden tekintet Gregor felé fordult, de Gregor továbbra is a kis embert figyelte, aki folytatta: „A nagytiszteletű Gregor Samsa Főbíró elnököl! Isten óvja a Tisztelt Bíróságot!”³⁴⁷

---

³⁴⁷ A fenti szövegben, többek közt, szó szerinti vagy torzított formában Anthony D'Amato-idézetek vannak. ANTHONY D'AMATO: As Gregor Samsa Awoke One Morning from Uneasy Dreams He Found Himself Transformed into An Economic Analyst of Law, 83 *Northwestern U. L. Rev.* 1012 (1989). A fordítás Franz Kafka *Az átváltozás* és *A per* című műveinek Györffy Miklós, illetve Szabó Ede által készített fordításai felhasználásával készült. Az idézés fenti módja sem eredeti, Esterházy Pétertől – *kitől mástól?* – kölcsönöztem. Vö. ESTERHÁZY PÉTER: *Bevezetés a szépirodalomba*, Magvető Kiadó, Bp., 1986., 645. p.

Utólagos kiegészítés: a jelen értekezés ún. műhelyvitája alkalmával H. Szilágyi István tette szóvá, hogy nagyobb figyelmet szentelhettem volna James Boyd White munkásságának, aki – túl azon, hogy a modern „jog és irodalom” kutatások alapító mesterének számít – a *Justice as Translation* című művében maga is önálló fejezetet szentel a jog gazdasági elemzése bírálatának, s így Posner és West vitája kapcsán White észrevételei is szóba hozhatóak lennének. Igaz. Teljes mértékben egyet értek a white-i életmű recepciójának szükségességére vonatkozó felvetéssel (olyannyira, hogy azt gondolom, e sajátos jogelmélet feldolgozása önálló értekezést igényelne), és megalapozottnak tartom a megjegyzést is, amely hiányolja White kritikájának bevonását a Posner–West polémia ismertetésébe. Ha szolgálhat bármi mentséggént arra, hogy miért nem így jártam el mégsem, az a következőkben lenne összefoglalható. A *Justice as Translation* egésze tekinthető úgy, mint kommentárok sorozata, amelyeket a szerző Ludwig Wittgenstein *Filozófiai vizsgálódások* című műve 19. paragrafusához fűz. („Elképzelné egy nyelvet annyi, mint elképzelni egy életformát.”) Az említett tanulmány (JAMES BOYD WHITE: *The Language and Culture of Economics*, In: i. m. 46–86. p.) a wittgensteini aforizma szellemében fogant gondolat kísérlet, amelynek keretében White arra hívja fel az olvasót, hogy képzelje el, milyen világban élnénk, ha a közgazdaságtan – pontosabban: a mikroökonómia chicagói iskolája – nyelvhasználatát úgymond „totális kultúrává” avatnánk. Milyen lenne az értékrendszerünk, a politika, a vallás, sőt, a gazdaság, ha minden viszonylatunkat a chicagói iskola nyelvének terminusaival ragadnánk meg, és nem állna rendelkezésünkre más nyelv, amellyel mindezt leírhatnánk. Nem meglepetés: végletesen leegyszerűsített

A PER MINT BURLESZK
AVAGY RELEVÁNS KONTEXTUS-E AZ OSZTRÁK-MAGYAR
BÜNTETŐJOG?

„Ius est ars boni et aequi”

Celsus

BEVEZETÉS

Az életmű jogirodalmi értelmezései közül az alábbi gondolatmenet számára Theodor Ziolkowski interpretációja jelenti a kiindulópontot, amely a századforduló osztrák büntetőjogi reformvitáinak kontextusába helyezi Kafka *A per* című regényét, megkísérelve kibontani mindazon utalásokat és kritikát, amelyek egy korszerűtlen jogrendszerre és annak krízishelyzetére vonatkoznak.³⁴⁸

---

világok képe rajzolódik ki így White elemzése során. *Ehhez képest*: én úgy látom, hogy White érvelése lényegét tekintve párhuzamos Robin West-ével, csak más absztrakciós szinten vizsgálja és ragadja meg másfajta „kultúraként” azt, amire West konkrétan Posner munkássága kapcsán és konkrétan Franz Kafka műveiből hoz példákat (teljesen eltérő emberkép, eltérő döntési motivációk, az emberi cselekedetek értékelésének különbségei stb.). Véleményem szerint a „jog és irodalom” kutatások szempontjából ugyanakkor mindkét elemzés ott ér véget, ahol talán épp még érdekesítőbbé válhatna. West kapcsán már korábban utaltam arra a gondolatra, amely szerint hatékonyabb lehetett volna a kritikája, ha a posneri szövegek szenvtelenségében mutatja meg a „kafkai”-t, és úgy gondolom White érvelése pedig sokat nyert volna azzal, ha kitér arra, milyen lenne az irodalom, ha annak fiktív szereplői a chicagói iskola nyelvét beszélnék. (Hisz White végső soron a közgazdaságtan egyfajta „szuper-nyelv” státuszára igényt tartó autoritativ meta-nyelvével éppen a nyelv „irodalmi szemléletét” állítja szembe, amely – az előzővel ellenkező módon – tisztában van önmaga hatókörének a korlátozottságával). A *Hozzászólás a vitához* című szövegrész, mégha nem is helyettesítheti a white-i elemzést, ezt próbálta meg – legalább részben – *demonstrálni*.

³⁴⁸ A fenti osztályozásnak megfelelően Ziolkowski olvasata az első kategóriába tartozna, ám ő megkülönbözteti a „jog és irodalom” kutatásoktól a saját elemzéseit, mondván, hogy ez utóbbiakra sokkal inkább az „irodalom és jog” elnevezés volna megfelelő. Vö. THEODOR ZIOLKOWSKI: *The Mirror of Justice: Literary Reflections of Legal Crisis*, Princeton University Press, Princeton, 1997., xi–xii. p.

A. BALASSI, KAFKA ÉS A HABSBERG FIN DE SIÈCLE

A fenti cím Szilasi László egy tanulmányára utal, melyben a szerző Balassi Bálint, az első magyar *költő és hadvezér* irodalomtörténeti bizonyítékok szerint utolsó versének újszerű értelmezésére tesz javaslatot.³⁴⁹ A vers tulajdonképpen a héber-katolikus számozás szerint az 50., a protestáns besorolásnak megfelelően pedig az 51. zsoltár fordítása, amely először 1598-ban Rimay János kiadásában jelent meg.³⁵⁰

Az „*Ah Deus immensum clemens miserere perecantis*” kezdetű zsoltárt Balassi a halálos ágyán fordította valamikor 1594. május 19-e – lábainak amputálásához is vezető végzetes kimenetelű sebesülésének napja – és 30-a között. A költeményt a mára kanonikusnak tekinthető irodalomtudományos értelmezések hol Vergilius-allúzióként, hol a keresett halál poétikájának megjelenítéseként kezelik, vagy éppen az *athleta christi* toposzának megelevenítéseként értékelik. Ezekkel szemben Szilasi interpretációjának újszerűsége abban áll, hogy a Balassi-szöveget egy olyan, eredetileg a középkori angol kánonjogból származó, de a későbbiekben a világi joggyakorlatban is meghonosodó szokással hozza összefüggésbe, amelynek középpontjában ugyanez a zsoltár áll. E szokás értelmében az angol klérus tagjai felett csak egyházi bíróság ítélezhetett, legsúlyosabb büntetésként pedig „csak” az egyházból történő kizárás jöhetett szóba. A kizártakkal szemben ugyan már világi bíróságok is eljárhattak, de védelmüket szolgáló e hagyomány megváltozott formában élt tovább, s rövideken mint általában véve az írástudókat kiváltságos helyzetbe juttató intézmény jelent meg, mely szerint a hazaárulás és a felségsértés eseteit kivéve írástudókat nem lehetett kivégezni. Az írni-olvasni tudás bizonyítékeként a Szentírás egy meghatározott versszakát kellett a bűnösnek felolvasnia, s amennyiben a próbát sikerrel teljesítette, elkerülhette a halálbüntetést. E szövegrészlet pedig nem volt más, mint a szóban forgó zsoltár, ami a köznyelvben így „nyakversként” vált ismeretessé. Balassi zsoltár-fordítása ennek fényében új értelmezést nyer, az angol jog egy adott intézményével összefüggésben maga a szöveg és a fordítás gesztusa is új jelentéssel telítődik; s ahogy Szilasi írja: „[...] a nyakvers olvasása

---

³⁴⁹ SZILASI LÁSZLÓ: Nyakvers (irodalmilag releváns kontextus-e az angol jog?), In: *Miért engedjük át az ácsnak az építkezés örömét*, József Attila Kör – Pesti Szalon Könyvkiadó, 1994., 57–67. p.

³⁵⁰ BALASSI BÁLINT: Psalmus L., In: *Összes versei, Szép magyar Comoediája és levelezése*, Magyar Helikon, Bp., 1974., 159–161. p.

betöltötte archaikus funkcióját: a bűnös írástudót az írás olvasni-tudása kimentí a halálnak töréből.”³⁵¹

Ami viszont pillanatnyilag ennél fontosabb, hogy a konkrét példán keresztül Szilasi eljut annak a kérdésnek a megfogalmazásáig, ami „a jog és irodalom” néven ismert vizsgálódások számára is alapvető, nevezetesen, hogy irodalmi és jogi szövegek képezhetnek-e egymás számára értelmes kontextust, az egyik csoportba tartozó szövegek tanulmányozása járhat-e bármilyen haszonnal a másik szövegegyüttes darabjainak értelmezése tekintetében. (Igazság szerint Szilasi ennél tovább megy, s kérdését akként teszi fel, hogy irodalmi szövegek értelmezését illetően „létezik-e irreleváns kontextus”, de számunkra elegendő az *absztrakció eggyel alacsonyabb lépcsőfokára* felállni.)

Mindezek alapján Ziolkowski Kafka-olvasata³⁵² is megragadható kísérletként annak megválaszolására, hogy az osztrák századforduló irodalmilag is – lásd Musil, Kraus, Werfel – megjelenített büntetőjogi reform-vitái szolgálhatnak-e Kafka írásainak releváns kontextusaként, illetve ennél is konkrétabban: lehet-e az Osztrák-Magyar Monarchia 1852. évi Büntetőjogi Törvénykönyve Franz Kafka *A per* című regényének intertextusa.

Az a büntető törvénykönyv, amely a XIX-XX. század fordulójára a kontinens legrégebbi gyökerekkel rendelkező és legelavultabb kódexének számított. Az 1852-es *Strafgesetz* az 1803-as büntető kódexre épült, amelynek eredete viszont II. József 1787-es törvénykezésén keresztül egészen az 1768-as *Constitutio Criminalis Theresiana*-ra vezethető vissza. A reform égető szüksége nemcsak a szakjogászok, de a korszak szellemi elitje számára is nyilvánvaló volt.

1912-ben önálló bizottságot hoztak létre a reform szükségességének vizsgálatára, s a bizottság maga is arra a következtetésre jutott, hogy a kódex számos tekintetben nem felel meg kora követelményeinek, lévén, hogy még egy abszolutista állam büntetőjogi koncepcióját jeleníti meg. (Azt, hogy a kérdéstről folytatott vita milyen széles nyilvánosság előtt zajlott, jelzi az is, hogy Robert Musil *A tulajdonságok nélküli ember* című regényében³⁵³ több fejezeten keresztül foglalkozik a bizottság munkájával. A regény egyik főszereplőjének,

---

³⁵¹ SZILASI LÁSZLÓ: i. m. 66. p.

³⁵² THEODOR ZIOLKOWSKI: i. m. 214–240. p., valamint: 'Franz Kafka: The Trial', In: *Dimensions of the Modern Novels: German Texts and European Contexts*, Princeton University Press, Princeton, NJ., 37–67. p.

³⁵³ ROBERT MUSIL: *A tulajdonságok nélküli ember I.*, Európa Könyvkiadó, Bp., 1977., (ford. TANDORI DEZSŐ), 751–757. p. (Elsősorban a 111. fejezetről van szó, amelynek címe: „Jogászok nem ismernek félőrülteket”.)

Ulrichnak az édesapja tagja a bizottságnak, az apropót pedig a történet azon szála szolgáltatja, amely szerint a regény első felének egyik kulcsfigurája, Christian Moosbrugger, egy prostituált brutális meggyilkolásának vádjával áll bíróság előtt.³⁵⁴⁾

Továbbá: túl azon, hogy olyan problémák, mint a halálbüntetés vagy az esküdtszéki rendszer jogtudományi megvitatásába is bekapcsolódtak, az irodalmi élet több jeles képviselőjét komolyan foglalkoztatta a bizottság munkájának több aspektusa, illetve ezek erkölcsi, filozófiai, társadalomtudományi vonatkozásai. Karl Kraus például már 1902 óta számos cikket publikált a kíméletlen hangjáról ismert egyszemélyes *Die Fackel*³⁵⁵ című folyóiratában a monarchikus igazságszolgáltatás hipokrita jellegéről, s különösen olyan kérdések kapcsán, mint a házasságtörés, pornográfia, prostitúció, határozottan követelte minden olyan magatartás dekriminalizálását, amelyeket nem tartott a társadalomra nézve veszélyesnek. A jog és erkölcs kapcsolatára vonatkozó általánosabb kérdések tárgyalása pedig olyan írók műveiben kapott irodalmi megjelenési formát is, mint Franz Werfel vagy Karl Emil Franzos.)

A Habsburg Monarchia büntetőjogának anakronisztikus volta különösen a korszak társadalomtudományos gondolkodása fejlődésének fényében, illetve általában a századfordulós Bécs virágzó intellektuális életének kontextusában válik láthatóvá.³⁵⁶ E kontextus jogfilozófiai elemének tekinthető az a vita, ami a jogi pozitívizmus szemlélete és a jog egyes szociológiai megközelítései között bontakozott ki. Kelsen *Tiszta jogtan*-a ugyan csak 1934-ben jelent meg, de a jogpozitívizmus legradikálisabb formájának alapvető tézisei már 1911-re készen álltak Kelsen írásaiban³⁵⁷, míg a szociológiai megközelítések egyik legerőteljesebb megnyilvánulásának tekinthető szabadjogi iskola szemlélete már 1888 óta formálódott Eugen Ehrlich tanulmányaiban, melyek összegzést Ehrlich 1913-ban megjelent *Grundlegung der Soziologie des Rechts* című művében nyertek, de a kortárs Kantorowicz és

---

³⁵⁴ A konkrét kérdés, mely Musil különösen foglalkoztatta, a büntetőjogi felelősség és az elmebetegség kapcsolata, illetve a bizottság erre vonatkozó állásfoglalása volt.

³⁵⁵ Krausról és a *Die Fackel*-ről lásd például SZÉLL ZSUZSA: A „zürzavar rendbontója” – Karl Kraus, In: *A viszonylagosság kihívása*, Magvető Könyvkiadó, Bp., 1982., 182–202. p.

³⁵⁶ A monarchikus Bécs kultúrájának elemzéséhez (annak minden ambivalenciájával együtt) lásd például HERMANN BROCH: *Hoffmansthal és kora – Szecesszió vagy értékvesztés?*, Helikon Kiadó, 1988., (ford. GYÖRFFY MIKLÓS); NYÍRI KRISTÓF: Ausztria avagy a posztmodern keletkezése, In: *A hagyomány filozófiája*, T-Twins Kiadó–Lukács Archívum, 1994., 65–82. p.; CLAUDIO MAGRIS: *A Habsburg-mítosz az osztrák irodalomban*, Európa Könyvkiadó, Bp., 1988., (ford. SZÉKELY ÉVA)

³⁵⁷ HANS KELSEN: *Hauptprobleme der Staatsrechtlehre entwickelt aus der Lehre vom Rechtssatze*, Mohr, Tübingen, 1911.

Fuchs munkásságáról sem szabad megfeledkezni ebben a tekintetben. Ami azonban Kafka műveinek lehetséges jogirodalmi olvasata szempontjából fontosabb, az az, hogy a korabeli osztrák jogtudomány vezető szerepet játszott a modern kriminálpszichológia megteremtésében, ami többek között az ún. klasszikus és modern iskola XIX. sz. végén fellángoló dühödt vitáiban öltött testet a – Georg Jellinek megjegyzése szerint – „rég és új jog” küzdelmének jegyében.³⁵⁸ (A büntető igazságszolgáltatás konzervativizmusára jellemző, hogy e vita eredményei csak a XX. sz. második felében éreztették hatásukat az osztrák büntetőjogban.) A bűnelkövetők elmeműködése vizsgálatának keretében az ún. klasszikus iskola – Kant morálfilozófiájának alapjain – az emberi szabad akarat feltételezéséből indult ki, olyan individuumként definiálva a bűnelkövetőt, aki szabadon döntött a jog normáinak megszegéséről, s aki ennek okán megérdemli az általa megvalósított bűncselekményért járó büntetést, amiről eleve tudhatott, s amit így számításba is vehetett. Ezzel szemben a Franz von Lisztől eredeztethető ún. modern iskola a bűnelkövető szociális körülményei vizsgálatának szükségességét hangsúlyozta. Ez utóbbi iskola képviselőjeként különösen Hans Gross vált ismertté, mint a „kriminálpszichológia atyja” 1887-ben megjelentetett *Kriminalpsychologie* című munkája révén, amelyben Gross amellet érvelt, hogy a pszichológia fontos szerepet kell játsszon a bűnelkövetés megértésében; a bűnelkövető mentális állapotának vizsgálatán túl pedig a pszichológia szerepét kiterjesztette az igazságszolgáltatási eljárás valamennyi résztvevője – bírák, szakértők, tanúk, esküdtszék tagjai – viselkedésének elemzésére is.

(A kor vadonatúj pszichológiai ismeretanyaga a büntetőjogi reformbizottság tagjaihoz még nem talált utat magának, s ahogy Musil is megállapítja, ez az ötven évnyi lemaradás, ami a bizottságot elválasztotta saját korának tudásanyagától, predesztinálta őket arra, hogy a büntetőjogi felelősségre vonás alapjaként azt fogadják el, hogy valaki intellektuálisan és morálisan képes bűncselekmény elkövetésére.) Ezen túlmenően Gross 23 évnyi gyakorlati tapasztalattal a háta mögött 1897-ben egy nagy hatású kézikönyvet is publikált vizsgálóbírók számára, ami egyben a modern tudományos-induktív nyomozás módszertanának egyik megalapítójává is tette.

S még valami: Gross 1902 és 1905 között a prágai egyetem professzora volt, s ebben az időszakban Franz Kafka három büntetőjogi és egy jogfilozófia-történeti kurzusát is hallgatta. Ez az adat már azon – részben életrajzi – tények egyike, amelyeket Ziolkowski saját Kafka-értelmezése létjogosultságának háttéréként vonultat fel.

---

³⁵⁸ GEORG JELLINEK: Der Kampf des alten mit dem neuen Recht, In: *Ausgewählte Schriften und Reden, Häring*, Berlin, 1911., 2. köt. 392–427. p.

B. KAFKA DOKTOR ÚR

„Hirtelen egy vaskos osztrák törvénykönyv került a kezembe, nagyon nehéz volt cipelni, de mintha valahogy az lett volna a rendeltetése, hogy a segítségével rád találjak és helyesen viselkedjek veled.”

*Franz Kafka*³⁵⁹

„Die Ganze Welt ist eine Jurisprudenz.”

*Thomas Bernhard*³⁶⁰

Ziolkowski abból a hipotézisből indul ki, hogy az évtizedeken keresztül általánosan elfogadott vélekedésekkel szemben Kafka írásainak sokkal közelebbi és konkrétabb jogi és jogtudományos vonatkozásai vannak, mint azt a szakirodalom feltételezte. Hosszú ideig az a nézet volt az uralkodó, amely „a jog” bármilyen előfordulását Kafkánál teológiai, metafizikai, pszichológiai, prófétikus vagy általános társadalomkritikai jelentéssel ruházta fel. Ziolkowski nyilvánvalóan nem vitatja el mindezen olvasatok érvényességét, ugyanakkor – anélkül, hogy a pozitivistá irodalomtudományos módszerek bármilyen rehabilitációjáról lenne szó – szerinte számos körülmény utal arra, hogy Kafka több művének olyan értelmezései is megalapozhatóak, amelyek e művek kapcsolatát koruk jogi-jogtudományi vitáival a korábbiaknál jóval szorosabbnak tekintik. A Monarchia igazságszolgáltatásának, közigazgatásának a működését természetesen már számtalan szerző összefüggésbe hozta a kafkai életművel³⁶¹, de a „jog és irodalom” kutatások által is „felfedezett” oeuvre egészen

---

³⁵⁹ Franz Kafka Felice Bauernek, 1912. december 6-7., In: FRANZ KAFKA: *Naplók, levelek*, Európa Könyvkiadó, 1981., 201. p., (ford. ANTAL LÁSZLÓ) (A *Naplók, levelek* elemzéséhez lásd GYÖRFFY MIKLÓS: A monologizáló Kafka, In: *Polgárok és művészek – Metszet a XX. századi német prózából*, Tankönyvkiadó, Bp., 1990., 7–30. p.

³⁶⁰ THOMAS BERNHARD: Ist es eine Komödie? Ist est eine Tragödie?, In: *Die Erzählungen*, Suhrkamp, Farnkfurt am Main, 1979., 162. p.

³⁶¹ Claudio Magris például ekként fogalmaz: „A császári és királyi közigazgatás számos alkalommal szolgál kiindulópontul a kafkai világ dermedt, komor légköréhez: A *per*-ben és főleg A *kastély*-ban a hivatali formák feltétlen tisztelete és gépiessége döbbenetesen groteszkül eltorzul, az elidegenedett, embertelen mechanizmus olyan mélységig jut, ahonnan már nincs menekvés. [...] Természetesen óvakodnunk kell attól,

konkrét kapcsolódási pontok megvilágítását is lehetővé teszi. Egy olyan író életművéről van ugyanis szó, aki több mint húsz éven keresztül – azaz felnőtt életének java részében – élethivatásszerűen foglalkozott a jog gyakorlati működésével, jogi tanulmányainak³⁶² 1901-es kezdetétől egészen 1922-es nyugdíjba vonulásáig, s akinek professzionális érdeklődésére több bizonyíték hozható fel. Kafka 1901-ben iratkozott be a prágai német nyelvű egyetem jogi fakultására, ahol tanulmányainak első két évében döntően római jogi és kánonjogi kurzusokat látogatott, valamint német és osztrák jogtörténetet hallgatott. Egyetemi pályafutásának második felét pedig döntően a kortárs joganyag tanulmányozása tette ki: két kurzus keretében foglalkozott osztrák magánjoggal és eljárásjoggal, ezen túl pedig általános és osztrák alkotmányjoggal, gazdasági, kereskedelmi és közigazgatási joggal, illetve – Hans Gross tanítványaként – büntetőjoggal és jogfilozófiával. Ezzel együtt nem kizárólag Hans Gross előadásai révén kerülhetett kapcsolatba a kortárs kriminálpszichológiai, büntetőjogi és jogfilozófiai vitákkal. Kafka 1902 és 1905 között rendszeresen látogatta az ún. filozófusok körét a Café Louvre-ban, melynek egyik legaktívabb résztvevője az a filozófus Oskar Kraus volt, aki a jog és az erkölcs egymáshoz való viszonyának kérdésében a pozitivisták szemlélet és a szabadjogi iskola meggyőződése közötti közvetítésen fáradozott. Tudható továbbá, hogy Kafka folyamatosan figyelemmel követte a német nyelvű lapok bírósági tudósításait, valamint alkalmi olvasója volt Karl Kraus már említett *Die Fackel* című folyóiratának.

1906-ban szerzett jogi doktorátust, ezt követően egy évig a prágai tartományi büntető bíróságon dolgozott gyakornokként, 1908-ban tanfolyamot végzett a kereskedelmi akadémián a munkásbiztosítások tárgykörében, s miután átmenetileg az építőipari biztosításokkal foglalkozott, 1913-tól kezdve az osztrák belügyminisztérium által létrehozott prágai Munkás-Balesetbiztosító egyik vezető tisztségviselője lett. Mindezekkel összefüggésben Ziolkowski szerint nemcsak, hogy nem véletlen a jog, a tárgyalótermi helyszínek, a különféle igazságszolgáltatási eljárások gyakori szerepeltetése Kafka írásaiban, és nem is pusztán

---

hogy egy műbe valamit erőszakkal belemagyarázzunk, de *A per*-nek s még inkább *A kastély*-nak a remény és az elutasítás közti idegtépő alternatívájában minden erőltetés nélkül fölismerhető a bürokratikus pedantéria tragikus fintora.” CLAUDIO MAGRIS: i. m. 54. p., ill. 240. p.

³⁶² Részletesebben lásd SAMUEL WOLFF és KENNETH RIVKIN: Essay: The Legal Education of Franz Kafka, 22 *Columbia-VLA Journal of Law and the Arts* (407) 1998, illetve a Kafka-életrajzok közül az általános vélekedés szerint egyik legjobbnak tartott biográfiát: ERNST PAWEL: *The Nightmare of Reason: A Life of Franz Kafka*, Farrar Straus and Giroux, New York, 1984.

szimbolikus jelentésű, de ezeknek egészen konkrét jogi vonatkozásai is megállapíthatóak, lévén, hogy Kafka élénk érdeklődése korának jogi problémái iránt jól dokumentálható.³⁶³

B/1. K. A BÍRÓSÁGON – SÍRJUNK, NEVESSÜNK

„*Áprilka, tudja hogy milyen a prágai irónia?*”

*Bohumil Hrabal*³⁶⁴

Kafka életművéből Ziolkowski elsősorban az 1914 augusztusa és 1915 januárja között íródott *A per* című regény jogi vonatkozásaira koncentrált, bemutatva, hogy az – minden más irányú olvasat létjogosultságának elismerése mellett – nemcsak a hanyatló és egyre inkább diszfunkcionálissá váló monarchia vagy a modern kapitalizmus korrump bürokráciájának általános szatírájaként értelmezhető, hanem olyan szöveggént is, ami burleszkként jeleníti meg mindazon korabeli igazságszolgáltatási eljárásokat, amelyeknek Kafka maga is szakértője volt.³⁶⁵ (Nem kulcsfontosságú ugyan, de ez a nézőpont magyarázattal szolgálhat arra az anekdotára is, mely szerint amikor Kafka baráti társaságban – melynek tagjai között nem egy jogász is volt, többek között Max Brod például – először felolvasta a regény első fejezetét, időről időre abba kellett hagynia az olvasást, mert a nevetés miatt nem tudta folytatni.) A mű burleszk-jellegére számos textuális bizonyíték utal. Maga az eredeti cím – amelynek magyar fordítása sokkal inkább „az eljárás” volna – jóval erőteljesebben az igazságszolgáltatás abszurdként megjelenített folyamatára irányítja figyelmünket, és nem az eljárás drámai kulminációjára egy formális és leszámolás jellegű tárgyalás keretében és nem is a tragikus végkifejletre. (Az angol fordítás esetében, ahol a cím *The Trial*, azaz tárgyalás, ez még szembetűnőbb.) Ezzel együtt a regényben szereplő aktuális eljárás soha nem lép túl az előzetes nyomozás szakaszán, holott K. reményei szerint egy teljes és szabályszerű eljárásnak kellene lezajlania, s a kortárs olvasók elváráshorizontját is egy olyan eljárás képezhette, amely

---

³⁶³ THEODOR ZIOLKOWSKI: *The Mirror of Justice: Literary Reflections of Legal Crisis*, lásd fent 54. sz. jegyzet, 225–226. p.

³⁶⁴ BOHUMIL HRABAL: *Levelek Áprilkának*, Göncöl Kiadó, 1990., 125. p., (ford. KISS SZEMÁN RÓBERT)

³⁶⁵ Hasonló álláspont kifejtéséhez lásd MARY ROBINSON: *The Law of the State in Kafka's The Trial*, 6 *ALSA Forum* 127 (1982).

megfelel az 1873-as osztrák büntetőeljárás kódexnek. (Ennek a folyamatnak jól körülhatárolható fázisai vannak: az államügyész bűncselekmény elkövetésének alapos gyanúja esetén utasítja a vizsgálóbíró a nyomozás lefolytatására, majd ezt követően kerül sor a vádemelésre, a formális tárgyalásra és az ítélethozatalra.) Ez a kódex, illetve az általa meghatározott formában közismert eljárás a cselekmény menetében folyamatosan vonatkoztatási pontként szolgál, s így bizonyos értelemben e törvénykönyv világa és ennek paródiája meg is határozza a regény struktúráját. A mű esztétikai hatásának egyik kulcsa is éppen az, hogy Kafka idegenné és abszurdá teszi számunkra mindazt, ami jogilag ismerős és nyilvánvaló.

A regény több pontján, illetve a töredékesen maradt és végül kihagyott fejezetek információiból kiderül, hogy K. abban a tudatban él, hogy az állam, amelynek polgára, jogállam, továbbá működő igazságszolgáltatási rendszerrel bír, arról nem is beszélve, hogy közeli barátja államügyészként dolgozott, hogy bankjának jogi képviselőjével hosszas beszélgetéseket folytatott ügyéről, hogy saját maga is a kereskedelmi jog szakértőjének tartja magát, s hogy ügyfelei is szinte jogászként tekintenek rá. Mindezek alapján K. – és az olvasók – elvárásai is arra irányulnak, hogy egy ismerős és kiszámítható rend szerint zajlik majd le az eljárás. Hamar rájöhethetünk azonban, hogy minden másként alakul, s K. egy olyan igazságszolgáltatás rémálomszerű világában találja magát, ahol még az eljárás alapjául szolgáló joganyag sem ismeretes a résztvevők számára. Azokról a könyvekről, melyekről K. azt hiszi, hogy a törvényt tartalmazzák, kiderül, hogy pornográf regények, s még Huld is bevallja, hogy soha nem olvasta a törvényt. Epizódról epizódra világossá válik, hogy mindazok, akik a titkos jog önjelölt szakértőiként tűnnek fel – Huld, Leni, Block, Titorelli, a pap – csak hallomásból ismerik a szabályokat. Fokozatosan egy párhuzamos, kiismerhetetlenségében félelmetes igazságszolgáltatás képe rajzolódik ki, ugyanakkor Kafka folyamatosan utalásokat tesz egy „valós” jogrendszer létezésére is, amelyhez képest válik csapdává K. helyzete, s amelyről való tudásunkhoz képest tűnik egyre hátborzongatóbbnak a regénybeli paralegális bíróság működése. (Az egymással párhuzamosan működő jogrendszerek történeti létéről egyébként Kafka nyilván tudott egyetemi tanulmányai alapján, különösen a római jog és a kánonjog kettősségéről a középkori Európában, s arról is, hogy e rendszerek eljárásai – közös jusztiniánuszi eredetük ellenére – jelentős mértékben eltértek egymástól.) Az 1873-as kódex normáival ütköző incidensek sorozatával találkozhatunk a különböző epizódokban. Néhány példa: K. letartóztatásának reggelén őrei semmilyen indokát nem adják eljárásuknak (209.§.), a vizsgálóbíró nem ismerteti K.-val az ellene felhozott vádat

(199.§.), nem figyelmezteti, hogy amennyiben megtagadja a közreműködést, a védekezés adott lehetőségeiről mond le ezáltal (203.§.).

Más esetekben viszont Kafka azzal az eszközzel él, hogy az osztrák büntetőjog keretei közé tökéletesen illeszkedő mozzanatok a szereplők viselkedésén keresztül ábrázolja abszurdként. Letartóztatásakor az örök arról biztosítják K.-t – leszerelni akarva tiltakozását –, hogy „[...] hatóságunk [...] nem keresi a lakosságban a bűnt, hanem [...] a bűn vonzza őt magához, s ezért kénytelen kiküldeni minket, öröket. Ez törvény.”³⁶⁶ K. válasza: „Ezt a törvényt nem ismerem.” A helyzet bizarr volta ellenére itt semmi másról nincs szó, mint rutinszerű eljárásról: bűncselekmény gyanúja esetén a vizsgálóbíró nyomozást rendel el – ebben az értelemben valóban „a bűn vonzza őt magához”. S amikor K. válaszára az egyik őr csak annyit felel, hogy „látod Williem, bevallja, hogy nem ismeri a törvényt, s ugyanakkor az ártatlanságát hangoztatja”, akkor tulajdonképpen nem történik más, mint hogy Kafka egy különös helyzet különös szereplője szájába adja az 1852-es *Strafgesetz* 3.§-át, miszerint: „A büntettekről jelen törvény nem tudásával senki nem mentheti magát.”³⁶⁷ A szereplők magatartása révén az adott szituációban még ez az egészen alapvető jogelv is valamilyen abszurd színezetet kap. Hasonlóképpen az is, hogy K.-t nem viszik magukkal, hanem közlik vele, hogy szabadon mozoghat és védekezhet tetszése szerint, hiszen az osztrák büntetőjogi gyakorlatban az előzetes letartóztatásba helyezés is igen ritka volt (még akkor is, ha a későbbiekben a diák figyelmezteti K.-t, hogy a fogvatartás elrendelésére a vizsgálóbírónak – éppúgy, ahogy a valóságban – adott esetben joga van.) Ugyanígy az ügyész és az ügyvéd szerepe is torz megvilágításba kerül egy-egy konkrét helyzetben. Amikor K. közli a felügyelővel, hogy az államügyész jó barátja, és megkérdezi, hogy telefonálhat-e neki, a felügyelő válasza mindössze annyi, hogy: „[...] hogyan [...] de nem tudom, mi értelme volna, hacsak nincs vele valami megbeszélni való magánügye.”³⁶⁸

A megjegyzés mélységesen cinikusnak tűnik, és K. felháborodott reakciója is ebben erősít meg bennünket, de voltaképp csak eltereli a figyelmünket arról, ami nyilvánvaló: nevezetesen, hogy az államügyésznek azután, hogy a vizsgálóbíró a nyomozás lefolytatására hívja fel, egészen a vádemelési javaslat megtételéig az ügyben semmilyen szerepe nincs. Ugyanez vonatkozik az ügyvédre is: K. kétségbeesik Huld erőfeszítéseinek gyengesége láttán, holott a tényleges vádemelésig az ügyvéd sem vesz részt az eljárásban.³⁶⁹ Az elidegenítésnek

---

³⁶⁶ FRANZ KAFKA: *A per*, lásd fent 342. sz. jegyzet, 13. p. (ford. SZABÓ EDE)

³⁶⁷ *Az ausztriai Büntető Törvény általános része*, Heckenast-kiadás, Pest, 1857.

³⁶⁸ FRANZ KAFKA: i. m. 18. p.

³⁶⁹ Uo. 104–105. p.

ugyanazt a technikáját alkalmazza Kafka az eljárás titkosságának kérdését illetően is. Az ügyvéd felhívja K. figyelmét arra, hogy „[...] az eljárás nem nyilvános, esetleg ha a bíróság szükségesnek tartja, nyilvánossá is válhat, de a törvény nem írja elő a nyilvánosságot.”³⁷⁰ És valóban: az osztrák büntetőjog szerint is csak a vádemelést követően vált nyilvánossá az eljárás. A fenti esetekben tehát olyan eljárási mozzanatokkal találkozhatunk, melyek az osztrák-magyar büntetőjoggal tökéletes összhangban álltak, ám a Kafka-hősök viselkedésének és szituációinak kontextusában mégis egy burleszk bizarr elemeinek tűnnek.

Az „első vizsgálat” – a regény második fejezete – pedig kifejezetten parodisztikus jelleget ölt. A helyszín egy lerobbant külvárosi bérház ötödik emeleti lakásának szobája. „K. azt hitte, valami gyűlésre tévedt be.” A vizsgálóbíró „egy kövér, szuszogó kis emberke”, aki – miután abbahagyta a „mögötte álló férfival” folytatott kedélyes beszélgetést – közli K.-val, hogy annak késése miatt már nem is volna köteles a meghallgatást lefolytatni, de kivételesen mégis megteszi. A jegyzőkönyv iskolai füzetre hasonlít, melybe beletekintve a vizsgálóbíró szobafestőként próbálja azonosítani K.-t. A tárgyalótermi közönség viselkedése olyan, mintha politikai gyűlésen vennének részt. És így tovább.

Nem alaptalan az az érvelés, mely szerint Kafka ebben a jelenetben Hans Grossnak az Ausztriában 1872-ben visszaállított esküdtszéki rendszerre vonatkozó kritikáját közvetíti, aki szerint egy olyan laikusokból álló esküdtszék, melynek tagjai közül többen talán életükben először vesznek részt büntető-tárgyaláson, és először látnak valódi bűnözőt, csak megnehezíti a bíró dolgát. De ezzel együtt más feltevések is megalapozhatóak. Egy héttel később kiderül, hogy a törvénykönyvnek hitt könyvek pornográf regények, s ez – a diák, a bírósági szolga felesége és K. között lejátszódó jelenettel – Karl Krausnak a *Die Fackel* című folyóiratban megjelentetett cikksorozatában foglalt kritikájához kapcsolódik, ami egy olyan igazságszolgáltatás tagjai ellen irányult, melynek keretei között a pornográfia és a prostitúció privát örömeit élvezik, ugyanakkor nyilvánosan és a jog eszközt is felhasználva ellenzik és büntetik.

---

³⁷⁰ Uo. 97. p.

B/2. IGAZSÁG, GYŐZELEM, VADÁSZAT AVAGY A HÁROM GRÁCIA

Mindez azonban – bármilyen erőteljes hatású legyen is az igazságszolgáltatási procedúrák burleszként való ábrázolása – önmagában erőtlen választ adna csak az osztrák századforduló jogi krízishelyzetére, s a kapcsolódási pontok vizsgálata is megragadna a felületesség szintjén, ha Kafka nem szolgálna szubsztantív kritikával a jog működését illetően. Titorelli műtermében egy félig kész kép áll a festőállványon. A festmény egy bíró megrendelésre készített portréja, kövér férfi egy trónuson, melynek háttámláján az igazság istennőjének felettébb furcsa ábrázolásával találkozhatunk. K. felismeri Justitiát –, *itt a kötés a szemén, és itt a mérleg*³⁷¹ –, de meglepődve veszi észre, hogy az istennő sarkán szárnyak láthatók, és az alak fut. Titorelli felvilágosítja, hogy ez az igazság és a győzelem istennője egy személyben”, mire K. ennyit felel: „Nem jó társítás [...], az igazságnak nyugalom kell, különben inog a mérleg, és nem lehet igazságos az ítélet.”

Mindeközben Titorelli tovább dolgozik a képen, s a változtatások nyomán a kép figurája egyre inkább a vadászat istennőjéhez válik hasonlatossá. A kép így kerül tökéletes összhangba azzal az igazságszolgáltatással, amelynek K. a foglya lett: a rendszerrel, amely meghátrálás nélkül a végső győzelemre tör. Van-e mindennek a szövegen túlmutató jelentése? Kafka mindig is szeretett különféle kulturális szimbólumokkal „játszani”, lásd a Szabadság-szobor esetét az *Ameriká*-ban, ahol Karl Rossmann nem a szokásos fáklyát, hanem egy kardot láthat a szobor kezében.³⁷² Az igazság istennőjének efféle ábrázolása esetében azonban ennél többről van szó, vagy legalábbis plauzibilis magyarázat adható annak eredetére vonatkozóan. Származhatna az ötlet akár Karl Kraustól is, aki a kortárs osztrák igazságszolgáltatás ellen irányuló támadásai során többször ábrázolta az igazság istennőjét parodisztikus módon, például mikor az érzékeny megjelenített Justitia letépi szeméről a kötést, hogy mások titkait megleshesse, és a kendőt meztelen ölének eltakarására használja. Valószínű azonban, hogy az ötlet annak apropóján fogant, hogy 1907 januárjában a német birodalmi igazságügy-miniszter egy rendelete kimondta, hogy Justitia valamennyi ábrázolásának – legyen szó akár festményről, akár szoborról – a szemét elfedő kötést el kell hagynia újonnan épült középületek esetében. A rendelet kétségkívül a német és az osztrák igazságszolgáltatás közötti különbségek hangsúlyozására szolgált, aminek alapját nyilván az egészében megreformált

---

³⁷¹ Uo. 121. p.

³⁷² FRANZ KAFKA: *Amerika – A kallódó fiú*, Magvető, Bp., 1967., 37. p. („Hát, ez jókora!” – mondta magában Karl [...]).

német jogrendszer feletti büszkeség adta, szembeállítva az egyre korszerűtlenebb Habsburg Monarchia joganyagával, és ehhez kapcsolódóan az istennő hagyományos ábrázolásával. (Az ábrázolás eredetileg, négy évszázaddal korábbi megjelenésekor Sebastian Brandtnál szatirikus célokat szolgált, de a későbbiekben az ikon jelentésváltozáson ment keresztül, és így vált a pártatlanság szimbólumává.) Az intézkedés rendkívülinek számított, és kizárt, hogy Kafka ne tudott volna az eseményről és annak kortárs visszhangjáról a német és osztrák sajtóban valamint a közéletben.

Amennyiben elfogadjuk ezt a feltevést, Kafka sajátos Justitia-ábrázolása vonatkozatható az osztrák büntetőjog azon visszásságára, ami a német reform viszonylatában még szembetűnőbbé vált, nevezetesen arra, hogy az osztrák Btk. a büntetőjogi felelősség megállapítása során sokkal erőteljesebben koncentrált a bűnös szándéokra (s nem egy esetben megelégedett a bűncselekmény elkövetése lehetőségének megállapításával a bűnösség kimondásához), mint a tényleges cselekmény felelősséget megalapozó jellegére.

B/3. EGY MONDAT A RÁGALMAZÁSRÓL

„Mondtam valamit a Kafka-mondatról (hogy a fenyegetés a mondatszerkezetben van – ezért reménytelen a fordítás.)”

*Esterházy Péter*³⁷³

Az 1852-es Btk. által szimbolizált elavult osztrák büntetőjog és az 1871-es büntető kódex által megtestesített megreformált német jog összevetése a regény számos más pontján tetten érhető. Erről tanúskodik már a történet első monda is. „Valaki megrágalmazhatta Josef K.-t, mert noha semmi rosszat nem tett, egy reggel letartóztatták.” Az eredeti szöveg a rágalmazás tekintetében az osztrák kódex *Verleumdung* megnevezésére utal³⁷⁴, míg ugyanerre a cselekményre a német Btk. a *falsche Anschuldigung* kifejezést alkalmazza.³⁷⁵

A „rágalmazás” megnevezést Kafka pontos és technikai értelemben használja: Josef K. azzal a feltételezéssel indul neki az eljárásnak, hogy valaki feljelentette a hatóságoknál egy feltételezett bűncselekmény elkövetése miatt, s ez indokolja a vizsgálat lefolytatását, s

---

³⁷³ MARIANNA D. BIRNBAUM: *Esterházy-Kalauz*, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1991., 156. p.

³⁷⁴ 209–211.§.

³⁷⁵ 164–165.§.

minden pontosan megfelel az osztrák Btk. törvényi definíciójának. (A tényálláshoz egyébként Ausztriában sokkal súlyosabb jogkövetkezmény fűződött, mint Németországban, akár egy évtől öt évig terjedő szabadságvesztés is lehetett a büntetés, míg Németországban egy hónapnál nem hosszabb elzárás és néhány jogkorlátozó-jogfosztó jellegű mellékbüntetés.) Jóval többről van azonban szó, mint egyszerű terminológiai különbségről. Ami igazán lényeges, az a két kódex koncepcionális különbsége. A legáltalánosabb szinten a hasonló fejlettségű országok büntető anyagi jogszabályai erőteljesen hasonlítanak egymásra, különösen a meghatározó – élet, vagyon, állam elleni – bűncselekménytípusok tekintetében. Igaz ez az említett osztrák és német kódexekre is, számos bűncselekmény meghatározása és a kapcsolódó szankciók is lényegileg azonosnak tűnnek. Ugyanakkor a felszíni hasonlóság mögött alapvető koncepcionális eltérések rejtőznek, s a regénynek már az első mondata is ezekre utal. Josef K.-t letartóztatják, „noha semmi ROSSZAT nem tett” („*ohne daß er etwas Böses getan hatte*”). A „*Böses*” szó mint „rossz” ebben a szöveggörnyezetben nem a „törvénytelen/jogtalan” értelmében értendő, hanem morális értelemben vett „rossz”, gonosz jelentéstartalommal, s ez egy olyan koncepcióra való utalásként értékelhető, ami az osztrák büntetőjog lényegi sajátossága az 1787-es *Josephina* óta, ellenben ismeretlen az 1871-es német Btk. számára. Mindkét kódex a különböző bűncselekménytípusok osztályozásával indít, ugyanakkor míg a német Btk. esetében a kategorizálás alapjául egy merőben külsődleges és racionális kritérium, a kapcsolódó büntetés szigorúsága szolgál, addig az osztrák kódex már az első mondatával – „*A büntetthez gonosz szándék kívántatik meg.*” – egy olyan morális univerzumba vezet, amelynek szemlélete a német törvénykönyvétől teljesen idegen. A *Strafgesetz* 4.§-a is ebben a szellemben íródott. „A büntett a tettes gonoszságából ered [...]”. Ebből következően látható, hogy *A per* első mondata közvetlenül az osztrák Btk. alapjaira utal. K. nem is az ellen tiltakozik, hogy bármi törvénybe ütközöt tett volna, hanem azt tagadja, hogy bármi gonosz szándék lenne benne: „[...] vádolnak ugyan, de nem lelem magamban a legcsekélyebb olyan vétket sem, amely miatt vádolhatnának.”³⁷⁶ A „*Böses*” szó tehát egyértelműen a szubjektív mozzanatra utal, ami az osztrák büntetőjogi szemlélet meghatározó eleme, szemben a némettel, ami az aktuális cselekedetre, az objektív mozzanatra koncentrál. Mindez együtt nyilvánvalóan egy olyan jogász szemléletmódját tükrözi, aki a jogászai gondolkodást az osztrák-magyar büntetőjog tanulmányozása során sajátította el. Ez a szemléletmód a „bűn” fogalmát sokkal inkább szubjektív, morális szempontból közelíti meg, és nem jogi definícióként alkalmazza, mint a német Btk. A korszak osztrák büntetőjogászi

---

³⁷⁶ FRANZ KAFKA: *A per*, lásd fent 342. sz. jegyzet, 17. p.

sokkal inkább a bűnelkövető tudatára és nem magára a törvénybe ütköző cselekedetre irányították figyelmüket.

Mindezt tekintetbe véve már az első mondat egyértelmű utalásából kiindulva megalapozható a regény egy olyan olvasata, amely az osztrák büntetőjog e szemléletmódjának kritikája köré épül, kibontva abból az abszurd benne rejlő lehetőségeit, különös tekintettel arra, hogy törvénybe ütköző cselekedet megvalósítása nélkül is lehet valakit bűnösnek tekinteni. (A dolgok furcsa ironiája nyilvánul meg abban az 1913-as esetben, amit akár maga Kafka is kitalálhatott volna: Hans Gross fiát letartóztatták Berlinben, és egy bécsi elmeorvosintézetbe zárták – pusztán azon az alapon, hogy bűncselekményt ugyan nem követett el, de mentális állapotából ítélve elkövethetne.) Kafka regényében egy olyan büntető igazságszolgáltatási rendszer paradigmája bontakozik ki, amelynek középponti eleme a „jogtalanság nélküli bűnösség” gondolata, s amely így az osztrák büntetőjog jellegzetes szubjektívizmusát tükrözi, szemben a német Btk. objektív szemléletével.

Kafka regénye természetesen jóval több annál, hogy csak a századvégi Ausztria jogrendszerének parodisztikus paradigmáját adná, a „per” teológiai, metafizikai, egzisztenciális olvasatainak létjogosultságát – vagy akár primátusát – senki nem vitatja el. Ugyanakkor látható, hogy a regény terminológiája és felépítése milyen szoros szálakkal fűződik ahhoz a jogrendszerhez, amelynek Kafka professzionális résztvevője volt. Sőt, talán azt sem túlzás állítani, hogy az a Kafka, aki bizonyíthatóan érdeklődött a kor jogi-jogtudományi kérdései iránt, maga is mondhatta volna azt, amit Josef K. a regény egy pontján. „Valójában szabad akaratomból bizonyára sosem keveredtem volna ezekbe a dolgokba, és sosem zavarta volna meg az álmomat, hogy ez a bírósági gépezet javításra szorul. De állítólagos letartóztatásom [...] arra kényszerített, hogy beavatkozzam, éspedig a magam érdekében. De ha közben valamiképp magának is hasznára lehetek, természetesen nagyon szívesen megteszem.”³⁷⁷ (Az állásfoglalás szükségessége nem korlátozódik *A per-re*, *A fegyencgyarmaton* című elbeszélés – amit Kafka *A per* kidolgozásának hónapjaiban írt – hasonlóképpen értelmezhető a büntetőjogi reformviták kontextusában, konkrétan a halálbüntetés és általában a büntetés-végrehajtás kérdéseire vonatkoztatva.)

Mindezt összefoglalva: Kafka regénye a korabeli osztrák igazságszolgáltatás burleszkszerű ábrázolásán túl szubsztantív kritikát is megfogalmaz a hanyatló monarchia jogrendszerével szemben. *Néhány óvatos következtetés*. Egy extremitásoktól sem mentes szubjektív jogszemlélet kritikája bontakozik ki a regényben: egy olyan rendszeré, amelyben

---

³⁷⁷ Uo. 47. p.

az előzetes nyomozás helyettesíti a teljes eljárást, semmibe véve annak garanciáit; ami egészében a vádlott bűnösségére koncentrál, ignorálva az objektív tényállási elemeket; ami érdemi védelem és tárgyalás nélkül jut el az ítéletvégrehajtásig. Mintha *A fegyencgyarmaton* utazójához hasonlóan – aki sietve elhagyja a szigetet, teljesen kiábrándulva mind a korábban ott uralkodó jogrendből, mind az új igazságszolgáltatás rendszeréből – menekülési vágy fogná el Kafkát a Jellinek által réginek és újnak nevezett jog működése láttán egyaránt. Kétségbeesésének szimbóluma pedig egy olyan Justitia lehetne, aki leveszi szeméről a kötést, hogy „*el nem fordult tekintettel*” (Petri) szemlélhessen mindent, de mint a győzelem istennőjének, szárnyakra lenne szüksége, hogy egyensúlyát ne veszítse el teljesen. Jogfilozófiai kontextusban értelmezve pedig mindez jelez egyfajta idegenkedést a szabadjogi mozgalom nézeteitől, nevezetesen a kodifikált jog kötőerejének tagadásától, ugyanakkor a pozitivista jogszemlélettől is, a jog autonómiájába vetett hittől és a büntetés megtorlársként való értelmezésétől.

S lezárásként ez visszavisz bennünket Szilasi kérdéséhez: létezik-e irreleváns kontextus? Szilasi válasza saját kérdésére egy határozatlan „nem tudom” – ámbar ez lehet egy poszt-akármilyen irodalmár nyegleségének megnyilvánulása is –, de számomra mind az ő Balassi-értelmezése, mind Ziolkowski elemzése meggyőző „a jog és irodalom” kutatások lehetőségeinek szempontjából, még ha Milan Kundera Kafka vonatkozásában valószínűleg „kafkalógiának” minősítené is az egészet.³⁷⁸ Ezzel viszont nincs mit tenni – illetve

---

³⁷⁸ Kundera mélységes ellenszenvvel viseltet a Kafka-életműre vonatkozó – és általa „kafkalógiának” nevezett – azon másodlagos irodalom iránt, amely „nem az irodalomtörténet (az európai regény történetének) nagy összefüggéseiben vizsgálja Kafka műveit”, hanem „*nagy rendszerességgel kilakoltatja Kafkát az esztétikum birodalmából*”, s miközben „*tudomást sem vesz a modern művészetről*”, nem-irodalmi kritikaként egyfajta „bibliamagyarazattá” silányítja a Kafka-recepciót, s mint ilyen „Kafka műveiben szükségképpen csak allegóriákat lát”, vallási, pszichoanalitikus, egzisztencializáló, marxista és politikai allegóriákat. (Vö. MILAN KUNDERA: Szent Garta kasztráló árnya, In: *Elárult testamentumok*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1996., 35–53. p., [ford. RÉZ PÁL]) Kunderának egyébként is meggyőződése, hogy egy regényíró általában „*csak a regényeiben nagy gondolkodó*”, s hogy „*regényszerű gondolkodás ez, nem filozófiai*”. Hasonlóképpen lesújtó a véleménye arról is, amikor a „politikai gondolat” – mintegy a „kafkalógia” eljárásának fordítottjaként – próbálja magát regénynek álcázni. (Ennek mintaértékű megvalósulását látja George Orwell 1984 c. regényében, amely „a valóságot kérlelhetetlenül pusztán a politikai aspektusára fokozza le”, s amellyel kapcsolatban – írja Kundera – „[n]em vagyok hajlandó megbocsátani ezt a lefokozást, annak az ürügynek engedve, hogy hasznos volt mint propaganda a totalitárius rossz ellen folytatott harcban”. (MILAN KUNDERA: *Utak a ködben*, In: i. m. 218. p., ill. 206–207. p.) A dolog – ha nem is „*prágai*”, de mindenképp közép-európai – iróniája, hogy Kundera fent említett kifogásai épp a saját gondolkodásával és regényírásával kapcsolatban is megfogalmazhatóak. (Vö. VAJDA MIHÁLY: Az aszketikus pap és a demokratikus utópia, In: *A posztmodern Heidegger*, T-Twins-Lukács

megpróbáljuk folyamatosan cáfolni, hogy az volna, hátha sikerül –, addig pedig csak védhetjük magunkat Szilasi egy másik mondatával, miszerint aki nem néz rá „meghatott, könnyes szeretettel, az...” <öncenzúra>. ³⁷⁹

Archívum-Századvég, Bp., 1993., 116–164. p.) („A filozófia *mint filozófia* van jelen regényeinek polifón szerkezetében.”[137. p.]; „Nem tudhatom, de sejtem: Kundera azért próbálja elhitetni velem, hogy ő a regényeiben nem ír filozófiát, mert maga is tisztában van vele, ez a filozofálás némelykor túlságosan is dilettáns.”[140. p.]; valamint: ANGYALOSI GERGELY: Kundera kibírhatatlan felületessége, *Határ*, 1992. 4/5. sz. 166–169. p.) (amellett érvelve Kundera „legnépszerűbb regénye” – *A lét elviselhetetlen könnyűsége* – kapcsán, hogy „[...] a politikai ellenzékiesség nem védi meg többé a rossz irodalmat” [169. p.])).

³⁷⁹ SZILASI LÁSZLÓ: Irodalomtörténet, In: i. m. 11. p.

IV.

MESÉK FELNŐTTEKNEK

NARRATÍV TEMATIKA A KORTÁRS AMERIKAI JOGELMÉLETBEN

„Az elbeszélés nemzetközi, történelem feletti és kultúra feletti: egyszerűen létezik, mint maga az élet.”

Roland Barthes³⁸⁰

„Wherever there is a „constitutive we”, there is an excluded „they”.

Kim Lane Scheppele³⁸¹

BEVEZETÉS

A narratívák jelentőségét az emberi kultúra és tudás tekintetében nem lehet túlbecsülni. Nem véletlen, hogy a „narratíva”, „narráció”, „narrálni” stb. szavak végső etimológiai gyökere a szanszkrit „*gna*”, azaz „tudni” szóban található.³⁸² Teremtéstörténetektől és mítoszoktól kezdve legendákon és meséken át egészen a hétköznapi élet történeteig és anekdotáiig sorolhatnánk a történetmondás azon eljárásait és produktumait³⁸³, amelyek tárházát képezik mindazon ismereteknek, amelyeket az ember narratív formákban és azok révén önmagáról és arról a világról tudhat, amelynek maga is része.

A narratíva fogalma azonban az immár sok évtizednyi vonatkozó kutatás eredményeképpen olyan sokrétű jelentésre tett szert, hogy felmerülhet a kétely és a vád – mint például az a posztmodern fogalmával is megesezt –, hogy használhatatlan, mivel bárki

---

³⁸⁰ ROLAND BARTHES: Introduction to the Structural Analyses of Narratives, In: *Image, Music, Text*, New York, 1977., 79. p.

³⁸¹ KIM LANE SCHEPPELE: Foreword: Telling Stories, 87 *Mich. L. Rev.* 2073, 2078 (1989)

³⁸² HAYDEN WHITE: A narrativitás értéke a valóság megjelenítésében, lásd fent 46. sz. jegyzet, 103. p.

³⁸³ Az elbeszélés mint narratív kijelentés, narratív tartalom és magának a narráció aktusának megkülönböztetéséhez lásd GERARD GENETTE: Az elbeszélő diskurzus, In: THOMKA BEÁTA (szerk.): *Az irodalom elméletei I.*, Jelenkor-JPTE, Pécs, 1996., 61–63. p.

tetszőleges értelemben hivatkozhat rá, s ez csak „*növeli a káoszt*”. Amennyiben tehát jogelméleti keretben kívánjuk operacionalizálhatóvá tenni a narratíva fogalmát, úgy meg kell próbálnunk legalább minimális szinten tisztázni, hogy mely jelentésében fogunk utalni e kategóriára; különös tekintettel arra, hogy annak jogfilozófiai használata is többféle³⁸⁴, amely használatokat viszont *mesterségesen* egyesíteni kivihetetlen vállalkozás volna.

Ugyanis: a narrativitás jogelméleti tematizálásának a kontinentális jogfilozófiai hagyományba ágyazódó változataitól jelentős mértékben elkülönülnek azok a törekvések, amelyek az Egyesült Államokban az elmúlt húsz évben „narratív jogtudományként” (*narrative jurisprudence/narrative scholarship*) váltak ismeretessé és az amerikai jogelméleti diskurzus talán legélesebb vitáit kiváltó kísérleteivé.³⁸⁵ Az előbbieket az elbeszélő szemléletmódot – legáltalánosabban szólva – az emberi megismerés és a kommunikáció narratív természetének premisszájából kiindulva érvényesítik a jogi folyamatok analízisének valamennyi pontján³⁸⁶, felhasználva ennek során mindazokat a meglátásokat, amelyeket a narratívumokra és a narráció tevékenységére vonatkozóan a filozófia, az etika, az irodalomelmélet, a historiográfia, a pszichológia és általában a kognitív tudományok tettek. Az amerikai megközelítések számára viszont az elbeszélések sokkal inkább mint a történelem által „elhallgattatott” kisebbségek hangjának megszólaltatása, mint a hagyományosan marginalizált (kirekesztett), elnyomott társadalmi csoportok szempontjainak kifejezésre juttatása és érdekeik érvényesítése válik érdekessé.

---

³⁸⁴ Vö. ROBERT WEISBERG: Proclaiming Trials as Narratives: Premises and Pretenses, In: PETER BROOKS és PAUL GEWIRTZ: i. m. 61. p.

³⁸⁵ Tisztában vagyok azzal, hogy a megkülönböztetés nem egészen szerencsés, mert azt látszik sugallni, hogy az amerikai és a kontinentális jogfilozófia mind tematikáját, mind metodológiáját tekintve élesen elválnak egymástól. Ez nyilván nem igaz, átfedések sokszorosán kimutathatóak, ugyanakkor a narratíva fogalmának központivá tétele az esetek javarészában számottevően különbözik, s így – legalábbis felületes distinkcióként – elfogadhatónak tartok egy efféle elhatárolást is. Hasonló értelemben lásd JAN M. VAN DUNNÉ: Narrative Coherence and Its Function in Judicial Decision Making and Legislation, 44 *Am. J. Comp. L.* 463, 463 (1996)

³⁸⁶ Ide értve a narrativitás szerepének vizsgálatát a laikus tanúknak az általuk tanúsított tényekről adott beszámolóiban, a jogászok tárgyalótermi tevékenységében, az esküdtszéki és a bírói döntéshozatalban, a szabályértelmezés és a döntés igazolásának tekintetében éppúgy, mint a törvényhozásban és a jogrendszer egészének igazolásában is.

HÁTTÉR AVAGY „KÁNONVITA ÉS KULTÚRHÁBORÚ”

Ezt az állítást látszik igazolni az a „kánonvita és kultúrháború” is, ami az 1990-es évek első felében tetőzött az Egyesült Államokban, és többek között a narratív juriszprudencia kibontakozásának közvetlen kulturális hátterét adja. Maga a vita az irodalmi kánonok és a kanonizáció folyamatának a természetét problematizálja – különösen ezek hatalmi-politikai aspektusait –, s bár egy látszólag egészen praktikus kérdésből indult ki – mit kell tanítani az iskolákban, s elsősorban az egyetemeken? –, szerves része annak a diskurzusnak, ami a nyugati kultúra „ellentmondásosságáról”, az „elnyomó” és a „felszabadító” tendenciák egyidejű jelenlétéről szól, arról, amit jól illusztrál Richard Rorty megállapítása, miszerint e kultúrát gyakran és jó okkal tartják „rasszistának, nemileg diszkriminatívnak és imperialistának, [d]e természetesen ugyanez a kultúra aggódik olyan nagyon önnön rasszizmusa, nemi diszkriminációja és imperialista volta miatt”.³⁸⁷ (A vita jogelméleti kapcsolódási pontjait jelzi, hogy a kánon-kérdésről olyan, az irodalomtudományi és a jogelméleti diskurzusban egyaránt érdekelt szerzőknek is van mondanivalójuk, mint Richard Posner, Stanley Fish vagy Richard Weisberg; relevanciáját pedig legrövidebben úgy lehetne összefoglalni, hogy közvetlen kontextusát képezi mindazon állítások igénybejelentéseinek, amelyeket számos amerikai szerző fogalmazott meg, nevezetesen, hogy a korábban vagy még mindig kirekesztett pozícióban lévő etnikai, faji, vallási kisebbségek tagjaitól származó – gyakran egyes szám első személyű – narratívák bevezetése a jogi diskurzusba deskriptív értelemben a jogi folyamatok pontosabb leírásának, normatív értelemben pedig a társadalmi igazságosság megteremtésének elengedhetetlen feltétele.)

A vitában a kánon irodalomtudományi fogalmának az a két aspektusa kerül szembe egymással, amelyeket leginkább az egyik oldalon az ún. immanens, a másikon az intézményes kanonizációs felfogások reprezentálnak.³⁸⁸ Az immanens koncepció mintaértékű

---

³⁸⁷ RICHARD RORTY : Heidegger, Kundera és Dickens, *Holmi* 1993/2., 238–252. p.

³⁸⁸ A különbségtételhez lásd ROHONYI ZOLTÁN: Előszó. Kánon, kánonképződés, kanonizáció, In: Uő. (szerk.): *Irodalmi kánon és kanonizáció*, Osiris-Láthatatlan Kollégium, Bp., 2001., 7–15. p. Rohonyi megjegyzi, hogy az irodalomtudományos fogalom „[...] a két aspektus összevonását és operativizálását kívánja meg”. S valószínűleg igaza van abban is, hogy „[...] a kánon iskolai, pragmatikus funkciójú s hatásizony-mechanizmusú elgondolása akkor áll szemben egymással, ha a Metron és a Kanón antik különbözőségéről megfeleledkezve s a magaskulturai igényről lemondva egy mediatizált világ napi gyakorlatának engedjük át magunkat”. Ebben a vitában pedig épp erről volt eredendően szó.

példája található meg Harold Bloom *A nyugati kánon* c. művében³⁸⁹, amely a kánonképződés folyamatát a „hatásiszony” vagy „hatásszorongás” fogalmával ragadja meg, azaz az irodalom olyan belső történéseként határozza meg, amely szerző és szerző, mű és mű közötti ödipális/intertextuális kapcsolatként realizálódik, azaz a kánon olyan, a túlélésért egymással küzdő szövegek közti választás eredménye, amelyet nem „domináns társadalmi csoportok, oktatási intézmények és kritikai tradícióik” visznek véghez, hanem olyan „későn érkező szerzők, akik úgy érzik, ez vagy az a költő előd szemelte ki őket”.³⁹⁰ Az elgondolás kritikájaként viszont azonnal felhozható, hogy nem látszik tudomást venni arról a tényről, hogy szerzők és művek *intézményesen* kanonizáltak, azaz, hogy mondjuk „Shakespeare központi szerepét –,*Shakespeare nélkül nincsen kánon, mert Shakespeare nélkül nincs kire ráismerni önmagunkban.*”³⁹¹ – nem magyarázza meg kielégítően például Milton s mások vele kapcsolatos hatásszorongása”.³⁹² Azaz: igaza lehet ugyan Bloomnak abban, hogy egy szerző műveinek kanonikus státusza végső soron „a figuratív nyelv szintjétől, az eredetiségtől, a kognitív erőtől, a kulturális tudástól és a dikció erejétől”³⁹³ függ, de a nagy alkotó mint kánonalapító koncepciója nem magyarázza meg, hogy a kanonizáció normatív rendszertörténet. Az intézményes felfogás viszont erre az elemre helyezi a hangsúlyt, mondván, hogy kulturális kommunikáció és annak intézményes formái nélkül soha nem is létezett kánon.

Az intézményesség szerepének megítélése tekintetében e felfogás hívei között is jelentős eltérések mutatkoznak³⁹⁴, de jelen pillanatban elegendő e felfogás azon radikális változatára rámutatni, ami a „kánonvita” egyik táborának álláspontját is képezi: a kánon mindig valamilyen hatalmi elit konstrukciója és e pozícióját továbbörökítő intézménye. (Bloom érve ezzel szemben az – a hatásiszony-elmélet alapvetésén túl, miszerint nem intézmények irányítják akaratlagosan a kánon alakulását, hanem az irodalmi tér-időben egymásra találó szerzők –, hogy a „nagy műveknek”, legyenek akár „politikailag inkorrektek” is, az olvasóra nézve nincs közvetlen politikai relevanciájuk, s maga az olvasás aktusa sem

---

³⁸⁹ HAROLD BLOOM: *The Western Canon*, Harcourt Brace, New York, 1994.

³⁹⁰ HAROLD BLOOM: Elégikus töprengés a kánonról, In: ROHONYI ZOLTÁN: i. m. 188. p.

³⁹¹ Uo. 202. p.

³⁹² ROHONYI ZOLTÁN: i. m. 12. p.

³⁹³ Uo.

³⁹⁴ A különbségek taglalása túllépne a jelen tanulmány keretein, de két eltérő, ám egyaránt reprezentatív álláspont összevetéséhez lásd Frank Kermode és John Guillory írásait. In: ROHONYI ZOLTÁN: i. m. 109–139. p., ill. 241–276. p.

közösségi/politikai esemény, hanem olyan magányos tevékenység, amelynek tapasztalata haladáságunkkal szembesít mindannyiunkat.) Nem kell azonban radikális – s pláne nem „fizetett radikális”³⁹⁵ – álláspontot elfoglalni ahhoz, hogy a kánon inherens politikumát felismerjük, mint arra Kálmán C. György is rámutat: „[...] a kánon legbelül mindig politikus: ideológiákat testesít meg, értékeket közvetít, értelmezéseket és világgépeket sugall, történelemkép kontúrjait vázolja fel, és így tovább [...]”³⁹⁶, vagy még kevésbé erős fogalmazással Szegedy-Maszák Mihály: „[...] a műfajok végül is társadalmi intézménynek tekinthetők, és más társadalmi intézményektől is függenek.”³⁹⁷ Ezzel a felismeréssel szorosan összefügg annak a tapasztalata, hogy írjunk bármit is egy kánon javára, mindig számítani lehet ellenvetések és ellenkánonok felbukkanására.³⁹⁸ Ennek a politikai – közösségi és hatalmi – mozzanatnak az evidenciája fejeződik ki abban – a vitát a jogelmélet felé is megnyitó – koncepcióban, amely a kánont a modern nemzetállamok kulturális infrastruktúrájának elemi intézményeként definiálja³⁹⁹, illetve abban az érvelésben, amely szerint az irodalom a maga

---

³⁹⁵ Vö. FARKAS ZSOLT: i. m. 35. p.

³⁹⁶ KÁLMÁN C. GYÖRGY: Közösségek, kánonok, rendszerek, In: *Te rongyos (elm)élet!*, Balassi, Bp., 1998., 122. p. Ugyanennek egy másik aspektusát villantja fel Henry Louis Gates, Jr., amikor az önmagukat a nyugati kultúra letéteményeseinek tartók felháborodására, mely szerint a kánon átpolitizálódik, ekként reagál: „[N]os, ez csak arról árul el valamit, hogy milyen figyelemre méltóan sikeresnek bizonyultak a hivatalos irodalomtörténetek abban, hogy önmagukat olyan természetes és semleges képződményekként tüntessék fel, amelyeket világi érdekek nem fertőztek meg.” HENRY LOUIS GATES, JR.: *Loose Canons. Notes on the Culture Wars*, Oxford University Press, New York-Oxford, 1992., 33. p.

³⁹⁷ Idézi KÁLMÁN C. GYÖRGY: i. m. 101. p.

³⁹⁸ Ehhez természetesen nincs szükség politikára, de még egy „nagy mű” moralitásának megvitatására sem. Azok után, hogy a legkanonikusabb Shakespeare *Hamlet*-jének – másoknak is volt – művészi „fiaskó” volta mellett is lehet jó érveket felhozni, s ha ezt történetesen nem kisebb szerző és kritikus teszi, mint T. S. Eliot, akkor már nincs min meglepődni. Vö. T. S. ELIOT: *Hamlet*, In: *Vágy a rendben*, Gondolat, Bp., 1981., 73–78. p.

³⁹⁹ S nem kevésbé abban a felismerésben, hogy egy-egy etnikai vagy nyelvi kisebbség irodalmi szövegtömegének a megkonstruálása magában hordja az önállóságra (autonómiára), önkormányzatra vonatkozó igényt is, valamint hogy a kisebbségi irodalmi hagyományok feltárása és ellenkánonként, vagy a meglévő kánonba annak a rangján integrálódni kívánó kulturális örökségként való felmutatása nyilvánvalóan az adott kisebbség egyenjogúsításának szinonimája, sőt, nem is képzelhető el másként, mint egy „felszabadító mozgalom” keretében. S bár egy ilyen álláspont elfoglalása teoretikus szempontból és stratégiaként is súlyos belső ellentmondásokkal terhes – ezt nem egyszer e megközelítés alkalmazói maguk is elismerik –, a vita jogelméleti meghosszabbítása tekintetében mégis döntő szerepe van, lévén az érdekelt szerzők javarésze ennek ez a kiindulópontja.

történetiségében kirekesztő/marginalizáló természetű intézményi gyakorlatok formájában nyilvánult meg.⁴⁰⁰

Mindezek alapján: az 1990-es évek amerikai jogelméletében a kontinentális hagyományokhoz képest – nem véletlenül, hisz gyakran éppen azzal szemben – a narratívák kérdésének ideológiai-politikai aspektusai kapnak erőteljesebb megvilágítást, jelentős részben még akkor is, ha nem a jogelméleti beszéd közvetlen tartalmáról van szó, hanem azon esetekről, amikor a narratívák az önmagát objektív tudományként megalapozni kívánó jogelmélet⁴⁰¹ diszkurzív nyelvhasználatának metodológiai alternatíváiként jelennek meg. (Ez

---

⁴⁰⁰ A XIX. századi Amerikában például a hivatásos kritika a feketékre és a nőkre is úgy tekintett, mint akik nem képesek sem a következetes fogalmi, sem a kreatív gondolkodásra, próbálkozásaik pedig hitetlenkedő és leereszkedő fogadtatásban részesültek. (Vö. HENRY LOUIS GATES, JR.: *The Signifying Monkey: A Theory of Afro-America Literary Criticism*, Oxford University Press, Oxford-New York, 1988., 129–131. p.) Ráadásul: azzal együtt, hogy esztétikai értéket képviselő alkotás megjelentetése valamely marginalizált társadalmi csoport egy tagja részéről önmagában igénybejelentésnek tekinthető a mindenben egyenlő státuszra vonatkozóan – hiszen a korszak uralkodó zseniesztétikája *egyébként* a szerzőt az önmegvalósító individuum mintavértékű példájának tekintette – az egyenjogúsításért folytatott küzdelem szempontjából e művek megítélése ambivalens. Ennek oka pedig az, hogy – mint azt Sandra M. Gilbert és Susan Gubar kimutatták a kor női írói esetében – ezek a művek a korabeli kanonikus kritika mércéihez látszottak igazodni, így alig tértek el az irodalom legitimnek tekintett irányvonalától, s ebben az értelemben inkább az „együtműködés” és nem a „lázasadás” aktusainak tekinthetők, olyanoknak, amelyek nem az elnyomottak autentikus hangját szólaltatják meg. (Vö. SANDRA M. GILBERT és SUSAN GUBAR: *The Madwoman in the Attic: The Woman Writer and the Nineteenth-Century Literary Imagination*, Yale University Press, 1979.) Ennek az autentikus hangnak a megtalálása azonban felettébb nehéz feladatnak bizonyult, mint azt az erre irányuló kísérletek sora mutatta: sem az „elnyomás előtti” korszakban nem sikerült a kisebbségi identitás irodalmi gyökereit azonosítani, a kirekesztettség idejének próbálkozásai pedig ahelyett, hogy a diszkriminatív sztereotípiák lebontását érték volna el, inkább azok megerősítése irányába mutattak, és inkább értékelhetőek a kirekesztettség tünetegyütteseként, mint liberációs teljesítményként. Ennek nyomán jutottak el a kisebbségi irodalmak kritikusai az 1970-es években oda, hogy megfogalmazzák: valóban autentikus és szubverzív kisebbségi irodalom csakis egy „felszabadító mozgalom” társadalmi kontextusában lehetséges. Ennek megfelelően a marginalizált kisebbségi csoportok kortárs mozgalmi kulturális hagyományaik alakulását olyan módon ábrázolják –,újracszelekményesítve” önmaguk történetét –, mint amelynek során az elhallgattatástól a szimptomatikus hamis öntudat állapotán keresztül a valódi önmegismerésig és kifejezésig juthatnak el. S a csoportidentitás autentikus narratívái és az ezekhez való *kritikai* viszonyulás kialakítása képezheti az alapját annak, hogy a kisebbségek ténylegesen részesüljenek abból, amit a történelem eddig megtagadott tőlük.

⁴⁰¹ A kifejezés közvetlenül arra a leginkább Christopher Columbus Langdell névvel fémjelzett törekvésre utal, amelynek keretében a természettudományok vizsgálódási módszereinek feltételezett objektivitását, fogalomképző eljárásait és rendszerességét tekintették az amerikai jogirodalom szerzői követendő mintának. (Apró, de nem jelentéktelen adalék, hogy Langdell a *Harvard* akkori elnökének, a matematikus-

persze nem jelenti azt, hogy az amerikai jogelmélet narratív álláspontjai ne lennének teoretikusan ugyanazokra a forrásokra hivatkozva megalapozhatóak, mint a kontinentális kutatások. Ha más nem, összekötheti őket Hayden White megállapítása, miszerint „[...] a narratíva nem egy kód a sok közül, melyet akkor alkalmazunk, ha a tapasztalatot jelentéssel kívánjuk felruházni, hanem egy olyan metakód [...], mely biztosítja, hogy a közös valóság természetéről szóló transzkulturális üzenetek szabadon áramolhatnak”⁴⁰², de az összefüggések ennél konkrétabb megfogalmazásának lehetősége is adott.

Az amerikai narratív jogtudomány mint kritikai jogelmélet érveinek erejét jelentősen növelhetné akár a historiográfia azon tapasztalatainak erőteljesebb hangsúlyozása, amelyek a narratív struktúra és a morális tartalom elválaszthatatlanságára utalnak a történeti

---

kémikus Charles Eliotnak a meghívására és támogatásával került a *Harvard Law School* dékáni székébe, nem titkoltan annak a célnak a végrehajtására kiszemelve, hogy az említett mintát szem előtt tartva formálja át az amerikai jogászok gondolkodásmódját a képzés és egyben a teoretikus reflexió megújítása révén. Vö. ATHONY CHASE: *The Birth of the Modern Law School*, 23 *Am. J. Legal Hist.* 329 [1979]. Langdell tudomány- és jogtudomány-felfogásának részletes elemzését pedig lásd WAI CHEE DIMOCK: *Rules of Law, Laws of Science*, 13 *Yale J. L. & Human.* 203 [2001], ill. THOMAS C. GREY: i. m.) A langdelli hatás pontos mibenlétét és mértékét illetően a mai napig élénk viták zajlanak az amerikai jogéletben, s mégma nem is kell olyan élesen fogalmaznunk, mint azt Pierre Schlag teszi (aki szerint az amerikai juriszprudencia még most is e „paradigma foglya”, lásd fent 19–22. sz. jegyzet és kapcs. szöveg), annyi azonban nagy biztonsággal leszögezhető, hogy döntő befolyást gyakorolt a jogtudománynak és jogelméletnek arra a formájára, amely a XX. század során gyakorlatilag végig uralta a *law review*-k világát, s amelyhez képest értékelhetőek radikális váltásként a „jogi történetmondás” kísérletei. Ezt a jogtudományt – és a helyzetet – jellemzi röviden a Farber–Sherry szerzőpáros. „A hagyományos juriszprudencia elsődlegesen doktrínális jellegű volt. Lényegében megkísérelte egységessé rendezni a jog problémás és komplex területeit, összhangot teremtő elveket és fogalmi megkülönböztetések tisztázását ajánlva. Az elmúlt két évtizedben e kutatások kiegészítéseként egyre növekvő teret nyertek az interdiszciplináris vizsgálódások, nemegyszer átfogó jogi reformokra téve javaslatot. Az interdiszciplináris munka megmaradt a jogtudomány konvencionális – a jogászok, történészek és közgazdászok számára már egyaránt ismert – formáinál. A legutóbbi időkben azonban a juriszprudenciának új formája látott napvilágot. Ahelyett, hogy kizárólag jogi vagy interdiszciplináris forrásokra támaszkodtak volna, empirikus adatokra vagy szigorú elemzésekre, elkezdtek történeteket mesélni saját valós vagy elképzelt élményeiről. Így manapság, ha az ember fellapoz egy neves jogtudományi folyóiratot, könnyen ütközhet például valamilyen dialógusba a szerző és kitalált radikális barátja között vagy valamilyen incidens felidézésébe a szerző múltjából. A történetek gyakran arról számonak be, miként érte a szerzőt diszkriminatív bánásmód faji, nemi megkülönböztetés alapján vagy szexuális orientációjára vonatkozóan.” DANIEL A. FARBER és SUZANNA SHERRY: *Legal Storytelling and Constitutional Law: The Medium and the Message*, In: PETER BROOKS és PAUL GEWIRTZ: i. m. 37–53. p.

⁴⁰² HAYDEN WHITE: i. m. 104. p.

elbeszélésekben⁴⁰³, vagy ezek legitimációs funkciójára a jelent illetően⁴⁰⁴, vagy hatékonynak bizonyulhatna a morális identitás narratív konstruáltságának elméleteit⁴⁰⁵ mozgósítani. A sort lehetne folytatni tovább, azonban úgy tűnik, hogy e jogelméleti „mozgalom” számára a narratívák jogtudomány-kritikai, illetve a tételes jog megváltoztatására irányuló – azaz végső soron politikai – instrumentalizálása fontosabb, mint az elméleti érdeklődés, de ez érthető is.)

Ennek megfelelően alkalmazott narratíva-fogalmuk szempontjából sem az elbeszélések strukturáltsága lesz fontos, mint ahogy az a proppi ihletésű formális narratíva-elemzésekben⁴⁰⁶ vagy az archetipikus kriticizmus elméleteiben megjelenik, például Northrop

---

⁴⁰³ Vö. HAYDEN WHITE: i. m., különösen 140–142. p.

⁴⁰⁴ Vö. BRAUN RÓBERT: i. m. 277–293. p.

⁴⁰⁵ Vö. például PAUL RICOEUR: *Soi-même comme un autre*, Seuil, Paris, 1990., ill. Az én és az elbeszélő azonosság, In: *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*, Osiris Kiadó, Bp., 1999., 373–411. p. vagy ALASDAIR MACINTYRE: *Az erény nyomában*, Osiris Kiadó, Bp., 1999.

⁴⁰⁶ A narratológiát hagyományosan az irodalomtudomány formalista-strukturalista megközelítéseinek keretében szokás elhelyezni, amelyek osztoznak a strukturalizmusnak azokban az ismertetőjegyeiben, amelyek mai tudományterületeken érvényesülő formáit is meghatározzák. Egyrészt: a kutatások egy rendszer – társadalmi rendszer, nyelv, kultúra, műalkotás stb. – alkotóelemeinek összefüggéseire s ezek dinamikájára irányulnak; másrészt: a rendszer működésének feltérképezése során a vizsgált jelenségeket megpróbálják néhány alapvető törvényszerűségekre visszavezetni; harmadrészt: nagymértékben formalizált – gyakran képletekként rögzített – modellek kidolgozása révén próbálják e redukciót megvalósítani, mely modellek további célja az összehasonlíthatóság megalapozása különböző jelenségek és tudományterületek eredményei közt (azaz általában interdiszciplináris szemlélet jellemzi e kutatásokat).

Az elbeszélések „univerzális grammatikájának” fellelésére irányuló irodalomtudományi narratológia – amelyre elsősorban a nyelvhez hasonlóan strukturálódó rendszerek gondolata hatott megtermékenyítőleg – alapművei közül talán Vlagyimir Propp mesemorfológiája emelkedik ki a leginkább. (VLAGYIMIR PROPP: *A mese morfológiája*, Osiris-Századvég, Bp., 1995.) A szovjet-orosz folklorisztikának ez az alapműve 1928-ban jelent meg, nemzetközi szintű hatását azonban javarészt 1958-as angol fordításának kiadása után fejtette ki. A mű célkitűzése egy sajátos műfajcsoport – az orosz varázsmese – általános struktúrájának leírása, s ezáltal annak a kérdésnek a megválaszolása is, hogy miként lehet a varázsmeséket egyazon műfaj tagjaiként azonosítani. A kortárs folklorisztika azon törekvéseivel szemben, amelyek a varázsmesék hasonlatosságát motívumaik azonosítása révén próbálták megoldani, Propp az elemzést a mesék egy mélyebb szintjére helyezi át, s azokat kompozíciójuk alapján kísérel meg meghatározni, azaz olyan alapcselekmények készleteként, amelyeket a szereplők variábilis csoportja visz véghez meghatározott minta szerint.

A strukturális narratológia Propp munkájából kiindulva két feltevéssel élt: (1) más elbeszélések – adott esetben minden elbeszélés – az elemzett mesékkal megegyező szerkezeti morfológiával rendelkeznek, (2) Propp módszerével más elbeszélések esetében is meg lehet határozni ezt az alapszerkezetet. Lehetetlen volna ezeket a kutatásokat – Todorov, Bremond, Barthes, Genette stb. – itt akár csak jelzésszinten is végigkövetni, mégis külön említést kell tennünk Algirdas J. Greimasról, akinek meggyőződése szerint megfelelő módosításokkal a

Frye-nál⁴⁰⁷, hanem a – gyakran egyes szám első személyű elbeszélésben – rögzített tapasztalatok hitele és naturális ereje, a narrátor és a hallgató perspektívájának viszonya és ennek alakulása a tapasztalatok feltárásában, valamint a történetmondás szubverzív jellege a jogi diskurzus – minden értelemben – uralkodó beszédmódjához képest. Narratíva és elmesélt történet így szinoním fogalmaknak mutatkoznak e megközelítésekben, s így ha téziseiknek kifejtésére mint „jogi történetmondásra” utalunk – ahogy ez az irányzat másik bevett elnevezéséből (*legal storytelling*) is következik –, az talán még pontosabban kifejezi a szóban forgó elképzelések lényegét, mint a „narratív jogelmélet” kategóriája. Azzal együtt, hogy ennek az egységesítő kategóriának a használata önmagában ha nem is megtévesztő, de szükségszerűen pontatlan: mint minden ehhez hasonló általánosító megjelölés – természetjog, pozitívizmus, „jog és irodalom” stb. –, ez is elfedi az adott „irányzathoz” tartozónak tekintett álláspontok diverzitását és ellentmondásait.⁴⁰⁸

„MAGFOGALOM” AVAGY ALAPVETÉSEK ÉS TÉZISEK

Az irányzat képviselői nevében – első közös jelentkezésükkor – Richard Delgado megfogalmazott ugyan egy programadó kiáltványt⁴⁰⁹, de mára ez már nyilvánvalóan nem több, mint az eredeti célkitűzések elmélettörténeti dokumentuma; azonos elnevezés alá mostanra rendkívül szerteágazó vizsgálódásokat kell összevonnunk. Amennyiben mégis megpróbáljuk a narratív jogtudomány fogalmát értelmesen használhatóként megtartani, úgy meg kell próbálnunk azonosítani a jogelméleti állításoknak egy olyan halmazát, amelyet az

---

proppi séma a narratívák szerveződésének egyetemes modelljévé alakítható. Jogelméleti relevanciáját mindennek az adja, hogy a jogi folyamatok narratív mozzanatainak elemzését talán legkövetkezetesebben végiggondoló Bernard S. Jackson jogelméletének teoretikus hátterét Greimas munkásságában jelöli meg. (Vö. például BERNARD S. JACKSON: *Making Sense in Law*, Charles Deborah Publications, Liverpool, 1995., ill. *Narrative Theories and Legal Discourse*, In: CRISTOPHER NASH (szerk.): i. m. 23–50. p.) Az alábbiakban azonban *nem* ezt az elméleti irányvonalat követjük.

⁴⁰⁷ Vö. NORTHROP FRYE: i.m.

⁴⁰⁸ Lásd például az irányzat teoretikusaiként számon tartott Farber-Sherry szerzőpáros kritikáját az irányzat egészéről, vagy a „feminista” Robin Westét a szintén elbeszélő szemléletmódot érvényesítő feminista jogtudományról. DANIEL A. FARBER és SUZANNE SHERRY: *Telling Stories Out of School: An Essay on Legal Narratives*, 35 *Stan. L. Rev.* 807 (1993), illetve ROBIN WEST: *The Difference in Women’s Hedonic Lives: A Phenomenological Critique of Feminist Legal Theory*, 3 *Wisconsin Women’s L. J.* 81 (1987)

⁴⁰⁹ RICHARD DELGADO: *Storytelling for Oppositionists and Others: A Plea for Narrative*, 87 *Mich. L. Rev.* 2411 (1989)

irányzat képviselői valószínűleg többé-kevésbé hajlandóak lennének közös kiindulópontokként elfogadni. Az alábbi megállapítások tűnnek a vonatkozó szakirodalomban rendszeresen visszatérőeknek.

(1) Az emberi megismerésben és gondolkodásban a narratívumoknak kitüntetett szerepük van.

(2) Ugyanarról az eseményről egymástól különböző és egymással versengő narratívák mondhatók el, s e történet-változatok az elbeszélők érdekeinek és tapasztalatainak különbözőségeit jelenítik meg.

A fenti két – mondhatni: antropológiai jellegű – kijelentés olyannyira alapvető valamennyi modern narratíva-kutatás számára, hogy indokolt mindkettőt röviden részletezni, mielőtt rátérnénk a narratív juriszprudenciának konkrétan a jog jelenségvilágára vonatkozó téziseire.

Adl. A tudás narratív szerveződése a legalapvetőbb szinten az emberi elme s ezen belül a memória működésének egy meghatározó jellegzetességére és képességére utal. Az információk narratív formába történő rendezése mindig is az emlékezetbeli rögzítés kiemelkedően hatékony módszerének, az ember erre vonatkozó képessége pedig igen fejlettnek bizonyult. Könnyebben rögzítünk emlékezetünkben történeteket – gyakran bonyolult eseménysorokat –, mint szavak, számok vagy kijelentések hosszabb sorozatait, és könnyebben is értjük meg ezeket. A narratív memória képessége ugyanakkor jóval több, mint – tipikusan időben egymásra következő – események sorozatainak rögzítése: magában foglalja ugyanis arra vonatkozó elvárások kialakításának képességét is, hogy adott körülmények között általában mi szokott történni – s ezen a ponton válik döntővé társadalmi létünk szempontjából. Annak megállapítása mára vitathatlanná vált, hogy a narratívák az emberi kultúra és szociális létünk olyan konstitutív elemei, amelyek rendkívül sokféle szerepet és funkciót töltenek be az ember életében. Csak a legalapvetőbbeket felsorolva: (1) időbeli sorozatokként rögzítenek eseményeket emlékezetünkben; (2) a múltra vonatkozó tudásunk szervező-rendező elvét képezik; (3) kauzális magyarázattal szolgálnak eseményekre és a jövőre vonatkozó elvárásokat keletkeztetnek; (4) olyan „önéletrajzot” képeznek, amellyel meghatározzuk és megértjük önmagunkat; (5) az emberi cselekedeteket tervek, célok és szándékok fogalmaival magyarázzák; (6) kulturális elvárások internalizálásának eszközei; (7) a kulturális elvárásoktól eltérő események, cselekedetek értelmezésének fogalmi keretét szolgálnak.

E funkciók mibenlétének és működésének nyilván részleges, de mégis érzékletes illusztrációja az az eredetileg a kognitív pszichológiából származó⁴¹⁰, de már sok helyen idézett és kibővített példa, amit a szakirodalom forgatókönyvnek nevez. A „forgatókönyvek” vagy „szkriptek” olyan narratív konstrukciók, amelyeket adott élethelyzetekre vonatkoztatunk, deskriptív és normatív értelemben egyaránt. Egy adott kultúra tagjaiként rendelkezünk olyan kognitív modellekkel, „váz”-akkal, amelyek egy meghatározott szociális léthelyzet értelmezésének eszközeül szolgálnak.⁴¹¹ Heurisztikus eszközként működik minden ilyen forgatókönyv, amennyiben segítenek megérteni, mi is az a helyzet, amelyben vagyunk és mire számíthatunk: mit várnak el tőlünk és mit várhatunk el mi másoktól. Szerepeket kínálnak és viselkedésmódokat, s konvencionális viselkedésünk javarészt koordinálják azáltal, hogy rögzítik, mi a normális az adott helyzet vonatkozásában. A szó mindkét értelmében megjelenítik a „normálisat”: mi az, ami megszokott, hétköznapi, átlagos, s egyben mi a megfelelő, elfogadható, elvárható. Tartalmazzák tehát mindazokat a kulturális elvárásainkat, amelyek egy helyzettel összefüggésben – és átfogóbb elvárások hálózatába ágyazottan – egyrészt magától értetődővé teszik a szituáció elemeit, másrészt háttérként szolgálnak ahhoz, hogy ítéleteket alkothassunk a szereplők cselekedeteiről, ha például azok az elvárásoktól eltérnek. Ez azonban rávilágít arra is, hogy narratíváink nemcsak arra szolgálnak, hogy jelentést tulajdonítsunk saját magunk és mások viselkedésének, de narratív struktúrák köré szerveződnek olyan mentális állapotokat rögzítő fogalmaink, mint amilyenek a célok, vágyak, szándékok, hiedelmek valamint, hogy narratív formában igazoljuk is, ami a kanonikustól és elvárttól eltér; szándék- és cél-tulajdonításaink vagy egyéb mentális állapotokra vonatkozó megállapításaink pedig azáltal lesznek értelmessé, hogy meglévő kulturális elvárásokra építenek. Mindezek alapján az a kép rajzolódik ki, hogy a narratívák meghatározó szerepet töltenek be a kulturális konvenciók, az emberi viselkedés valamint célok, tervek, vágyak, hiedelmek folytonosan és kölcsönösen egymásra vonatkoztatott értelmezéseiben, magyarázatában és igazolásában egyaránt.

---

⁴¹⁰ ROGER C. SCHANK és ROBERT P. ABELSON: *Scripts, Plans, Goals and Understanding*, Erlbaum Hillsdale, N.J., 1977., 42–61. p.

⁴¹¹ Például a gyakran használt „éttermi” forgatókönyvnek vannak tipikus szereplői (vendégek, pincérek, szakácsok stb.), tipikus tárgyi világa (étlapok, ételek, evőeszközök, asztalok, székek, pénz) és tipikus eseménysorai (jelenetei, „szcénái”) – bemegyünk az étterembe, helyet foglalunk, rendelünk, kiszolgálunk bennünket, eszünk, fizetünk, távozzunk –, mely elemek kölcsönösen meghatározzák egymást, s összességükben a narratíva „cselekményét”.

Ad2. Tapasztalataink narratív konstrukciói – minden strukturális hasonlóságuk, minden tipizálás, minden közösen osztott jelentés stb. mellett – több értelemben mélyen személyesek is, emlékeink, interperszonális kapcsolataink és önértelmezésünk tekintetében egyaránt.

Emlékeink narratív szerveződésének személyessége elementárisan nyilvánul meg abban a tapasztalatban, hogy „ugyanarról” az eseményről különböző emberek időnként teljesen eltérő beszámolókat adnak, minden arra irányuló igyekezetük ellenére, hogy minél pontosabban rekonstruáljanak valamilyen múltbeli eseményt.

Interperszonális kapcsolataink esetében szintén meghatározó jelentősége van a narrációnak, ami természetesen adódik abból, hogy önmagunk megértése is narratív keretbe ágyazódik. Az emberek önmaguk jellemzésére gyakran mesélnek történeteket arról, hogy mit tettek a múltban és miért, de még fontosabb, hogy saját magunk számára is narratívák révén jelenítjük – és konstruáljuk – meg önmagunkat, olyan elbeszéléssé téve egész életünket, amelynek mi vagyunk a főszereplői. Ezek a történetek is gyakran követnek jól ismert sémákat, akár tudatosan, akár öntudatlanul: szüleinkét, példaképeinkét vagy fikatív karakterekét, miként teljes életünk narratívái is gyakran illeszkednek nevelődési regények, kaland- vagy pikareszk-regények stb. mintáihoz⁴¹²; sőt, működnek olyan forgatókönyvekként, amelyek jóslatszerűen elővetítik életünket, s amelyeket meggyőződésünk szerint követnünk kell. (Legrosszabb esetben viszont saját élettörténetünk rabszolgáivá válhatunk.⁴¹³)

Személyes élettörténetünk meglévő történetkészletünk egyes darabjainak azon sajátosságában is osztozik, hogy nagymértékben támaszkodik kultúránk sztereotipikus történeteire és elemeire, amennyiben leginkább ezek fényében tarjuk magunkat sikeresnek vagy sikertelennek, jó vagy rossz embernek.

---

⁴¹² JEROME BRUNER: *Acts of Hearing*, Harvard University Press, Cambridge, MA., 1990., 121–122. p.

⁴¹³ Az emberi önértelmezés és szociális interakció narratív természetének felismerése vezette a pszichoterápiát is arra, hogy a páciensek kezelésében narratív eszközökhöz folyamodik, amikor is a terapeuta a pácienssel közösen megpróbálja „újraírni” a beteg élettörténetét, azaz „újracselekményesíteni” azt oly módon, hogy a traumatizált események jelentése megváltozzon a páciens számára és jelentőségük is más legyen az élettörténet kontextusában. Vö. DONALD SPENCE: *Narrative Truth and Historical Truth: Meaning and Interpretation in Psychoanalysis*, Norton, New York, 1984., illetve ROY SCHAFER: *Narration in the Psychoanalytic Dialogue*, In: W. J. T. MITCHELL (szerk.): *On Narrative*, University Press of Chicago, Chicago, 31. p.

Individuális narratíváinkat továbbá komolyan befolyásolja kulturális örökségünk: etnikai, vallási stb. identitásunk számos olyan elvárással jár együtt, amelyek meghatározzák szociális létezésünket, s előrevetítik, hogy milyen történeteket élhetünk meg egyáltalán. Az individuális életre gyakorolt hatásán túl magának a csoportazonosságnak – legyen szó etnikai, vallási vagy egyéb csoportokról, ahogy egész nemzetekről és kultúrákról –, a közösségi identitásnak a kialakításában is konstitutív szerepe van az elbeszélésnek. Minden társadalomnak van olyan történetkészlete, amelynek a múltból származó darabjait újra és újra elmondják, s amelyek szimbolizálják, hogy az adott közösség számára mi a legfontosabb, megjelenítik alapvető értékeiket, a közösség önmagáról kialakított képét és a környezetéhez való viszonyát. Ezek a narratívák a folyamatos újraelmondás révén mitikus státuszra tehetnek szert, absztrakció és tömörítés által pedig egyedi ikonokká sűrűsödhetnek akár események, helyszínek vagy személyek képében. Az „alapító atyák”, Lincoln és Pearl Harbor, XIV. Lajos, a Bastille és a „francia ellenállás”, Mohács, Széchenyi és Trianon – mind olyan ikonok, amelyek nemcsak meghatározott eseménysorozatokra utalnak, hanem a hozzájuk kapcsolódó értelmezési hagyományokra is, és együtt az adott kultúra történetkészletével részét képezik annak, amit kollektív vagy társadalmi emlékezetnek nevezünk.

Azonban – s ennek a narratív jogtudomány szempontjából kiemelt jelentősége van – a kapcsolódó értelmezések korántsem mindig egybehangzóak, így jelentőségük túlmutat azon, hogy egy közösen birtokolt emlékezet részei legyenek: egyesítik, de meg is osztják egy kultúra tagjait. Ilyen esetben az ellentmondások feloldása is gyakran egy olyan narratíva keretében történhet meg, amely többé-kevésbé egyesíti az eltérő szempontokat, bár idő múltán kiderülhet, hogy ez a narratív megoldás sem megfelelő. (Például: Észak és Dél szembenállása az amerikai Polgárháborúban egymással ütköző „testvérek” mélyen tragikus és fenséges történetévé nemesedett, amelyben az északiak szabadságharcosokként, a déliek pedig a katonai bátorság megtestesítőiként jelennek meg. Ez az elbeszélés mindkét fél számára lehetőséget nyújt arra, hogy elfogadja – sőt, ünnepelje – a Polgárháború végkimenetelét. Ugyanakkor ez a történet az amerikai fehéreké, s az etnikai feszültségének felfokozott pillanataiban megmutatkozik, hogy mennyire nem vetett számot a rabszolgaság és egy egész nép alávetettségének emlékével.⁴¹⁴)

---

⁴¹⁴ JACK M. BALKIN: *Cultural Software*, Yale University Press, New Haven & London, 1998., 204.

Visszatérve a narratív jurisprudencia képviselői által többé-kevésbé közösen osztott kijelentések sorához: az alábbiak azokat a megfontolásokat rögzítik, amelyek immáron közvetlenül egy jogrendszer működésére vonatkoznak.

(3) A jogi érvelés és döntéshozatal az esemény-narrációk szelekciójára épül.

(4) A jogi érvelésnek ez a szelektivitása egyben a versengő narratívák valamelyikének – vagy azok közül többnek – az elnyomását is jelenti más elbeszélések javára.

(5) A leginkább ignorált elbeszélések azok, amelyek alárendelt helyzetű társadalmi csoportok szempontjait tükrözik.

(6) A jogi diskurzus tagadja, hogy bizonyos narratívákat privilegizálna másokkal szemben.

(7) A jogi döntéshozatal úgy próbál az objektivitás és pártatlanság státuszára szert tenni, hogy absztrakt szabályok és kategóriák mögé elrejtje az emberi tapasztalatoknak azt a különösségét, amit az elbeszélő szemléletmód hangsúlyoz.

(8) A jogi absztrakcióknak ez a természete, valamint a döntések konkrét emberi következményeinek és jelentőségének gyakori mellőzése a jog morális igazolását aláássa.

(9) A jogi normák autoritásának igazolása azoktól az implicit narratíváktól függ, amelyek az autoritativ döntéshozók akaratával összekapcsolják őket, illetve azoktól, amelyek a döntéshozók autoritására adnak magyarázatot.

(10) Az elbeszélő szemléletmód és konkrét elbeszélések – legyenek akár fiktívek, akár „valóságosak” – integrálása a jogtudományba hozzájárulhatna a jog morális minőségének javításához, sugalmazott, ám hamis objektivitásának szubverziójához, valamint a marginalizált társadalmi csoportok szempontjainak érvényesítéséhez.

Az ugyanazon „címkével” ellátott jogelméleti álláspontok szükségszerű heterogenitásának közegében tehát ezek a megállapítások képezhetik a narratív jogtudomány magfogalmát.

Az általánosságok szintjén még egy további megjegyzés kívánkozik ide: annak a kettősségnek a felmutatása – jelen esetben Guyora Binder és Robert Weisberg nyomán⁴¹⁵ –, amit a narratív jogelméletek paradoxonjának, vagy – kritikusabb szemmel nézve – ellentmondásosságának is tekinthetnénk. A jog narratívaként történő meghatározása – a jog mint narratíva trópusa – ugyanis egyszerre látszik olyanként kezelni a narrativitást, mint ami a jog és a jogelmélet immanens sajátossága, ugyanakkor valami azzal definitíve szembenálló is,

---

⁴¹⁵ GUYORA BINDER és ROBERT WEISBERG: *Literary Criticisms of Law*, Princeton University Press, Princeton, N.J., 2000., 202–209. p.

amennyiben elbeszéléseink – s különösen a jogi tárgyú szépirodalmi narratívák – a humánus olyan „hangján”⁴¹⁶ szólalnak meg, amelyet a jog személytelen eljárásai, a döntéshozók absztrakciói elnémítanak. A narratív jogtudomány ezen egymással szembenő állítások egyidejű hangoztatásának a lehetőségét Binder és Weisberg szerint azáltal tarja fenn, hogy a narrativitást olyan lehetőségnek tekinti, amely a jog – gyakran sérelmeket elszenvedni kényszerülő – alanyainak univerzális és természetes eszköze tapasztalataik megformálásában, ugyanakkor a jogi intézményrendszer professzionális résztvevőiben is ott rejlik a jogász gondolkodásmód racionalitása által elnyomva, de kibonthatóan, és egyfajta „narratív terápia” keretében kibontandóan.⁴¹⁷

Véleményem szerint valamelyest másról van szó, s az ellentmondás látszata után is felesleges nyomoznunk ott, ahol az nincs (találhatunk még eleget máshol). Ennek belátásához mindösszesen annyira van szükség, hogy ne feledkezzünk meg egyrészt a jog praxisának és ideológiájának különbségéről, valamint, hogy válasszuk szét az állítások deskriptív és normatív halmazait. A narratíváknak tulajdonított – és problémátlanul pozitív értéknek tekintett – szenzibilis szubjektivitás a jognak a joguralom eszményében megtestesülő ideológiájával áll szemben. Amennyiben viszont elfogadjuk, hogy a jog praxisában ennek az ideológiának konstitutív szerepe van (márpedig van), akkor ez arra világít rá, hogy az elbeszélő mozzanatok tekintetében nem a narratív jogtudomány, hanem maga a jog – bármely eleme – ellentmondásos. Másrészt: a jog inherens narrativitásának állítása deskriptív kijelentés. Míg a narratívák moralitásának – mert végső soron erről van szó – a joggal szembenállóként tételezése már a normatív proposíciók világába vezet, s ezek külön tarthatóak, feloldva így a látszólagos ellentmondást.

---

⁴¹⁶ Vö. például a „jog és irodalom” néven ismeretes jogelméleti irányzat *néhány* alkotásával (a kielemlés azért szükséges, mert távolról sem egységes ez az irányzat sem, ráadásul rendkívül gyakori félreértések tárgya): RICHARD H. WEISBERG: *The Failure of the Word*, Yale University Press, New Haven, 1984.; PAUL GEWIRTZ: Aeschylus’ Law, 101 *Harv. L. Rev.* 1043 (1988); JULIUS E. GETMAN: Voices, 66 *Texas L. Rev.* 577 (1988).

⁴¹⁷ A szóhasználat nem véletlen, a szóban forgó jogelméleti megközelítések – különösen a feminista irányvonal – sokat köszönhetnek a pszichoanalízis irodalmának, és képviselőik nem egyszer tekintenek saját tevékenységükre úgy, mint ami valamilyen kollektív pszichoterápia része. Vö. például CAROL GILLIGAN: *In a Different Voice: Psychological Theory and Women’s Development*, Harvard University Press, Cambridge, MA., 1982.

KRITIKA ÉS VITA

A narratív jogtudományt gyakran éri az anti-professzionalizmus és az elméletellenesség vádja, s több esetben nem alaptalanul: időnként valóban problematikusnak tűnik a narratívák közvetlen hozzáférhetőségének vagy dekódolatlan humánumnak állítása éppúgy, mint politikai instrumentalizálásuk stratégiái, s valóban inkább a populáris és nem a magas kultúra képezi e kísérletek kontextusát. Az átfogó teoretikus megalapozás igénye mégis fellelhető számos szerzőnél, akik a legtágabb összefüggéseket az ún. kulturális tanulmányok (*cultural studies*) elméleteiből vélik levezethetőnek, vagy ennél szűkebb körben, a jog és a humaniorák kapcsolatrendszerének kibontására irányuló vizsgálatokból (s ebben az értelemben tekintik többben a narratív jogelméleteket a „jog és irodalom” irányzat leágazásának⁴¹⁸). Ez utóbbi mintaértékű példáját találhatjuk meg Robin Westnél⁴¹⁹, arra irányuló kísérletének keretében, hogy megalapozza a nyugati típusú társadalmakban – persze elsősorban az Egyesült Államokban – fennálló jogi rend és kultúra „humanista”, azaz a humaniorákat segítségül hívó kritikáját. Mint azt az előző fejezetben már láthattuk, West szerint a humaniorák három irányban nyújthatnak ehhez segítséget. *Csak ismétlésképpen*: (1): a klasszikus és a kanonikus irodalom – nem is beszélve az irodalom e státuszt még el nem nyert alkotásairól – az emberi természet olyan leírásával szolgál, amely – minden posztmodern elképzeléssel szemben – univerzálisnak nevezhető, s amellyel szembeíthetők a társadalom meghatározó szempontjainak morális vélekedései, töltsenek be azok akár apologetikus funkciót a jog vonatkozásában, vagy irányuljanak éppen annak kritikájára⁴²⁰; (2): a narratív jogtudomány révén vizsgálható a történetmondás és -hallgatás jelentősége a jogváltoztatás tekintetében, nevezetesen annak a tervnek a keretében, hogy a jogtörténet hagyományos kirekesztettjei – nők, szegények, faji, nemi, etnikai kisebbségek – számára igazságosabb és emberibb társadalmi világot lehessen teremteni; (3): nemcsak az irodalom olvasható egy adott jogrendszerre és kultúrára vonatkozó közvetett vagy közvetlen kritikaként, de a konvencionális jogtudományként elmondott narratívák is olvashatók irodalomként,

---

⁴¹⁸ Vö. például GUYORA BINDER és ROBERT WEISBERG: i. m. 204. p.

⁴¹⁹ ROBIN WEST: *Narrativity, Authority and Law*, The University of Michigan Press, Ann Arbor, 1993., 1–23. p.

⁴²⁰ Ennek részletes kifejtéséhez és szemléltetéséhez lásd NAGY TAMÁS: Néhány eljárás: Kafka-olvasatok a jogirodalomban, *Jogelméleti Szemle*, 2001/3, <http://jesz.ajk.elte.hu/nagyt7.html>.

hozzájárulva ezzel a jog és az ahhoz fűződő viszonyunk mélyebb megértéséhez.⁴²¹ Jelen esetben a 2. pont az érdekes, amelyben foglalt állítások annak a „kritikai dilemmának” a megoldására irányuló válasz részét képezik, miszerint meg kell teremtenünk a lehetőségét, hogy a fennálló jogrenddel és jogi kultúrával szemben morális kritikát gyakorolhassunk – mintegy első lépésként a tényleges változások megvalósításában –, annak ellenére, hogy ezek jelentős mértékben meghatározzák erkölcsi ítéleteinket, s amely dilemmát sem a jogi pozitivizmus, sem a természetjogtanok, sem a kritikai jogi mozgalom elméletei nem voltak képesek megfelelően kezelni.⁴²² Társadalmi létünk narratív praxisai viszont olyan tudásanyaggal szolgálnak – és olyan empatikus készséggel ruháznak fel egyben –, amely morális ítéleteink megfogalmazásának közös referenciapontja lehet. Ha erkölcsi vélekedéseink az emberi természetről kialakított elképzeléseinken alapulnak, amelyeket pedig saját magunk és mások narratív formában rögzített tapasztalatai informálnak, és e tapasztalatok közül a „hatalom” mechanizmusai bizonyosakat rutinszerűen kirekesztenek – torzítva ezáltal morális meggyőződéseinket –, akkor az egyensúly megteremtéséhez az eddig kirekesztettek megszólalásaira, az alárendeltségük tapasztalatát legplasztikusabban megjelenítő elbeszéléseikre kell figyelmünket fordítani. Ez elengedhetetlen feltétele minden olyan igénybejelentésnek, amely a fennálló jogi intézményrendszer kritikájából kiindulva annak megváltoztatására irányul.

Ezt az álláspontot – s minden ehhez hasonlót – számtalan kritika érte az amerikai jogi akadémia „jobb” és – ami valamelyest meglepőbb – „bal” oldaláról egyaránt. (Az ellenvetések politikai jellegű kategorizálását nemcsak az egyetemi világ mély átpolitizáltsága indokolja, de természetes folyamánya annak is, hogy itt a jogelmélet – autoritások igazolásának és megkérdőjelezésének problémáiról lévén szó – egyértelműen a politikai beszéd részének mutatkozik. Sőt, közvetlen politikai célkitűzések forognak kockán, tartsák ugyan azokat többen teljesen illuzórikusnak⁴²³, vagy épp ellenkezőleg, már részben megvalósult, konkrét tételes jogi változásokat produkáló, ám alapvetően hamis és veszélyes stratégiáknak.⁴²⁴)

---

⁴²¹ ROBIN WEST: *Jurisprudence as Narrative: An Aesthetic Interpretation of Modern Legal Theory*, 60 *N. Y. Univ. L. Rev.* 145 (1985)

⁴²² ROBIN WEST: *Narrativity, Authority and Law*, lásd fent 328. sz. jegyzet, 4–6. p.

⁴²³ GUYORA BINDER és ROBERT WEISBERG: i. m. 208. p.

⁴²⁴ DAVID HYMAN: *Lies, Damned Lies, and Narrative*, 73 *Indiana L. J.* 787 (1998)

A. („JOBB”)

A humanista jogi criticizmussal – amelynek tehát részét képezi a narratív jogtudomány – szembeni, „jobboldalról” érkező kritikák legerőteljesebb megfogalmazásával talán Richard Posner írásai szolgálnak.⁴²⁵ Posner szerint a humaniorák – s különösen a nyugati irodalom kanonikus narratívái – semmilyen, a jogra vonatkozó/vonatkoztatható kritikai álláspont kialakításában nem nyújthatnak érdemi segítséget, mivel (1): ezek a művek a jog autoritását illetően sokkal inkább apologetikusak, mint kritikusak; (2): politikai „propagandává” degradálásuk kifejezetten veszélyes, és mind a jog, mind a humaniorák jobban járnak, ha igyekszünk az utóbbiakat apolitikusként megőrizni; (3): a direkt politikumot és a jog intézményrendszerével szembeni közvetlen kritikai viszonyulást megjelenítő narratívák pedig partikuláris érdekességűek, egyszerűen rossz irodalomnak minősülnek (visszhangozva ezáltal a kánonvitában az esztétikum *versus* politikai korrektség kérdésében a vitát a politikai-hatalmi vonatkozások tekintetében értéksemlegesnek feltüntetett esztétikum javára eldöntő konzervatív álláspontokat).⁴²⁶

Posner véleménye a narratív jogtudományt illetően különösen lesújtó⁴²⁷, s kritikája röviden az alábbiakban foglalható össze: az, hogy a jogi narratológia képviselőinek írásai didaktikus célzatúak, önmagában nem volna baj – a világirodalom és a filozófia nem egy jeles alkotása fogalmazódott meg hasonló célzattal –, alapvetően problematikus viszont, hogy ezek a döntően „önéletrajzi” beszámolók eltörölni látszanak a tényszerűen igaz és a fiktív határait, komoly kételyeket ébresztve ezáltal valamennyi állításuk hitelességével kapcsolatban. Olyan műfaji keveredésnek lehetünk a szemtanúi, amely sem erről, sem arról az oldalról nem védhető. Ha jogelméleti szempontból is releváns állításainkat adott esetben saját élményeink tényszerű igazságára, a velünk megtörténtek valóságára kívánjuk alapozni, akkor

---

⁴²⁵ RICHARD A. POSNER: *Law and Literature: A Misunderstood Relation*, Harvard University Press, Cambridge, MA., 1998., (2. kiad.)

⁴²⁶ Posner álláspontjának részletes kifejtéséhez, elemzéséhez és kritikájához lásd RICHARD H. WEISBERG: *Entering with a Vengeance: Posner on Law and Literature*, 41 *Stan. L. Rev.* 1597 (1989); JOHN D. AYER: „Aliens Are Coming! Drain the Pool!”, 88 *Mich. L. Rev.* 1584 (1990); JACK M. BALKIN: *The Domestication of Law and Literature*, 14 *Law & Soc. Inq.* 787 (1989)

⁴²⁷ Ennek kifejtésére lásd RICHARD A. POSNER: *Legal Narratology*, 64 *U. Chi. L. Rev.* 737 (1997), illetve *Law and Literature*, 10. fejezet, i. m. 344–377. p. Jellemző, hogy a könyvbe szinte változatlan szöveggel átemelt tanulmány címe menetközben megváltozik, és „Jogi narratológia” helyett „Hazugságok mint igazság? A narratív jogtudomány” lesz a fejezetcím.

elbeszélésünknek – éppúgy, mint egy bírósági eljárásban – bizonyíthatónak kell lennie, ennek a követelménynek pedig a jogi narratológia történetei nem felelnek meg. Ha viszont fiktív – azaz irodalmi jellegű – narratívákról van szó, akkor azoknak olyan esztétikai kvalitással kell rendelkezniük, hogy „katartikus” hatásuk révén képesek legyenek bizonyos meggyőződéseink felülvizsgálatára és megfelelő következtetések levonására indítani bennünket. Posner szerint a jogi narratológusok fikciói – mint például Derrick Bell vagy William W. Eskridge elbeszélései – nem érik el ezt a szintet és hatást, minden didaktikai szándékuk ellenére sem: az előítéletes meggyőződések felszámolásához így nem járulnak hozzá⁴²⁸, egyébként pedig a létező problémák megoldására vonatkozóan semmilyen elképzelést nem tartalmaznak. A kétféle igazságigény – a tényeké és az esztétikai hatása – egybemosása a jogelméleti diskurzus közegében pedig messzemenően félrevezető lehet, mint azt Posner szemében legkifogásolhatóbb módon Patricia Williams elhíresült Benetton-története példázza. (Ebben Williams azt meséli el, hogy a karácsonyi vásár idején egy tizenéves fehér bolti eladó miként nem engedte őt be egy new york-i Benetton-üzletbe, miközben odabent még fehér vásárlók háborítatlanul nézgelődtek.⁴²⁹) Túl azon, hogy az önéletrajz mint műfaj köztudomásúlag igencsak kétes forrása bármilyen igazságnak, Williams olyan tényállításokat fogalmaz meg, amelyek nem igazolhatóak, az olvasótól viszont azt várja el, hogy ilyenként fogadja el azokat. Az igazolhatóság kérdésének felvetését pedig a történet előadásának módjából fakadó hatás révén kívánja megelőzni, sőt, ez garantálná az előadott tények többletjelentését. A szöveg igényei azonban nem egy ponton ellentmondásosnak tűnnek, különösen ott, ahol éppen az

---

⁴²⁸ „Azok a holdkóros szélsőségesek, akik tényleg megfosztanák a feketéket állampolgárságuktól, soha nem is hallottak Bellről, soha egyetlen történetét el nem olvasták, s ha mégis, az sem változtathatná meg a véleményüket.” RICHARD A. POSNER: i. m. 351. p.

⁴²⁹ „A jelzőcsengők felettebb népszerűek New York-ban, különösen a kisebb üzletek és butikok körében. A város kereskedői sorra szereltették fel ezeket, hogy ily módon csökkentsék a gyakori rablások veszélyét: ha az ajtóban feltűnő arc nem tűnik gyanúsnak, megnyomják a csengőt és az ajtó kinyílik. Ha viszont igen, az ajtó zárva marad. Mint az előre valószínűsíthető volt, a nemkívánatosság faji meghatározottságként mutatkozott meg [...]. [Egy szombat délután] a Sohóban vásárolgattam, és egy kirakatban megláttam egy olyan pulóvert, amilyet az édesanyámnak szerettem volna venni. Az ablaküveghez nyomtam kerek, barna arcomat, ujjamat pedig a csengőre, várva a bebocsátást. Egy keskeny szemű fehér tinédzser, futócipőben, rágógumival a szájában kezdett el vizslatni, jelek után kutatva, amelyeket kiértékelhet, hogy a látottakat összevetesse meglévő társadalmi tudáskészletével. Körülbelül öt másodperc telt el, mire szája megformázta e mondatot: „Zárva vagyunk.”, és rózsaszín gömböt fújt felém a rágógumiból. Szombat volt, Karácsony előtt két héttel, déli egy óra; a boltban fehér emberek, sokan, s úgy tűnt, hogy *ők* éppen vásárolnak valamit az édesanyjuknak.” PATRICIA WILLIAMS: *The Alchemy of Race and Rights*, Harvard University Press, Cambridge, MA., 1991., 44–45. p.

alkalmazott retorikai stratégia teszi kétségessé, hogy valóban úgy történtek-e az események, ahogy Williams elbeszéli. Mindezek alapján arra figyelmeztet Posner, hogy különösen óvatosan kell kezelnünk minden ehhez hasonló nem-konvencionális jogelméleti narratívát.⁴³⁰

De nemcsak az autobiografikus történetek alkalmazása problematikus, mások történeteinek a felhasználása is legalább ilyen veszélyeket rejt magában. Egy másik – radikális feminista – szerző, Catherine MacKinnon pornográfia-ellenes írásai⁴³¹ kapcsán írja Posner a következőket. „Mágnesként vonzza prostituáltak, megerőszakoltak, pornómodellek és -színésznők szomorú történeteit. Ha mindezek a történetek igazak is (habár mennyi lehet túlzó közülük? tudja ezt MacKinnon?), reprezentativitásuk kérdése központi jelentőségű annak eldöntésében, hogy mi az – ha egyáltalán bármi –, amit a jognak meg kellene próbálnia tenni az elbeszélte szenvedésekkel kapcsolatban.”⁴³²

Posner szerint ugyanis az „oppozicionisták” elbeszélései általában atipikusak, márpedig a kirekesztettség, az elnyomás bármilyen narratívájának jelentősége elsősorban reprezentativitásának függvénye, s ez megintcsak olyan kérdés, amellyel a jogi narratológia híveinek szembe kell nézniük. „Egy olyan nemzet életében, amely több, mint negyedmilliárd emberből áll, minden ocsmány dolog, ami megtörténhet, meg is fog történni [...]”⁴³³, s ehhez képest a narratív jogtudomány reakciói „hisztérikusak” és „epizodikusak”, s egy olyan társadalmi és jogi környezetben, amely mind a nők, mind a kisebbségek számára egyre szélesebb körben biztosít mindenki mással egyenlő lehetőségeket és feltételeket, alig többek, mint az önsajnálattal dokumentumai. Sőt, e narratíváknak a sztereotípiákkal fennálló bonyolult kölcsönhatása fényében – miszerint sztereotípiák lebontását célozzák meg, miközben maguk is sztereotípiákat alkalmaznak és generálnak – olyanokként tüntetik fel a nőket és a feketéket egyaránt, mint akik nem képesek a „szigorú”, következetes gondolkodásra, csak „érzelmi

---

⁴³⁰ Kiegészítve azzal – s itt a bíró szól Posnerből –, hogy Williams állításai egy létező cég egyik alkalmazottját vádolják jogellenes magatartással. Amennyiben viszont mindez nem igaz, úgy a Benetton számára szolgáltatathatnának kellő alapot jogilag is méltányolható igények megfogalmazásához Williams ellenében. Bár ezzel szemben – és éppen Posner szellemében – fel lehetne hozni, hogy amennyiben egyik félnek *sem éri meg*, hogy a helyzetet tisztázandó eljárást próbáljon kezdeményezni, akkor – legalábbis ami a történet közvetlen jogi relevanciáját illeti – nekünk sincs miért aggódnunk értük. A Benetton soha nem tett lépéseket az ügyben, és Williams sem írt be soha, akárcsak a vásárlók könyvébe sem.

⁴³¹ Lásd például CATHERINE MACKINNON: *Sexual Harrassment of Working Women*, Univesrity of Yale Press, New Haven, C.T., 1979.

⁴³² RICHARD A. POSNER: i. m. 353. p.

⁴³³ Uo. 349. p.

beszédre”, „tisztá retorikára” – s éppen ezáltal képeznek számukra egy olyan elzárt világot, amely nem más, mint – Posner kifejezésével – „a panaszkodás gettója”.

Ami pedig a bírósági eljárásban megjelenő narratívákat illeti – túl azon, hogy „már így is elég a fiktív történet a jogban”, felek és tanúk gyakran „számító” és „talmi” történetei, amelyek utat találhatnak még fellebbviteli bíróságok ítéleteibe is, mert igaz voltukat hiszékeny esküdtek elfogadják vagy eljárási és stratégiai okokból nem kérdőjelezi meg senki⁴³⁴ –, a narratív jogtudomány propagálóinak ezekhez fűződő viszonya legalábbis ellentmondásos, s ez különösen látható az elkövetett bűncselekménynek az áldozatra és családjára gyakorolt hatását a bíróság előtt megjelenítő, ún. *victim impact statement*-ek kérdésére vonatkozó megnyilvánulásaikban.⁴³⁵ Míg ugyanis a narratív jogtudomány általában minden történet – s különösen a viktimizált és elhallgattatott emberek történeteinek – „meghallgatása” mellett érvel, és elfogadja, hogy a halálbüntetéssel fenyegetett bűncselekmények vádlottjainak a *Supreme Court* többször megerősített álláspontjával és a kialakult gyakorlattal egybehangzóan legyen lehetőségük életük történetét vagy annak bármely részletét előadni a bíróság előtt, annak érdekében, hogy akár ezáltal győzzék meg a bíróságot, hogy esetükben a halálbüntetés kiszabása nem indokolt, addig a jogi narratológia több képviselője tiltakozik, hogy ugyanezekben az esetekben az „áldozati beszámoló” is elhangozhasson, mert az hatása révén mindig növelheti a halálbüntetés esélyét, amit viszont elleneznek. Pedig – teszi fel a kérdést Paul Gewirtz is – nem szó szerint elnémitott áldozatokról beszélünk itt is?⁴³⁶

S végül: a bírói döntések narratív elemeit illetően a narratív jogtudomány gyakorta hangoztatott állításával szemben, miszerint a döntések kialakítása során a bíróságok látszólag szenvtelen racionalitása elfedi az emberi történetek fontosságát, s azt, hogy a történetek emberi sorsokon hagynak maradandó nyomokat, Posner kiemeli, hogy a bíróságoknak még az olyan kivételesen nehéz esetekben is, mint amilyen például a *Brown v. Board of Education* volt, tudniuk kell, hogy mikor *ne* építsék érvelésüket meghatározott narratívákra.

A *Brown*-döntés egyik visszatérő kritikája, hogy az afro-amerikai szenvedéstörténetéről tudomást sem látszik venni, s a döntés indoklása gyakorlatilag társadalomtudományos elemzés. Posner szerint – de ehhez hasonló álláspontot foglal el

---

⁴³⁴ Uo. 352. p.

⁴³⁵ A kérdés részletes elemzéséhez lásd PAUL GEWIRTZ: *Victims and Voyeurs: Two Narrative Problems at the Criminal Trial*, In: PETER BROOKS és PAUL GEWIRTZ (szerk.): *Law's Stories*, Yale University Press, New Haven and London, 1996., 135–161. p.

⁴³⁶ PAUL GEWIRTZ: i. m. 143. p.

Sanford Levinson is⁴³⁷ – éppen ez a döntés lényege: azért nem támaszkodik a rabszolgáság narratíváira, mert úgy a déli államok számára még kevésbé lett volna elfogadható⁴³⁸, s ehhez hasonló szempontokat más döntések megfogalmazása során is figyelembe kell venni.

B. („BAL” ÉS „POSZTMODERN”)

Nem kevésbé erőteljesek a baloldaliként számon tartott kritikai jogi mozgalom (*critical legal studies*) felől érkező kifogások sem.⁴³⁹ Ezek egy része furcsa módon ugyanazt állítja, mint Posner – bár teljesen ellentétes érveléssel –, miszerint az irodalmi kánon darabjai a jogi kánon kritikájához semmilyen belátással nem szolgálhatnak, lévén, hogy ugyanazok a politikai érdekek, moralitás és hierarchia határozzák meg mindkettőt, és mindkettő társadalmi és kulturális alá- és fölérendeltségi viszonyok fenntartására szolgáló eszköz. Ezzel szemben két ellenvetés tehető: egyrészt a kánon apologetikus és konzerváló szerepének állítását nem egy kanonikus darab látványosan cáfolja (s erre is utal Richard Rorty már idézett megállapítása is, miszerint ez a gyakran joggal diszkriminatív, rasszistának stb. tartott kultúra „aggódik olyan nagyon önnön rasszizmusa, nemi diszkriminációja és imperialista volta miatt”, de mások is kiemelik a kanonikus irodalom „liberációs teljesítményét”⁴⁴⁰); másrészt épp az ilyen feltételezések okán kell a még nem kanonikus státuszú narratívákat, marginalizált kisebbségek elbeszéléseit is érvényes meglátások forrásaiként legitimálni.

További kifogásként merül fel a vád, miszerint a humanista jogi kriticismus naív módon feltételezi az irodalmi és jogi szövegek jelentésének meghatározhatóságát, figyelmen kívül hagyva az irodalom-elmélet – s ennek nyomán a „jog és irodalom” interdiszciplináris

---

⁴³⁷ SANFORD LEVINSON: The Rethoric of the Judicial Opinion, In: PETER BROOKS és PAUL GEWIRTZ: i. m. 187–205. p.

⁴³⁸ Ezt a nézetet fejti ki maga Earl Warren is: „[...] a bírói véleményeknek a Brown-ügyben rövideknek kell lenniük, laikusok által is olvashatóaknak, nem-retorikusoknak, érzelemmenteseknek, és mindenk felett olyanoknak, amelyek nem vádaskodó természetűek [...]”. Idézi SANFORD LEVINSON: i.m. 198. p.

⁴³⁹ Lásd például MARK TUSHNET: The Degradation of Constitutional Discourse, 81 *Geo. L. J.* 251 (1992)

⁴⁴⁰ FARKAS ZSOLT: i. m. 29. p. Hasonló módon veszi védelmébe a tradicionális kánont a „humanista jogi kriticismus” egyik legjelesebb képviselője, Richard Weisberg is. RICHARD H. WEISBERG: *Poethics and Other Strategies of Law and Literature*, Columbia University Press, New York, 1992.

elméletei által is megerősített – ún. „határozatlansági tézisé”⁴⁴¹, azaz annak megállapítását, hogy semmilyen szövegnek nincs közvetlenül hozzáférhető, egyedül érvényesként meghatározható jelentése.

A szövegimmanens jelentés tagadásával – vagy radikálisabb formájában a jelentés megszüntethetetlen disszeminációjának tézisével – szemben nehéz bármit is felhozni, hacsak nem ezen állítások elfogadásának következményei felől érvelünk. (Így tesz Stanley Fish-sel folytatott nevezetes vitájában Owen M. Fiss, és így kerül megintcsak furcsa módon vele egy platformra ebben a kérdésben West és Richard Weisberg is.⁴⁴²) A határozatlansági tézis következetes érvényesítése ugyanis ahhoz vezet, hogy lehetetlen volna a jog fennálló rendszerével szemben bármilyen kritikát megfogalmaznunk. Ha a jog szövegeinek jelentése folyamatosan „elillan”, s ha soha nincs végső instancia, ami meghatározná, hogy a lehetséges jelentések közül melyiket tekintjük „igazinak”, akkor nincs *mit* kritika tárgyává tenni, és amennyiben a valamelyik kiszemelt jelentéssel szembenállóként tételezett – irodalmi, morális, politikai, jogi – narratívák jelentése ugyanilyen természetű, akkor nincs *mivel*. S tovább menve: az indeterminációs meggyőződés bármilyen kulturális vagy társadalmi kritika lehetőségét aláássa, és így indirekt módon a már fennálló hatalmi struktúrákat konzerválja, a jog jelenlegi *status quo*-ját teszi immunissá a kritikával szemben.

A kifogások egy harmadik csoportja ismét a posztmodern szkepticizmusát állítja a jog humanista kritikájával szembe, mondván, hogy az implicit módon – és tévesen – az emberi természet univerzális meghatározhatóságának szintén naív feltételezését foglalja magában, holott az emberi természet „lényegét” valamilyen integratív entitásként megragadni kívánó egyetemes érvényű kijelentések ideje véglegesen lejárt, származtassunk ilyen kijelentéseket

---

⁴⁴¹ Sok könyvtárnyi a szakirodalom, amit ennek alátámasztására és kifejtésére példaként lehet felhozni, de az angolszász jogelméleti diskurzus szempontjából leginkább releváns megjelenését lásd STANLEY FISH: *Is There a Text in this Class?: The Authority of Interpretive Communities*, Harvard University Press, Cambridge, MA., 1980., valamint *Doing What Comes Naturally: Change, Rhetoric and the Practice of Theory in Literary and Legal Studies*, Duke University Press, Durham, N.C., 1989.

⁴⁴² A vita dokumentumai: OWEN M. FISS: Objektivitás és értelmezés, In: SZABÓ MIKLÓS és VARGA CSABA (szerk.): *Jog és nyelv*, Bp., 2000., 240–262. p.; STANLEY FISH: Fish vs. Fiss, 36 *Stan. L. Rev.* 1325 (1984), továbbá ROBIN WEST: i.m. 14–16. p., illetve RICHARD H. WEISBERG: i. m. 117–123. p. Lényegüket tekintve nagyon hasonló problémák merültek fel a historiográfiában is, amikor is annak a történetírás ismeretelméleti relativizmusát megjelenítő narratológiai iránya a holocaust-tagadó történelmi relativizmussal volt kénytelen szembesülni. Vö. HAYDEN WHITE: A történelmi cselekményesítés és az igazság problémája, In: *A történelem terhe*, Osiris, Bp., 1997., 251–278. p., illetve BRAUN RÓBERT: i.m., Osiris, Bp., 1995.

akár a humaniorákból, a társadalomtudományokból vagy a filozófiából. Ennek következtében pedig soha nem is tehetünk szert egy olyan perspektívára, amely a társadalom uralkodó – hatalmi – diskurzusrendjétől függetleníthető volna, amely egy másik oldalról ne a kritikusként – és annak a közösségnek, amelynek a tagja – a partikuláris érdekeit jelenítené meg, s amelyből kiindulva így feltétlenül érvényes kritika volna gyakorolható: a kritika, éppúgy, mint a jog, soha nem lehet képes valamilyen érdekmentes univerzalizmus vagy objektivitás elérésére. S bár ez megintcsak nehezen vitatható, West szerint a vád visszafelé is fordítható: miközben a szkepticizmus álláspontjai megpróbálnak minden, az emberi természetre vonatkozó esszencialista elképzelést elkerülni, egy olyan emberképet látszanak magukévá tenni, amely képtelennek mutatja az embert bármiféle empátiára, együttérzésre, a másikkal való törődésre⁴⁴³, és illegitimnek tekintenek minden olyan tudást, ami ezekből a kapcsolatokból származik – s ez elfogadhatatlan. (Függetlenül attól, hogy ezek az érvek megállják-e a helyüket védekezésnek, úgy gondolom, hogy igazából nincs rájuk szükség. A narratív jogtudomány képviselői bevallottan meghatározott kisebbségek érdekeinek érvényesítését tűzték ki célul, amelynek legitimizálásához éppen elegendő a kirekesztettség, a diszkriminatív megkülönböztetés tapasztalatainak felmutatása. Másrészt tanulságul kell szolgálgjon, hogy a kánonvitában a saját meggyőződést kívül- és felülállónak, objektívnak és elfogadatlannak feltüntető retorika jellegzetesen „konzervatív”, azaz kánon és establishment-párti stratégiaként működött.⁴⁴⁴)

„ÉN”, „MI”, „ŐK” AVAGY AZ „ÉRZÉKELÉSI TÖRÉSVONALAK”

S végül – és ez az ellenvetés már nem általában a „humanista metódusra”, hanem kifejezetten a kisebbségi narratívákat mozgósító megközelítésekre vonatkozik –: éppúgy, ahogy az irodalom kritikai hasznosítása a textuális jelentés leegyszerűsített elképzelésével dolgozik, a narratív jogtudomány a tapasztalat természetének és végső soron a tapasztaló „én”-nek (*self*) a differenciálatlan fogalmára épít, amennyiben megfedkezni látszik arról, hogy saját tapasztalataink megértése – nem is beszélve másokéiról – sem más, mint szociális konstrukció, s ez igaz egészen addig a szintig lebontva, hogy a „legalább a saját tapasztalatom az enyém” meggyőződése is szociálisan konstruált, s az önmegértés nem

---

⁴⁴³ ROBIN WEST: *Narrative, Authority and Law*, lásd fent 328 sz. jegyzet, 19. p.

⁴⁴⁴ FARKAS ZSOLT: i. m. 13–14. p.

jelenítheti meg a *self* tisztán szubjektív tapasztalatát, mert ilyen egyszerűen nem létezik. Valamennyi felvetés közül valóban ez tűnik a legerőteljesebbnek: mélyen egybevág a szociálpszichológia és a kognitív pszichológia meglátásaival. (*Röviden*. Az emberi természet hosszú ideje kitüntetett jellemzőjének tartott elbeszélés tematizálása a kortárs pszichológiai kutatások empirikus és metateoretikus szintjét tekintve is centrális jelentőségűnek tűnik, mind az individuálpszichológiai, mind a szociálpszichológiai jelenségek vonatkozásában. A klasszikus pszichológiában Bartlett, Janet és Blonszkij munkássága nyomán rögzül az a meglátás, hogy az „elbeszélés a mentális élet alapvető nem asszociatív szervezőelve”, a francia szociológiai iskola pedig annak tagadása során, hogy lennének egyáltalán „nyers, értelmezetlen” élményeink, a narratívumokat az emberi lét központi kategóriájaként kezeli. A kollektív emlékezet működését illetően pedig Maurice Halbwachs mutatott rá arra, hogy emlékezetünk társadalmi jellegét narratívumok biztosítják: egyrészt a közösségi élet nyersanyagát képezik, amennyiben azt történetek kitalálásával és egymás közti kommunikációjával teremtik meg a közösség tagjai, másrészt az a szociális mozzanat, amelyet e narratívák közvetítenek, tapasztalataink szerveződésének valamennyi formájában – tehát még a legintimebb emlékeinkben, álmainkban is – tetten érhető, s gondolatainkat végső soron az különbözteti meg a puszta idegrendszeri izgalmaktól, hogy mindig feltételezik egy közös szupraindividuális értelmezési keret meglétét.

A narratív struktúrák fontosságának és szerepének felismerése rövid úton vezetett el a pszichológiában ahhoz, hogy az elbeszélő szemlélet metateoretikus szinten is teret nyerjen, mint azt az egyébként a jogelméleti diskurzusban közvetlenül is érdekelt Jerome S. Bruner munkássága is példázza. Ezek a kiterjesztett narratív koncepciók Bruner megfogalmazásában eszmetörténetileg a stabil, integratív Én-t és egy stabil tárgyakkal álló világot kiindulópontként kezelő esszencializmusokkal szemben fogalmazódtak meg, helyettesítve a kiindulópontokat egy elbeszélések révén megkonstruált szociális világ és megkonstruált Én képzetével, ahol is a szociális világ és belső világunk között az elbeszélés világa teremt kapcsolatot, amely révén „értelmet adunk” mindannak, amivel életünk során találkozunk.)⁴⁴⁵ Mindezek alapján kulcsfontosságúnak tekinthetjük azt a megállapítást, miszerint nem beszélhetünk többé szubsztanciális „Én”-ről.⁴⁴⁶ S ahogy a pszichológiában az

---

⁴⁴⁵ A vonatkozó álláspontok részletes összefoglalásához lásd PLÉH CSABA: A narratívumok mint a pszichológiai koherenciateremtés eszközei, *Holmi* 1996/2. sz., 265–282. p., illetve: Az elbeszélő történelem a pszichológiában, <http://www.staff.u-szeged.hu/~pleh/magyar/cikkek/elbesz.html>.

⁴⁴⁶ Vö például DANIEL DENNETT: The Self as a Center of Narrative Gravity, In: F. KESSEL, P. COLE és D. JOHNSON (szerk.): *Self and Consciousness: Multiple Perspectives*, Hillsdale, N.J., Erlbaum,

integratív *self* eliminálása azonnal maga után vonja a morális felelősség vállalásának problematikáját, itt is jogosnak tűnik a felvetés, hogy a személyes tapasztalatok morális implikációinak érvényes megfogalmazása mint lehetőség, korántsem egyértelműen adott. Ezzel szemben West sem tud jobbat, mint hogy ismételten a szóban forgó nézetek elfogadásának következményei felől érvel: ha elfogadjuk a szubjektív tapasztalat e kritikáit, akkor bármilyen morális vagy kultúrkritikai álláspont megfogalmazása lehetetlenné válik, s a morális fejlődés lehetőségét is kizárjuk. Ha az individuális élet minősége bármi módon mércéje a morális fejlődésnek, akkor fel kell tételeznünk, hogy az ezeknek az életeknek a minőségéről szóló, s adott esetben fájdalmas „tapasztalatokat” megjelenítő beszámolókat kezelhetjük olyanokként, amelyek releváns következtetések levonásának alapjai lehetnek, minden mégoly megalapozott ismeretelméleti és morális szkepticizmushoz képest is. Ellenkező esetben minden kritikai gyakorlatot egy olyan végtelen regressziós folyamat semlegesít, amelyben a „szociálisan konstruált” és végső fokon „érdekmeghatározott”

1992. A „minimális én”-hez képest – ami nem más, mint „az a rejtett azonosság, ami ott van olyan ártatlan mondatainkban, mint 'Fáj a fejem'” – sajátos emberi többletet hordozó nem-esszencialista „narratív én” olyan megfogalmazását adja Dennett, amelyben az mint egy a magunk által és a magunk számára készített, „lágú” konstrukció jelenik meg. A széttöredezett, kaotikussá vált kül- és belvilágunk élményhalmazában egyetlen módja van annak, hogy bizonyosságot teremtsünk (vagy annak illúzióját): történetek révén. A külvilág „koherenciáját” élményeink oksági és teleologikus interpretációiból kibontakozó rávetített elbeszéléseink teremtik meg, a belső koherencia pedig a magunk számára gyártott történetek koherenciája, anélkül azonban, hogy lenne egy szubsztanciális Én, amely e történeteket „meséli”: „[...] a Self nem valami régi matematikai pont, hanem olyan absztrakció, melyet milliónyi attribúció és értelmezés határoz meg (beleértve az önattribúciókat és az önértelmezéseket is), melyek az élő test életrajzát alkotják, s melyeknek a Self a Narratív Gravitációs Központjuk”, azaz az integratív Én helyét a történetek közös nézőpontja foglalja el. A narratív én-felfogásoknak ezen a pontján viszont felmerül annak a kérdése, hogy történeteink mennyiben a sajátjaink, azaz, hogy elbeszélő identitásunk megkonstruálásában egy adott közösséghez való tartozásunknak mennyiben van meghatározó szerepe. A narratív én definíciójának ezt a dimenzióját Dennett-nél hangsúlyosabban emeli ki Paul Ricoeur. A *self* régóta ismert szociális konstrukciós felfogásainak a narratív felfogásba történő beemeléseként láthatjuk azt, ahogyan az én-konstrukciós folyamatokban Ricoeur kitüntetett szerepet szán mások történeteinek. „Életem egész darabjai részét képezik mások életének, rokonaim, barátaim, munkatársaim s a velem együtt szórakozók életének.” (PAUL RICOEUR: *Soi-même comme un autre*, Seuil, Paris, 1990., 190. p.) A szociális konstrukcionizmus egy olyan változatról van szó, ahol a társadalmi szerepek és az interakció az elbeszélés gyakorlatában konkretizálódik, azzal a többlettel, hogy az irodalmi történetek hőseinek azonosságához – az elbeszélő történet azonosságából fakadó ún. „elbeszélő azonossághoz” – hasonlóan a személy és az élet koherenciája általában az elbeszélésből származónak tűnik. (Vö. J. P. CHANGEUX és PAUL RICOEUR: *A természet és a szabályok*, Bp., Osiris, 2000.)

„szubjektív tapasztalatok” a jelentések szociális konstruálásának eljárásaival szembeállíthatatlanok lesznek, s ez nem sok jót jelent a rabszolgák, a kirekesztettek, a kismimizettek, a megerőszakoltak, a bántalmazottak lehetőségeire nézve.

Merthogy konkrétan – mint az már az eddigiekből nyilvánvalóan kiderülhetett – róluk van szó: azokról, akik a jogi diskurzus tradicionális „mi”-„ők” struktúrájában⁴⁴⁷ az utóbbi kategóriába, a kinnrekedtek – az *outsiderek* – közé tartoznak. A „mi”-„ők” szerveződés rendkívül változatos formában van jelen a jogi diskurzusrendjében a tényleges társadalmi működés és az elméleti reflexió szintjén egyaránt, és korántsem azonos jelentésekkel. Jelen esetben ez a megkülönböztetés határozottan nem a tudományos nyelvhasználat leginkább értéksemlegesnek tekinthető többes szám első személyére mint egyszerű narratív konvencióra utal⁴⁴⁸, és nem is a testületi – például a *Supreme Court* által hozott – döntések szövegeiben gyakran felbukkanó „mi”-re, ami szintén egyfajta „személytelen” többes számként működik.⁴⁴⁹ Szintén nem azonos azzal – bár itt a különböző jelentések már nem függetlenek egymástól –, ahogy a „mi” a *Függetlenségi Nyilatkozat*-ban vagy az *Alkotmány*-ban megjelenik, amikor is már konstitutív szerepet tölt be egy politikai és jogi közösség önmeghatározásában és megalapozásában, szükségszerűen megkülönböztetve a közösség tagjait „másoktól”. Ettől a pillanattól kezdve azonban a jog élete – egy fennálló és működő jogrendszer – számára is „strukturális veszélyként” jelentkezik a megkülönböztetés, mint arra már Karl Llewellyn megjegyzése is figyelmeztetett. „Sehol máshol, mint épp a jogban nem kell annyira felvérteznünk magunkat [...] az etnocentrikus vagy kronocentrikus sznobériával – saját törzsünk és saját időnk önteltségével – szemben: *Mi* vagyunk a görögök, *mindenki más* barbár.”⁴⁵⁰ Ezzel együtt a „mi”-„ők” különbségtevés állandó eleme a jogi jelenségvilágának, folyamatosan látható vagy láthatatlan határokat húzva azok közé, akik beleegyezéseik konszenzusa révén legitimálnak egy jogrendet, illetve akik nem részei e konszenzusnak, azok közé, akik „beszélnek” a jog nyelvét, mint a jogászai professzió képviselői, illetve akik számára az mindig is idegen és érthetetlen marad, és így tovább. A narratív jogtudomány számára

---

⁴⁴⁷ Vö. KIM LANE SCHEPPELE: i. m. 2077–2084. p.

⁴⁴⁸ Bár ennek a többes szám első személynek a használata is értelmezhető olyan beszédaktusként, amelynek meghatározott többletjelentése és -funkciója van a tudományos beszédben. Lásd ROM HARRÉ: Some Narrative Conventions of Scientific Discourse, In: CHRISTOPHER NASH (szerk.): i. m. 81–101. p.

⁴⁴⁹ Bár ez a „személytelenség” is lehet egy jogrendszer sajátos jellemzője, ahogy az például a francia Kasszációs Bíróság tevékenységében megjelenik. Vö. NEIL D. MACCORMICK és ROBERTS SUMMERS (szerk.): *Interpreting Statutes*, Dartmouth, Aldershot, 1991.

⁴⁵⁰ KARL LLEWELLYN: *The Brumble Bush*, Oceana, New York, 1930., 44 p.

ennek a megkülönböztetésnek egy további dimenziója, egy másik határmegvonás a fontos: a szakadék, ami azon történetek között keletkezett, amelyek utat találnak a jogba és azok között, amelyek nem. Vannak történetek, meghozzá *igaz* történetek – amennyiben az igazság kritériuma, Erving Goffman meghatározásával⁴⁵¹ az, hogy igaznak higgye, aki mondja –, amelyeket hivatalosan elfogadnak, megerősítenek, a jog tényeivé tesznek a jogalkotásban és a jogalkalmazásban egyaránt. Ezzel szemben vannak történetek, amelyeket hivatalosan elutasítanak, megkérdőjeleznek vagy amelyeket egyáltalán meg sem hallanak.

A történetek első csoportjának elbeszélői lesznek a „mi” részesei, a bentlévők, akiknek történetváltozatai a tényszerűség rangjára emelkednek, míg a második csoport narrátorai – s egyben gyakran főszereplői – lesznek azok az „ők”, akik egy olyan jogi realitásban kénytelenek találni magukat, amely nem illeszkedik a tapasztalataikhoz – legyen szó egyes emberek egyes tapasztalatairól konkrét ügyekben, vagy személyek egy egész csoportjának tapasztalatairól⁴⁵², akár az egész jogrendszer fennállásának és igazolhatóságának kontextusában. Az, hogy „ugyanazokról” az eseményekről adott beszámolóink *természetüknél fogva* milyen jelentős mértékben tudnak különbözni egymástól, anélkül, hogy kétségbe kellene vonnunk bármelyik leírás „igazságát”, ma már közhely. A jelenség megragadásának – számos más fogalom mellett – alkalmas módja lehet azt mondani, hogy „érzékelési törésvonalak”⁴⁵³ húzódnak végig valamennyi közösség életének (még egy látszólag stabil, az alapvető intézményi struktúrákban és eljárásokban egymással konszenzusra jutó tagokból álló közösségének is) a felszíne alatt, amelyek – folytatva a geológiai metaforát – még akkor is magukban hordozzák a „földrengések” veszélyét, ha megvalósulhatna például Rawls utópiája.⁴⁵⁴ A narratív jogtudomány a kortárs amerikai jogi kultúra említett törésvonalainak feltérképezésére tesz kísérletet, azokra, amelyek különböző társadalmi csoportokat választanak el egymástól: fehéreket és feketéket vagy spanyolajkúakat, jómódúakat és

---

⁴⁵¹ Goffman megmutatta, hogy az a keret, amelyet a körülöttünk zajló események értelmezésére használunk, miként határozza meg, hogy mit hiszünk valóságosnak, s miként lesz így a szociális valóság része. Olyan események, amelyek normálisaknak és maguktól értetődőnek tűnnek az egyik keretben, bizarrak és megmagyarázhatatlanok lesznek egy másikban. ERWING GOFFMAN: *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience*, Harper and Row, New York, 1974.

⁴⁵² Vö. például Milner Ball elemzését arról, hogy az amerikai köztársaság létrejötte az amerikai indiánok verziójában mennyire más történet. MILNER S. BALL: *Stories of Origin and Constitutional Possibilities*, 87 *Mich. L. Rev.* 2280 (1989).

⁴⁵³ A fogalom részletesebb kifejtésére lásd KIM LANE SCHEPPELE: *The Re-vision of Rape Law*, 54 *U. Chi. L. Rev.*, 1095, 1108-13 (1987).

⁴⁵⁴ Vö. JOHN RAWLS: *Az igazságosság elmélete*, Osiris, Bp., 1997., (ford. KROKOVAY ZSOLT).

szegényeket, férfiakat és nőket, jogászokat és laikusokat – a „mi” és az „ők” csoportjait. E jogi kultúra „mi”-je természetesen azoknak a történeteiből látszik konstruálódni, akik fehérek és jómódúak és férfiak és jogászok, a narratív jogtudomány viszont megpróbálja felfedni azokat a mechanizmusokat – a rasszizmus, a nemi előítéletesség, az intolerancia direkt aktusain túl –, amelyek az utóbbiakhoz képest szubtilis, nehezen észrevehető és még nehezebben megváltoztatható módon zárják ki és próbálják érvényteleníteni a kisebbségi narratívákat és szempontjaikat.

MULTIKULTURALIZMUS ÉS DISZKRIMINÁCIÓ

A narratív jogtudománynak a kortárs jogelméleti irányzatokhoz fűződő viszonyára már az eddig szóba hozott kritikai megjegyzések is rávilágítanak: láthatóan a legélesebb ellentétek a jog gazdasági elméletének vonatkozásában állnak fenn, ám hasonló léptékű a távolság a klasszikus liberális legalizmus híveinek elgondolásaihoz képest is. Valamelyest meglepő ugyanakkor, hogy a „másik oldalt” képviselő, a politikai nézetrendszert illetően rokon kritikai jogi mozgalom is komoly támadásokat indított a narratív jogtudománnyal szemben, amelyet továbbá sok minden látszik elválasztani a jog posztmodern vagy dekonstrukcionista elképzeléseitől is. (Bár ez esetben a határok gyakran elmosódnak, tisztázatlanok a frontvonalak: a politikai beállítottság és a teoretikus források átfedései okán egyaránt, ráadásul mi másnak tekinthető a narratív jogtudomány tevékenysége, ha nem az amerikai jogi kultúra egyfajta dekonstrukciójának.) Azok a jogelméleti irányzatok, amelyekkel viszont úgymond a „családi hasonlóság” viszonya kifejezetten megállapítható: a jog legutóbbi időkben kibontakozó kulturális kriticismusa (*cultural criticism of law*⁴⁵⁵ vagy *cultural studies of law*⁴⁵⁶), a jog és a humaniorák kapcsolatának feltárását megcélzó megközelítések (*law and humanities*), valamint a „jog és irodalom” irányzat. S végül, létezik két olyan jogelméleti álláspont, amelyekkel kifejezetten azonosítani szokták a narratív jogtudományt: a feminista jogelmélet és az ún. *critical race theory*, azaz a faji tudatosság

---

⁴⁵⁵ Vö. GUYORA BINDER és ROBERT WEISBERG: i. m. 462–539. p.

⁴⁵⁶ Lásd például a Yale Journal of Law & the Humanities 2001/1-es különszámának írásait, és különösen AUSTIN SARAT és JONATHAN SIMON: Beyond Legal Realism? : Cultural Analysis, Cultural Studies and the Situation of Legal Scholarship, 13 *Yale J. L. & Human.* 3 (2001); NAOMI MEZEY: Law as Culture, 13 *Yale J. L. & Human.* 35 (2001); illetve PETER BROOKS: Law, Therapy, Culture, 13 *Yale J. L. & Human.* 227 (2001).

jogelmélete. (Ami az elnevezéseket illeti: a magyar jogelméleti irodalomban a *critical race theory*-nek még nincs általánosan bevett megjelölése; felbukkan ugyan „faji jogelmélet” néven, ez azonban számomra az irányzat lényegéhez képest éppen ellentétes irányban mozgó asszociációkkal terhes, ezért inkább a „faji tudatosság jogelmélete” kifejezést javasolnám, átfogó elnevezésként pedig – s ez így utalhatna a feminista jogelméletre is – a „kisebbségi tudatosság jogelméletei” terminust. A továbbiakban én ezeket a megjelöléseket fogom alkalmazni.)

A narratív jogtudomány tehát döntően e két jogelméleti irányzat, a faji tudatosság jogelméletének és a feminista jogelméletnek a keretei között bontakozott ki, és mindkettő elhelyezhető annak a jelenségnek a kontextusában, amelyre mint a multikulturalizmus térhódítására szokás utalni, s amelynek háttérében végső soron az a demográfiai tény áll, hogy az Egyesült Államok népessége multikulturális. A multikulturalizmus térhódításának – s ennek keretében az említett jogelméleti irányzatok felemelkedésének – okaiként pedig első ránézésre – Farkas Zsolttal egyetértve⁴⁵⁷ – egyrészt azt jelölhetnénk meg, hogy a felsőoktatás tömegessé válásával a különféle kisebbségek s azok kultúráinak egyre erőteljesebb jelenléte figyelhető meg az egyetemeken, másrészt pedig azt, hogy az itt dolgozók többségét annak a nemzedéknek a tagjai teszik ki, amely a hatvanas évek tömegmozgalmának – és emberi jogi mozgalmának – bázisát képezte, amelyek képviselői baloldali indíttatású egalitarianizmusukat ma már a katedráról adják tovább. Ez azonban a jog esetében nem volna teljesen helytálló helyzetleírás, a jogi szféra viszonyai ehhez képest ismételten specifikusak.

Az első tényezővel kapcsolatban többen érzékletesen mutatják be⁴⁵⁸, hogy már e szféra „bemeneti oldalán”, a joghallgatóvá válás tekintetében az Amerikai Bar Szövetség (*American Bar Association*, a továbbiakban: ABA) – deklarált szándékaival ellentétben – miként nehezíti meg a különböző kisebbségek, de különösen az afro-amerikaiak számára, hogy a jogászai professzió tagjai lehessenek, s hogy mindennek az igazságszolgáltatás egészét nézve milyen továbbgyűrűző hatásai vannak. (Mintegy megerősítve ezzel Tocqueville megjegyzését,

---

⁴⁵⁷ Vö. FARKAS ZSOLT: i. m. 9. p.

⁴⁵⁸ Lásd például GEORGE B. SHEPHERD: No African-American Lawyers Allowed: The Inefficient Racism of the ABA's Accreditation of Law Schools, 53 *J. Legal Educ.* 103 (2003) ; LINDA F. WIGHTMAN: The Threat to Diversity in Legal Education: An Empirical Analysis of the Consequences of Abandoning Race as a Factor in Law School Admission Decisions, 72 *N. Y. Univ. L. Rev.* 1 (1997) ; GEORGE B. SHEPHERD és WILLIAM G. SHEPHERD: Scholarly Restraints? ABA Accreditation and Legal Education, 19 *Cardozo L. Rev.* 2191 (1998).

miszerint „a jogászok lelkének mélyén tehát részben ott rejlenek az arisztokrácia hajlamai”⁴⁵⁹ – 160 évvel azután is, hogy ez a megjegyzés megszületett.) Az Egyesült Államok jogászságának mindössze 4%-a afro-amerikai származású, míg egész lakosságának tekintetében ez az arány 13%.⁴⁶⁰ Olyan helyzetről van szó, amelyen célkitűzései szerint az ABA is változtatni kíván, sőt, központi prioritásként határozza meg a kisebbségi hallgatók számának növelését a jogi karokon, miként a jogászai szakma faji és etnikai diverzitásának megteremtését is.⁴⁶¹ Ezekkel a célkitűzésekkel szemben az említett szerzők véleménye szerint viszont éppen maga az ABA állít gyakran ledönthetetlen akadályokat a kisebbségek tagjainak jogásszá válása elé, egyrészt az önálló jogászai praxis folytatásához szükséges Bar-vizsga rendszerének működtetése révén, másrészt pedig az egyetemek jogi karaival szemben támasztott akkreditációs követelmények rendkívül aprólékosan kidolgozott szisztémájának fenntartásán és az akkreditációs döntések meghozatalán keresztül. Az akkreditációs rendszer – amelyet eredetileg kifejezetten a felső-középosztálybeli fehér társadalmi elit jogászai pozícióinak megóvása érdekében hoztak létre a XX. század első felében – közvetlen jelentősége abban mutatkozik meg, hogy a legtöbb állam azzal a történelmi hagyománnyal szemben, amelynek értelmében a jogászai szakma gyakorlásához egyetemi végzettségre nem volt szükség, ma már e praxis folytatásának előfeltételeként határozza meg az ABA által akkreditált jogi egyetemről származó diplomát. A szisztéma diszkriminatív jellege – azzal együtt, hogy itt kifejezetten a rendszer „rasszizmusáról” van szó, és nem az ABA vezetőinek személyes meggyőződéseiről – két tekintetben is megnyilvánul: egyrészt az oktatás színvonalának, a jogászképzés minőségének védelmét megfogalmazó ideológiával alátámasztott követelmények akadémiai-tudományos dimenziójában, másrészt pénzügyi vonatkozásokban is.

Az akadémiai mércék terén alapvetően három követelménynek kell teljesülnie ahhoz, hogy egy egyetemet az ABA akkreditáljon: (1) hallgatóinak megfelelő pontszámot kell elérniük annak a tesztnek (*Law School Aptitude Test*, a továbbiakban: LSAT) a megírása során, amely a beiratkozás feltétele; (2) megfelelő előzetes iskolai – ún. *undergraduate* – teljesítménnyel kell rendelkezniük; (3) az egyetem végzett hallgatóinak meghatározott

---

⁴⁵⁹ ALEXIS DE TOCQUEVILLE: *A demokrácia Amerikában*, Európa, Bp., 1993.

⁴⁶⁰ Az adatokat idézi GEORGE B. SHEPHERD: i. m., végső források pedig: COMMISSION ON RACIAL AND ETHNIC DIVERSITY IN THE PROFESSION, AMERICAN BAR ASSOCIATION, *Miles to Go: Progress of Minorities in the Legal Profession*, Chicago, 2000.

⁴⁶¹ *American Bar Association Resources Guide: Programs to Advance Racial and Ethnic Diversity in the Legal Profession*, <http://www.abanet/leadership/recmenu.html>.

arányban kell teljesíteniük az ún. Bar-vizsgát. Mindhárom szempont érvényesítése a kisebbségi származású jelentkezők aránytalanul magas százalékának a jogászképzésből való kizárásához vezet, illetve rendkívül megnehezíti az elvileg ezeknek a hallgatóknak a képzését felvállaló egyetemek akkreditációját. (Példák: az 1999-2000-es évre vonatkozó adatok szerint a fehér diákok LSAT-pontszáma átlagosan 152, a fekete diákoké 142, az ABA által akkreditációs határként megjelölt pontszám 143; a kisebbségi hallgatók *undergraduate*-teljesítménye is általában rosszabb, mint fehér társaiké, és a Bar-vizsgát is lényegesen kisebb arányban teljesítik első nekifutásra: California államban például 2000-ben 71/36 volt a sikeres vizsgák százalékaránya a fehér jelöltek javára, de hasonló számokat mutatnak a megelőző két évtized adatai⁴⁶², és számos más állam kimutatásai is – kivéve azokat, amelyekben a jelöltek általában túlnyomó többségükben teljesítik elsőre a vizsgát.) Mindezek együttesen azt eredményezik, hogy döntően a kisebbségi hallgatók számára megnyitandó vagy a már ilyenként számon tartott egyetemek olyan helyzetbe kerülnek, amelyre leginkább a 22-es csapdája kifejezés illik: az akkreditáció megszerzéséhez e követelményeket ugyanis előzetesen kell teljesíteni, amíg azonban egy egyetem nem akkreditált, addig még a jobb mutatókkal⁴⁶³ rendelkező kisebbségi származású diákok sem fogják ezeket a jogi karokat választani, hiszen diplomájuk a piacon jóval értéktelenebbnek bizonyulna.

Ami az akkreditációs követelmények pénzügyi vonzatait és következményeit illeti: az ABA követelményeinek teljesítése olyan költségeket ró az egyetemekre, amelyek évenként és hallgatónként 4000 dollárral több forrást igényelnek az akkreditált iskolák költségvetésében, s ennek hatása közvetlenül a fizetendő tandíjak összegének meghatározásában jelentkezik: egyéb kapcsolódó költségeket is hozzászámítva a jogásszá válás ma kb. 200 000 dollárba kerül az Egyesült Államokban.⁴⁶⁴ A kisebbségi családokból származó diákok számára – azokról nem is beszélve, akiket a költségek már a jelentkezéstől is elriasztanak – ez ismét megkülönböztetetten hátrányos, lévén e családok átlagos jövedelme lényegesen alacsonyabb,

---

⁴⁶² *State Bar of California, Bar Admissions, Examination Results/Statistics*, <http://www.calbar.org/admissions/examresults.htm>.

⁴⁶³ A jobb mutatók nem feltétlenül jelentenek jobb képességeket is, a vonatkozó szakirodalom többszörösen rámutatott, hogy ezek a mércék nem adekvát jelzői sem a képességeknek, sem a jogász pályára való alkalmasságnak. Vö. például LINDA F. WIGHTMAN: i.m. ; DEBORAH J. MERRITT: *Raising the Bar: A Social Science Critique of Recent Increases to Passing Scores on the Bar Exam*, 69 *U. Cin. L. Rev.* 929 (2001); DOLORES J. BLONDE: *The Impact of Law School Admission Criteria: Evaluating the Broad-Based Admission Policy at the University of Windsor Faculty of Law*, 61 *Sask. L. Rev.* 529 (1998).

⁴⁶⁴ Vö. GEORGE B. SHEPHERD: i. m. 105. p., illetve 131–134. p.

mint a fehér családoké.⁴⁶⁵ Mindezek következtében a kisebbségi közösségek tagjai számára a jogásszá válás esélyei számottevően alacsonyabbak, ami nemcsak egy afro-amerikai, hispanó stb. középosztály kialakulását nehezíti meg, de konkrétan a jogi szféra működése tekintetében is számos negatív következménnyel jár e kisebbségekre nézve: a tipikusan nem elit egyetemeken szerzett diplomáik okán a kisebbségi származású jogászok kereseti és karrierlehetőségei jóval szerényebbek (például a 250 legnagyobb ügyvédi irodában mindössze 1 százaléknyi afro-amerikai jogász van partneri státuszban). Ez erőteljesen kihat az adott közösség politikai érdekérvényesítő képességére is (nemcsak a törvényhozás tagjait, a bírákat is választják az Egyesült Államokban), ily módon a kisebbségek alulreprezentáltak a bírói karban is, ami olyan anomáliákhoz vezethet, mint Georgia állam esete, ahol a népesség 27%-a fekete, a bírói karnak viszont mindössze 6%-a.⁴⁶⁶ S végül: a kisebbségi közösségek tagjainak joghoz jutási esélyei jelentős mértékben megnehezülnek, mivel az ABA követelményrendszerére visszavezethetően 40 százaléknnyival drágább jogászi szolgáltatások az alacsonyabb jövedelmű családok számára gyakran megfizethetetlenek.

Ezen a helyzeten sem a pozitív diszkrimináció – *affirmative action* – intézménye, sem a hallgatói kölcsönök rendszere nem változtat érdemben. Pozitív diszkrimináció alkalmazása nélkül az akkreditációs kritériumok érvényesítése például a jogi egyetemekre jelentkező afro-amerikaiak 78%-át rekesztené ki a képzésből, szemben a fehér jelentkezők 25%-ával, de a pozitív megkülönböztetés segítsége ellenére is a kinnrekedtek aránya még mindig 54% (ráadásul az *affirmative action* intézményét is több támadás érte az elmúlt években, tehát előfordulhat, hogy ennek balanszírozó hatása is gyengül.) A hallgatói kölcsönök felvétele sem igazi kiút a kisebbségi hallgatók számára, mivel ezt csak olyan állások későbbi megszerzésének reményében engedhetnék meg maguknak, amelyek javadalmazása elegendő a törlesztő-részletek visszafizetéséhez. Erre azonban a kisebbségi származású diákok túlnyomó többségének nemigen van esélye, tekintetbe véve egyrészt átlagosan gyengébb teljesítményüket, másrészt a hozzáférhető akkreditált iskolák rossz pozícióit az egyetemek rangsorában, ami az amerikai jogélet elitizmusának folyományaként a végzett jogászok

---

⁴⁶⁵ 1997-ben egy fehér amerikai család átlagos bevétele 46754 dollár volt, míg az afro-amerikai családok esetében ez az összeg 28607 dollár, azaz az előző 60%-a, a spanyol anyanyelvűek – hispanók – esetében pedig 28142 dollár volt.

⁴⁶⁶ Az esetek 95%-át pedig bírák döntenek el. Az esküdtszék ugyan emblemikus intézménye az amerikai jogrendszernek, s ha feltételezzük is, hogy az esküdtválasztás rendszere megfelelően működik és ez biztosítja a kisebbségek reprezentatív jelenlétét az eljárásban, az összképen ez nem változtat lényegesen, mivel tehát összesen 5 százaléknnyi ügy kerül az esküdtek elé.

lehetőségeit eleve nagy mértékben behatárolja. Mindezek alapján juthat például Shepherd arra a következtetésre, hogy „[...] ma egy feketének nehezebb egy jogi egyetemre bejutnia, mint volt 1920-ban, mielőtt a polgárjogi mozgalmak felszámolták volna a direkt faji megkülönböztetést”.⁴⁶⁷

Amennyiben tehát a kisebbségi tudatosság jogelméleteinek narratív jogtudományként való kibontakozását a multikulturalizmus térhódításának kontextusában helyezzük el, és a jelenség egyik okaként a kisebbségi kultúráknak az egyre erősödő egyetemi jelenlétét jelöljük meg, azt kell látnunk, hogy más szférákkal ellentétben a jog esetében a helyzet pont fordítottnak tűnik, és épp e kultúrák képviselőit az ABA által akkreditált jogi karokon szembetűnő hiánya az, amire a faji tudatosság jogelméleti törekvései részben visszavezethetőek. (A helyzet – finoman szólva – különös iróniáját mutatja az, ha tekintetbe vesszük, hogy a feketék egyenjogúsításáért folytatott küzdelem szimbolikus döntése, a *Brown v. Board of Education*⁴⁶⁸ épp az oktatás deszegregációját kívánta megteremteni.)

A multikulturalizmus térhódításának másik fő okaként megjelölt tényező – miszerint az egyetemi oktatók zömét a hatvanas évek „mozgalmi” nemzedékének tagjai teszik ki, s e mozgalmak eszméit hirdetik a katedrákról – tekintetében a jog szférája a ’80-as, ’90-es évek fordulóján megintcsak sajátos képet mutat mind a kisebbségi származású oktatók számát és százalékarányát⁴⁶⁹, mind – legalábbis a feltörekvőben lévő kisebbségi jogelméletek szerint

---

⁴⁶⁷ GEORGE B. SHEPHERD: i. m. 105. p.

⁴⁶⁸ 347 U.S. 483 (1954).

⁴⁶⁹ Ami a számokat illeti: az 1980-as években számos felmérés készült a kisebbségi származású oktatók jogi kari jelenlétére vonatkozóan. Ezek fényében egy tipikus jogi egyetem oktatói gárdája átlagosan 31 főből állt, s ezek közül legfeljebb 1 volt valamely kisebbség tagja, az *affirmative action* és a már akkor meghirdetett reformok ellenére. Utólag visszatekintve látható, hogy a ’90-es évek első felében megindulnak bizonyos változások, de továbbra is jellemző marad, hogy a hagyományosan magas presztizsű tantárgyak oktatásába nők és egyéb kisebbségi jogtudósok (*minority scholars*) még mindig igen csekély számban kapcsolódnak be, és általában alacsonyabb oktatói pozícióban, mint fehér kollégáik, valamint statisztikailag is szignifikáns mértékben kevesebbek számára adatik meg egyetemi állásuk véglegesítése (*tenure*). Vö. RICHARD H. CHUSED: The Hiring and Retention of Minorities and Women on American Law School Faculties, 173 *N. Penn. L. Rev.* 537 (1988); RICHARD DELGADO: Approach-Avoidance in Law School Hiring: Is the Law a WASP?, 34 *St. Louis U. L. J.* 631 (1989); RICHARD DELGADO és DERRICK BELL: Minority Law Professors’ Lives, The BellDelgado Survey, 24 *Harv. C.R.-C.L.L. Rev.* 349 (1989); DEBORAH J. MERRITT és BARBARA F. RESKIN: The Double Minority: Empirical Evidence of a Double Standard in Law School Hiring of Minority Women, 65 *S. Cal. L. Rev.* 2299 (1992); DEBORAH J. MERRITT és BARBARA F. RESKIN: Sex, Race and Credentials: The Truth About Affirmative Action in Law Faculty Hiring, 97 *Colum. L. Rev.* 199 (1997). A helyzet mára sokat változott – s külön elemzés tárgyát képezhetné, hogy vajon ez mennyiben köszönhető éppen a

feltétlenül – a *mainstream*, a „fehér” jogtudomány⁴⁷⁰ (baloldali vagy sem) egalitarianizmusát illetően.

---

narratív jogtudomány térnyerésének –, sőt, a '90-es évek második felének általános trendje szerint a kisebbségi származásúak – különösen az ázsiai-amerikaiak – nem egyszer sikeresebbnek bizonyultak a különféle oktatói pozíciók elnyerésében. E trend következményeként az ABA által akkreditált 184 jogi egyetem összkutatói létszámának viszonylatában a nők aránya az 1995-96-os 19,6%-ról 32,5%-ra nőtt 2000-2001-re, míg a kisebbségi származású – indián (alaszka), ázsiai, fekete, hispanó és „egyéb” – oktatóké 12,8%-ról 13,8%-ra emelkedett. Vö. RICHARD A. WHITE (szerk.): *Association of American Law Schools Statistical Report on Law School Faculty and Candidates for Law Faculty Positions, 2000-2001*, 2A és 2B sz. táblázat, <http://www.aals.org/statistics/index.html>. Azzal együtt, hogy egyrészt ez még mindig a kisebbségek jelentős alulreprezentáltságát mutatja – hisz csak a feketék és a latinok együtt az Egyesült Államok népességének 25%-át teszik ki, és ez a szám a demográfiai előrejelzések szerint drasztikusan nőni fog az elkövetkező évtizedekben –, másrészt nem érinti a narratív jogtudomány mondandója, s különösen metodológiája helytállóságának a kérdését.

⁴⁷⁰ Arra, hogy mi számít *mainstream*-nek, s hogy a jogtudomány mennyiben volt „fehér” a '80-as években és azt megelőzően, valamint hogy a helyzet miként változott azóta, részben rávilágítanak a „jogi idézetan” (*legal citology*) „alapító atyjának” kinevezett Fred R. Shapiro vizsgálatai. (Azért részben, mert bár az idézettségi mutatók kiemelten fontos szerepet töltenek be a tudományos presztíz és az egyetemi kinevezések tekintetében, a lábjegyzetelésnek vannak olyan formái – különösen az „önhivatkozó” és az „ideologikus”, mely utóbbi a feministák körében, mintegy szolidaritásukat erősítendő, népszerűnek mutatkozik –, amelyek torzíthatják a képet.) Annak az általános tendenciának a rögzítésén túl, miszerint a „klasszikus” doktrinális tematika aránya az 1976-80 közti időszak 60%-os jelenlétéről 1990-re 34%-ra esett vissza, Shapiro két listát állított össze: az egyik minden idők legtöbbet idézett 100 jogtudományi publikációját sorolja fel, a másik pedig az 1982 és 1991 közötti időszak 100 legtöbbet hivatkozott írását. A listák összevetése alapján úgy tűnik, az elmúlt két évtizedben az amerikai jogtudomány tekintetében jelentős változások következtek be. Ezek egyik aspektusa demográfiai természetű: míg a „minden idők” – azaz az 1887-től 1985-ig terjedő időszak – legtöbbet idézett cikkeinek sorában összesen hármát írtak nők, és egy származik valamilyen kisebbséghez tartozó szerzőtől, addig az újabb lista egészen más képet mutat: 29-et írtak nők, és 19-et afro-amerikaiak, latinok és ázsiai-amerikaiak. E két szempont kombinálása révén pedig azt láthatjuk, hogy a második lista által felsorolt 103 tanulmány közül 39 származik olyan szerzőktől, akik a WASP kategóriájába nem sorolhatók be. (Sőt, ha csak az 1986-91 közötti periódust vesszük szemügyre, akkor ez az arány 51:28-ra módosul, amit akár olyan módon is lehetne értelmezni, hogy ma az egykori *outsider*-ek lettek a „bentlévők”.) Ha a politikai elkötelezettséget is megjelenítő irányzatokhoz való tartozás szempontjából elemezzük a listákat, akkor 3 ilyen irányzat – a feminizmus, a faji tudatosság jogelmélete és a kritikai jogi mozgalom – térhódítása figyelhető meg: a pontos besorolás ugyan nehéz – mondja Shapiro –, de számításai szerint 45 írás köthető e 3 irány valamelyikéhez, ami (figyelembe véve, hogy nem állítható, hogy az Egyesült Államokban a politikai hatalom a baloldal, a feministák vagy a kisebbségek kezében lenne) legalábbis váratlan fejlemény. Vö. FRED R. SHAPIRO: *The Most-Cited Law Review Articles*, 73 *Cal. L. Rev.* 1540 (1985); illetve: *The Most-Cited Law Review Articles Revisited*, 71 *Chi-Kent L. Rev.* 751 (1996); A lábjegyzetek látens funkcióit és „gyanús típusait” illetően pedig lásd JACK M. BALKIN és SANFORD LEVINSON: *How to win cites and influence people?*, 74 *Chi.-Kent L. Rev.* 543 (1996);

A faji tudatosság jogelméletének legradikálisabb megfogalmazásában „a jogtudomány a fehér szupremácia egyik utolsó maradványa”⁴⁷¹ (amely kijelentés egészében analóg a feminizmus ítéletével, azzal, hogy ez utóbbi esetében a fehér felsőbbrendűség helyét a „férfiuralom” foglalja el). Ebben a kontextusban pedig legyen a kortárs jogtudományi diskurzus bármilyen meghatározó mértékben „egalitáriánus” vagy „liberális” szellemű, jelenítsenek meg politikai elképzeléseikben bármennyire rokon elképzeléseket, még mindig egy olyan uralkodó beszédmódot képviselnek, amelynek a legértékselegesebbnek tekintett „objektív” mércéi is olyan szociális konstrukciók, amelyek a hagyományosan marginalizált társadalmi csoportok szempontjait nem veszik figyelembe vagy következményeik tekintetében kirekesztő hatásúak. (Különösen élesen vetődött fel ez a probléma olyan jogtudományi kérdéseknél – akár klasszikus doktrinális-dogmatikus elemzésekről, akár kifejezetten teoretikus megközelítésekről volt szó –, amelyek valamilyen formában rassz-érdekeltségű tematikát érintettek.) E mögött egyrészt az a megközelítés húzódik meg, hogy a jogtudomány is felfogható meghatározott narratívák összességéként azzal, hogy a „tudomány” státuszára igényt tartó analízisek elrejtjen próbálják önmaguk narratív alapjait, másrészt, hogy e narratívák elbeszélőik társadalmi tapasztalataiban gyökereznek, származzanak azok a szociális „elit” vagy bármilyen kisebbség tagjaitól. A narratív jogtudomány művelése révén viszont a faji tudatosság jogelméletének képviselői ezekre az alapokra kívánnak rámutatni, valamint saját tapasztalataikat szembeállítani a többségi fehér társadaloméival, amelyek a konvencionális jogtudományban megjelennek. E jogtudomány tapasztalatai, perspektívája, nyelve, mércéi, kategóriái stb. még akkor is „fehérek”, ha épp a „feketék” – latinok, ázsiaiak, indiánok stb. – érdekében nyilvánul meg, s egészében véve ezek határozzák meg a jogtudományi-jogelméleti diskurzust és jelzik, hogy ennek keretében mi értékelhető, releváns, és hogy mi nem – holott a konvencionális analízisek is éppúgy rassz-meghatározottságúak, mint a faji tudatosság jogelméletei (csak más rasszról van szó), és értékítéleteikben sem kevésbé szubjektívek, hiába fogalmazzák meg éppen ezt vádként ez utóbbi kísérletekkel szemben. Mindeközben pedig (1) elmulasztják a kisebbségi tapasztalatokkal való számvetést, és (2) figyelmen kívül hagyják, hogy e tapasztalatok nem fordíthatók le problémamentesen a

---

illetve ARTHUR AUSTIN: Footnotes as Product Differentiation, 40 *Vand. L. Rev.* 1131 (1987). Mindez azonban továbbra sem érinti a narratív metodológia téziseit.

⁴⁷¹ JEROME M. CULP, Jr.: Toward a Black Legal Scholarship: Race and Original Understandings, *Duke L. J.* 39, 41 (1991)

tradicionális jogtudományi elemzések nyelvére.⁴⁷² Ami az elsőt illeti: ha a jogtudományi diskurzust is narratívák összességéként kezeljük, mondják a narratív jogtudomány képviselői, mindig fel kell tennünk a kérdést, hogy kinek a története az, ami elhangzik. S ha nincsenek egymással versengő narratívák, mert bizonyos „hangokat” „elnémítottak”, akkor mindezt mi indokolja?

Ezeket a kérdéseket kezdték el feszegetni a kisebbségi tudatosság jogelméletei, és erőfeszítéseik mind mondanivalójuk tartalmának alakításában, mind módszereik tekintetében *saját* perspektívájuk, helyzetértelmezéseik és tapasztalataik megjelenítésére irányulnak. Olyan *sajátos* tapasztalatokról van szó állításuk szerint, amelyhez az uralkodó jogtudománynak nincs – még annak legempathikusabb formájában sem – hozzáférése. A rassz-vonatkozású kérdések kapcsán a *Black Power Movement* nyomán már a '70-es években felmerült annak a gondolata – s ez kiterjeszhető az afro-amerikaiakon túl más kisebbségekre is –, hogy egy kisebbségi közösség tapasztalatainak felmutatásában és e tapasztalatok normatív implikációinak a megfogalmazásában az adott kisebbség tagjai „belső” perspektívájukból fakadóan olyan sajátos tudással rendelkeznek, amellyel a nem-kisebbségi származásúak soha nem bírhatnak (s ennek nyomán született meg a „fekete” szociológia, irodalomkritika, esztétika stb.). Továbbá, hogy a nem-kisebbségi származásúak a „kisebbségi tanulmányokat” nem tudják érdemben sem megítélni, sem előmozdítani, sőt, a fentiekből következően nem adekvát helyzetleírásaik veszélyeket is rejthetnek magukban a szóban forgó kisebbség számára, amennyiben a vonatkozó állami politika kizárólag ezekre épül.⁴⁷³ A kisebbségi tapasztalatokat e közösségek tagjainak kell megszólaltatniuk (legyen ez akár a rabszolgaságé, a faji diszkriminációé vagy épp a navajo nyelvhasználat tilalmáé az iskolákban⁴⁷⁴ – *és így tovább*⁴⁷⁵), mert nemcsak annak van jelentősége, hogy mit mondunk, hanem annak is, hogy ki mondja. A faji tudatosság jogelméletének képviselői mindezt olyan aktusként gondolják el,

---

⁴⁷² Arra vonatkozóan például, hogy a joguralom eszményével mennyiben fér meg, illetve ütközik a különböző indián kultúrák szokásrendszere, lásd FRANK POMMERSHEIM: *The Contextual Legitimacy of Adjudication in Tribal Courts and the Role of the Tribal Bar as an Interpretive Community: An Essay*, 18 *N. M. L. Rev.* 49 (1988).

⁴⁷³ Vö. RANDALL KENNEDY: *Racial Critiques of Legal Academia*, 102 *Harv. L. Rev.* 1745, 1755 (1989).

⁴⁷⁴ Vö. TOM TSO: *The Process of Decision Making in Tribal Courts*, 31. *Ariz. L. Rev.* 225 (1989).

⁴⁷⁵ Mindez természetesen nem korlátozható a faji, etnikai, vallási, nemi stb. szempontokat kifejező kategóriákkal jelölt embercsoportokra: fennáll mindenki tekintetében, akit a rögzült társadalmi-kulturális konvenciók értelmében „más”-nak szokás tekinteni; olyanoknak, akik valamilyen módon a „normális”-tól különböznek: mozgássérültek, vakok, siketek – *és így tovább*.

amely az *affirmative action* egyfajta önmaguk által végrehajtott változatának tekinthető, ami a statisztikai számok helyett az individuális élmények felmutatásával valódi „megerősítést” jelent.⁴⁷⁶

A nők tapasztalatai – különösen „kétszeres” kisebbségként – a fentiekkel részben egybevágnak, társadalmi és jogtudományi pozícióikat illetően egyaránt⁴⁷⁷, részben azonban specifikusak: abortusz, házasságon belüli erőszak, szexuális zaklatás stb., olyan kérdések, amelyek valamilyen módon „a női testet érintik”.⁴⁷⁸ A jogtudomány tradicionálisan patriarchális rendszere pedig vagy nem integrálja kellő súllyal ezeknek a problémáknak a tárgyalását⁴⁷⁹, vagy háttérbe szorítja a nők *saját* szempontjainak érvényesülését. Holott.⁴⁸⁰ A nők tapasztalatainak a férfi-uralta jogtudomány általi ignorálása, illetve jogelméleti megfogalmazásukban e tapasztalatok, szempontok érdemi recepciójának hiánya, és a sokáig csak informálisan létező, ám ilyenként általában elutasító kritikai gyakorlat okán érzett elégedetlenség vezetett el oda – párhuzamosan azzal az előbb említett meglátással, hogy a kisebbségi tapasztalatok egyébként sem fordíthatók át minden további nélkül a doktrinális elemzés vagy az absztrakt érvelések nyelvére –, hogy feminizmus néven új jogelméleti irányzat bontakozott ki⁴⁸¹, amely nemcsak mondandója, de formája tekintetében is sok

---

⁴⁷⁶ PATRICIA WILLIAMS: *The Obliging Shell: An Informal Essay on Formal Equal Opportunity*, 87 *Mich. L. Rev.* 2128 (1989)

⁴⁷⁷ „Mindkét perspektíva az egyenlőtlenség és alávetettség tapasztalataiban gyökerezik; mindkettő az egyenlőségről beszél és azt reméli, hogy ennek révén az egyenlőség új és jobb megértéséhez juthatunk el.” ALEX JOHNSON: *The New Voice of Color*, 100 *Yale L. J.* 2007, 2048 (1991)

⁴⁷⁸ NANCY L. COOK: *Outside the Tradition: Literature as Legal Scholarship*, *U. Cin. L. Rev.* 95, 113 (1994)

⁴⁷⁹ Judith Resnick írja le, hogyan minősítette egy férfi kollégája „furcsának” egy a női börtönökről szóló tanulmánya témaválasztását, mondván, hogy „[...]a férfiakhoz képest annyival kevesebb nő van börtönben. Minek akkor a nőkről írni?”. CAROLYN HEILBRUN és JUDITH RESNICK: *Convergences: Law, Literature and Feminism*, 99 *Yale L. J.* 1913, 1924 (1990)

⁴⁸⁰ S ez kivételesen lehet egy férfi meggyőződése is: Vajda Mihály írja Kis János: *Az abortuszról* c. könyve kapcsán: „[...] az abortusz kérdésében mindenekelőtt a nők illetékesek, a férfiaknak – szinte azt mondanám – legfeljebb tanácskozási joguk szabadna lenni. [...] [N]em kellene túlságosan megerőltetni a fantáziámat, hogy jó néhány ellenérvet felsoroljak: technikai és társadalmi jellegűeket egyaránt. Mégis zavar, hogy a probléma még csak fel sem merül [...]”. VAJDA MIHÁLY: *Lehet-e ugyanazt többféleképpen gondolni?* In: *Nem az örökkévalóságnak*, Osiris, Bp., 1996., 241–42. p.

⁴⁸¹ A feminizmus reprezentatív antológiáiként lásd FRANCES OLSEN (szerk.): *Feminist Legal Theory I., II.*, Dartmouth, Aldershot – Singapore – Sidney, 1995., illetve SUSAN SAGE HEINZELMAN és ZIPPORAH

szempontból „háttal fordított” a konvencionális jogelméletnek. (Sőt – és ez nézeteik intézményesülésének folyamatát jelzi –, hamarosan megjelenési fórumaikat illetően is elkülönültek attól: sorra jöttek létre a döntően „női tematikát” tárgyaló jogtudományi folyóiratok.⁴⁸²)

TÖRTÉNETEK AVAGY AZ ALTERNATÍV BESZÉDMÓD

Az új kifejezésmód – s ezzel érkezünk vissza a jelen írás voltaképpen tárgyához, a narratív jogtudományhoz – legrövidebben az irodalmi forma felé való fordulásként ragadható meg. A tradicionális jogelméletben nem egyszer szerepet kaptak már fikatív elemek, gondoljunk akár Holmes „rossz emberére”, Dworkin „herkulesi” bírójára vagy Fuller „barlangkutatóira”, ám ezekben az esetekben a fikatív mozzanatok anélkül váltak a teoretikus reflexió részévé, hogy a tudományosság konvencionális mércéit bármi módon megkísérelték volna „felülírni”. A „jog és irodalom” mozgalom kutatásai nyomán pedig a ’80-as évek végére már általánosan elfogadottá vált – minden kritika ellenére –, hogy mind primer irodalmi szövegeknek (a „nyugati” irodalom kanonikus és nem-kanonikus műveinek, a görög drámai irodalomnak, az izlandi sagáknak, Shakespeare, Dickens, Melville, Dosztojevszkij, Kafka, Camus és mások műveinek egyaránt) lehet érdemi mondanivalójuk a jogra vonatkozóan, mind az irodalom tudománya, különösen az irodalmi szövegek értelmezési módszereinek elméletei révén, szolgálhat hasznosítható belátásokkal a jog szövegeinek értelmezése, bírói döntések elemzése, adott esetben konkrét dogmatikai kérdések vagy akár a jogi oktatás problémáinak tárgyalására vonatkozóan is.

A feminista jogelmélet képviselői és a faji tudatosság jogelméletének hívei egy lépéssel tovább kívántak menni, amennyiben írásaik már nem irodalmi szövegekből származtatott vagy azokra vonatkozó állításokat mozgósítanak, hanem *azokhoz* kezdenek el *hasonlítani*, osztani a verbális fikcióknak azokban a jellegzetességeiben, amelyeket szépirodalmi formákra szokás jellemzőnek tartani – és nemcsak *másoknak*, az „ők” kategóriájába tartozóknak a jogtudományban eddig el nem mesélt történeteiket jelennek meg, de

---

BATSHAW WISEMAN (szerk.): *Representing Women: Law, Literature and Feminism*, Duke University Press, Durham and London, 1994.

⁴⁸² Például: *American University Journal of Gender & the Law*, *Columbia Journal of Gender and Law*, *Harvard Women’s Law Journal*, *Yale Journal of Law and Feminism*, *The Buffalo Women’s Journal of Law and Social Policy*, *Hastings Women’s Law Journal*, *Texas Journal of Women and the Law*.

a tanulmány szerzők egyes szám első személyű, személyes tapasztalataikat, élményeiket, érzéseiket és jogelméleti mondanivalójukat egybefonó elbeszélései (amelyek általában nem fiktívek, bár vannak nyilvánvaló ellenpéldák⁴⁸³), metatörténetei, naplójegyzetei és dialógusai is. A hagyományos jogtudományi-jogelméleti diskurzus szempontjából mindez merőben szokatlannak bizonyult⁴⁸⁴, s azonnal felmerült a kérdés, hogy miért választják ezeket a formákat e szerzők. Az eddig elhangzottakon túl, ha számba vesszük mindazt, amit a különböző tudományok a narratívumokra és a narráció tevékenységére vonatkozóan elmondtak, amikor kimutatták, hogy azoknak milyen szerepük van az emberi kultúrában heurisztikus eszközként⁴⁸⁵, a kollektív és egyéni – s többek között morális – identitás megteremtésének formáiként, a jelenre és a történelmi múltira vonatkozó tudásunk megkonstruálásának vehikulumaiként, akkor talán meg is elégedhetnénk az ösztönös válasszal: „Miért ne?” és „Miért nem korábban?”.⁴⁸⁶ Amennyiben azonban jogelméleti szerepüket és lehetőségeiket illetően konkrétabb válaszokat szeretnénk kapni, akkor e narratív konstrukciók preferálásának indokaiként leginkább azt jelölhetjük meg, hogy azok partikulárisak, plasztikusak és kontextuálisak.

Partikulárisak, amennyiben az absztrakt elméletek közegében „elvesző”, ám mégis releváns individuális tapasztalatokat jelenítik meg, valamint a szerző személyes motivációit az analízis részévé teszik, s ezáltal felszámolják azt a tudományos beszédben hagyományos „episztémológiai távolságot”, ami a szerző és választott tárgya között fennáll.⁴⁸⁷ (Susan Estrich: „Nem tudom elképzelni, hogy úgy írjak az erőszakos közösülés kérdéséről, hogy el ne mondanám, hogy én miként tanultam meg, mit is jelent az, s hogy miért olyan fontos ez

---

⁴⁸³ DERRICK BELL: *Faces at the Bottom of the Well: The Performance of Racism*, Basic Books, New York, 1992; PATRICIA J. WILLIAMS: *Achemical Notes: Reconstructing Ideals from Deconstructed Rights*, 22 *Harv. C.R.-C.L.L. Rev.* 401 (1987)

⁴⁸⁴ Azzal együtt, hogy (1) : a filozófiától például soha nem volt és nem is lett idegen a kifejtésnek az efféle módja; (2) : a jog és a narráció evidens kapcsolatának felismerése és a felismerés elvileg bármilyen módon történő kifejezése a judeo-keresztény kultúra jogtudományában már jóval hamarabb megjelenhetett volna, tekintettel arra, ami Mózes V. Könyvében elhangzik: „Ha a te fiad megkérdez téged ezután, mondván: Mire valók e bizonyágtételek, rendelések és végzések, a melyeket az Úr, a mi Istenünk parancsolt néktek:/ Akkor azt mondjad a te fiadnak: ...” – ahol az „azt mondjad” után egy történet áll, az Egyiptomból való kihozatalé: *igazolásként*. Vö. 5 Móz 6, 20–25.

⁴⁸⁵ JACK M. BALKIN: i. m. 173–215. p.

⁴⁸⁶ NANCY L. COOK: i. m. 99. p.

⁴⁸⁷ Vö. KATHRYN ABRAMS: *The Narrative and the Normative in Legal Scholarship*, In: SUSAN SAGE HEINZELMAN és ZIPPORAH BATSHAW WISEMAN: i. m. 47. p.

számomra.”⁴⁸⁸. Jerome Culp: „Az ok [amiért az óráimon időnként elárulom, hogy egy szegény szénbányász fia vagyok] sokat elmond arról a különbségről, ahogy a feketék és a fehérek megközelítik a jogtudomány művelésének és oktatásának kérdését. Fekete lévén nem tudom elkerülni, hogy legalábbis átmenetileg, sok ember szemében egyfajta anomáliát testesítsek meg. Csak remélhetem, hogy képes vagyok hatással lenni arra, ahogy ezt az anomáliát értelmezik. Azért definiálom magam egy szegény szénbányász fiaként, hogy megnevezek egy múltat, ami szüleim küzdelmének történetében gyökerezik, s hogy meghatározzak egy jövőt, ami az eltérő tapasztalat különbségéből nő ki.⁴⁸⁹)

Plasztikusak, amennyiben képesek közvetlen közletről érzékeltetni a jogrendszer, az igazságszolgáltatás működésének hatásait, s így kézzelfoghatóvá tenni absztrakt állításokat, vagy éppen helyettesíteni azokat: nem diszkurzív állításokat fogalmazznak meg, hanem egy másik világba vezetnek, amely eddig ismeretlen vagy el nem ismert volt, s amelynek szokatlan perspektíváját, egy más nézőpontot segíthetnek elfogadhatóvá tenni, s ezáltal járulhatnak hozzá bizonyos problémák – különösen, de egyáltalán nem kizárólagosan morális természetű dilemmák – újszerű megoldásához. Ezeket nevezi Kathryn Abrams „paradigma-váltó” narratíváknak⁴⁹⁰, amelyek kidolgozása mögött az a feltételezés húzódik meg, hogy egy adott probléma kezelése tekintetében a jogtudomány és a jogelmélet eljutott egy bizonyos megoldásig, ami azonban nem bizonyult megfelelőnek, és nem is képesek továbblépni, amíg meg nem történik az adott probléma „újra-leírása”, a meglévő fogalmi keret felcserélése egy másikkal. A rekonceptualizálás folyamatának indító lépése pedig nem más, mint olyan narratíváknak az elbeszélése, amelyek a teljes problémakört új megvilágításban láttatják – s ebben az értelemben hasonlatos a narratívumok szerepe ahhoz, amit a pszichoterápiában betöltenek –, legyen szó akár a házasságon belüli erőszak kérdéséről⁴⁹¹, a formális egyenlőség mércéiről⁴⁹² vagy az abortusz szabályozásáról.⁴⁹³ Lehetővé teszik olyan érzéseknek – félelem, kiszolgáltatottság, fájdalom, düh, szabadságvágy stb. – a bevezetését egy olyan teoretikus

---

⁴⁸⁸ SUSAN ESTRICH: Rape, 95 *Yale L. J.* 1087, 1089 (1986)

⁴⁸⁹ JEROME M. CULP, Jr.: Autobiography and Legal Scholarship and Teaching: Finding the Me in the Legal Academy, 77 *Va. L. Rev.* 539, 543 (1991)

⁴⁹⁰ KATHRYN ABRAMS: i. m. 50–53. p.

⁴⁹¹ MARTHA R. MAHONEY: Legal Images of Battered Women: Redefining the Issue of Separation, 90 *Mich. L. Rev.* 1 (1991)

⁴⁹² PATRICIA J. WILLIAMS: The Obliging Shell, lásd fent 476. sz. jegyzet

⁴⁹³ MARIE ASHE: Zig-Zag Sticking and the Seamless Web: Thoughts on Reproduction and the Law, 13 *Nova L. Rev.* 355 (1989)

diskurzusba, amelytől ezeknek a szubjektív mozzanatoknak a megjelenítése a lehető legtávolabb állt, s amelynek szakzsargonja révén minderről nem lehet beszámolni. Ez azonban nem azt jelenti, hogy a racionális érvelés helyére és azzal szemben tisztán érzelmi beszédet és természetes tapasztalatot kívánnak állítani, hanem annyit tesz, hogy további érvekkel próbálnak szolgálni a megoldandó problémák vonatkozásában uralkodó szemléletmód megváltoztatásához az adott kérdésnek a vitában korábban meg nem jelenő aspektusainak a bemutatása révén.⁴⁹⁴

A történetyszerűség a szerző és az olvasó közti viszony megváltozását is eredményezi: míg a konvencionális jogtudományi-jogelméleti szövegek általában határozottan megmondják, hogy egy adott kérdés kapcsán a szerző nyomán mit kellene gondolnia az olvasónak is, addig az elbeszélte történet sokkal szélesebb körben hagyja meg a lehetőséget az olvasó számára, hogy saját helyzetértékelését és következtetéseit kialakítsa. Az olvasók többségükben azokra a történetekre lesznek a leginkább fogékonyak, amelyek saját szubjektív világuk eszményeihez, élményeihez hasonlatosakat beszélnek el – ezáltal viszont erősítik a közösségi szolidaritás érzését⁴⁹⁵, vagy elősegíthetik a hasonló helyzetű olvasó „öntudatra ébredését”⁴⁹⁶ – de optimális esetben kihívást jelenthetnek rögzült (jogászai-jogtudományi) meggyőződésekkel és félreértésekkel szemben⁴⁹⁷, és végső soron e történetek, parabolák, krónikák és egyéb narratívák valóban bizonyulhatnak erőteljes eszköznek meghatározott „gondolkodásmódok – előfeltevések, készen kapott bölcsességek és általános vélekedések – lerombolásához, amelyek a jogi és a politikai diskurzus alapjaiként szolgálnak”.⁴⁹⁸ (Ehhez viszont valóban az szükséges, hogy a kérdéses szövegek – akár „igaz” történetek, akár fiktív elbeszélések – megfelelő esztétikai minőséget képviseljenek, enélkül hatástalanok maradnak; s talán tényleg ez tűnik a narratív jogtudomány leggyengébb pontjának: valamit *jól* megírni ugyanis másfajta tehetséget is igényel, mint konvencionális jogtudományt-jogelméletet művelni.)

---

⁴⁹⁴ Vö. GUYORA BINDER és ROBERT WEISBERG: i. m. 245. p., illetve általánosabban MARTHA C. NUSSBAUM: *Love's Knowledge: Essays on Philosophy and Literature*, Oxford University Press, New York, 1990.

⁴⁹⁵ RICHARD DELGADO: *Storytelling for Oppositionists and Others: A Plea for Narrative*, lásd fent 409. sz. jegyzet.

⁴⁹⁶ KATHRYN ABRAMS: *Hearing the Call of Stories*, 79 *Cal. L. Rev.* 971, 975 (1991)

⁴⁹⁷ MARTHA MINOW: *Words and the Door to the Land of Change: Law, Language and Family Violence*, 43. *Vand. L. Rev.* 1665, 1688 (1990)

⁴⁹⁸ RICHARD DELGADO: i. m. 2413 p.

S végül: a narratív forma kontextualitása valami ahhoz hasonló viszonyra utal az absztrakt tudományos állítások és normatív propozíciók vonatkozásában, mint ami a szükségszerűen általános osztályozó fogalmakkal operáló jogszabályok és a szabályok alá sorolandó egyedi tényállások végtelen változatossága között áll fenn, a hipotetikus esetkört azonban döntő többségükben valóságos társadalmi helyzetek leírásával cserélve fel. Azt mutatják be, hogy egy absztrakt kategoriális világhoz képest mi van „alul”⁴⁹⁹, és konkrét emberi szituációk összefüggéseibe helyezve elemzik a jog mechanizmusainak működését⁵⁰⁰, illetve ebből a kontextusból bontják ki akár egy probléma tudományos megközelítésének mikéntjére vagy a dogmatikai, jogpolitikai és tételes jogi megoldásokra vonatkozó javaslataikat. S bár ezek az esetek többségében alátámaszthatóak lennének szigorú társadalomtudományos analízissel – ahogy a Brown-döntés is az volt –, empirikus szociológiai felmérésekkel, statisztikai táblázatokba rendezett adatokkal, amelyek önmagukban is lehetnek elgondolkodtatóak vagy akár megdöbbenőek, az elbeszélte történetek mégis többek és hatásosabbak, amennyiben inkább képesek az empátia érzését felkelteni vagy egyenesen empatikus készségeinket fejleszteni, amelyeknek pedig valamennyi jogász érvelésben – legyen szó egy ügyfél igényeinek felismeréséről és megfogalmazásáról, egy hatósági határozatról, egy *de lege ferenda* javaslat kidolgozásáról vagy egy kérdés törvényi rendezéséről – helyet kell kapniuk.⁵⁰¹ (Az empátia fogalma központi jelentőséggel bír a kisebbségi tudatosság jogelméleteinek képviselői szemében, és többet is értenek alatta, mint együttérzést vagy pozitív érzelmi viszonyulást, amennyiben megállapítják, hogy ezek az ember *saját* emóciói, viszont az empátia lényege, hogy a figyelem középpontjába a *másik* kerül, az ő érzéseinek, tapasztalatainak, helyzetének a megértéséről van szó – így nem „csak” érzelmi, de értelmi viszonylat is –, aminek ráadásul cselekvési készséggel kell párosulnia.⁵⁰²) Az összefüggések tágabb rendszerének leírásával s egyben e kontextusok bonyolultságának

---

⁴⁹⁹ MARI J. MATSUDA: Looking to the Bottom: Critical Legal Studies and Reparations, 22 *Harv. C.R.-C.L.L. Rev.* 323 (1987)

⁵⁰⁰ Például a szociális segélyezés eljárási vonatkozásairól: LUCIE WHITE: Subordination, Rhetorical Survival Skills, and Sunday Shoes: Notes on the Hearing of Mrs. G., 38 *Buff. L. Rev.* 1 (1990).

⁵⁰¹ LYNNE N. HENDERSON: Legality and Empathy, 85 *Mich. L. Rev.* 1574 (1984). Ugyanerre, illetve a jogászai racionalitás „steril” technikai doktrinális szemléletmódjának abszurditásaira és következményeire mutat rá Richard Weisberg is egy kirívó példa, a francia zsidótörvények alkalmazásának elemzésén keresztül. RICHARD WEISBERG: *Poethics and Other Strategies of Law and Literature*, lásd fent 55. sz. jegyzet, 127-143. p. Ugyanakkor ennek éles bírálata láss RICARD A. POSNER: *Law and Literature*, lásd fent 65. sz. jegyzet, 179-181. p.

⁵⁰² LYNNE N. HENDERSON: i. m. 1576. p.

bemutatásával az „empatikus” narratívák összességükben annak a tanulásnak a megerősítését hivatottak szolgálni, amit Clifford Geertz is megfogalmazott: „[...] nehéz elérni, hogy saját magunkat mások között lássuk, az emberi élet adott helyen kialakult formáinak lokális példáiként, úgy, mint egy esetet más esetek között, mint egy világot más világok között; de a szellem nagysága, amely nélkül az objektivitás csak ön-gratuláció, a tolerancia pedig csalás, csak így teremthető meg.”⁵⁰³

Hangozzék bármilyen szépen mindez, a narratív jogtudomány kísérleteit – mind a kisebbségi tematika kapcsán előadott aktuális mondandójukat, mind metodológiájukat, mind pedig fellépésük hatásait, következményeit illetően – igen éles kritikák érték. S nemcsak azok részéről akiktől ez evidensen várható volt – mint ahogy azt láttuk Richard Posnertől –, vagy azoktól, akiknél ezt nem a politikai, hanem kifejezetten a teoretikus pozíciók különbsége indokolta – mint a kritikai jog mozgalom esetében –, de úgymond „belülről” is. Az irányzat három ismert képviselőjének (Derrick Bell, Richard Delgado, Mari Matsuda) a műveit elemezve fogalmazza meg ellenvetéseit Randall Kennedy⁵⁰⁴, amikor egyrészt e szerzők tanulmányaiban a kisebbségekkel szemben megnyilvánuló diszkrimináció – s itt elsősorban az egyetemi világon és a jogtudományon belüli megkülönböztetésről van szó – megjelenítésének ellentmondásaira mutat rá, másrészt a kisebbségi tapasztalatból származó tudás sajátos, megkülönböztetett jellegének hangoztatásával szembeni kételyeit fogalmazza meg, illetve amikor ezen írások kritikai megítélhetőségének a kérdéseit feszegeti. Anélkül, hogy tagadni kívánná a faji előítéletesség jelenlétét az egyetemeken – amelyet kénytelen volt a saját bőrén is megtapasztalni –, Kennedy szerint Bell és Delgado is megfélekedni látszik arról, amit ő a „merítés” problémájának nevez.⁵⁰⁵ Azaz függetlenül attól, hogy vannak-e a rasszizmusnak direkt vagy rejtett megnyilvánulásai az akadémiai világban, a kisebbségi származású oktatók megfelelő arányának vagy műveik idézettsége hiányának a tárgyalása során nem tekinthetünk el attól, hogy ezen oktatók alkalmazása és műveik mértékadó forrásként kezelése tekintetében a fehér egyetemi többség igazi tesztje csak az lehet, hogy hajlandóak-e a létező akadémiai követelményeknek megfelelő oktatókat foglalkoztatni és a létező tudományos kritériumokat kielégítő kutatásaikat számon tartani. Amennyiben pedig azt tapasztaljuk, hogy nincs elegendő „jelölt” sem ebben, sem abban a tekintetben – és Kennedy szerint ez a helyzet –, akkor nem elég annyit állítani, hogy a meglévő mércék nem

---

⁵⁰³ CLIFFORD GEERTZ: *Local Knowledge*, Basic Books, New York, 1983., 16. p.

⁵⁰⁴ RANDALL KENNEDY: i. m.

⁵⁰⁵ Uo. 1763 p.

megfelelőek, és a statisztikákra – amelyek maguk is többféle magyarázatot tesznek lehetővé – mint bizonyítékokra rámutatni. Lehet ugyan, hogy a mércék valóban reformra szorulnak, de mégis megmarad a kérdés, hogy miért teljesítik ezeket aránytalanul kevesebben a kisebbségi származásúak közül. Ennek a megválaszolása is többféle magyarázat révén lehetséges, de kizárólag faji előítéletességre hivatkozni és arra, hogy a mércék inherens módon diszkriminatív szociális konstrukciók, nem jelent érdemi szembenézést a problémával, és különösen veszélyesnek bizonyulhat a kisebbségi származású értelmiségiek önkritikai gyakorlatának a felfüggesztése.

Ez utóbbi egyfajta megnyilvánulásának tekinthető annak az állítása, ami Matsuda írásaiban kapja meg a leghangsúlyosabb kifejtését, hogy a kisebbségi tapasztalatból olyan ismeretek származnak, amelyek a kisebbségi tematikájú kérdésekben feltétlenül a fehér jogtudomány eredményei fölé emelik az *outsiderek*-től származó meglátásokat. (Ez volna az ún. *racial distinctiveness* tézise.) Több ponton is támadható ez a kijelentés: (1): a tudományos érték és érdem megítélése tekintetében a kutatók kisebbségi identitása nem legitimálható önmagában pozitív értéként, valamiféle minőség jelzéseként, és végképp nem helyettesíthető az a tudás, ami önálló intellektuális erőfeszítés eredménye, azzal a tapasztalattal, ami meghatározott körülmények folytán adottként áll rendelkezésre; (2): annak ellenére, hogy a kirekesztettség, a marginalizáltság élménye valamilyen módon a kisebbségi közösségek valamennyi tagját összeköti⁵⁰⁶, a sajátos minőséggel rendelkezőnek tekintett tapasztalat fogalma elmosza mindazokat a különbségeket, amelyek a közösségek tagjai között akár történelmi helyzet, vagy régió, nem, vallás, politikai meggyőződés stb. vonatkozásában fennállnak, és e tapasztalatoknak a homogenizálása – különösen, ha azok csak pozitív sztereotípiákat eredményeznek⁵⁰⁷ – nem segíti sem a kisebbségeket, sem problémáik megfelelő feltérképezését. Ezzel összefüggő kérdés – s ez már átvezet a narratív forma dilemmáihoz –, hogy mind a feminizmus, mind a faji tudatosság jogelméletei esetében problematikusnak tűnik az önálló „megkülönböztetett hang” létének és forrásainak igazolása és azonosítása, ami pedig kulcsfontosságú annak az állításnak a kontextusában, miszerint a történetmondás, akár az absztrakt doktrinális elemzésnél, akár az empirikus felméréseknél alkalmasabb eszköz a kisebbségi tapasztalatok és problémák jogelméleti leképezésére. A valóban létező kulturális különbségek ellenére kevés bizonyíték támasztja alá a

---

⁵⁰⁶ Csak a radikális fogalmazás kedvéért – Malcolm X: „What do you call a blackman with a Phd? ... Nigger.” Idézi: HAROLD L. DALTON: *The Clouded Prism*, 22 *Harv. C.R.-C.L.L. Rev.* 435, 440 (1987).

⁵⁰⁷ RANDALL KENNEDY: i. m. 1787. p.

„megkülönböztetett hang” tézisének radikális formáját, miszerint egyrészt akár a nők és a férfiak, akár a feketék és a fehérek olyannyira különböző nyelvet beszélnek, hogy az utóbbi csoportok számára az előbbiek jogelméleti törekvéseinek sem a megfelelő megértése, sem megítélése nem lehetséges, másrészt, hogy a narratívumok, mint a kisebbségi tapasztalatok adekvát rögzítései, feltétlen prioritást kell élvezzenek a konvencionális jogtudományi-jogelméleti metódusokkal szemben, amelyek hagyományai ily módon újraírhatók és újraírandók.

A tézis gyengébb formája, miszerint a nők és más kisebbségi pozícióban lévő kutatók képesek lehetnek olyan új szempontok és perspektíva megjelenítésére, amelyek eddig hiányoztak a jogi diskurzusból, illetve hogy a nem-tradicionális megközelítésmódoknak is vannak pozitívumai⁵⁰⁸ – már sokkal elfogadhatóbbnak tűnik. A narrativitás szerepének és értékének problematikáját sokan részletezték, de az egyébként „szimpatizáns” kritikák közül a talán leginkább reprezentatívnak Daniel Farber és Suzanne Sherry bírálatai tekinthetők.⁵⁰⁹ A narratív jogtudománnyal kapcsolatos központi kérdésként azt veszik szemügyre, hogy vajon a történetmondás, mint valós események konkrét elbeszélése, hozzájárulhat-e érdemben a jogra vonatkozó tudásunk bővítéséhez. Válaszuk általánosságban igenlő, feltéve, hogy figyelembe vesszük a jogelméleti narráció korlátait és kiegészítjük a metódust. A narratív jogtudomány híveinek gyakran hangoztatott állítása, hogy a narratívumok, s különös figyelmet érdemlően az „alul” lévők, a kiszolgáltatottak elbeszéléseinek értéke abban rejlik, hogy az absztrakciókkal szemben konkrét helyzeteket képesek megjeleníteni. A konkrét helyzetek tanulmányozásának valóban van feltétlen haszna, amennyiben az egyrészt normatív állítások és elvek tesztelésének és finomításának alkalmas módja, másrészt a gyakorlati érvelés vizsgálatának kitüntetett terepe, s harmadrészt az empirikus vizsgálatok szintjén kézenfekvő információforrás, ám mindez sem újdonsága, sem megkülönböztető jegye nem lehet a narratív jogelméletnek – lévén, hogy nemcsak más tudományokban (morálfilozófiában, antropológiában, pszichológiában, orvostudományban stb.), de például a jogi érvelés tanulmányozása, az eseti döntések elemzése, a jogi oktatás szókratikus metódusa révén már a jogtudományban is meghonosodott eljárásról van szó.

A másik gyakran felbukkanó érv, a transzformatív hatása, amit ezek az elbeszélések játszhatnak a szolidaritás érzésének felkeltésében, az empatikus készségek fejlesztésében és végső soron a jogközösség kommunikációs gyakorlatának megváltoztatása révén annak

---

⁵⁰⁸ JANE B. BARON: *The Many Promises of Storytelling in Law*, 23 *Rutgers L. J.* 79 (1991)

⁵⁰⁹ DANIEL A. FARBER és SUZANNE SHERRY: i. m.

építésében, túlzott várakozásokat tükröz. Egyáltalán nem tűnik biztosnak, hogy e célok eléréséhez jogtudományi folyóiratokban publikált történetek jelentik a legmegfelelőbb eszközt, tekintve, hogy az individuális tapasztalatok megjelenítésének például a regényirodalom sokkal gazdagabb forrása, a filmek és a televízió pedig sokkal erőteljesebb hatásúak, és összehasonlíthatatlanul nagyobb közönségűek, s persze az is kétséges, hogy középosztálybeli jogtudósok képesek-e a valóban kiszolgáltatottak helyzetét ábrázolni. (Arról nem is beszélve, hogy e folyóiratok olvasói a sajátjuktól radikálisan eltérő tapasztalatokkal való szembesülés során inkább tanúsítanak – szinte ösztönszerűen – „védekező” vagy épp elzárkózó magatartást. Ez egybevág a kognitív pszichológia tapasztalataival, és magának a jogi narratológiának a hívei is kénytelen voltak időnként elismerni.⁵¹⁰)

Ezzel együtt – tartja Farber és Sherry – a narratívumok hasznosításának lehetnek megfelelő formái is: rámutathatnak a jogrendszer működésének érzékeny pontjaira, amelyek a társadalomtudományi, doktrínális vagy statisztikai elemzések közegében elsikkadhatnak, segítségünkre lehetnek a „miért”-ek kérdéseinek megválaszolásában, teljesebbé tehetik a tudásunkat, amennyiben érzékeltetni képesek, hogy az igazságszolgáltatás mechanizmusai vagy bizonyos megoldások – jogintézmények, eljárások, jogpolitika stb. – milyen hatást gyakorolhatnak egyes emberek vagy közösségek életére, és hozzájárulhatnak a jogra vonatkozó tudás „elevenné tételéhez”, amennyiben „élő példák” élénkebben ragadnak meg az emlékezetben, mint elvont gondolatmenetek.⁵¹¹ Ugyanakkor nem feledkezhetünk meg arról, hogy a narratívumok milyen önálló problémákat képezhetnek, ha jogtudományként próbáljuk meg azokat értékelni. Két tárgykörben merülhetnek fel komoly kételyek: egyrészt az alkalmazott narratívák érvényességének (hitelességének, megbízhatóságának) kérdéseit, és a jogelméleti írások minősége megítélésének lehetséges mércéit illetően. Összetett problémáról van szó már az első körben is. A bevallottan fiktív elbeszélésekkel kapcsolatban – a már eddig említetteken túl – alapvető gondként jelentkezik, hogy a kutató és az irodalmár szerepei egybemosódnak, és ez elbizonytalaníthatja az olvasót, hogy mennyiben „használhatók” a történetek bármilyen álláspontnak az alátámasztására. A nem-fiktív narratívák pedig az igazolhatóságnak és a reprezentativitásnak azokkal a nehézségeivel szembesítik az olvasót, amelyekre már Richard Posner bírálata kapcsán utaltunk, s amelyekre vonatkozóan Farber és Sherry következtetéseit következő megállapításaik illusztrálják: „[m]inden szükséges lépést

---

⁵¹⁰ RICHARD DELGADO: *The Imperial Scholar Revisited: How to Marginalise Outsider Writing, Ten Years Later*, 140 *U. Pn. L. Rev.* 1349, 1360–61 (1992)

⁵¹¹ Vö. DANIEL A. FARBER és SUZANNE SHERRY: i. m. 824–830. p.

meg kell tennünk annak érdekében, hogy a kérdéses eseményekről szóló 'hivatalos' és 'oppozicionista' beszámolók hihetőségét egyaránt ellenőrizni tudjuk"⁵¹², és az elbeszélte történetek tipikusságának is utána járjunk. De hasonlóan komplex azon narratívák értékelésének kérdése is, amelyek a hitelesség és a reprezentativitás követelményének egyaránt megfelelnek. A konvencionális jogtudományi mércék vonatkozásában sem azt nem látják bizonyítottnak, hogy azok a kisebbségi narratívákkal és kutatókkal szemben diszkriminatívak lennének – ahogy azt korábban Randall Kennedy is megfogalmazta –, sem azt, hogy azok alkalmatlanok lennének e jogelméleti teljesítmények megítélésére, szemben viszont azokkal a javasolt mércékkel, amelyek „esztétikai jellegű szempontokat” hoznának játékba.⁵¹³ Azokat az elképzeléseket pedig, amelyek az „alulról jövő” narratívák értékét politikai eredményességükön mérnék⁵¹⁴, afféle pragmatikus mérceként, ellentmondásosaknak és adott esetben veszélyeseknek tartják. (Hasonló, ám jóval radikálisabb kritikát fogalmaz meg ezzel kapcsolatban David Hyman is, amikor kimutatja, hogy a sürgősségi orvosi ellátásra vonatkozó szabályozás kialakítása során mennyire félrevezető történeteket fogadott el „anekdotális bizonyítékként” a törvényhozás.⁵¹⁵) A narratív jogtudomány számára egyetlen kiút lehetséges jó megoldásként: a narratívák alkalmazásának kétségkívül meglévő pozitívumai kizárólag a konvencionális kritériumokat is kielégítő „analitikus komponens” beépítése mellett érvényesülhetnek, máskülönben „[...] a jog történetei olyanok lesznek, mint egy bírói ítélet, amelyben rögzítik a 'tényállást', de nem állapítják meg a 'jogkövetkezményeket'.”⁵¹⁶

A fenti kritikák természetesen nem maradtak válasz nélkül, ám a vita további elemzése – ahogy mondani szokás –, *„meghaladná a jelen tanulmány kereteit”*.⁵¹⁷ (Korántsem csak

---

⁵¹² Uo. 838. p.

⁵¹³ MILNER S. BALL: The Legal Academy and Minority Scholars, 103 *Harv. L. Rev.* 1855, 1862 (1990)

⁵¹⁴ MARY I. COOMBS: Outsider Scholarship: The Law Review Stories, 63 *U. Colo. L. Rev.* 683 (1992)

⁵¹⁵ DAVID HYMAN: i. m.

⁵¹⁶ DANIEL A. FARBER és SUZANNE SHERRY: i. m. 854. p.

⁵¹⁷ A vita a mai napig nem zárult le. A *Westlaw* adatbázisa szerint több százra rúg azoknak a publikációknak a száma, amelyek csak az elmúlt évtizedben a narratív juriszprudencia kérdéseivel foglalkoztak, legyen szó akár jogfilozófiáról, a tételes jogtudományok valamelyikéről vagy ezek meglátásainak a mindennapi igazságszolgáltatási gyakorlat során történő alkalmazási lehetőségeiről és tapasztalatairól. Néhány kiemelt példa az eddig hivatkozottakon túl a legutóbbi időkből: PETER BROOKS: Narrative Transactions – Does the Law Need a Narratology?, 18 *Yale L. J. & Human.* 1 (2006); JIM M. PERDUE: Winning With Stories – Using Narrative to Persuade in Trials, Speeches & Lectures, 69 *Tex. B. J.* 984 (2006); MARIO L. BARNES: Black

terjedelmi korlátok szabnak határt a vita további részletezésének. A tételes jogtudományok örvendetesen szaporodó applikatív megközelítéseinek feldolgozását e helyütt nem tartottam feladatommak, a jogfilozófiai dikurzusban pedig egyrészt a pro és kontra érvek nagyon gyakran ismétlődni látszanak, másrészt számomra úgy tűnik, hogy a polémia centrumát egyelőre a narratívák aktív politikai instrumentalizálásának a kérdései képezik. A „jogi történetmondás mozgalmának” ez a kétségkívül erős vonulata a tárgya a legtöbb ellenérzésnek, ez akadályozza leginkább a továbblépést és a befogadást, s vélhetően ez a leküzdendő gátja a külföldi recepciónak is, például az önmagát a felszínen kevésbé átpolitizáltak mutató kontinentális jogtudomány részéről.⁵¹⁸) Annyi azonban talán az

---

Women’s Stories and the Criminal Law: Restating the Power of Narrative, 39 *U. C. Davis L. Rev.* 941 (2006); ARTHUR M. WOLFSON: The Lessons of Narrative: A Review of How Lawyers Lose Their Way: A Profession Fails Its Creative Minds by Jean Stefancic and Richard Delgado, 11 *Rogers Williams U. L. Rev.* 431 (2006); The Power of Stories: Intersections of Law, Literature, and Culture – Transnational Narratives, 12 *Tex. Wesleyan L. Rev.* 131 (2005) (szimpózium-különszám); GARY MINDA: Narratives of International Law and Literature After 9/11, 11 *ILSA J. Int’l & Comp. L.* 435 (2005); VICKI LENS: Supreme Court Narratives on Equality and Gender Discrimination in Employment 1971–2002, *Cardozo Women’s L. J.* 501 (2004); CHRISTOPHER TOMLINS: History in the American Juridical Field: Narrative, Justification, and Explanation, 16 *Yale J. L. & Human.* 323 (2004).

⁵¹⁸ Sajnálatos módon valószínűleg a hazai számvetés sem igen lépett még túl ezen a problémán. Ezt szemlélteti Varga Csaba *Irodalom? Jogbölcsélet?* címen megtartott előadása is az első honi „jog és irodalom” konferencia nyitóreferátumaként, s méginkább ez az érzésünk támadhat az előadás kiegészített – és immár perfektuált – szövegének olvastán. (VARGA CSABA: *Irodalom? Jogbölcsélet?* Előadás a PPKE JAK Jogbölcséleti Tanszékének konferenciáján, 2006. május 12. [*kézirat*]) A szerző attitűdje a „jog és irodalom” kutatásokat – vagy még pontosabban: ezek lehetőségeit – illetően kétségkívül a rokonszenvé (amelynek vitathatatlan jeleként értékelhetjük, hogy egy ilyen tárgyú antológia összeállításának a szándékát már az 1980-as években megfogalmazta), ugyanakkor a narratív juriszprudenciára és képviselőire vonatkozó kritikája szokatlanul éles. Miközben ugyanis elismeri, hogy a „nagy a tudományunk, noha hiperbolikus” kondíciója által meghatározottan „[h]iábalónak tetszik hát, hogy KEMPELEN FARKASKÉNT megkonstruáltuk a racionálék tolatyúival mozgatott jogászt, [...] [m]ert mindazonáltal ember rejtezik a szerkezetben, parókás-palástos külszínei mögött”, aki „[n]em bábbá diszciplínált racionalitás, hanem esendőséggel elegy jórahalóság”, továbbá, hogy „[m]indig dráma illata érzik a levegőben, amidőn látszólag pusztán hideg fejjel kalkulál vagy egyezkedik ügyvédünk”, így „[n]em véletlen hát a görög színpad kísértő emléke, hisz emberek azok, kik küzdenek”, addig az európai kultúra- és tudományféltés aggodalma szólal meg azokban a már-már az apokaliptikus pesszimizmus vízióinak a dikcióját idéző retorémákban, amelyek szerint „a *gloire* eltűntével” (*kiemelés az eredetiben*) „[...] a *Law and Literature* mozgalommá válása, különösen az Amerikai Egyesült Államokban, mára mégsem érdeknélküli filozofikus öneszmélődés terméke, hanem brutalizálódó beháborúban fogant törzsi viszálykodásban a tudományos módszeresség követelményei alóli kibújás eszköze”. E mozgalom különböző leágazásainak (s köztük a narratív jogelméletnek) pedig – teszi hozzá Varga Csaba – a végső célja nem más,

eddigiek alapján is látható, hogy a narratív jogtudomány kísérletei mennyiben és milyen módon jelentettek „provokációt” és kihívást a kortárs amerikai jogelmélet és általában a jog szférája számára.

S végül: ahelyett, hogy bármilyen leegyszerűsített tanulság vagy ítélet megfogalmazására törekednénk az elhangzottakat illetően⁵¹⁹, lezárásképp álljon itt – és

---

mint „[...]hogy a csöcselökként lázadók éppen esedékes igénybejelentése megtörténhessék”, amihez „[ü]rügy tehát az irodalom”; kiegészítve azzal, hogy ráadásul e megközelítések hívei a *feminist jurisprudence* képviselőivel karöltve „[...] az egész fehér hím bagázst — HOMÉROSZTÓL EUGEN IONESCUIG — szívesen sutba dobták egy jó portorikói rabszolganő- vagy megalázás-sztoriért”. Nem lehet mindebből nem kihallani azt a szöveg egyéb pontjain még a fentieknél is erőteljesebben explicitté tett világnézeti különbséget, amely Varga Csabát elválasztja a narratív jurisprudence azon képviselőitől, akiket *csak* a társadalmi erőterben jobb pozícióért harcoló *crit*-ekként, feministákként és a kisebbségi tudatosság jogelméletének a híveiként azonosít, s amely különbség árnyékában nem szentel részletes elemzést annak a törekvésnek, ami a jogelméleti beszéd megújítására irányul, ideológiai (és/vagy: aktualizált politikai) tartalomtól függetlenül. Számomra mindez azt jelenti, hogy a „jogi történetmondás” kísérleteinek recepciója tekintetében kulcskérdésnek bizonyul majd, hogy az egyes szerzők milyen viszony meglétét tételezik fel – durva egyszerűsítéssel – ideológia és metodológia között. S végül: a helyzet ellentmondásosságát jelzi talán az is, hogy maga Varga Csaba is „a csöcselökként lázadók éppen esedékes igénybejelentése” számára visszatetszést keltő szándékával szembeni állásfoglalását – a meggyőzés eszközeként és a szemtanú hitelességével – három rövid *történet elmondásával* illusztrálja: (1) „szalon TROCKIsták” Oñatiban; (2) „a külvárosok utánpótlásából verbuválódott” konferencia-résztevők viselkedése a „szünet koktélos pázsítján” Oxfordban; (3) az önmagukat „indulatszavakban, sérelmek érzélgősségében” bemutató feministák és „az intellektus módszerességének bajnokai” közötti összecsapás „a Yale szentélyében”.

⁵¹⁹ Az értekezés jelen fejezetének elsődleges célja a figyelemfelkeltés és a bemutatás volt (legszerencsésebb esetben a recepció folyamat megindítása), így nem tartottam feltétlenül szükségesnek, hogy a saját véleményemet – „*always the soft idiot softly Me*” – valamilyen határozott állásfoglalás keretében rögzítsem. Ha mégis erre kényszerülnék, észrevételeimet a következőképpen próbálnám meg röviden összegezni. (1) A narratívák politikai instrumentalizálásának kérdései *teoretikus kérdésekként* nem foglalkoztatnak. (2) Ha a narratívák és az azokra vonatkozó teoretikus reflexió jogelméleti hasznosítása tekintetében a két szélső pontnak tekintjük például Derrick Bell elbeszéléseit az egyik oldalon és a greimasi ihletésű absztrakt-formalista narratíva elemzéseket a másikon, akkor szerencsésnek tartanám, ha az „amerikai” és a „kontinentális” megközelítések kölcsönösen nagyobb mértékben támaszkodnának egymás eljárásaira és meglátásaira. Nem valamiféle „egyesített elméletre” gondolok, de közelítésre mindenképp. Ennek azonban egyelőre kevés a példája. (Hasonlóképpen vélekedik és példát is nyújt: PETER BROOKS: i. m.) (3) Az „analitikus komponens” megtartásának/beépítésének szükségességét illetően pedig hajlamos vagyok egyetérteni a Farber-Sherry szerzőpáros vonatkozó megjegyzéseivel, annak ellenére, hogy azt gondolom, sem a szándékoltan és bevallottan fiktív történeteknek, sem az olyan, megtörtént eseményeket elbeszélő egyedi beszámolóknak, mint amilyenek akár a már említett *victim impact statement*-ek, a jogtudományból való kirekesztését semmi nem indokolja, sőt, azok önmagukban is lehetnek éppoly elgondolkoztatóak, mint bármilyen racionális érvelés mérlegelése.

(Ehhez szorosan kapcsolódik, hogy reprezentativitást, hitelességet, valóságghűséget stb. számon kérni ezeken az elbeszéléseken *a jogelmélet részéről* – és nem bírósági tárgyalások keretei között, ahol az elhangzottak ellenőrzése eleve része kell[ene] legyen az eljárásnak – ismételten kétes vállalkozásnak tűnik a számomra. Idéztem korábban Richard Posnert, aki szerint egyrészt „már így is elég a fikatív történet a jogban” [tanúk, ügyvédek stb. „érdekvezérelt” történetei az igazságszolgáltatásban], másrészt „[e]gy olyan nemzet életében, amely több, mint negyedmilliárd emberből áll, minden ocsmány dolog, ami megtörténhet, meg is fog történni” [azaz: az elhangzó történetek gyakran atipikusak]. Ha elfogadjuk a szerző diagnózisát, akkor is juthatunk lényegesen eltérő következtetésekre. Mondhatjuk, hogy hétköznapi tapasztalataink kétségkívül egybeesnek az állítás igazságával, *ám olyannyira*, hogy a jogszolgáltatás abszurditásai [s ezt jelölhetném a „kafka-i” jelzővel] mindennapos „élményeinkké” lettek, aminek következtében a természetesen milliőféleképpen „atipikus” történetek – mintegy önálló kategóriát képezve – sajnálatos módon igen csak a „normál ügymenet” részeinek tekinthetők, s mint ilyenek mindenképp vizsgálatra érdemesek. Továbbá: ha azt is elfogadjuk, hogy minden *elképzeltető* „ocsmány dolog” meg is történik – esetleg kiegészítve azzal a vélekedéssel, amely szerint nincs olyan emberi történet, amely ne lenne fellelhető a jogtörténet évezredei alatt felhalmozódott bírósági akták valamelyikében –, akkor nem is tűnik olyan fontosnak, hogy a jogtudomány mindig különbséget tudjon tenni fikatív és valós között az egyes szerzők elbeszéléseiben, a határok kijelölésének nehézségeiről nem is szólva, sem arról, hogy ha a jogtudományban bevett dolog hipotetikus esetekből kiindulva vizsgálandó, ezek miért ne lehetnének akár egyes szám első személyű elbeszélések is. Amennyiben pedig Posner helyzetértékelésének abból az eleméből indulunk ki, hogy egyszerű tapasztalatként is érzékelhetően a „jogban” rengeteg a fikatív történet, ez nem éppen arra kellene-e indítsa a jogtudományt, hogy – felhasználva mindazon ismereteket, amelyek különféle tudományterületekről származnak az emberi megismerés, memória, tényfeldolgozás, identitás stb. történeteszerű szerveződésére vonatkozóan – komoly figyelmet szenteljen a jogi folyamatok narratív komponenseinek? Például: a Posner által ebben az összefüggésben – vajon miért? – nem említett bírói döntések alapját képező tényállás-(re)konstrukció mennyiben tekinthető a múlt objektív valóságát megjeleníteni szándékozó történetírásához hasonló verbális fikcióteremtésnek – még tökéletes bírókat feltételezve is –, pusztán a múltbeli tényekkel való foglalatosság sajátosságaiából következően?)

Visszatérve az „analitikus komponens” megtartásának/beépítésének szükségességéhez: a fent mondottak ellenére mindenekelőtt azért tartom mégis megkerülhetetlennek ezt a műveletet, mert mellőzése jelentősen csökkenti annak az esélyét, hogy a tradicionális jogtudomány egyáltalán megfontolja a narratív juriszprudencia közlendőjét, hajlandó legyen nyitott és értő módon közeledni annak eljárásaihoz, szemügyre venni a valóban figyelemre méltó példáit, és ne csak kánonrombolást, politikai harcot és tudományellenes lázadást lásson benne.

Ráadásul: úgy vélem, a „jogi történetmondás” kísérletei termékeny módon hasznosítani is tudnák a konvencionális jogtudomány eddigi hagyományait. A magam részéről egy olyan értekezési gyakorlat kialakítását tekinteném ideálisnak, amely hasonlatos ahhoz a formához, ami az európai irodalom történetében és elméletében „polifonikus regény”-ként vált ismertté, akár az eredeti bahtyin-i értelme felől közelítve a „polifónia” kifejezéshez, akár azon jelentéstartalom felől, amit – Bahtyinra történő hivatkozás nélkül, ám szintén közvetlenül a zeneelméletből kölcsönözve – Milan Kundera tulajdonít a fogalomnak Hermann Broch, Robert Musil és a saját regényeinek elemzése során. (Vö. MIHAIL MIHAJLOVICS BAHTYIN: Dosztojevskij poétikájának problémái, In: *A szó esztétikája – Válogatott tanulmányok*, Gondolat, Bp., 1976., 29–147. p., valamint MILAN

beszéljen önmagáért – egy idézet: „A diskurzusban rejlő erőszak annak állításában rejlik, hogy a diskurzus lehetséges módozatainak egyike a beszéd egész birodalmát kimeríti. Az erőszakmentesség a diskurzusban annyit tesz, mint teret engedni a nyelvek pluralitásának és

---

KUNDERA: Jegyzetek az „Alvajárók” kapcsán, illetve: Beszélgetés a szerkezet művészetéről, In: *A regény művészete*, Európa Könyvkiadó, Bp., 1992., 63–123. p.) Dosztojevszkij poétikájának jellemzésekor Bahtyin a saját álláspontját L. P. Grosszmanéval szemben határozza meg, aki még úgy értékelte, hogy Dosztojevszkij „[...] regényeiben felbomlik az anyagnak a régi kánonok által megkövetelt egysége, a regény egységes konstrukciója különmemű és összeegyeztethetetlen elemek összekapcsolásából alakul ki, az elbeszélés összefüggő, egybeszabott szöveve szétszakadozik.” Ehhez képest Bahtyin úgy látta, hogy „[a]z anyag összebékíthetetlen elemei Dosztojevszkijnél voltaképpen több világgá és több, teljes jogú tudattá rendeződnek el, nem egyetlen, hanem több teljes és egyenértékű nézőpont horizontján helyezkednek el, és nem közvetlenül az anyag, hanem épp e különböző világlátási módok, e más és más horizontok kapcsolódnak össze magasabb egységgé, második szintű egységgé – a polifonikus regény egységévé”. Vagy más fogalmazással: „Dosztojevszkij regényeinek legalapvetőbb vonása az önálló, egymástól elváló szövegek és tudatok sokasága, a teljes értékű szövegek igazi, gazdag polifóniája”; „[...] egyenrangú tudatok és világlátások sokasága kapcsolódik itt össze valamilyen esemény egységében, anélkül, hogy ezáltal a közöttük húzódozó éles határok elmosódnának”. Milan Kundera viszont a polifonikus regény tematikus egységét emeli ki, a hangok egyenértékűsége mellett. Az *Alvajárókról* állapítja meg, hogy csak a közös téma kapcsolja össze a regény öt vonalát, hozzátéve, hogy „[e]z a tematikus egység tökéletesen kielégítő”. Kritikával pedig azért illeti Broch trilógiájának a harmadik kötetét, mert annak „[a]z a hibája, hogy az öt ’hang’ nem egyenértékű”, márpedig a mintaként szolgáló zeneirodalomban „[a] nagy polifonisták egyik alapelve [...] a hangok egyenlősége: egyetlen hangnak sem szabad uralkodnia a többi fölött, egyetlen hang sem lehet pusztán kíséret”. „És még valami:” – teszi hozzá Kundera – „Bach egyetlen fűgája sem lehet meg bármelyik hangja nélkül”, s mindez a regényre kivetítve annyit tesz, hogy „[s]zememben a regény ellenpontozásának *sine qua non* feltétele: 1. a ’vonalak’ egyenrangúsága; 2. az együttes megbonthatatlansága[...]; [e]gyik elem sem lehet meg a másik nélkül, kölcsönösen megvilágítják és magyarázzák egymást, ugyanazon témát, ugyanazon kérdést vizsgálva [...]”. Ha megpróbálnánk a jogtudományban/jogelméletben valami ehhez hasonló értekezési formát kialakítani, az talán jelenthetné egyrészt azt is, hogy a szerző az álláspontját – szintén Kundera kifejezését kölcsönvéve – „a történetben és a történet által” bontja ki, másrészt azt is, hogy egy adott kérdés vizsgálata során elbeszélés és elemzés egyidejűleg és párhuzamosan futnak egymással, s a szöveget a téma kapcsolja össze olyan egységgé, amelyben a történetben foglalt tudás és az analitikus ész következtetései fonódnak össze, akár egymást erősítő, akár egymásnak ellentmondó szempontokat jelenítve meg. A szöveg felépítése során pedig az értekező szabadon fordulhatna az irodalmi eljárások valamennyi eszközéhez és megoldásához, miközben a tudományos szövegek konvencionális kellékeinek – idézetek, hivatkozások, lábjegyzetek, érvek ütköztetése, konklúziók stb. – és ezek funkcióinak esetleges újraértelmezése révén is hozzájárulhatna, hogy a jogtudomány eltávolodjon – vagy legalább egy (vissza)pillantás erejéig ellépjen – a meggyőződések monolitikus igazságtömbökként való prezentálásának – számomra *kissé riasztó* és egyre anakronisztikusabbnak tűnő – gyakorlatától. S ezen az úton megindulva talán a juriszprudencia egésze is nyomába eredhetne a filozófiának és az irodalomtudománynak. *Végre, valhallára.*

változatosságának. [...] Tekintettel lenni a sokszínűségre, a változatosságra és a nyelvek hierarchiájára – ez az egyetlen út, amelyen az ember az értelmes jelentés felé haladhat.”⁵²⁰

---

⁵²⁰ PAUL RICOEUR: Erőszak és nyelv, In: SZABÓ MÁRTON (szerk.): *Az ellenség neve*, Jósöveg, Bp., 1998., 135. p. Elemzéséhez – és ami fontosabb, a gondolat *demonstrálásához* – pedig lásd VAJDA MIHÁLY: *Ilisszosz-parti beszélgetések*, Jelenkor, Pécs, 2001. Simon Attila hívta fel a figyelmemet arra, hogy ebben a kontextusban a „nyelvek hierarchiája” kifejezés jelentése tisztázásra szorulhat. Annál is inkább így van ez, mert a fordulat szemantikája az imént említett „hangok/vonalak/szólamok egyenértékűségével” ütközésben lévőnek tűnhet. Ricoeur tanulmánya – melynek témája „fontossága onnan ered, hogy az emberre vonatkozó vizsgálódásaink során felvethető összes probléma mögött ott lappang az erőszak és a nyelv konfrontációja” – „a diskurzus és az erőszak között folyó küzdelem mezejé”-nek feltérképezésére tesz kísérletet a „beszédhasználat három különböző szférájában”, a politikában, a költészetben és a filozófiában. Itt most nem ismertető gondolatmenetének egyik következtetéseként rögzíti az alábbiakat, amit a „nyelv helyes használatának harmadik szabálya”-ként és a „diskurzus erőszakmentes gyakorlata”-ként határoz meg (s ahonnan származik az általam is idézett szövegrész). „A diskurzusban rejlő erőszak annak állításában rejlik, hogy a diskurzus lehetséges módozatainak egyike a beszéd egész birodalmát kimeríti. Az erőszakmentesség a diskurzusban annyit tesz, mint teret engedni a nyelvek pluralitásának és változatosságának. Annyit jelent, hogy a diskurzus különböző módozatait meghagyjuk a helyükön: itt a kalkuláció és az instrumentális intelligencia nyelve; ott racionális jelentés és annak totalításra törekvése; amott pedig mitikus beszédmód és profetikus nyelv, amelyek nyitottá teszik az embert a jelentésnek ama legmélyebb forrása felé, amellyel nem rendelkezik saját birtokaként, hanem az rendelkezik övele. Tekintettel lenni a sokszínűségre, a változatosságra és a nyelvek hierarchiájára – ez az egyetlen út, amelyen az ember az értelmes jelentés felé haladhat.” Ricoeur szövegeinek kapcsán állandóan visszatérő olvasói tapasztalat lehet, hogy a szerző fogalomhasználata néhol talányos – paradox módon talán épp a rendkívül finom különbségek megragadására is törekvő nyelvi precizitása okán –, amit nemegyszer erősítenek az eredeti szöveg fordításának a nehézségei, tovább növelve a lehetséges értelmezések számát. A szóban forgó kifejezés interpretációját illetően én Vajda Mihály megjegyzéseihez kapcsolódnék.

A leginkább történetfilozófiainak nevezhető esszéjében Vajda a következőket írja. „A diskurzusban, a beszélyben rejlő erőszak ricoeuri meghatározása ragyogó. Valóban arról van szó, hogy az általunk használt, s ilyen esetekben értelemszerűen *kizárólagosan* használt diskurzus egyedül-érvényességének deklarálása eredményezi az erőszakot: ez a magatartás kirekeszti mint hazugát, téveset, károsat, komolytalant vagy éppen ellenségeset a diskurzus minden más keretén belüli állításokat, amivel persze képviselőt is megbélyegzi. Meggyőződésem, hogy a politikai diskurzus értelmességének, a benne rejlő erőszak kiküszöbölésének, s ezzel a kedvező történelmi lehetőségek el nem puskázásának valóban az a feltétele, hogy az adott közösség tekintettel legyen a sokszínűségre, a változatosságra és a nyelvek hierarchiájára. Világunkban az embert a jelentések legmélyebb forrása irányában megnyitó mítosz nem lehet már orientációnk egyedüli forrása [...]. [A] tudomány irányít. Csakhogy ez a kalkulatív értelem vagy az instrumentális intelligencia egyeduralomra tör [...]. A mítosz ezzel szemben tehetetlen, hiszen az csak a jelentések forrása felé teszi nyitottá az embert. [...]. [Sz]ükség van egy harmadik fajta diskurzusra is, amely a racionális jelentést képviseli. A racionális értelemadásnak ez a diskurzusa lenne a filozófia. Mielőtt azonban még azt hinnénk, hogy [...] a filozófiai diskurzus eleve a pluralitást és a toleranciát képviseli [...]: [a] racionális jelentésadásra törekvő dikurzus totalításra is törekszik [...]. [...] A

---

filozófus semmivel sem bölcsebb az egyéb beszélyek képviselőinél. Nem arról van szó, hogy a pluralista és toleráns filozófiának kellene, a beszélyek szólamait összehangolandó, a dirigens szerepét vállalnia. Csupán arról, hogy a mítosz és a tudomány mellett neki, az erőszakos értelemadónak is meg kell szólalnia ahhoz, hogy a közösség a maga jövőjét megválaszthassa.” (*Kiemelések az eredetiben.*)

Ha mindezt – *meglehet: némi erőszakkal* – az (egyelőre) amerikai jogtudomány és jogelmélet diskurzusának erőterébe helyezzük, akkor talán valami olyasmit jelenthetne, hogy a jogrendszer teljes értelmét – *minden szinten szinte mindent* – eddig kizárólagos jelleggel meghatározni kívánó juriszprudencia nagyobb figyelemmel és türelemmel fordulhatna az *alul* lévők hangját megszólaltatni igyekvő kísérletek és a beszély új, a tudományos módszertan szempontjából eddig *lenézett* műfajai felé, s hagyni ezeket maga mellé – egyenértékűként – *felemelkedni*. Mindeközben a narratív jogelmélet hívei sem feltétlenül kellene, hogy úgy tekintsenek a konvencionális megközelítésekre, amelyekben csak – ismét Ricoeur –, „az erőszak beszél”. S így közös erőfeszítés eredményeképpen – és folyamatosan tekintettel arra, hogy a beszély melyik válfaja miféle tudás közvetítésére és befogadására tesz képessé vagy nyitottá, azaz: a „diskurzusokat meghagyva a helyükön” – olyan módon volna megváltoztatható a nyelvek, tudásformák eddigi hierarchiája és újraírható a jogtudomány és jogelmélet eddigi kánonja, hogy – mintegy megszüntetve – meg is őrzi azt, s rendezik megint újra és újra, ha közös *történetük* alakulása során a szükség úgy hozza. *As time goes, bye.*

ÖSSZEFOGLALÁS

„Nincs különösebb mondanivalónk.”

Kassák Lajos

„In Part I of the Essay, we present the first major part of our argument. In Part II, we present the next major aspect of our argument. Finally, in the conclusion, we conclude our Essay.”

Adam Winkler & Joshua Davis

„Egyetlen jól sikerült mondattá zsugorodnak a mi filozófusaink, a mi legnagyobb költőink, mondta, gondoltam, ez az igazság, gyakran csak egy úgynevezett filozófiai felhangra emlékezünk, semmi másra, mondta, gondoltam. Tanulmányozunk egy roppant művet, teszem azt, Kantot, és idővel az egész mű összezsugorodik, csupán Kant kis keletporosz feje marad, egy sötétség és köd borította csupa homály világ, mely végső soron éppolyan kiszolgáltatott, mint az összes többi, mondta, gondoltam.” – írja Thomas Bernhard *A menthetetlen* című regényében. De nemcsak „roppant művek” – legyen az Kant vagy épp akár Bernhard világa – zsugorodnak össze és lesznek éppoly kiszolgáltatottá, mint „az összes többi”, de minden valamelyest is hosszabb tanulmány vagy értekezés szerzőjét is a reménytelenség rokon érzései kell, hogy eltöltsék, ha rákényszerül, hogy munkáját többé vagy kevésbé „jól sikerült” mondatokká tömörítse egy összefoglalás keretében; különösen, ha maga a kérdéses munka is szinte bejárhatatlan világok – legalább vázlatos – térképe kíván lenni. Elkerülhetetlen, hogy valahol minden könyv arról szóljon, amiről könyvek hosszú sora beszélt már korábban – s ha mindezt a jogelméletre vetítjük, eszünkbe juthat a Herbert Hart által is felidézett általános meggyőződés, „[...] amely szerint egy jogelméleti könyvből az ember elsősorban azt tudhatja meg, hogy más könyvek miről szólnak”–, s nehezen jelölheti meg ennél pontosabban önmaga tartalmát bármilyen szöveg, lévén mindegyik csak további adalék egy már addig is teljes – ugyanakkor végtelen – szöveguniverzumhoz. Ha azt mondom, hogy a jelen értekezés „jog” és „irodalom” – jelentsenek bármit is e szavak – kapcsolatrendszeréről, illetve az ezekre vonatkozó jogtudományos kutatásokról, valamint

ezek történetéről szól(t), akkor – „*én láttam párist és nem láttam semmit*” – még nem mondtam semmit.

Mindezek tudatában és ellenére. A jelen értekezés „jog” és „irodalom” – jelentsenek bármit is e szavak – kapcsolatrendszeréről, illetve az ezekre vonatkozó jogtudományos kutatásokról, valamint ezek történetéről szól(t). Pontosabban: mindezeknek – szükségszerűen – csak a töredékéről. S nem kizárólag azért töredékes a kép, mert a „jog és irodalom” néven ismeretes jogelméleti vizsgálódások létező anyaga – mégha nagyságát tekintve nem mérhető is Borges „bábeli könyvtárának” végtelenjéhez – emberi (kutatói) léptékkal gyakorlatilag áttekinthetetlenül hatalmas (hiába született meg 2000-ben a „katalógusok egyfajta katalógusa”, Christine A. Corcos kétkötetes bibliográfiája); hanem azért is, mert az elmúlt fél évszázad során a jogelméletben is szembesülnünk kellett nemcsak annak a tapasztalatával, hogy a definíciószerű meghatározások és a tartós konszenzusok kialakításának a kora végérvényesen lejárt, de azzal is, hogy valamennyi, a jogelmélet által is elbeszélte történet átfedésekkel, ismétlésekkel, kihagyásokkal és elhallgatásokkal terhes, és nincs omnipotens elbeszélő, aki akár csak az egyes történetek összes cselekményszálát képes lenne a kezében tartani. Azaz: láthattuk, hogy mennyi minden volt már „a jog” a juriszprudencia szerint, a végtelenségig sorolhatnánk mindazokat a megközelítéseket, amelyekkel a természetjogtanok és pozitívizmusok, politikai filozófiák és társadalomelméletek, jogtörténetek és utópiák, apológiák és kritikák, szociológiai és pszichológiai jogelméletek, formalizmusok és antiformalizmusok a jog jelenségvilága felé fordultak. S ha csak az egyes „irányzatokat”, „iskolákat” és azokat a „címkéket” vesszük szemügyre, amelyekkel általában a jogelméleti állítások egy adott halmazát és azok képviselőit szokták azonosítani, ismételten csak az álláspontok alig belátható diverzitására bukkanunk, ami egyrészt így már magát a megnevezést is problematikussá teheti, másrészt megszünteti annak lehetőségét, hogy saját álláspontunkat egy minden részletében tisztázott és egyértelműen azonosított *másik állásponthoz képest* fogalmazzuk meg. Láthattuk azt is, hogy a metateoretikus pozíció kijelölése, a jogelméleti beszéd lehetőség-feltételeinek tisztázása is olyan labirintusba vezet, amelyből nincs Ariadné-fonal, ami biztosan kijuttatna, s így nem marad más, mint annak a rögzítése, hogy az egymástól gyakran radikálisan eltérő jogfilozófiai leírások között „szinte ízlés vagy érték-elkötelezettség kérdése a választás” – és nemigen adódik más lehetőségünk sem, mint hogy saját választásunkat megpróbáljuk megfelelően igazolni. Ezek a felismerések viszont nemcsak annak megállapításához vezethetnek el bennünket – a tévedés túlságosan nagy kockázata nélkül –, hogy napjaink jogelméleti tudása sok szempontból erőteljesen

destabilizált tudásnak tűnik, de a jogtudományi értekezések szerzőit is gyakran tanáctalanná tehetik.

Az értekezés első fejezetének voltaképpen ez a tanáctalanság az igazi tárgy, ez rejtőzik mindazon „előkérdések” tárgyalása mögött, amelyekről a fejezet explicit módon beszél, s amelyek – természetüknél fogva – talán megoldhatatlanok oly módon, ahogy azt az intézményesített modern tudomány végretekig hajsolt eredmény-centrikussága megkövetelné, de amelyekkel – legalább a problémafelvetés szintjén – mégis foglalkozni muszáj.

Általánosságban. Napjaink jogelméletének a részeként a „jog és humaniorák”, s ezen belül a „jog és irodalom” kutatások is kénytelenek osztozni – Guyora Binder és Robert Weisberg összefoglaló munkájának egyik fejezetcíméből kölcsönözve két kifejezést – a „lehetőségek” mellett annak „veszélyeiben” is. E „veszélyek” forrásaként leginkább olyan problémák azonosíthatóak, amelyek mára megkerülhetetlenekké váltak: (1.) a jogtudományi/jogelméleti gondolkodás számos, a mai napig adottként kezelt vagy csak többé-kevésbé reflektálatlanul hagyott előfeltevése igencsak nehezen védhető (hiszen a kortárs filozófia, irodalomelmélet, pszichológia, történetírás, tudományelmélet stb. részéről olyan, a jogtudomány számára is alapvető koncepciókat értek komoly kihívások, mint például a szabad akarattal rendelkező és racionális szubjektum, a szerző, a szándék, a szöveg, a jelentés identitása vagy épp a tudományosság kritériumai); (2.) az is egyre erőteljesebb benyomásunk lehet, hogy a jogtudománynak a joganyag „racionális formálására” és/vagy az ítélkezési gyakorlat minőségének javítására vagy a (politikai) közösség ezirányú diszkurzív praxisainak a befolyásolására irányuló törekvései korántsem olyan sikeresek, mint azt szerzőik szeretnék. Mindennek következtében a jogelmélet szövegét tovább író koncepcióknak újra és újra neki kell futniuk olyan metateoretikus kérdéseknek, amelyek megválaszolása nemegyszer messze a jogelmélet hatókörén kívül (is) esik. *Csak néhány példa.* Mit nevezünk juriszprudenciának? Mi tartozik a jogtudomány érvényes kánonjához? Mi számít *mainstream* és mi ún. *outsider* megközelítésnek? Melyek azok a követelmények, amelyeket minden teóriának ki kell elégítenie? Milyen mércék szerint értékelhetőek a teoretikus teljesítmények? Melyek a jogtudományi/jogelméleti tevékenység lehetőségfeltételei, s mi az értelme, célja, funkciója? Továbbá (a „jog és irodalom” specifikus problémáit illetően): hogyan lehetséges interdiszciplináris kutatásokat folytatni? Hogyan lehetne meghatározni – és eldönteni –, hogy a „jog” „irodalom”-e vagy „narratíva”, vagy mennyiben állja meg a helyét Pierre Schlag – közvetlenül James Boyd White törekvéseire utaló – cinikus megjegyzése, amely szerint „[...] a kísérlet, hogy az amerikai jogot egyfajta irodalomként értelmezzük, kissé olyan, mintha a

szovjet kommunizmust a szocialista realizmus támogatására szerveződött mozgalomnak tekintenénk”? További kérdések merülnek fel akkor is, ha a modern „jog és irodalom” vizsgálódásokat a jogelmélet *történetének* a részeként szemléljük. Elbeszélhető-e a jogtudomány története „objektív” módon vagy az maga is – szépirodalmi jellegű – verbális fikció? Létezik-e igaz történet? Hány? Kié?

Konkrétabban. A fenti s azokkal rokon problémák mindegyike önálló értekezést is igényelhetne. Valamennyi számbavétele egyetlen értekezés keretében nyilvánvalóan lehetetlen vállalkozás, így a fejezet által tárgyalandó kérdések körét radikálisan szűkíteni kellett. Az első fejezet végül is az alábbi kérdésekre tér ki, s a következő módon.

(1.) *A jogelméleti teljesítmények értékelésének kérdései.* Ha semmi másra, mint csak a dolgozatot közvetett tárgyát képező kortárs amerikai – értsd: Egyesült Államok-beli – jogelmélet elmúlt két évtizedének ezirányú vitáira tekintünk, láthatjuk, hogy a jogelméleti teljesítmények megítélésének mércéi minden korábbinál problematikusabbnak tűnnek. S ez az elbizonytalanodás korántsem csak azokat a jogelméleti kezdeményezéseket érinti, amelyek a jogtudomány autonóm diszciplínaként való művelésének határait kezdték el feszegetni és lépték azokat át inter- vagy transzdiszciplináris megközelítéseként (nem is beszélve azokról, amelyek anti-diszciplinárisként tételezték önmagukat) vagy azokat, amelyek a hagyományos érvelő beszéd helyett vagy azzal kombinálva egyéb megszólalásmódokat próbáltak meghonosítani a jogelméleti diskurzusban – mint például a narratív juriszprudencia kísérletei –, hanem azokat is, amelyeket leginkább „*mainstream*” jogelméletként szokás azonosítani. (Miközben persze az is egyre bizonytalanabb, hogy mi számít „*mainstream*”-nek.)

(2.) *Irodalom és/vagy narratíva.* A „jog és irodalom” néven ismeretes kutatások előfeltevése mindig is az volt, hogy határozottan van valami – és *nem csak az érzés* –, amit az irodalom tanulmányozása nyújthat a jogászok számára, ugyanakkor a kezdetektől fogva kérdésként merült fel az, hogy az irodalom vagy az irodalmiság milyen vonatkozásban lehet „valóban” érdekes a „joggal” összefüggésben? Vajon a primér irodalmi szövegek abban az értelemben és minőségükben fontosak-e a jogtudomány számára, hogy esztétikai értéket képviselő művészeti alkotásokként vonják magukra a figyelmünket, és mint ilyenek lehetnek képesek legjobb esetben a rilkei „*Változtasd meg éltedet!*” imperatívusz jegyében ténylegesen formálni vagy felülírni bizonyos a „joggal”, jogászokkal, jogszolgáltatással kapcsolatos meggyőződéseinket, előítéleteinket, helyzetértékelésünket, nézőpontunkat (különös tekintettel ezek morális aspektusaira)? Vagy akkor lehet-e az „irodalommal” való foglalatosság termékeny a jogászok számára, ha az irodalminak nevezett szövegekre mint narratív struktúrákra, mint a nyelvi működés egy sajátos módusára tekintünk, és más – nem-irodalmi

– narratívákhoz képest legfeljebb annyiban tulajdonítunk ezeknek különös jelentőséget, amennyiben a történetmondás legjobb példáival szolgálnak?

(3.) *A történeti elbeszélések problémája.* Érdeklődésem elsősorban nem elmélettörténeti természetű, azaz nem volt célom az amerikai jogelméleti hagyomány(ok)nak egy átfogó keretbe illesztett, a lehetőség szerinti legrészletesebb feldolgoása. Sokkal inkább foglalkoztat a kortárs (amerikai) jogelmélet – s ezen belül is a „jog és irodalom” néven ismeretes kutatások – helyzete, állapota, mondandója, lehetőségei, korlátai. Ezeknek a vizsgálata során jutottam el azonban annak a kérdéséhez és vizsgálatához, hogy bármi legyen is az, amit „jelen helyzetnek” vagy „állapotnak” nevezünk, hogyan alakult ki, milyen tényezők befolyásolták „a történet” formálódását, s mindezekhez a kortárs szerzők hogyan viszonyulnak, illetve e viszonyból milyen következtetések olvashatóak ki napjaink jogelméletének feladatára, lehetőségeire s időnként a jövőjére vonatkozóan.

(4.) *Az interdiszciplinaritás kérdései.* A „jog és irodalom” kutatások az ún. „interdiszplináris” megközelítések részét képezik, amelyek az „autonóm jog(tudomány)” sajátos fogalmi készletéhez, elemzési eljárásaihoz képest olyan, eredendően külsődleges – s gyakran irrelevánsnak tekintett – tudományterületek, tudásformák fogalmait, anyagát, metódusait, meglátásait próbálják meg hasznosítani, amelyek maguk is igen sokszínűek ezek mindegyikét illetően. Így szinte automatikusan merül fel a kérdés, hogy miként lehetséges egyáltalán efféle kutatásokat folytatni, azaz elkerülhetetlennek tűnik, hogy a „jog és irodalom” vizsgálatokat megpróbáljuk az interdiszciplinaritás kontextusában tárgyalni, s hogy számot vessünk ennek problémáival, korlátaival, veszélyeivel is. E kérdéseket, illetve azt, ahogy ezek a „jog és irodalom” kutatások kapcsán jelentkeznek, önállóan is fontosnak gondolnám tárgyalni, mivel azonban ez ismételten meghaladná a jelen értekezés kereteit, az interdiszciplinaritás problémáit olyan módon kíséreltem meg szóba hozni, ahogy az áttételesen a jog gazdasági elmélete és a „jog és irodalom” kutatások között, közvetlenül pedig a Richard Posner és Robin West Kafka-értelmezései között kirobbant vitában, illetve a narratív juriszprudencia kísérletei kapcsán keletkezett polémiákban megmutatkozott. (Ezzel viszont e kérdések vizsgálata jelentős mértékben a dolgozat III. és IV. fejezetének anyagává vált.)

(5.) *Egyéb kérdések.* Mivel a „jog és irodalom” irányzat – és különösen az annak leágazásaként számon tartott „narratív juriszprudencia” vagy más elnevezéssel „jogi történetmondás” (*legal storytelling*) – kísérletei a hagyományos jogelméleti beszédetől több ponton eltérő nézőpontokat és beszédmódokat jelenítenek meg, ezek kapcsán óhatatlanul felmerülnek a jogelméleti tevékenység lehetőségeire, korlátaira, céljára, funkciójára,

szerepére, s általában véve e tevékenység – legalább saját magunk számára tisztázandó – értelmére vonatkozó kérdések. Ezeket pedig olyan módon tárgyalja az értekezés, ahogy azok a kortárs amerikai jogelmélet ezirányú vitáiban feltárnak, míg saját vonatkozó elképzeléseimet ezekhez fűzött kommentárok formájában próbáltam meg kifejtetni, anélkül azonban, hogy e megjegyzések akárcsak megkísérelték volna egy koherens és következetesen végigvitt metateoretikus pozíció kirajzolását.

Az értekezés második fejezete történeti rekonstrukcióként egy olyan jelenség vizsgálatára koncentrál, amely sok szempontból – mindenek előtt a jogászképzésre és a jogász tevékenységre vonatkozó eszmények tekintetében – előzménye napjaink „jog és irodalom” kutatásainak. A modern amerikai jogelmélet történetének konvencionális elbeszélése szerint annak szimbolikus kezdőpontja 1870. S bár ez az elbeszélés nyilvánvalóan megalapozottnak tekinthető és a kortárs jogelméleti megközelítések sem igen keresnek kánonalapító szerzőket a Langdell és Holmes tevékenységét megelőző időkből – e történet mégis több fontosnak tűnő dologról megfeledkezni látszik. Többek között arról – s a jelen írás szempontjából ennek van különösebb jelentősége –, hogy körülbelül a XVIII. század utolsó harmadának és a XIX. század első felének Amerikájában létezett a jog(ász)i gondolkodásmódnak és tevékenységnek egy olyan – természetesen szintén nem előzmények nélküli – hagyománya, amelyet Robert A. Ferguson kifejezésével a jog és az irodalom sajátos „konfigurációjaként” határozhatunk meg.

Legáltalánosabban szólva olyan, eredetében az antikvitás kultúrájáig visszavezethető hagyományról – egyszerre helyzetről és eszményről – beszélhetünk, amelyben „jog” és „irodalom” még nem egymástól – rossz esetben merev – akadémiai diszciplináris határokkal (is) elválasztott, önálló és professzionális diskurzus-formákként lépnek elénk, hanem olyan interdependens praxisokként, amelyek egymással szétbogozhatatlanul összefonódva egyenrangú szerephez jutnak a korai köztársaság fiatal Amerikája formálódó „normatív univerzumának” – a cover-i értelemben vett „*nomos*”-nak – és önálló nemzeti identitásának a meghatározásában.

Robert Cover a jognak és a narratívának a legelemibb szinten is megnyilvánuló kölcsönös függőségére mutat rá. „A jog intézményeinek vagy előírásainak semmilyen készlete sem létezhet azoktól a narratíváktól függetlenül, amelyek meghatározzák és jelentéssel töltik meg. Mert minden alkotmányhoz tartozik egy eposz, és minden tízparancsolathoz egy szentírás. Amint azoknak az elbeszéléseknek a kontextusában értjük meg a jogot, amelyek jelentéssel töltik meg, az már nem egyszerűen egy betartandó

szabályrendszer, hanem egy világ, amelyben élünk. Ebben a normatív világban jog és narratíva szétválaszthatatlanul összefüggnek.”

Ebben az elméleti keretben egy-egy adott kultúra jogintézményei és normái valamint az ezeket megalapozó és legitimáló elbeszélések együttesen képezik a „*nomos*”-t – „a helyes és helytelen, a jogszerű és jogszerűtlen, az érvényes és érvénytelen világot” –, az ekként felfogott jog szerepe pedig a társadalmi lét formálásában nem más, mint hogy híd legyen „a valóság és annak egy elképzelt alternatívája között”.

Amikor a jog és irodalom e konfigurációjáról beszélünk, egy olyan korszak jelenségéről van szó, amelyben a jogászok Amerika intellektuális elitjeként – vagy Alexis de Tocqueville kifejezésével: „arisztokráciájaként” – saját „szakmájuk” művelésének határait átlépve egyszerre voltak éppúgy a kultúra, mint a politika „követei és mesterei”, egy születőben lévő nemzet „írástudói”. Felismerve, hogy a fiatal köztársaságnak szilárd kulturális háttérre van szüksége – mert máskülönben nem maradhat fenn –, ez az amerikai elit a köztársaság és a republikánus kultúra antik mintákat követő együttes építését egyetlen és egységes feladatának tekintette. Jog és kultúra közös teremtő formálásának igénye természetesen adódónak tűnik e heroikus vállalkozás keretein belül, ha figyelembe vesszük, hogy az *Alkotmány* által meghatározott irányban, s az angol „anyajogtól” lassan elszakadva születő, specifikusan amerikai jogrend genezisének arról a periódusáról van szó, amikor a létrehozandó intézmények, a megfogalmazandó elvek és szabályok oly alapvetők, hogy az általános kulturális értékekkel való kapcsolatuk még közvetlennek tekinthető.

Továbbá: ebben a keretben értelmezhető leginkább a maga teljességében a korabeli fellebbviteli bíróságok ítélezési stílusának a „fennkölt” és „általános” jellege – az amit Karl Llewellyn *grand style*-nak nevezett –, úgyszintén az is, hogy a perbeszédék egyaránt és egyszerre tartalmaztak hivatkozásokat Blackstone, Cicero és Shakespeare műveire, valamint az is, hogy a tárgyalótermi szónoklatok önálló irodalmi műfajként is értékelhetőek e korszakban. Sőt, a jog és az irodalom ezen „együttállásának” háttére előtt válik láthatóvá, hogy miért tekinthettek olyan szerzők, mint például James Kent és Joseph Story nemcsak Blackstone *Kommentárjaira*, de saját és egymás jogtudományi értekezéseire is irodalmi művekként, egy olyan nemzeti literatúra keletkező korpuszának más művekkel egyenrangú darabjaiként, amelyben az irodalmi tevékenység, a különféle műfajok és az egyes alkotások egyazon módon a „tökéletes köztársaság” és Amerika kollektív identitása megteremtésének a szolgálatában álltak. Ez a törekvés olyan fokú integratív erővel bírt, hogy a „jog” és az „irodalom” kapcsolatának természetére vonatkozó *kérdést* is igen nehéz értelmesen megfogalmazni a szóban forgó időszak néhány évtizedében, lévén, hogy a kor szerzőinek

szemében e két „szövegtest” írása egyszerűen nem válik el élesen egymástól, a „költő” és a „jogalkotó” szerepe egyesül az új „világi pap”-ében – a „szépség” és a „hasznosság” mércéinek a fúziója jegyében.

A jog és az irodalom összefonódásának jelensége természetesen nemcsak a korai köztársaság Amerikájára jellemző: eltérő hangsúlyokkal és megnyilvánulási formákkal ugyan, de megfigyelhető a skót felvilágosodás és preromantika vagy a német romantika kultúrájában is és véleményem szerint azt sem volna túlzás állítani, hogy szintén hasonló a helyzet a magyar reformkor esetében.

A jog és az irodalom összefonódása tehát nem kizárólagosan amerikai sajátosság, s annak ellenére, hogy a társadalmi, politikai viszonyok különbségeitől, valamint az eltérő jogtörténeti fejlődéstől függően e jelenségnek mindig más és más – kultúraspecifikus – formáival találkozhatunk, a két diskurzus közötti kapcsolat számos helyen jóval szorosabbnak mutatkozik, mint ahogy azt akár napjainkban látjuk vagy akár ahogy azt feltételezzük a XIX. század első felének időszakáról. Le lehetne ugyan mindezt egyszerűsíteni azzal – és nem is teljesen alaptalanul –, hogy mind az irodalmi, mind a jogászai praxis esetében azok pre-professzionális periódusairól beszélünk – s ily módon egy anakronisztikussá vált jelenséget vizsgálunk –, ám ezzel megfeledkeznénk a jog és a narratívák azon alapvető összefüggéseiről, amelyeket a modern normatív jogtudomány és jogelmélet több mint egy évszázadon keresztül, egészen a „jog és irodalom” néven ismeretes kutatások jelentkezéséig homályban tartott.

Az értekezés harmadik fejezete e vizsgálódásokat kívánja bemutatni, mintegy „működés közben” szemléltetve azokat. Tehát: az e körbe tartozó kutatói életművek és megállapítások átfogó – s így szükségszerűen vázlatos – ismertetése és értékelése helyett a „jog és irodalom” megközelítések saját kánonjának egyik legtöbbet elemzett szerzője – Franz Kafka – írásainak a jogirodalmi recepciójára koncentrálnak. Az áttekinthetetlenül gazdag irodalomtudományi recepcióval párhuzamosan az elmúlt húsz évben a jogtudomány/jogelmélet is számos irányból közelített Kafka „jogi tematikájú” írásaihoz. (Korántsem csak jogelméleti/jogfilozófiai megközelítésekről van szó, a tételes jogtudományok részéről is megindult az életmű „gyarmatosítása”. E tanulmányok között egyaránt találhatunk a büntetőjog, a közigazgatási jog, a munkajog és a családi jog tudományai köréből származó elemzéseket, de olyan kérdések vizsgálatai is felbukkannak, mint például az adatvédelem vagy a magánjogi eljárás egyes problémái.) Az egyre gyarapodó másodlagos irodalom e kísérletei leggyakrabban a következő lehetséges olvasatokra tesznek javaslatokat: 1. a jogtörténeti perspektíva szempontjainak mozgósítása bukkan fel azon

értelmezésekben, amelyek vagy a korabeli Osztrák–Magyar Monarchia „krónikásaként” láttatják az író, vagy a náci és a szovjet totalitárius jogrendszerek „eljövetelére” vonatkozó próféciákat olvasnak ki a szerző egyes műveiből; 2. a pszichoanalízis irodalma felől érkező interpretációk a modern jogrendszerek/igazságszolgáltatások keretei között (is) megjelenő elidegenedés, irracionalitás és emberi szenvedés ábrázolásaiként olvassák Kafka szövegeit; 3. e szövegeknek a posztmodernre jellemző „újraírásaként” értékelhetők azok a megközelítések, amelyek a liberális joguralom eszményének demisztifikálására mutatnak rá; 4. többek számára a „kafkai” fogalma termékenyen igénybe vehetőnek tűnik a modern nyugati típusú bürokratikus társadalom és annak hiper-racionalizációja jogi aspektusainak az elemzése során (ide értve akár e fogalom operacionalizálását az angol-amerikai fellebbviteli bíróságok részéről is); 5. a kisebbségi tudatosság jogelméleteinek a képviselői nemegyszer Kafka műveit „használják fel” az *establishment*-en (s így végső soron a jogrendszeren) „kívül állók” nézőpontjának a megfogalmazásához; 6. s végül: önálló kategóriába sorolhatóak azon tanulmányok is, amelyek a kafkai szövegvilág egyes darabjainak a jogi oktatásban történő felhasználhatóságát vizsgálják.

A dolgozat e másodlagos irodalomból három reprezentatívnak tekinthető olvasatot emel ki, amelyek eltérő irányokból közelítenek Kafka „jogi tárgyú” regényeihez és elbeszéléseihez. Az első Richard Posneré, aki a jog gazdasági elméletének képviselőjeként – s egyben a jog és irodalom irányzat „bosszúálló angyalaként” – azt próbálja meg igazolni, hogy a jognak és az irodalomnak alig van érdemi közük egymáshoz, s így Kafka írásai sem szolgálhatnak semmilyen igazán hasznosítható mondandóval a jogtudomány és a jogászok számára. Posneréhoz szorosan kapcsolódik Robin West – sokak szemében túlzottan ideologikus és átpolitizált, s ezáltal a jog „humanista” kritikájának legveszélyesebb tendenciáit megjelenítő – Kafka-olvasata, ami éppen a jog gazdasági elmélete morális igazolásának a lehetőségét vonja kétségbe, Kafka írásaiból merített példák segítségével. (A vita központi kérdésére, miszerint a piaci és a nem-piaci tranzakciók konszenzuális jellege valóban szolgálhat-e a modern társadalmak jogrendszereinek legitimációs alapjaként – ahogy az a posneri elgondolásból következik –, itt nem áll módunkban kitérni; ami érdekes, az kizárólag a Kafka-művek relevanciája a kérdés tekintetében.) A fejezet befejező része pedig Theodor Ziolkowski interpretációjával foglalkozik, ami a XIX-XX. század fordulójának osztrák büntetőjogi reformvitái kontextusába helyezi Kafka *A per* című regényét, megkísérelve kibontani annak egészen konkrét jogi-jogtudományi vonatkozásait, mindazon utalásokat és kritikát, amelyek egy korszerűtlen jogrendszerre és annak krízishelyzetére vonatkoznak.

Az értekezés negyedik fejezete pedig olyan kortárs jogelméleti megközelítésekről – illetve elsősorban ezek metodológiájáról – kíván számot adni, amelyek összefoglaló néven *narratív jurisprudenciaként* vagy más elnevezéssel *jogi történetmondásként* váltak ismeretessé s az amerikai jogelmélet elmúlt két évtizedének talán legtöbb vitát kiváltó kísérleteivé, s amelyeket általában a „jog és irodalom” kutatások egyik termékeny leágazásaként szokás nyilván tartani. A narratívák jelentőségét az emberi kultúra és tudás tekintetében nem lehet túlbecsülni. Nem véletlen, hogy a „narratíva”, „narráció”, „narrálni” stb. szavak végső etimológiai gyökere a szanszkrit „*gna*”, azaz „tudni” szóban található. Teremtéstörténetektől és mítoszoktól kezdve legendákon és meséken át egészen a hétköznapi élet történeteig és anekdotáig sorolhatnánk a történetmondás azon eljárásait és produktumait, amelyek tárházát képezik mindazon ismereteknek, amelyeket az ember narratív formákban és azok révén önmagáról és arról a világról tudhat, amelynek maga is része.

A jog jelenségvilága (szép)irodalmi mozzanatainak valamint a narratívák szerepének és a narráció tevékenységének a jogelméleti tematizálása viszonylag sokáig váratott magára, s számottevő irodalma csak az elmúlt két és fél évtizedben keletkezett, azaz jóval a jogelmélet ún. „interdiszciplináris fordulatának” bekövetkezése után. Az ugyanebben az időszakban megélénkült magyar jogfilozófiai diskurzus pedig – annak ellenére, hogy a jog nyelviségének a tapasztalatát több vonatkozásban is vizsgálja – a jog irodalmi, narratív megközelítéseiről, az ezek által nyújtott szempontokról, s általában a narrativitás/elbeszélés/történetmondás problémaköréről csak érintőlegesen látszik tudomást venni. A fentiek fényében tartottam szükségesnek, hogy a kényszerű lemaradást behozni, s így újabb és újabb tematikákkal szembenézni kényszerülő tudományok „teoretikus importja” jegyében legyen egy olyan többé-kevésbé átfogó vázlat, amely minimálisan a figyelemfelkeltés szándékával bemutatja, hogy a narratívák és a narráció tevékenysége milyen összefüggésekben jelennek meg a kortárs amerikai jogirodalomban.

A narrativitás jogelméleti tematizálásának a kontinentális jogfilozófiai hagyományba ágyazódó változataitól jelentős mértékben elkülönülnek azok a törekvések, amelyek az Egyesült Államokban születtek meg. Az előbbieket az elbeszélő szemléletmódot – legáltalánosabban szólva – az emberi megismerés és a kommunikáció narratív természetének premisszájából kiindulva érvényesítik a jogi folyamatok analízisének valamennyi pontján, felhasználva ennek során mindazokat a meglátásokat, amelyeket a narratívumokra és a narráció tevékenységére vonatkozóan a filozófia, az etika, az irodalomelmélet, a historiográfia, a pszichológia és általában a kognitív tudományok tettek. Az amerikai megközelítések számára viszont az elbeszélések sokkal inkább mint a történelem által

„elhallgattatott” kisebbségek hangjának megszólaltatása, mint a hagyományosan marginalizált (kirekesztett), elnyomott társadalmi csoportok szempontjainak kifejezésre juttatása és érdekeik érvényesítése válik érdekessé. (Ez a fajta megkülönböztetés nem egészen szerencsés, mert azt látszik sugallni, hogy az amerikai és a kontinentális jogfilozófia mind tematikáját, mind metodológiáját tekintve élesen elválnak egymástól. Ez nyilván nem igaz, átfedések sokszorosán kimutathatóak, ugyanakkor a narratíva fogalmának központivá tétele az esetek javarészában számottevően különbözik, s így – legalábbis felületes distinkcióként – elfogadhatónak tartok egy efféle elhatárolást is.) Azaz: e periódus amerikai jogelméletében a kontinentális hagyományokhoz képest – nem véletlenül, hisz gyakran éppen azzal szemben – a narratívák kérdésének ideológiai-politikai aspektusai kapnak erőteljesebb megvilágítást, jelentős részben még akkor is, ha nem a jogelméleti beszéd közvetlen tartalmáról van szó, hanem azon esetekről, amikor a narratívák az önmagát objektív tudományként megalapozni kívánó jogelmélet diszkurzív nyelvhasználatának metodológiai alternatíváiként jelennek meg. S ez utóbbiak azok, amelyekre a jelen értekezés negyedik fejezetének figyelme elsősorban irányul, azaz mindazon kísérletekre, amelyek révén a narratív juriszprudencia képviselői olyan új kifejezésmódot próbáltak meghonosítani a jogtudományban, amelynek lényege legrövidebben az irodalmi forma felé való fordulásként ragadható meg. A tradicionális jogelméletben nem egyszer szerepet kaptak már fiktív elemek, gondoljunk akár Holmes „rossz emberére”, Dworkin „herkulesi” bírójára vagy Fuller „barlangkutatóira”, ám ezekben az esetekben a fiktív mozzanatok anélkül váltak a teoretikus reflexió részévé, hogy a tudományosság konvencionális mércéit bármi módon megkísérelték volna „felülírni”. A „jog és irodalom” mozgalom kutatásai nyomán pedig a ’80-as évek végére már általánosan elfogadottá vált – minden kritika ellenére –, hogy mind primer irodalmi szövegeknek (a „nyugati” irodalom kanonikus és nem-kanonikus műveinek, a görög drámai irodalomnak, az irodalmi sagáknak, Shakespeare, Dickens, Melville, Dosztojevszkij, Kafka, Camus és mások műveinek egyaránt) lehet érdemi mondanivalójuk a jogra vonatkozóan, mind az irodalom tudománya – különösen az irodalmi szövegek értelmezési metódusainak elméletei révén – szolgálhat hasznosítható belátásokkal a jog szövegeinek értelmezése, bírói döntések elemzése, adott esetben konkrét dogmatikai kérdések vagy akár a jogi oktatás problémáinak tárgyalására vonatkozóan is.

A feminista jogelmélet képviselői és a faji tudatosság jogelméletének hívei egy lépéssel tovább kívántak menni, amennyiben írásaik már nem irodalmi szövegekből származtatott vagy azokra vonatkozó állításokat mozgósítanak, hanem *azokhoz* kezdenek el *hasonlítani*, osztozni a verbális fikcióknak azokban a jellegzetességeiben, amelyeket

szépirodalmi formákra szokás jellemzőnek tartani – és nemcsak *mások*nak, az „ők” kategóriájába tartozóknak a jogtudományban eddig el nem mesélt történetei jelennek meg, de a tanulmány szerzők egyes szám első személyű, személyes tapasztalataikat, élményeiket, érzéseiket és jogelméleti mondanivalójukat egybefonó elbeszélései (amelyek általában nem fiktívek, bár vannak nyilvánvaló ellenpéldák), metatörténetei, naplójegyzetei és dialógusai is.

A hagyományos jogtudományi-jogelméleti diskurzus szempontjából mindez merőben szokatlannak bizonyult, s hatalmas vitákat kavart az amerikai jogtudományban. Ezekről a vitákról számol be tehát az értekezés negyedik fejezete, hogy eljusson ahhoz az általános következtetéshez, amit – számomra – talán Paul Ricoeur fogalmazott meg a legpontosabban: „A diskurzusban rejlő erőszak annak állításában rejlik, hogy a diskurzus lehetséges módozatainak egyike a beszéd egész birodalmát kimeríti. Az erőszakmentesség a diskurzusban annyit tesz, mint teret engedni a nyelvek pluralitásának és változatosságának [...]. Tekintettel lenni a sokszínűségre, a változatosságra és a nyelvek hierarchiájára – ez az egyetlen út, amelyen az ember az értelmes jelentés felé haladhat.”

SUMMARY

“We have nothing extraordinary to say.”

Lajos Kassák

“In Part I of the Essay, we present the first major part of our argument. In Part II, we present the next major aspect of our argument. Finally, in the conclusion, we conclude our Essay.”

Adam Winkler & Joshua Davis

“Our great poets and philosophers can be summed up in into one well-phrased sentence. The truth is that often we can only remember a philosophical tone and nothing else. We study an immense work such as Kant and soon the entire work shrinks and remains only the little Eastern Prussian head of Kant, a dark and foggy mysterious world which is just defenceless as any other.” These are the words of Thomas Bernhard in *The Loser*. However not only great works such as Kant or the world of Bernhard shrink and become defenceless, but the author of every longish study or thesis is imbued by emotions similar to hopelessness when forced to give a summary of his work relying on better or worse sentences. The summary is especially difficult when the study or thesis aims to be a schematic map of almost undiscoverable worlds. It is inevitable that every book tells us what long lists of books have already told us. If we project this to legal theory, we may recall the general conviction of Herbert Hart which says that first of all, one can learn from a legal theory book what other books are about. No better or more precise definition for the content of any book; all of them are just additions to an already complete infinite text universe. If I say that this study is about the network of law and literature, whatever these two expressions define, about the research referring to these networks, and their history, then – „*i have seen paris, and i have seen nothing*” – I have said nothing yet.

With these thoughts in mind and in spite of them. This study is about the network of law and literature, whatever these two expressions define, about the research referring to these networks, and their history. Or better to say, the study has been about these issues. To be exact, by necessity, it has only been about a portion of these issues. The picture is fragmented, first of all, because the existing material for legal theory research is immeasurable by the pace

of a researcher, though the material is far from The Library of Babel of Borges. The two volumes bibliography catalogue by Christine A. Corcos composed in 2000 is not much help either. Secondly, in the last fifty years, in legal theory we not only had to face that the age of definitions and the forming of long-lasting consensuses are finally over, but also that every story recounted by legal theory is pregnant (and burdened) with overlaps, repetitions, omissions and concealment. There is not one omnipotent storyteller who can hold all the lines of even the individual stories. Namely, we could see how many different versions of law have been provided by jurisprudence. The various approaches to law range from the science of the nature of law, positivism, political philosophy, social theory, legal histories and utopias, apologies and criticism, legal theories of psychology and sociology, formalisms and anti-formalisms. If we study a certain trend or school, or if we examine the labels which are generally used to identify a set of legal theory claims and their representatives, we can again discover the diverse and hardly comprehensible standpoints which could make the process of defining problematic and rules out the option to formulate our standpoint by comparing it to another clearly identified position. We could also see that defining a meta-theoretic position, the clarifying of the possible conditions of legal theory leads us to a labyrinth with no Ariadne's thread to lead us out. We have no alternative, but to state that among the sometimes radically different legal theories the choice depends on taste or value judgement, and we have no option, but to justify our choice properly. Becoming aware of this fact, we can not only say, without the risk of making a mistake, that the knowledge of contemporary legal theory seems in many ways unstable, but also that the authors of legal studies are often made puzzled.

The first chapter focuses on this puzzlement. This issue is discussed openly when elaborating on the questions raised in the chapter. The questions might seem unsolvable according to the concepts of the institutionalized and extremely goal-oriented modern science, but it is still demanded to deal with these questions, at least as a problematic matter.

In general. As part of the current legal theory, law and arts and within that law and literature, to borrow these two expressions from the title of a chapter in their summing up by Binder and Weisberg, share not only the possibilities, but the risks as well. The sources of these dangers are those problems which have become unavoidable by now. These problems are as follows:

1. It is difficult to defend several of the given and more or less unconsidered legal theoretical and jurisprudential assumptions for the reason that from the side of contemporary philosophy,

literary theory, psychology, historiography, science theory etc, there have been serious challenges to the basic concepts relied on by legal science. Such are the rational and free-willed subject, author, determination, text, the identity of meaning or the criteria of being scientific.

2. We can also have the ever stronger impression that the intentions of legal science to influence the rational shaping of legal material, the improvement of the excellence of judicial practice, or the related discursive praxis of a political community are not as successful as their authors wish them to be. As a result of this, the concepts that aim to write the text of legal theory any further, have to again and again make an attempt to answer those meta-theoretical questions where the answer lies far from the frame of legal theory and other subjects. A few examples:

- What do we call jurisprudence?
- What belongs to the valid canon of legal theory?
- What is considered to be a mainstream or an outsider approach?
- What are those conditions that must be met by all theories?
- On what scale can theoretic performances be measured?
- What are the conditions for the possibility of legal theory / jurisprudence, what are its meanings, aims and functions?

Furthermore, focusing on the specific problems of law and literature:

- How is it possible to conduct interdisciplinary studies?
- How can it be defined or decided whether law is literature or narration? Does the cynical remark of Pierre Schlag referring to the efforts of James Boyd White have grounds, where Schlag claims that an attempt to understand American law as a kind of literature is a bit like regarding Soviet communism as a movement that was organised to support socialist realism.

Further questions come to light if we regard modern law and literature studies as part of the history of legal theory studies.

- Can the story of legal theory be recounted in an objective way or is it only literary verbal fiction?
- Is there an authentic story?
- How many?
- Whose?

To be more specific. The above-mentioned and their related subjects would require independent studies. To consider all of them within one essay is obviously an impossible task therefore the extent of the topics of the chapter had to be radically limited. In the first chapter, the following points are discussed in the following way:

1. *Questions related to the evaluation of legal theory performance.* If we only take into account the indirect subject of my study that is contemporary legal theory, i.e. found in the United States and the debates within that concerning the question, we can see that the scale for measuring legal theory performance has become exceptionally problematic. To begin with, this ambiguity reflects on those legal theory initiatives which have begun to push the boundaries of legal theory as an autonomous discipline and crossed these boundaries with an inter- or transdisciplinary approach, including those which classified themselves as anti-disciplinary, or those which have made an attempt in legal theory discourse to establish other utterances instead of the conventional reasoning or utterances combined with it such as narrative jurisprudence. Also, the ambiguity reflects on what is usually identified as mainstream legal theory while it has become doubtful what can really belong to the mainstream.
2. *Literature and/or narration.* The assumption of studies regarding law and literature has always been that there is definitely something, besides the feeling, that the study of literature can be beneficial for the jurists. On the other hand, it has also been a question from the beginning that in what way can literature really be interesting in connection with law? Are the prime texts important to legal science in the sense and quality that these texts represent aesthetic and artistic values? As such, can they stand as the “Change your life” imperative of Rilke, and really shape or overwrite our concepts, preconceptions, point-of-views, and reading of law, jurists and legal services, especially from a moral aspect? Is engaging in literary texts important to jurists when we consider literary texts as narrative structures, as particular styles of

language function? In this case, might their unusual importance lie in being the best examples of storytelling compared to non-literary works?

3. *The problem of historical relating.* In the first place, I do not approach my research from a theoretical history angle, i.e. it was not my aim to provide a detailed study of American legal theory traditions in a comprehensive frame. I am far more interested in the contemporary, American, legal theory in its present position, state, content, opportunities and limits and within that law and literature studies. By analysing the above-mentioned issues, I have found to examine the present situation, how it was shaped, what factors influenced its story, how contemporary authors affected it, and what conclusions follow regarding the current problems, opportunities and future of legal theory.
4. *Interdisciplinary questions.* Law and literature studies are part of an interdisciplinary approach which compared to the unique concepts and analytical methods of autonomous legal science make an attempt to make use of external disciplines, knowledge, concepts, methods, and views. These could be quite wide-ranging in themselves. This fact raises the question of how it is possible to conduct such studies, and it is unavoidable to do the examination in an interdisciplinary context, and to contemplate on its problems, limits and dangers. I think that it is essential to discuss these issues separately and the fact that they are raised during the study of law and literature. On the other hand, such discussion would exceed the limits of this thesis. Thus, my attempt to consider interdisciplinarity has been to illustrate it in the conflict between the studies of the economic theory of law and law and literature, as it had been in the debate between Richard Posner and Robin West relating to the interpretations of Kafka. Furthermore, as it had been indicated in the discussions during the experiments of narrative jurisprudence. The investigation of these matters has become the material for chapter three and four.
5. *Further questions.* Since the discipline of law and literature, and especially its branch narrative jurisprudence or legal storytelling, contain views and expressions which are different from the conventional legal theory speech, questions are raised in connection with the possibilities, limits, aims, functions, roles, and meaning of legal theory practice. We should clarify these questions at least to ourselves. These issues are opened up during the discussion of contemporary American legal theory, while I have made an attempt to reveal my relevant opinions as comments on these discussions.

These comments have not tried to outline a coherent and consistent meta-theoretical position.

The second chapter of the thesis serves as a historical reconstruction to examine an issue which is a forerunner of the contemporary law and literature studies. According to the recounting conventions, the starting point of modern American legal theory is 1870. Although this recounting seems founded and the current approaches to legal theory do not try to search for canon establishing authors before the times of Langdell and Holmes, it can be stated that this story forgets several significant things. Among others, with importance from the aspect of this essay, that in America around the 18th century, and the first half of the 19th century, there was such a legal way of thinking and acting which could be identified by the expression of Robert A. Ferguson as a distinctive configuration of law and literature. This tradition was obviously not without precedent. Generally speaking, the tradition goes back to the culture of antiquity where, speaking about place and ideal, law and literature are not distant, rigidly separated by the boundaries of academic disciplines and appearing as individual professional discourses, but have roles in the early republic of America as interdependent praxis. In this way, the configuration helped to define the normative universe, the *nomos* according to Cover, and the independent national identity of the young America.

Robert Cover points to the mutual interdependence of law and narration existing on the most basic level. Cover says that the resources of legal institutes or formulas cannot exist independently of those narratives which define them and fill them with meaning. Cover goes on to say that with every constitution comes an epos and with every Ten Commandments comes a holy scripture. When we understand law in the context of those narrations which give its meaning, law is no longer a set of rules to abide by, but a world we live in. In this normative world, law and narration are intertwined.

Cover adds that in this theoretical frame, *nomos*, the world of right or wrong, legal or illegal, valid or invalid, is formed by the legal institutes and norms of a given culture and by those narratives that establish and legitimise these narratives. If law is recognised in such a way, it can shape social existence by acting as a bridge between reality and the alternatives of reality.

Cover also claims that when we contemplate such configuration of law and literature, we reflect on a phenomenon in a period when jurists represented the intellectual elite of America, or to use the expression of Alexis de Tocqueville, jurists were the intellectual aristocracy of

that world. They crossed the boundaries of their profession and become the masters and ambassadors of culture and politics; clerks of a would-be nation.

Realising that the young republic is in need of a strong cultural background to survive, the American elite, following patterns from antiquity, looked at the construction of the republic and the republican culture as a their sole and common duty. Considering this heroic deed, the necessity to merge law and culture in order to shape and create seems natural. We should also think about the fact that this period served as the genesis of the specifically American rule of law which was directed by the Constitution and broke away slowly from the English rule of law. In this era, the institutes, principles and rules to be established were so fundamental that their link with the general cultural values could be considered to be direct.

Furthermore, it is within this frame where the general and sublime judgement style, grand style according to Karl Llewellyn, of the superior courts in the given period could be principally understood. Also, we should see that the dialogues contain references to Blackstone, Cicero and Shakespeare and that in this era, the speeches made in the court rooms can be recognised as independent literary genres. Standing as background, the intertwined roles of law and literature reveal why authors such as James Kent and Joseph Story could look at the Commentaries of Blackstone and their own and each others jurisprudential studies, as literary works, and how these works could be seen as equals with other works which were parts of the newly established corpus of a national literature. In this literature, various genres and the distinct works served similarly the creation of the perfect republic, and the collective identity of America. This effort represented such immense integrative force that even the question referring to the nature of the connection between law and literature was difficult to form meaningfully in the specific period. For the authors of the age, these scripts were not separated sharply as the poet, the beauty, and the law maker, the usefulness, were fused into one: the function of the new secular priest.

Clearly, this interconnectivity of law and literature is not exclusively characteristic of the early American republic, but with various tones and forms of expression, the phenomenon is present in The Scottish Enlightenment and pre-romanticism period as well as in the German Romanticism. As far as I am concerned, the case is similar in the Hungarian Reform period.

As illustrated, the interconnectivity of law and literature is not entirely an American phenomenon. Depending on the differences in social and political relationships and on the diverse development of legal history, we can meet culture specific representations of this phenomenon indicating that the link between the two discourses is far stronger that we see it today or as it has been assumed about the first half of the 19th century. All this could be

simplified, not unfoundedly, by claiming that we study both literature and law in their pre-professional periods and thus we examine an anachronistic phenomenon. By simplifying, however, we would forget those basic correlations between law and narration which have been kept in the dark by modern normative jurisprudence and legal theory until the emergence of the studies known as law and literature.

The third chapter of the study aims to present these studies „in action”. Thus, instead of reviewing the works and statements of the researchers in the field and providing a schematic representation, the study focuses on the legal literal receptions of Franz Kafka who was the most studied author of the canon of the law and literature approach. Parallel with the unbelievably rich literary theory receptions, in the past twenty years, legal theory and jurisprudence have also approached from several angles the legal themes of Kafka. Legal theory and jurisprudence are far from being the only approaches. Offering various studies, these themes are also seized by penal, administrative, labour and family law. Furthermore, the themes raise issues of data protection and certain problems regarding the proceedings of civil law. Within the above-mentioned receptions, the following readings are the most probable ones:

1. Based on the perspectives of legal history, an interpretation illustrates Kafka as either the chronicler of The Austro-Hungarian Empire, or indicates that from some works of the author, prophecies referring to the forthcoming totalitarian Nazi and Soviet legal systems can be interpreted.
2. Interpretations based on the literature of psychoanalysis, comprehend the works of Kafka as examples to the extant human irrationality, alienation and suffering within the frames of modern legal systems and jurisdiction.
3. The reconstructing approach of postmodernism points at the demystification of the idealised liberal legal rule.
4. For most people, Kafka could be used prolifically to analyse the western style bureaucratic society and the legal aspects of its hyper rationalisation including its operation at the English and American superior courts.
5. Representatives of the legal theory of minority consciousness use Kafka to express the viewpoints of those who stand outside the establishment of legal systems.
6. Finally, in a separate category, we find those studies that look at the works of Kafka from their worth in legal education.

From these second-line receptions, the thesis focuses on three representative ones which approach the legal novels and essays of Kafka from various angles. The first one is the approach of Richard Posner, a representative of the economic theory of law, who – *entering with a vengeance* – makes an attempt to prove that law and literature hardly have anything in common thus the works of Kafka have nothing constructive for jurisprudence and jurists. Closely linked to Posner is the Kafka reading of Robin West who, claimed by many, represents an excessively over-politicised and ideological theory endangering the humanist criticism of law. West disputes the possibilities for a moral justification of the economic theory of law with examples from the works of Kafka. The main point of the debate is based on the question of whether, as Posner suggests, the consensual nature of market-based and non-market-based transactions can serve as the legitimate sources for modern legal systems. In this thesis, we have no chance to discuss this issue, what matters is the relevance of the works of Kafka regarding these questions. The final part of the chapter examines the interpretation of Theodor Ziolkowski, who places the *The Trial* in the reform period of the Austrian penal law, making an effort to unfold the concrete legal and jurisprudential consequences of the work referring to an anachronistic legal system and its crisis.

The fourth chapter of the thesis aims to reveal those current, mainly methodological, approaches which are known as narrative jurisprudence, legal storytelling, and which practices have become not only the most argued attempts in the past two decades, but also turned into a very prolific branch of law and literature studies. The importance of narration in human culture and knowledge must be appreciated. It is no coincidence that the etymologic root of the words narrative, narration and to narrate can be found in the Sanskrit word “*gna*” meaning to know. From creation stories, myths, legends and tales up to everyday stories and anecdotes, there are endless number of narrative products which can be used by humans to get to know about the world and himself through a narrative format.

It has taken some time to systematize the literary reflections of law and the role of narration in legal theory. Also, the relevant literature has only been built up in the last two and a half decades, long after the interdisciplinary turn of legal theory. Although Hungarian legal philosophy discourse, which became active at this period, examines from many aspects the linguistic manifestations of law, the discourse notices only vaguely the aspects of law and literature, and the issues of narration, storytelling and recounting. Due to the above-mentioned situation, I thought it was important to come abreast, and considering the upcoming theory import each disciplines have to face, I think of this thesis as a comprehensive study with the

least aim to call the attention to the context in which narration and narratives appear in the current American legal literature.

In the United States, efforts to create themes for the narration of legal theory varies considerably from those that were made in the continent where the traditions were founded in legal philosophy. The latter ones use the narrative style, a communicative and cognitive approach, throughout the analysis of the legal procedures relying on the narrative aspects of sciences such as philosophy, ethics, literary theory, historiography, physiology; cognitive sciences in general. For the Americans, narration is used to express the interest of those minorities and social groups which have been traditionally suppressed throughout history. Such distinction, however, is not advantageous as it suggests that the American and the Continental philosophy of law are radically distinct as regards themes and methodology. This is obviously not true. Overlaps can be found, but narration as a central concept does vary in most cases, consequently, I would accept a distinction on a superficial level. In this period of American legal theory, as against the Continental traditions, it is the ideological and political aspects of narratives that have a stronger exposition. Not only when the issue is the direct content of legal theory speech, but also when the narratives appear as a methodological alternative for the discursive language use of legal theory which aims to define itself as an objective science. The purpose of chapter four is to call the attention to those efforts that were carried out by the representatives of narrative jurisprudence to establish a new structure of expression in jurisprudence, which expression can be summarised as a turn to literary forms. In traditional legal theory there have been fictive elements numerous times. We should recall the bad man of Holmes, Dworkin's Herculean judge, or the speluncean explorers of Fuller. In these cases, however, the fictional phases have become parts of the theoretic reflections without making any attempt to overwrite the measures of conventional science. By the end of the 80's, after the movements of the study of law and literature, it became generally accepted, against all criticism, that the interpretation of prime literary texts such as the canonised or non-canonised works of Western literature, the Greek drama literature, the literary sagas, the works of Shakespeare, Dickens, Melville Dostoyevsky, Kafka, Camus and others have substantive message to law, the interpretations of legal texts, the analysis of judicial judgements, concrete dogmatic questions, or to the examination of the problems of legal education.

Representatives of feminist and critical race theories go one step further. Their writings no longer utilize statements from literary texts or refer to them, but begin to become familiar with them and share those features of verbal fiction which are usually associated with literary

forms. These writings not only represent those never- before-told stories in jurisprudence where *others* stand as *them*, but the authors use first person singular sharing personal experiences, feelings, metafiction, diary excerpts and dialogues. With the exception of some, these narrations are usually non-fiction and provide a frame for the storyteller.

From the point-of-view of the discourse of conventional jurisprudence and legal theory, the above-mentioned approaches appear to be very extraordinary and caused great controversies in American legal science. These debates are at the core of the fourth chapter of the study which chapter reaches the final conclusion that was best put into words by Paul Ricoeur. Ricoeur claims that the violence of discourse hides in the statement that one of the possible methods of discourse covers the whole realm of speech. Non-violence in discourse means allowing for the plurality and variability of languages to take into consideration their diversity, variability and hierarchy. This is the only way where one can move toward a noteworthy meaning.

IRODALOMJEGYZÉK

ABEL, RICHARD L.: *American Lawyers*, Oxford University Press, New York–Oxford, 1989.

ABRAMS, KATHRYN: The Narrative and the Normative in Legal Scholarship, In: SUSAN SAGE HEINZELMAN és ZIPPORAH BATSHAW WISEMAN (szerk.): *Representing Women: Law, Literature and Feminism*, Duke University Press, Durham and London, 1994., 44–56. p.

ABRAMS, KATHRYN: Hearing the Call of Stories, 79 *Cal. L. Rev.* 971 (1991)

ADAMS, HENRY: *Thomas Jefferson első elnöksége*, Európa Könyvkiadó, Bp., 1986.

ANGYALOSI GERGELY: Kundera kibírhatatlan felületessége, *Határ*, 1992. 4/5. sz. 166–169. p.

ARISTODEMOU, MARIA: A jog és az irodalom tanulmányozása: irányok és kapcsolódások In.: SZABADFALVI JÓZSEF(szerk.): *Mai angol-amerikai jogelméleti törekvések* Bíbor Kiadó, Miskolc 1996, 167-199. p.

ASHE, MARIE: Zig-Zag Sticking and the Seamless Web: Thoughts on Reproduction and the Law, 13 *Nova L. Rev.* 355 (1989)

AUSTIN, ARTHUR: Footnotes as Product Differentiation, 40 *Vand. L. Rev.* 1131 (1987)

AYER, JOHN D.: „Aliens are coming! Drain the pool!”, 88 *Mich. L. Rev.* 1584 (1990)

BABITS MIHÁLY: *Az európai irodalom története*, Nyugat Kiadó és Irodalmi R.T. , Bp., 1991. (reprint)

BAHTYIN, MIHAIL: Az eposz és a regény [A regény kutatásának metodológiájáról], In: THOMKA BEÁTA (szerk.): *Az irodalom elméletei III.*, Jelenkor Kiadó, Pécs, 1997., 27–68. p.

BAILEY, MARK WARREN: Early Legal Education in the United States: Natural Law Theory and Law as a Moral Science 48 *J. Legal Educ.* 311 (1998)

BAILYN, BERNARD: *The Ideological Origins of the American Revolution*, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1992. (1967)

BALASSA PÉTER: Paideia, humanitas, Bildung az irodalomtanításban és -olvasásban, In: FEHÉR FERENC, KARDOS ANDRÁS és RADNÓTI SÁNDOR (szerk.): *Majdnem nem lehet másként*, Cserépfalvi, 1995., 136–145. p.

BALKIN, JACK M. és LEVINSON, SANFORD: How to win cites and influence people?, 74 *Chi.-Kent L. Rev.* 543 (1996)

- BALKIN, JACK M.: *Cultural Software*, Yale University Press, New Haven & London, 1998.
- BALKIN, JACK M.: The Domestication of Law and Literature, 14 *Law & Soc. Inq.* 787 (1989)
- BALL, MILNER S.: The Legal Academy and Minority Scholars, 103 *Harv. L. Rev.* 1855 (1990)
- BALL, MILNER S.: Stories of Origin and Constitutional Possibilities, 87 *Mich. L. Rev.* 2280 (1989)
- BARON, JANE B.: The Many Promises of Storytelling in Law, 23 *Rutgers L. J.* 79 (1991)
- BAUDRILLARD, JEAN: *Amerika*, Magvető, Bp., 1996.
- BELL, CHRISTINE: Teaching Law as Kafkaesque. In: JOHN MORISON és CHRISTINE BELL (szerk.): *Tall Stories? Reading Law and Literature*, Dartmouth Press, Aldershot, 1996., 11–38. p
- BELL, DERRICK: *Faces at the Bottom of the Well: The Performance of Racism*, Basic Books, New York, 1992.
- BEN-DAVID, JOSEPH és CLARK, TERRY NICHOLS (szerk.): *Culture and Its Creators: Essays in Honor of Edward Shils*, University of Chicago Press, Chicago, 1977.
- BERNHARD, WINFRED E. A.: *Fisher Ames: Federalist and Statesman, 1758–1808*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1965.
- BINDER, GUYORA és WEISBERG, ROBERT: *Literary Criticisms of Law*, Princeton University Press, Princeton, N.J., 2000.
- BIRNBAUM, MARIANNA D.: *Esterházy-Kalauz*, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1991.
- BLACKSTONE, WILLIAM: *Commentaries on the Laws of England I–IV.*, University of Chicago Press, Chicago, 1979. (1765–1769)
- BLOCH, R. HOWARD: *Medieval French Literature and the Law*, University of California Press, Berkeley, 1977.
- BLONDE, DOLORES J.: The Impact of Law School Admission Criteria: Evaluating the Broad-Based Admission Policy at the University of Windsor Faculty of Law, 61 *Sask. L. Rev.* 529 (1998)
- BLOOM, HAROLD: Elégikus töprengés a kánonról, In: ROHONYI ZOLTÁN (szerk.): *Irodalmi kánon és kanonizáció*, Osiris-Láthatatlan Kollégium, Bp., 2001.
- BLOOM, HAROLD: *The Western Canon*, Harcourt Brace, New York, 1994.

BÓDIG MÁTYÁS: *Hart, Dworkin és a jogelmélet posztmetafizikai fordulata*, Osiris, Bp., 2000.

BONSIGNORE, JOHN J.: In Parables: Teaching Through Parables, 12 *Legal Studies Forum* 191 (1988)

BOORSTIN, DANIEL J.: 'Preface to the Beacon Press Edition', *The Mysterious Science of the Law. An Essay on Blackstone's Commentaries Showing How Blackstone...Made of the Law at Once a Conservative and a Mysterious Science*, Beacon Press, Boston, 1958.

BOORSTIN, DANIEL J.: *Az amerikaiak – a gyarmatosítás kora*, Gondolat Kiadó, Bp., 1991. (ford. MAGYARICS TAMÁS)

BOORSTIN, DANIEL J.: *The Americans: The Colonial Experience*, Random House, New York, 1958.

BOTEIN, STEPHEN: Cicero as Role Model for Early American Lawyers: A Case Study in Classical 'Influence', 73 *Classical Journal* 313 (1978)

BRAUN RÓBERT: *Holocaust, elbeszélés, történelem*, Osiris, Bp., 1995.

BROCH, HERMANN: *Hoffmansthal és kora – Szecesszió vagy értékvesztés?*, Helikon Kiadó, 1988., (ford. GYÓRFFY MIKLÓS)

BROOKS, LEE W.: Law and Letters in American Culture (Review Essay), 84 *Mich. L. Rev.* 1047 (1986)

BROOKS, PETER és GEWIRTZ, PAUL (szerk.): *Law's stories*, Yale University Press, New Haven & London, 1996.

BROOKS, PETER: Law, Therapy, Culture, 13 *Yale J. L. & Human.* 227 (2001)

BUTTERFIELD, L. H. (szerk.): *Diary and Autobiography of John Adams*, Atheneum Press, New York, 1964.

CALHOUN, DANIEL H.: *Professional Lives in America: Structure and Aspiration 1750–1850*, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1965.

CAMPOS, PAUL F.: A Heterodox Catechism, In: PIERRE SCHLAG, PAUL F. CAMPOS és STEVEN D. SMITH: *Against the Law*, Duke University Press, Durham and London, 1996., 7–13. p.

CANARY, ROBERT H. és KOZICKI, HENRY (szerk.): *The Writing of Historical Understanding*, University of Wisconsin Press, Madison, 1978.

CHINTNIS, ANAND C.: *The Scottish Enlightenment: A Social History*, Croom Helm, London, 1976.

CHROUST, ANTON–HERMANN: *The Rise of the Legal Profession in America*, University of Oklahoma Press, Norman, 1965.

CHUSED, RICHARD H.: The Hiring and Retention of Minorities and Women on American Law School Faculties, 173 *N. Penn. L. Rev.* 537 (1988)

CICERO, MARCUS TULLIUS: A kötelességek. Első könyv., In: *Válogatott művei*, Európa Könyvkiadó, Bp., 1974., 265. p. (ford. HAVAS LÁSZLÓ)

CICERO, MARCUS TULLIUS: Archias, a költő védelmében, In: *Válogatott művei*, Európa Könyvkiadó, Bp., 1974., 74–86. p. (ford. TRENCSENYI-WALDAPFEL IMRE)

CLELAND, L. G.: Medical-Legal Iatrogenesis: A Kafkaesque Analysis, 12 *Adelaide L. Rev.* 225 (1989)

COHEN, MORRIS L.: Thomas Jefferson Recommends a Course of Law Study, 119 *U. Penn. L. Rev.* 823 (1971)

COLLINGWOOD, R.G.: *A történelem eszméje*, Gondolat, Bp., 1989.

COOK, NANCY L.: Outside the Tradition: Literature as Legal Scholarship, *U. Cin. L. Rev.* 95 (1994)

COOMBS, MARY I.: Outsider Scholarship: The Law Review Stories, 63 *U. Colo. L. Rev.* 683 (1992)

COVER, ROBERT M.: The Supreme Court 1982 Term, Foreword: *Nomos* and Narrative, 97 *Harv. L. Rev.* 4 (1983)

CRISPUS, SALLUSTIUS: Catilina összeesküvése, In: SIMON RÓBERT (vál.): *Lakoma – a görög-latin próza mesterei*, Európa Könyvkiadó, Bp., 1974., 259–299. p. (ford. KURCZ ÁGNES)

CULLER, JONATHAN: *The Pursuit of Signs*, Ithaca, N.Y., 1981.

CULP, JEROME M., Jr.: Autobiography and Legal Scholarship and Teaching: Finding the Me in the Legal Academy, 77 *Va. L. Rev.* 539 (1991)

CULP, JEROME M., Jr.: Toward a Black Legal Scholarship: Race and Original Understandings, 39 *Duke L. J.* (1991)

DALTON, HAROLD L.: The Clouded Prism, 22 *Harv. C.R.-C.L.L. Rev.* 435 (1987)

DAVIE, DONALD: American Literature: The Canon, In: *Trying to Explain*, University of Michigan Press, Ann Arbor, 1979., 187–198. p.

DAVIS, RICHARD BEALE: The Early American Lawyer and the Profession of Letters, 12 *Huntington Libr. Q.* 202 (1949)

DECOSTE, FREDERICK C.: Kafka, Legal Theorizing and Redemption. 27 *Mosaic* 161 (1994)

DEHAVENON, ANN: Charles Dickens Meets Franz Kafka: The Maladministration of New York City's Public Assistance Programs, 17 *New York Univ. Rev. L. & Soc. Change* 231 (1989)

DELGADO, RICHARD és BELL, DERRICK: Minority Law Professors' Lives, The BellDelgado Survey, 24 *Harv. C.R.-C.L.L. Rev.* 349 (1989)

DELGADO, RICHARD: Approach-Avoidance in Law School Hiring: Is the Law a WASP?, 34 *St. Louis U.L.J.* 631 (1989)

DELGADO, RICHARD: Storytelling for Oppositionists and Others: A Plea for Narrative, 87 *Mich. L. Rev.* 2411 (1989)

DELGADO, RICHARD: The Imperial Scholar Revisited: How to Marginalise Outsider Writing, Ten Years Later, 140 *U. Pa. L. Rev.* 1349 (1992)

DENGLER, CARL N.: *Az élő múlt – Milyen erők formálták Amerika mai képét?*, Európa Könyvkiadó, Bp., 1993. (ford. SZUHAY-HAVAS ERVIN)

DENNETT, DANIEL: The Self as a center of Narrative Gravity, In: F. KESSEL, P. COLE és D. JOHNSON (szerk.): *Self and Consciousness: Multiple Perspectives*, Hillsdale, N.J., Erlbaum, 1992.

DOLIN, KIERAN: *Fiction and the Law – Legal Discourse in Victorian and Modernist Literature*, Cambridge University Press, Cambridge, UK., 1999.

DOUGLAS, DAVISON M.: The Jeffersonian Vision of Legal Education, 51 *J. Legal Educ.* 185 (2001)

DRAGICH, MARTHA J.: Justice Blackmun, Franz Kafka, and Capital Punishment, 63 *Missouri L. Rev.* 853 (1998)

DUBIN, JON C.: Torquemada Meets Kafka: The Misapplication of the Issue Exhaustion Doctrine to Inquisitorial Administrative Proceedings, 97 *Colum. L. Rev.* 1289 (1997)

DUNNÉ, JAN M. VAN: Narrative Coherence and Its Function in Judicial Decision Making and Legislation, 44 *The American Journal of Comparative Law* 473 (1996)

DUXBURY, NEIL: Book Review, 60 *The Modern L. Rev.* 874 (1997)

DUXBURY, NEIL: *Patterns of American Jurisprudence*, Clarendon Press, Oxford, 1995.

DWORKIN, RONALD: *Law's Empire*, Fontana Press, London, 1986.

ECO, UMBERTO: *Hat séta a fikció érdekében*, Európa Könyvkiadó, Bp., 1995.

EDWARDS, HARRY T.: The Growing Disjunction Between Legal Education and the Legal Profession, 91 *Mich. L. Rev.* 34 (1992)

ELIOT, T. S.: Hamlet, In: *Vágy a rendben*, Gondolat, Bp., 1981., 73–78. p.

- ESTRICH, SUSAN: Rape, 95 *Yale L. J.* 1087 (1986)
- FARBER, DANIEL A. és SHERRY, SUZANNE: Telling Stories Out of School: An Essay on Legal Narratives, 35 *Stanford L. Rev.* 807 (1993)
- FARKAS ZSOLT: „Merre tart az irodalom(tudomány)?”, In: *Most akkor*, Filum Kiadó, Bp., 1998., 91–98. p.
- FARKAS ZSOLT: A minden-leírás és a neoavantgarde néhány problémája Tandorinál, In: *Mindentől ugyanannyira*, József Attila Kör – Pesti Szalon Könyvkiadó, Bp., 1994., 136–165. p.
- FARKAS ZSOLT: Kánonvita és kulturháború az Amerikai Egyesült Államokban, In: *Most akkor*, Filum Kiadó, Budapest 1988. 5-37. p.
- FARKAS ZSOLT: *Mindentől ugyanannyira*, József Attila Kör – Pesti Szalon Könyvkiadó, Bp., 1994.
- FARKAS ZSOLT: *Most akkor*, Filum Kiadó, Bp., 1998.
- FEHÉR FERENC, KARDOS ANDRÁS és RADNÓTI SÁNDOR (szerk.): *Majdnem nem lehet másként*, Cserépfalvi, 1995.
- FERGUSON, ROBERT A.: *Law and Letters in American Culture*, Harvard University Press, Cambridge, Mass., and London, England, 1984.
- FINET, SCOTT: Franz Kafka's Trial as Symbol in Judicial Opinions. 12 *Legal Studies Forum* 23 (1988)
- FISH, STANLEY: *Doing What Comes Naturally: Change, Rhetoric and the Practice of Theory in Literary and Legal Studies*, Duke University Press, Durham, N.C., 1989.
- FISH, STANLEY: Don't know much about the Middle Ages: Posner on Law and Literature, 97 *Yale L. J.* 777 (1988)
- FISH, STANLEY: Fish vs. Fiss, 36 *Stan. L. Rev.* 1325 (1984)
- FISH, STANLEY: *Is There a Text in This Class?*, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1980.
- FISS, OWEN M.: Objektivitás és értelmezés, In: SZABÓ MIKLÓS és VARGA CSABA (szerk.): *Jog és nyelv*, Bp., 2000., 240–262. p.
- FITZPATRICK, PETER: *The Mythology of Modern Law*, Routledge, London and New York, 1992.
- FONTANE, THEODORE: Walter Scott, In: SALYÁMOSY MIKLÓS (vál.): *Kultusz és áldozat – a német esszé klasszikusai*, Európa Könyvkiadó, Bp., 1981., 317–340. p.

- FÖLDÉNYI F. LÁSZLÓ: Jegyzetek, In: HEINRICH VON KLEIST: *Elbeszélések*, Jelenkor Kiadó, Pécs, é. n., 265–308. p.
- FREEMAN, MICHAEL és LEWIS, ANDREW D. E. (szerk.): *Law and Literature – Current Legal Issues 1999, Volume 2*, Oxford University Press, Oxford, 1999.
- FRIEDMAN, LAWRENCE M.: *A History of American Law*, Simon & Schuster, New York, 1985. (1973)
- FRYE, NORTHROP: *A kritika anatómiája*, Helikon, Bp., 1998. (ford. SZILI JÓZSEF)
- FRYE, NORTHROP: New Directions from Old, In: *Fables of Identity*, Harvest Books, New York, 1963.
- FUESS, CLAUDE M.: *Rufus Choate: The Wizard of the Law*, Minton, Balch, New York, 1928.
- GATES, HENRY LOUIS, JR.: *Loose Canons. Notes on the Culture Wars*, Oxford University Press, New York-Oxford, 1992.
- GATES, HENRY LOUIS, JR.: *The Sygnifying Monkey: A Theory of Afro-America Literary Criticism*, Oxford University Press, Oxford-New York, 1988.
- GAWALT, GERARD W.: *The Promise of Power: The Emergence of the Legal Profession in Massachusetts, 1760–1840*, Greenwood Press, 1979.
- GEERTZ, CLIFFORD: Centers, Kings, and Charisma: Reflections on the Symbolics of Power, In: JOSEPH BEN-DAVID és TERRY NICHOLS CLARK (szerk.): *Culture and Its Creators: Essays in Honor of Edward Shils*, University of Chicago Press, Chicago, 1977., 150–171. p.
- GEERTZ, CLIFFORD: *Local Knowledge*, Basic Books, New York, 1983.
- GEERTZ, CLIFFORD: Local Knowledge: Fact and Law in Comparative Perspective, In: *Local Knowledge*, Basic Books, New York, 1983.
- GEMETTE, ELIZABETH VILLERS: Law and Literature: An Unnecessarily Suspect Class in the Liberal Arts Component of the Law School Curriculum, 23 *Val. U. L. Rev.* 267 (1989)
- GEMETTE, ELIZABETH VILLERS: Law and Literature: Joining the Class Action, 29 *Val. U. L. Rev.* 665 (1995)
- GEORGE, ROBERT P.: What is Law? A Century of Arguments, *First Things: A Monthly Journal of Religion & Public Life*, 2001. ápr., 112. sz., 23. p.
- GETMAN, JULIUS E.: Voices, 66 *Texas L. Rev.* 577 (1988)
- GEWIRTZ, PAUL: Aeschylus' Law, 101 *Harv. L. Rev.* 1043 (1988)

GEWIRTZ, PAUL: Victims and Voyeurs: Two Narrative Problems at the Criminal Trial, In: PETER BROOKS és PAULGEWIRTZ (szerk.): *Law's Stories*, Yale University Press, New Haven and London, 1996, 135–161. p.

GILBERT, SANDRA M. és GUBAR, SUSAN: *The Madwoman in the Attic: The Woman Writer and the Nineteenth-Century Literary Imagination*, Yale University Press, 1979.

GILLIGAN, CAROL: *In a Different Voice: Psychological Theory and Women's Development*, Harvard University Press, Cambridge, 1982.

GOFFMAN, ERWING: *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience*, Harper and Row, New York, 1974.

GOODMAN, PAUL: Ethics and Enterprise: The Values of a Boston Elite, 1800–1860, 18 *Am. Q.* 437 (1966)

GOODRICH, PETER: Sleeping with the enemy – On the politics of critical legal studies in America, In: *Law in the Courts of Love – Literature and other minor jurisprudences*, Routledge, London and New York, 1996.

GORDON, ROBERT W.: The Independence of Lawyers, 68 *B. U. L. Rev.* 1 (1988)

GRÄZIN, IGOR: On Myth, Considered as a Method for Legal Thought, 15 *Law and Critique* 159 (2004)

GREENAWALT, KENT: Variations on Some Themes of a 'Disporting Gazelle' and His Friend: Statutory Interpretation as Seen by Jerome Frank and Felix Frankfurter, 100 *Colum. L. Rev.* 176 (2000)

GREENBLATT, STEPHEN: A társadalmi energia áramlása, In: KISS ATTILA ATILLA , KOVÁCS SÁNDOR s. k. és ODORICS FERENC (szerk.): *Testes könyv, Ictus–Jate Irodalomelm. Csop.*, Szeged, 1996., 355–372. p.

GREY, THOMAS C.: Langdell's Orthodoxy, 45 *U. Pitt. L. Rev.* 1 (1983)

GROSSBERG, MICHAEL: Legal History and Social Science: Friedman's *History of American Law*, the Second Time Around, 13 *Law & Soc. Inquiry* 359 (1988)

GYÁNI GÁBOR: Narrativitás és jelentés-generáló retorikai elemek a történetírói diskurzusban, In: RÁKAI ORSOLYA és Z. KOVÁCS ZOLTÁN: *A narratív identitás kérdései a társadalomtudományokban*, Gondolat Kiadói Kör – Pompeji, Bp. – Szeged, 2003.

GYŐRFFY MIKLÓS: A monologizáló Kafka, In: *Polgárok és művészek – Metszet a XX. századi német prózából*, Tankönyvkiadó, Bp., 1990., 7–30. p.

GYŐRFI TAMÁS: Normatív pozitivizmus, In: SZABÓ MIKLÓS (szerk.): *Natura iuris*, Bíbor Kiadó, Miskolc, 2002., 175–196. p.

H. SZILÁGYI ISTVÁN: A Gyűrűk Ura: a mese és a bontakozó jogászi bölcsesség, In: SZABADFALVI JÓZSEF (szerk.): *Amabilissimus – A legszeretettelőbbak egyike (Loss Sándor Emlékkönyv)*, Debrecen, 2005., 223–250. p.

- HALÁSZ GÁBOR: Az újabb regényről, In: *Válogatott írásai*, Magvető Kiadó, Bp., 1977., 426–446. p.
- HAMILTON, ALEXANDER és MADISON, JAMES és JAY, JOHN: *A föderalista – értekezések az amerikai alkotmányról*, Európa Könyvkiadó, Bp., 1998.
- HARRÉ, ROM: Some Narrative Conventions of Scientific Discourse, In: CHRISTOPHER NASH (szerk.): *Narrative in Culture*, Routledge, London and New York, 1994, 81-101. p.
- HARRINGTON, JAMES: Texas' New Habeas Corpus Procedure for Death Row Inmates: Kafkaesque - and Probably Unconstitutional. *27 St. Mary's L. J.* 69 (1995)
- HART, H. L. A.: *A jog fogalma*, Osiris, Bp., 1995., (ford. TAKÁCS PÉTER)
- HART, HENRY M., JR. és SACKS, ALBERT M.: *The Legal Process: Basic Problems in the Making and Application of Law* (WILLIAM N. ESKRIDGE, JR. és PHILIP P. FRICKEY [szerk.]), Foundation Press, Westbury, 1994.
- HARTZ, LOUIS: *The Liberal Tradition in America: An Interpretation of American Political Thought Since the Revolution*, Harcourt Brace, San Diego, 1991. (1955)
- HAYWARD, ARTHUR L. és SPARKES, JOHN J.: *The Concise English Dictionary*, New Orchard, London, 1994.
- HEANEY, HOWELL J.: Advice to a Law Student: A Letter of William Wirt, *2 Am. J. Legal Hist.* 256 (1958)
- HEDGES, WILLIAM: The Myth of the Republic and the Theory of American Literature, *Prospects: An Annual of American Cultural Studies*, 4 (1979), 101–120. p.
- HEGEL, G.W. F.: *Előadások a világtörténet filozófiájáról*, Akadémiai Kiadó, Bp., 1968.
- HEILBRUN, CAROLYN és RESNICK, JUDITH: Convergences: Law, Literature and Feminism, *99 Yale L. J.* 1913 (1990)
- HEINZELMAN, SUSAN SAGE és WISEMAN, ZIPPORAH BATSHAW (szerk.): *Representing Women: Law, Literature and Feminism*, Duke University Press, Durham and London, 1994.
- HENDERSON, LYNNE N.: Legality and Empathy, *85 Mich. L. Rev.* 1574 (1984)
- HOCKENHULL SMITH, MARIE: 'How Can Ye Criticise What's Plain Law, Man?': the Lawyer, the Novelist, and the Discourse of Authority, In: MICHAEL FREEMAN és ANDREW D. E. LEWIS (szerk.): *Law and Literature – Current Legal Issues 1999, Volume 2*, Oxford University Press, Oxford, 1999., 238–262. p.
- HOLMES, OLIVER WENDELL: Codes, and the Arrangement of Law, *5 Am. L. Rev.* 1. (1870)
- HOLT, WHYTE, JR. : Morton Horwitz and the Transformation of American Legal History, *23 Wm. & Mary L. Rev.* 663 (1982)

- HORKAY HÖRCHER FERENC (szerk.): *A skót felvilágosodás*, Osiris Kiadó, Bp., 1996.
- HORKAY HÖRCHER FERENC: Mit jelent a pragmatikus természetjog fogalma?, In: SZABÓ MIKLÓS (szerk.) : *Natura Iuris*, Bíbor Kiadó, Miskolc, 2002., 73–92. p .
- HORKAY HÖRCHER FERENC: *Towards a Pragmatic Theory of Natural Law*, Akadémiai Kiadó, Bp., 2000.
- HORN, NICHOLAS: T(r)op(ic)ology: Law, Interpretation, Power, 5 *Griffith L. Rev.* 125 (125)
- HORWITZ, MORTON J.: The Rise of Legal Formalism, 19 *Am. J. Legal Hist.* 251 (1975)
- HORWITZ, MORTON J.: *The Transformation of American Law, 1780–1860*, Clarendon Press, Oxford, 1977.
- HYMAN, DAVID: Lies, Damned Lies, and Narrative, 73 *Indiana L. J.* 787 (1998)
- JEFFERSON, ANN és ROBEY, DAVID: *Bevezetés a modern irodalomelméletbe – Összehasonlító áttekintés*, Osiris Kiadó, Bp., 1995.
- JELLINEK, GEORG: Der Kampf des alten mit dem neuen Recht, In: *Ausgewählte Schriften und Reden, Häring*, Berlin, 1911.
- JOHNSON, ALEX: The New Voice of Color, 100 *Yale L. J.* 2007 (1991)
- JOHNSON, HERBERT A.: Thomas Jefferson and Legal Education in Revolutionary America, In: JAMES GILREATH (szerk.): *Thomas Jefferson and the Education of a Citizen*, Washington, 1999.
- JULIUS, ANTHONY: Introduction, In: MICHAEL FREEMAN és ANDREW D. E. LEWIS (szerk.): *Law and Literature – Current Legal Issues 1999, Volume 2*, Oxford University Press, Oxford, 1999., xiv–xv. p.
- KAHN, PAUL W.: *The Cultural Study of Law: Reconstructing Legal Scholarship*, The University of Chicago Press, Chicago, 1999.
- KÁLMÁN C. GYÖRGY: Közösségek, kánonok, rendszerek, In: *Te rongyos (elm)élet!*, Balassi, Bp., 1998., 97–224. p.
- KELLEY, PATRICK J.: Holmes, Langdell and Formalism, 15 *Ratio Juris* 26 (2002)
- KELSEN, HANS: *Hauptprobleme der Staatsrechtlehre entwickelt aus der Lehre vom Rechtssatze*, Mohr, Tübingen, 1911.
- KENNEDY, RANDALL: Racial Critiques of Legal Academia, 102 *Harv. L. Rev.* 1745 (1989)
- KENT, JAMES: Introductory Lecture (1794), 3 *Colum. L. Rev.* 330 (1903) (reprint)

- KERBER, LINDA K.: Making Republicanism Useful, 97 *Yale L. J.* 1663 (1988)
- KIRCHBERGER, LIDA: *Franz Kafka's Use of Law In Fiction: A New Interpretation of In der Strafkolonie, Der Process, and Das Schloss*, Peter Lang, New York, 1986.
- KISS ATTILA ATILLA és KOVÁCS SÁNDOR s. k. és ODORICS FERENC (szerk.): *Testes könyv*, Ictus–Jate Irodalomelm. Csop., Szeged, 1996.
- KLAFTER, CRAIG EVAN: The Influence of Vocational Law Schools on the Origins of American Legal Thought, 1779–1829, 37 *Am. J. Legal Hist.* 307 (1993)
- KOCH, ADRIENNE: *The Philosophy of Thomas Jefferson*, Columbia University Press, New York, 1943.
- KOLAKOWSKI, LESZEK: *Metafizikai horror*, Osiris-Századvég, Bp., 1994., (ford. OROSZ ISTVÁN és TARNÓCZI GABRIELLA)
- KONEFSKY, ALFRED S.: Law and Culture in Antebellum Boston, 40 *Stan. L. Rev.* 1119 (1988)
- KONTLER LÁSZLÓ: Egy mértékadó periféria, *BUKSZ*, 1997. 2. sz., 138–147. p.
- KORNSTEIN, DANIEL J.: *Kill all the Lawyers? – Shakespeare's Legal Appeal*, Princeton University Press, Princeton, N. J., 1994.
- KRAUSE, ANTHONY W.: Assessing Mr. Samsa's employee Rights: Kafka and the Art of Human Resource Nightmare, 15 *Labor Lawyer* 309 (1999)
- KULCSÁR SZABÓ ERNŐ: *A magyar irodalom története 1945–1991*, Argumentum Kiadó, Bp., 1994., (2. kiadás)
- KUNDERA, MILAN: Szent Garta kasztráló árnya, In: *Elárult testamentumok*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1996., 35–53. p., (ford.: RÉZ PÁL)
- KUNDERA, MILAN: Utak a ködben, In: *Elárult testamentumok*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1996., 183–221. p. (ford.: RÉZ PÁL)
- LANDAUER, CARL: Delibareting Speed: Totalitarian Anxieties and Postwar Legal Thought, 12 *Yale J. L. & Human.* 171 (2000)
- LANDON, MICHAEL: *The Triumph of the Lawyers: Their Role in English Politics, 1678–1689*, University of Alabama Press, Alabama, 1970.
- LANGDELL, CHRISTOPHER COLUMBUS: *Selection of the Cases on the Law of Contracts*, 1871.
- LASSON, KENNETH: Scholarship Amok: Excesses in the Pursuit of Truth and Tenure, 103 *Harv. L. Rev.* 926 (1990)

LÁSZLÓ JÁNOS: Történelem, elbeszélés, identitás, In: RÁKAI ORSOLYA és Z. KOVÁCS ZOLTÁN: *A narratív identitás kérdései a társadalomtudományokban*, Gondolat Kiadói Kör – Pompeji, Bp. – Szeged, 2003.

LEVAL, PIERRE N.: Judicial Opinions as Literature, In: PETER BROOKS és PAUL GEWIRTZ (szerk.): *Law's stories*, Yale University Press, New Haven & London, 1996., 206–210. p.

LEVINSON, SANFORD: The Rethoric of the Judicial Opinion, In: PETER BROOKS és PAUL GEWIRTZ (szerk.): *Law's Stories*, Yale University Press, New Haven and London, 1996., 187–205. p.

LIPSCOMB, ANDREW A. és BERGH, ALBERT ELLERY (szerk.): *The Writings of Thomas Jefferson*, Washington, 1903., XIV. ill. XVI. köt.

LITOWITZ, DOUGLAS E.: Franz Kafka's Outsider Jurisprudence, *27 Law & Soc. Inquiry* 103 (2002)

LLEWELLYN, KARL: Remarks on the Theory of Appellate Decision and the Rules or Canons about How Statutes Are To Be Construed, *3 Vand. L. Rev.* 395 (1950)

LLEWELLYN, KARL: *The Brumble Bush*, Oceana, New York, 1930.

LLEWELLYN, KARL: *The Common Law Tradition: Deciding Appeals*, Little, Brown & Co., Boston, 1960.

LORENZ, CHRIS: Narrativizmus, pozitivizmus és a 'metaforikus fordulat', In: THOMKA BEÁTA (szerk.): *Narratívák 4. A történelem poétikája*, Kijárat, Bp., 2000.

LUKÁCS GYÖRGY: *A heidelbergi művészetfilozófia és esztétika. A regény elmélete.*, Magvető, Bp., 1975.

LUKÁCS GYÖRGY: Taktika és etika, In: *Utam Marxhoz*, Magvető, Bp., 1971.

MACCORMICK, NEIL D. és SUMMERS, ROBERTS (szerk.): *Interpreting Statutes*, Dartmouth, Aldershot, 1991.

MACKINNON, CATHERINE: *Sexual Harrassment of Working Women*, Univesrity of Yale Press, New Haven, C.T., 1979.

MAGRIS, CLAUDIO: *A Habsburg-mítosz az osztrák irodalomban*, Európa Könyvkiadó, Bp., 1988., (ford. SZÉKELY ÉVA)

MAHONEY, MARTHA R.: Legal Images of Battered Women: Redefining the Issue of Separation, *90 Mich. L. Rev.* 1 (1991)

MATSUDA, MARI J.: Looking to the Bottom: Critical Legal Studies and Reparations, *22 Harv. C.R.-C.L.L. Rev.* 323 (1987)

- MCKIRDY, CHARLES R.: The Lawyer as Apprentice: Legal Education in Eighteenth Century Massachusetts, 28 *J. Legal Educ.* 124 (1976)
- MERRITT, DEBORAH J. és RESKIN, BARBARA F.: Sex, Race and Credentials: The Truth About Affirmative Action in Law Faculty Hiring, 97 *Colum. L. Rev.* 199 (1997)
- MERRITT, DEBORAH J. és RESKIN, BARBARA F.: The Double Minority: Empirical Evidence of a Double Standard in Law School Hiring of Minority Women, 65 *S. Cal. L. Rev.* 2299 (1992)
- MERRITT, DEBORAH J.: Raising the Bar: A Social Science Critique of Recent Increases to Passing Scores on the Bar Exam, 69 *U. Cincinnati L. Rev.* 929 (2001)
- MEZEY, NAOMI: Law as Culture, 13 *Yale J. L. & Human.* 35 (2001)
- MILLER, PERRY: *Society and Literature in America – Inaugural Address*, The Folcroft Press, Inc., Folcroft, PA., 1969. (1949)
- MILLER, PERRY: *The Life of the Mind in America from the Revolution to the Civil War*, Harcourt, Brace & World, New York, 1965.
- MINDA, GARY: Crossing the Literary Modernist Divide at Century's End: The Turn to Translation and the Invention of Identity in America's Story of Origin, In: MICHAEL FREEMAN és ANDREW D. E. LEWIS (szerk.): *Law and Literature – Current Legal Issues 1999, Volume 2*, Oxford University Press, Oxford, 1999., 323–354. p.
- MINDA, GARY: *Postmodern Legal Movements – Law and Jurisprudence at Century's End*, New York University Press, New York and London, 1995.
- MINK, LOUIS O.: Narrative Form as a Cognitive Instrument, In: ROBERT H. CANARY és HENRY KOZICKI (szerk.): *The Writing of Historical Understanding*, University of Wisconsin Press, Madison, 1978., 129–131. p.
- MINOW, MARTHA: Words and the Door to the Land of Change: Law, Language and Family Violence, 43. *Vand. L. Rev.* 1665 (1990)
- MITCHELL, W. J. T. (szerk.): *On Narrative*, University of Chicago Press, Chicago, 1981.
- MORISON, JOHN és BELL, CHRISTINE (szerk.): *Tall Stories? Reading Law and Literature*, Dartmouth Press, Aldershot, 1996.
- MURPHY, WALTER F.: Az alkotmányértelmezés művészete (Bevezető ismertetés), In: PACZOLAY PÉTER (szerk.): *Alkotmánybíráskodás/ Alkotmányértelmezés*, Bp., 1995., 153–187. p. (ford. BÁNFALVI ANDRÁS)
- MURRIN, JOHN M.: The Legal Transformation: The Bench and Bar of Eighteenth-Century Massachusetts, In: STANLEY N. KATZ (szerk.): *Colonial America: Essays in Politics and Social Development*, 1971.

NAGY TAMÁS : Szerény javaslat avagy a Hibbits-vita, *Jogelméleti Szemle*, 2001/ 2. sz., <http://jesz.ajk.elte.hu/nagy6.html>

NAGY TAMÁS: Néhány eljárás: Kafka-olvasatok a jogirodalomban, *Jogelméleti Szemle*, 2001/3. sz., <http://jesz.ajk.elte.hu/nagy7.html>

NAGY TAMÁS: Narratív tematika a kortárs amerikai jogelméletben, *Acta Universitatis Szegediensis, Acta Juridica et Politica, Tomus LXIII., Fasc. 15.*, Szeged, 2003.

NAGY TAMÁS: Az amerikai jogelmélet és intézményrendszerének kapcsolata, *Acta Universitatis Szegediensis, Acta Juridica et Politica, Tomus LXVI., Fasc. 15.*, Szeged, 2004.

NAGY TAMÁS: Jog és irodalom az antebellum korszak Amerikájában, *Jogelméleti Szemle*, 2005/4. sz., <http://jesz.ajk.elte.hu/nagy24.html>

NAGY TAMÁS: *Az a baj* avagy a diskurzus proliferációja a kortárs amerikai jogelméletben (*kézirat*)

NAGY ZSOLT: Az amerikai jogi oktatás történeti vázlata, *Acta Universitatis Szegediensis, Acta Juridica et Politica, Publicationes Doctorandum Juridicorum, Tomus II., Fasc. 7.*, Szeged, 2003.

NASH, CHRISTOPHER (szerk.): *Narrative in Culture – The Uses of Storytelling in the Sciences, Philosophy, and Literature*, Routledge, London and New York, 1994.

NEVINS, ALLEN (szerk.): *The Diary of John Quincy Adams: American Diplomacy, and Political, Social, and Intellectual Life from Washington to Polk*, Frederick Ungar, New York, 1969.

NEWMYER, KENT: *Supreme Court Justice Joseph Story: Statesman of the Old Republic*, The University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1985.

NYÍRI KRISTÓF: Ausztria avagy a posztmodern keletkezése, In: *A hagyomány filozófiája*, T-Twins Kiadó–Lukács Archívum, 1994., 65–82. p.

OLSEN, FRANCES (szerk.): *Feminist Legal Theory I., II.*, Dartmouth, Aldershot – Singapore – Sidney, 1995.

PACZOLAY PÉTER (szerk.): *Alkotmánybíráskodás/ Alkotmányértelmezés*, Bp., 1995.

PAGE, WILLIAM H.: The Place of Law and Literature, 39 *Vand. L. Rev.* 391 (1986)

PAINE, THOMAS: Common Sense, In: PHILIP S. FONER (szerk.): *The Complete Writings of Thomas Paine I–II.* , Citadel Press, New York, 1945., I. köt.

PANTAZAKOS, MICHAEL: Ad Humanitatem Pertinent: A Personal Reflection on the History and Purpose of the Law and Literature Movement, 7 *Cardozo Stud. L. & Literature* 31 (1995)

PAPKE, DAVID RAY: *Law and Literature: A Comment and Bibliography of Secondary Works*, 73 *L. Libr. J.* 421 (1980)

PAPKE, DAVID RAY: *Problems with an Uninvited Guest : Richard A Posner and the Law and Literature Movement*, *Boston U. L. Rev.* 1067 (1989)

PAPP ZSOLT: *Brünhilda a tudat alatt, avagy hol kezdődik a civilizáció?*, In: *Barangolások, Századvég, Bp.*, 1993., 142–153. p.

PARASCANDALO, RENATO és HOSLE, VITTORIO: *Three Interviews with Paul K. Feyerabend*, (May 15, 1992.), *Telos*, no. 102., Winter 1995.

PATSON, CATHY és ONUF, PETER: *Toward A Republican Empire: Interest and Ideology in Revolutionary America*, 37 *Am. Q.* 496 (1985)

PAWEL, ERNST: *The Nightmare of Reason: A Life of Franz Kafka*, Farrar Straus and Giroux, New York, 1984.

PLÉH CSABA: *A narratívumok mint a pszichológiai koherenciateremtés eszközei*, *Holmi* 1996/2. sz., 265–282. p.

PLÉH CSABA: *Az elbeszélt történelem a pszichológiában*, <http://www.staff.u-szeged.hu/~pleh/magyar/cikkek/elbesz.html>

POCOCK, J. G. A.: *The Machiavellian Moment: Florentine Political Thought and the Atlantic Republican Tradition*, Princeton University Press, Princeton, N. J. , 1975.

POKOL BÉLA: *Jogelmélet*, Századvég Kiadó, Bp., 2005.

POMMERSHEIM, FRANK: *The Contextual Legitimacy of Adjudication in Tribal Courts and the Role of the Tribal Bar as an Interpretive Community: An Essay*, 18 *N. M. L. Rev.* 49 (1988)

POSNER, RICHARD A.: *The Decline of Law as an Autonomous Discipline, 1962–1987*, 100 *Harvard L. Rev.* 761 (1987)

POSNER, RICHARD A.: *The Deprofessionalization of Legal Teaching and Scholarship*, 91 *Mich. L. Rev.* 1921 (1993)

POSNER, RICHARD A.: *Legal Narratology*, 64 *U. Chi. L. Rev.* 737 (1997)

POSNER, RICHARD A.: *The Economics of Justice*, Cambridge, Harvard University Press, 1981.

POSNER, RICHARD A.: *Law and Literature: Misunderstood Relation*, Cambridge: Harvard University Press, 1988. illetve 2. kiadás 1998.

POSNER, RICHARD A.: *The Problems of Jurisprudence*, Harvard University Press, Cambridge, Mass., London, England, 1990.

POSNER, RICHARD A.: *The Problematics of Moral and Legal Theory*, Belknap Press, Cambridge, Mass., 1999.

PROPP, VLAGYIMIR: *A mese morfológiája*, Osiris-Századvég, Bp., 1995.

RÁKAI ORSOLYA és Z. KOVÁCS ZOLTÁN: *A narratív identitás kérdései a társadalomtudományokban*, Gondolat Kiadói Kör – Pompeji, Bp. – Szeged, 2003.

RAWLS, JOHN: *Az igazságosság elmélete*, Osiris, Bp., 1997, (ford. KROKOVAY ZSOLT)

REID, JOHN PHILLIP: A Plot Too Doctrinaire, 55 *Tex. L. Rev.* 1307 (1977)

RICOEUR, PAUL: Erőszak és nyelv, In: SZABÓ MÁRTON (szerk.): *Az ellenség neve*, Józsefvég, Bp., 1998.

RICOEUR, PAUL: *Soi-même comme un autre*, Seuil, Paris, 1990.

RICOEUR, PAUL: Válogatott irodalomelméleti tanulmányok, Osiris Kiadó, Bp., 1999.

ROBINSON, MARY: The Law of the State in Kafka's The Trial, 6 *ALSA Forum* 127 (1982)

ROCKWOOD, BRUCE L. (szerk.): *Law and Literature Perspectives*, Peter Lang, New York, 1996.

ROERMUND, BERT VAN: Law is Narrative, not Literature, 23 *Nederlands Tijdschrift voor Rechtsfilosofie & Rechtstheorie* 221 (1994)

ROHONYI ZOLTÁN (szerk.): *Irodalmi kánon és kanonizáció*, Osiris-Láthatatlan Kollégium, Bp., 2001.

ROHONYI ZOLTÁN: Előszó. Kánon, kánonképződés, kanonizáció, In: Uő. (szerk.): *Irodalmi kánon és kanonizáció*, Osiris-Láthatatlan Kollégium, Bp., 2001., 7–15. p

RORTY, RICHARD: Heidegger, Kundera és Dickens, *Holmi* 1993/2., 238–252. p.

ROSS, IAN SIMPSON: *Lord Kames and the Scotland of His Day*, Oxford University Press, Oxford, 1972.

RUBIN, ED L.: On Beyond Truth: A Theory for Evaluating Legal Scholarship, 80 *Cal. L. Rev.* 889 (1992)

RUBIN, KIM M.: Has A 'Kafkaesque Dream' Come True? Federal Rule of Civil Procedure 11: Time for Another Amendment?, *Boston U. L. Rev.* 1019 (1987)

RULAND, RICHARD és BRADBURY, MALCOLM: *Az amerikai irodalom története – a puritanizmustól a posztmodernizmusig*, Corvina, Bp., 1997.

SAJÓ ANDRÁS: *Kritikai értekezés a jogtudományról*, Akadémiai Kiadó, Bp., 1983.

- SARAT, AUSTIN és SIMON, JONATHAN: Beyond Legal Realism? : Cultural Analysis, Cultural Studies and the Situation of Legal Scholarship, 13 *Yale J. L. & Human.* 3 (2001)
- SCHEPPELE, KIM LANE: Foreword: Telling Stories, 87 *Michigan Law Review* 2073 (1989)
- SCHEPPELE, KIM LANE: The Re-vision of Rape Law, 54 *U. Chi. L. Rev.*, 1095 (1987)
- SCHLAG, PIERRE: The Problem of the Subject, 69 *Tex. L. Rev.* 1627 (1991)
- SCHLAG, PIERRE: Clerks in the Maze, 91 *Mich. L. Rev.* 2053 (1993)
- SCHLAG, PIERRE: Commentary: Law and Phrenology, 110 *Harv. L. Rev.* 877 (1997)
- SCHLAG, PIERRE: Normative and Nowhere to Go, In: *Laying Down the Law : Mysticism, Fetishism, and the American Legal Mind*, New York University Press, New York and London, 1996., 17–41. p.
- SCHLAG, PIERRE: Values, In: *Laying Down the Law: Mysticism, Fetishism, and the American Legal Mind*, New York University Press, New York and London, 1996., 47–59. p.
- SCHLAG, PIERRE: The Evaluation Controversy, In: *Laying Down the Law: Mysticism, Fetishism, and the American Legal Mind*, New York University Press, New York and London, 1996., 60–76. p.
- SCHLAG, PIERRE: Normativity and the Politics of Form, In: PIERRE SCHLAG, PAUL F. CAMPOS és STEVEN D. SMITH: *Against the Law*, Duke University Press, Durham and London, 1996., 29–99. p.
- SCHLAG, PIERRE és CAMPOS, PAUL F. és SMITH, STEVEN D.: *Against the Law*, Duke University Press, Durham and London, 1996.
- SCHLEGEL, JOHN HENRY: Langdell's *Auto-da-fé*, 17 *Law and Hist. Rev.* 149 (1999)
- SHAPIRO, FRED R.: The Most-Cited Law Review Articles, 73 *Cal. L. Rev.* 1540 (1985)
- SHAPIRO, FRED R.: The Most-Cited Law Review Articles Revisited, 71 *Chi-Kent L. Rev.* 751 (1996)
- SHEPHERD, GEORGE B. és SHEPHERD, WILLIAM G.: Scholarly Restraints? ABA Accreditation and Legal Education, 19 *Cardozo L. Rev.* 2191 (1998)
- SHEPHERD, GEORGE B.: No African-American Lawyers Allowed: The Inefficient Racism of the ABA's Accreditation of Law Schools, 53 *J. Legal Educ.* 103 (2003)
- SIMPSON, LEWIS P. (szerk.): *The Federalist Literary Mind*, Louisiana State University Press, 1962.
- SLOTKIN, RICHARD: *Gunfighter Nation: The Myth of the Frontier in Twentieth Century America*, Atheneum, New York, 1992.

SOLOVE, DANIEL J.: Privacy and Power: Computer Databases and Metaphors for Information Privacy, 53 *Stan. L. Rev.* 1393 (2001)

STEINER, MARK E.: Lawyers and Legal Change in Antebellum America: Learning from Lincoln, 74 *U. Det. Mercy L. Rev.* 427 (1996)

STERN, JAMES: The Law of The Trial, In: FRANZ KUNA (szerk.): *On Kafka: Semi-Centenary Perspectives*, Harper and Row, New York, 1976.

STIMSON, SHANNON: *The American Revolution in the Law: Anglo-American Jurisprudence Before John Marshall*, 1990.

STORY, WILLIAM M. (szerk.): *Life and Letters of Joseph Story*, Books for Libraries Press, Freeport, New York, 1971. (1851)

STRINGFELLOW, FRANK: Kafka's Trial: Between The Republic and Psychoanalysis, 7 *Cardozo Stud. L. & Literature* 173 (1995)

SUTHERLAND, ARTHUR E.: Joseph Story: 1829–1845, In: *The Law at Harvard: A History of Ideas and Men, 1817–1829*, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1967.

SÜKÖSD MIHÁLY: Musil és a regény gyakorlata, In: ROBERT MUSIL: *A tulajdonságok nélküli ember*, Európa Könyvkiadó, Bp., 1977., 3. köt., 827–864. p.

SZABÓ MIKLÓS: Szó szerint...A jog és a nyelv interferenciájáról, In: SZABÓ MIKLÓS (szerk.): *Jog és nyelv*, Bp., 2000., 1–55. p.

SZABÓ MIKLÓS: Játsszunk!, In: SZABÓ MIKLÓS (szerk.): *Ius Humanum – Ember alkotta jog (műhelytanulmányok)*, Bíbor Kiadó, Miskolc, 2001., 41–73. p.

SZABÓ MIKLÓS: Jogpozitivizmus és a jog pozitívítása, In: *Natura iuris – Természetjog & jogpozitivizmus & magyar jogelmélet*, Bíbor Kiadó, Miskolc, 2002., 159–174. p.

SZABÓ MIKLÓS (szerk.): *Jog és nyelv*, Bp., 2000.

SZABÓ MIKLÓS (szerk.): *Ius Humanum – Ember alkotta jog (műhelytanulmányok)*, Bíbor Kiadó, Miskolc, 2001.

SZABÓ MIKLÓS (szerk.): *Natura iuris – Természetjog & jogpozitivizmus & magyar jogelmélet*, Bíbor Kiadó, Miskolc, 2002.

SZÉLL ZSUZSA: A „zürzavar rendbontója”– Karl Kraus, In: *A viszonylagosság kihívása*, Magvető Könyvkiadó, Bp., 1982., 182–202. p.

SZENTKUTHY MIKLÓS: *Frivolitások és hitvallások*, Magvető Könyvkiadó, Bp., 1988.

SZERB ANTAL: *A világirodalom története*, Magvető, Bp., 1992.

SZILASI LÁSZLÓ: Irodalomtörténet, In: *Miért engedjük át az ácsnak az építkezés örömét*, József Attila Kör – Pesti Szalon Könyvkiadó, 1994.

SZILASI LÁSZLÓ: Nyakvers (irodalmitag releváns kontextus-e az angol jog?); In: *Miért engedjük át az ácsnak az építkezés örömét*, József Attila Kör – Pesti Szalon Könyvkiadó, 1994., 57–67. p.

THOMAS, BROOK: *Cross-examinations of Law and Literature*, Cambridge University Press, New York, 1987.

THOMKA BEÁTA (szerk.): *Az irodalom elméletei III.*, Jelenkor Kiadó, Pécs, 1997.

THOMKA BEÁTA (szerk.): *Narratívák 4. A történelem poétikája*, Kijarat, Bp., 2000.

THOMPSON, LAWRENCE: *Young Longfellow 1807–1843*, Macmillan, New York, 1938.

THREADGOLD, TERRY: Book Review, *Melbourne Univ. L. R.* 830 (1999)

TOCQUEVILLE, ALEXIS DE: *Democracy in America*, Alfred A. Knopf, New York, 1993.

TREVELYAN, G. M.: *The English Revolution, 1688–1689*, Oxford University Press, New York, 1967. (1938.)

TSO, TOM: The Process of Decision Making in Tribal Courts, 31. *Ariz. L. Rev.* 225 (1989)

TUSHNET, MARK: The Degradation of Constitutional Discourse, 81 *Geo. L. J.* 251 (1992)

VAJDA MIHÁLY: Az aszketikus pap és a demokratikus utópia, In: *A posztmodern Heidegger*, T-Twins-Lukács Archívum-Századvég, Bp., 1993., 116–164. p.

VAJDA MIHÁLY: Syrakusa, In: *A posztmodern Heidegger*, T-Twins-Lukács Archívum-Századvég, Bp., 1993., 165–182. p.

VAJDA MIHÁLY: Lehet-e ugyanazt többféleképpen gondolni? In: *Nem az örökkévalóságnak*, Osiris, Bp., 1996, 241–52. p.

VAJDA MIHÁLY: *Ilisszosz-parti beszélgetések*, Jelenkor, Pécs, 2001.

VAJDA ZOLTÁN: Republikánizmus az Amerikai Egyesült Államok 18–19. századi történetében, *Aetas*, 1998. 4. sz., 39–68. p.

VARGA CSABA: *A bírói ténymegállapítási folyamat természete*, Akadémiai Kiadó, Bp., 1992.

VARGA CSABA: A jog meghatározásának néhány kérdése az ausztrál jogelmélet tükrében, In: *Útkeresés*, Szent István Társulat, Bp., 2001., 19–48. p.

VARGA CSABA: Mi jön a pozitivizmusok után?, In: SZABÓ MIKLÓS (szerk.): *Natura Iuris*, Bíbor Kiadó, Miskolc, 2002., 197–214. p.

VARGA CSABA: *Útkeresés*, Szent István Társulat, Bp., 2001.

VILCSEK BÉLA: *Az irodalomtudomány „provokációja” – Az irodalmi folyamat*, Eötvös Kiadó – Balassi Kiadó, Bp., 1995.

WEISBERG, RICHARD H.: *Entering with a Vengeance: Posner on Law and Literature*, 41 *Stanford L. Rev.* 1597 (1989)

WEISBERG, RICHARD H.: *Poethics and Other Strategies of Law and Literature*, Columbia University Press, New York, 1992.

WEISBERG, RICHARD H.: *The Failure of the Word*, Yale University Press, New Haven, 1984.

WEISBERG, RICHARD: Response to Bert van Roermund, 23 *Nederlands Tijdschrift voor Rechtsfilosofie & Rechtstheorie* 228 (1994)

WEISBERG, RICHARD: The Codification of Western Law and the Poethics of Disclosure, 6 *Cardozo Stud. L. & Literature* 157 (1994)

WEISBERG, ROBERT: The Law-Literature Enterprise, 1 *Yale J. L. & Human* 1 (1988)

WEISBROD, CAROL: Family Governance: A Reading of Kafka's Letter To His Father, 24 *U. Tol. L. Rev.* 689 (1993)

WEST, ROBIN: Authority, Autonomy and Choice: The Role of Consent in the Moral and Political Visions of Franz Kafka and Richard Posner, 99 *Harv. L. Rev.* 384 (1985)

WEST, ROBIN: Jurisprudence as Narrative: An Aesthetic Interpretation of Modern Legal Theory, 60 *N. Y. Univ. L. Rev.* 145 (1985)

WEST, ROBIN: *Narrativity Authority and Law*, Ann Arbor, The University of Michigan Press, 1993.

WEST, ROBIN: Submission, Choice and Ethics: A Rejoinder to Judge Posner, 99 *Harv. L. Rev.* 1449 (1986)

WEST, ROBIN: The Difference in Women's Hedonic Lives: A Phenomenological Critique of Feminist Legal Theory, 3 *Wisconsin Women's L. J.* 81 (1987)

WHITE, G. EDWARD: Reflections on the 'Republican Revival': Interdisciplinary Scholarship in the Legal Academy, 6 *Yale J. L. & Human.* 1 (1994)

WHITE, HAYDEN: A történelmi szöveg mint irodalmi műalkotás, In: KISS ATTILA ATILLA, KOVÁCS SÁNDOR s. k. és ODORICS FERENC (szerk.): *Testes könyv*, Ictus–Jate Irodalomelm. Csop., Szeged, 1996., 333–354. p.

WHITE, HAYDEN: Előszó, In: *A történelem terhe*, Osiris, Bp. 1997., 7–23. p.

WHITE, HAYDEN: A narrativitás értéke a valóság megjelenítésében, In.: *A történelem terhe*, Osiris, Bp., 1997., 103–147. p.

WHITE, HAYDEN: *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*, Baltimore, 1973.

WHITE, HAYDEN: *A történelem terhe*, Osiris, Bp., 1997.

WHITE, JAMES BOYD: *The Legal Imagination: Studies in the Nature of Legal Thought and Expression*, University of Chicago Press, 1973.

WHITE, LUCIE: Subordination, Rhetorical Survival Skills, and Sunday Shoes: Notes on the Hearing of Mrs. G., 38 *Buff. L. Rev.* 1 (1990)

WHITE, RICHARD A. (szerk.): *Association of American Law Schools Statistical Report on Law School Faculty and Candidates for Law Faculty Positions, 2000-2001*, <http://www.aals.org/statistics/index.html>

WIGHTMAN, LINDA F.: The Threat to Diversity in Legal Education: An Empirical Analysis of the Consequences of Abandoning Race as a Factor in Law School Admission Decisions, 72 *N. Y. Univ. L. Rev.* 1 (1997)

WIGMORE, JOHN: A List of Legal Novels, 2 *Ill. L. Rev.* 574 (1908)

WILLIAMS, PATRICIA J.: Achemical Notes: Reconstructing Ideals from Deconstructed Rights, 22 *Harv. C.R.-C.L.L. Rev.* 401 (1987)

WILLIAMS, PATRICIA: *The Alchemy of Race and Rights*, Harvard University Press, Cambridge, MA., 1991.

WILLIAMS, PATRICIA: The Obliging Shell: An Informal Essay on Formal Equal Opportunity, 87 *Mich. L. Rev.* 2128 (1989)

WITTEVEEN, WILLEM J.: Cicero Tells a Story: On Narration and Rhetorical Reflection, In: BRUCE L. ROCKWOOD (szerk.): *Law and Literature Perspectives*, Peter Lang, New York, 1996.

WITTEVEEN, WILLEM J.: After Rhetoric and before The Law, 23 *Nederlands Tijdschrift voor Rechtsfilosofie & Rechtstheorie* 208 (1994)

WOLFF, SAMUEL és RIVKIN, KENNETH: Essay: The Legal Education of Franz Kafka, 22 *Columbia-VLA Journal of Law and the Arts* 407 (1998)

WOOD, GORDON S.: Classical Republicanism and the American Revolution, 66 *Chi.-Kent L. Rev.* 27 (1990)

WOOD, GORDON S.: *The Creation of the American Republic, 1776–1787*, New York and London, 1993. (1969)

WOOD, GORDON S.: *The Radicalism of the American Revolution*, New York, 1991.

WOOD, GORDON S.: Thomas Jefferson, Equality, and the Creation of a Civil Society, 64 *Fordham L. Rev.* 2133 (1996)

YARBROUGH, JEAN M.: *American Virtues: Thomas Jefferson on the Character of a Free People*, Lawrence, Kan., 1998.

ZIOLKOWSKI, THEODOR: 'Franz Kafka: The Trial', In: *Dimensions of the Modern Novels: German Texts and European Contexts*, Princeton University Press, Princeton, NJ., 37–67. p.

ZIOLKOWSKI, THEODOR: *The Mirror of Justice: Literary Reflections of Legal Crisis*, Princeton, Princeton University Press, 1997.

ZIOLKOWSKI, THEODOR: The Law: Text of Society, In.: *German Romanticism and Its Institutions*, Princeton University Press, Princeton, N. J., 1990., 64–137. p.

Alföld, 1996/2. sz.

American Bar Association Resources Guide: Programs to Advance Racial and Ethnic Diversity in the Legal Profession, <http://www.abanet/leadership/recmenu.html>

Az ausztriai Büntető Törvény általános része, Heckenast-kiadás, Pest, 1857.

Commission on Racial and Ethnic Diversity in the Profession, American Bar Association, *Miles to Go: Progress of Minorities in the Legal Profession*, Chicago, 2000.

Introduction to the University of Chicago Law Review: A Brief History, <http://home.uchicago.edu/orgs/lawreview/History.html>

State Bar of California, Bar Admissions, Examination Results/Statistics, <http://www.calbar.org/admissions/examresults.htm>

„Rethinking Robert Cover’s *Nomos* and Narrative”, 17 *Yale J. L. & Human.* 1 (2005)
(szimpózium különszám)

Rubicon, 2004/8–9. sz.